

ОБРЕНОВИЋИ
У МУЗЕЈСКИМ И ДРУГИМ ЗБИРКАМА СРБИЈЕ И ЕВРОПЕ

VI

Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе VI

Издавач:

Музеј рудничко-таковског краја
Горњи Милановац
www.muzejgm.org
muzejgm@mts.rs

За издавача:

Александар Марушић

Уредници:

Александар Марушић
Ана Ранковић

Редакцијски одбор:

Слађана Бојковић
Марија Марић Јеринић
Видак Вуковић
Ана Ранковић
Александар Марушић

Рецензенти:

др Игор Борозан
др Милош Тимотијевић

Лектура и коректура:

Мирјана Мокровчак Глишковић
Иван Белић

Превод:

Дејан Вукелић
Снежана Лазић
Марија Оташевић

Ликовно-графичко обликовање:

Mit Point, Вељко Тројанчевић

Фотографије:

Photo © Château de Versailles, Dist. RMN-Grand Palais / Christophe Fouin
Документација установа и појединаца учесника пројекта
Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе

На насловној страни:

Стеван Тодоровић, *Краљица Наталија Обреновић*,
1880, уље на платну (Дом Јеврема Грујића, Београд)
Писмо Наталије Обреновић Василији Пејчиновић,
август 1881, Београд
(Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад)

Штампа: Codex Print, Горњи Милановац

Тираж: 1000 примерака

ISBN 978-86-82877-85-1

Штампање ове публикације реализовано је уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања Републике Србије

ОБРЕНОВИЋИ

У МУЗЕЈСКИМ И ДРУГИМ ЗБИРКАМА
СРБИЈЕ И ЕВРОПЕ

VI

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

Горњи Милановац

2020.

Садржај

- Александар Марушић, Ана Ранковић
7 **Уводна реч**
9 **Foreword**
11 **Avant propos**
13 **Einführungswort**
- Ненад Карамиджковић, Славко Степановић
15 **Кнез Милош Обреновић у преписци са др Јованом Стејићем, првим Србином доктором медицине у обновљеној Србији**
- Владимир Томић
35 **Човек од неограниченог поверења. Писма Обреновића Антонију Радивојевићу из збирке Музеја града Београда**
- Милорад Стокин
51 **Династија Обреновић у збиркама Музеја позоришне уметности Србије**
- др Вукадин Шљукић
69 **Изградња правне државе Србије за време владавине династије Обреновића из докумената Архива Србије**
- Александра Јовановић, Огњен Карановић
109 **Династија Обреновић: предмети из групе архивске грађе у Рукописном одељењу Матице српске**
- Петар Петровић
165 **Династија Обреновић на историјским композицијама из збирки Народног музеја у Београду**
- Бојана Топаловић
179 **Кнез Милош Обреновић као ктитор и приложник храма Сошествија Светог Духа у Крагујевцу**
- Зорица Ј. Марковић
211 **Плаштаница из 1826. године – дар Томаније Обреновић Манастиру Боговађа**

- Вук Даутовић
223 **Меморабилија ефемерног спектакла из 1867. године:
„Поздрав Његовој Светлости Михаилу М. Обреновићу III
књазу српском” из Јеврејског историјског музеја у Београду**
- Дејан Вукелић
245 **За успомену и ревносну службу:
краљевски дарови и меморабилије Обреновића
у збирци Дома Јеврема Грујића**
- Дејан Вукелић, Ива Паштрнакова Дејова
261 **Делови Арапског салона краља Милана Обреновића
из Бојничког замка у Словачкој**
- Гордана Крстић-Фај
295 **Портрет кнеза Милоша Обреновића
из збирке Метерних (Metternich)**
- Ана Ранковић, Биљана Црвенковић,
Александар Марушић, Стојан Брзак
307 **Династија Обреновић у колекцији Брзак**
- др Игор Борозан
369 **Рецензија**
- др Милош Тимотијевић
371 **Рецензија**

Уводна реч

Када су, октобра 2011. и новембра 2012. године у организацији Музеја рудничко-таковског краја из Горњег Милановца одржани стручни скупови на којима су кустоси музеја, архивски стучњаци и библиотекари презентовали своје радове као одговор на тему „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије”, нисмо могли да претпоставимо да ће тада започет пројекат откривања, евидентирања и публиковања непознатих артефаката вишеслојне заоставштине династије Обреновић, трајати готово деценију, и поставити основу за будућа истраживања.

Након успешно реализоване прве две поменуте фазе, „историја” пројекта развијала се својим уходним током од 2013. године када су се стекли услови да се приреди и публикује први, а 2014. године и други том публикације која ће понети првобитан наслов као и читав пројекат „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије”. Током 2015, 2016. и 2018. године приређени су и одштампани трећи, четврти, као и пети том каталожке публикације, која од треће свеске проширује наслов у „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе”.

У 2019. години, број тема и обимност материјала условили су да публикација добије и свој шести наставак. Као и претходне, и овај том постиже основни циљ настанка и одрживости пројекта, а то је евидентирање и у форми каталога представљање уметничких дела, архивске, књижевне и фотографске грађе, предмета примењене уметности, фалеристике и нумизматике, везаних за владарску кућу Обреновића који се чувају у фондусима музеја, архива, библиотека, галерија, односно манастирских и црквених ризница Србије и Европе.

Шесту свеску чини 13 радова, предговор и две рецензије на укупно 372 стране. Збир предмета, докумената и уметничких дела, непосредно или посредно везаних за чланове династије, похрањених у посебним збиркама Музеја позоришне уметности, Музеја града Београда, Јеврејског историјског музеја и Дома Јеврема Грујића у Београду, чине са уметничким остварењима из Народног музеја у Београду, артефактима и архивалијама Рукописног одељења Матице Српске, Архива Србије и Историјског архива Шумадије, основу ове публикације; предмети из једне манастирске и једне црквене збирке, приложнички дарови Обреновића, представљени су у два рада. Истовремено, богата колекција са раритетима попут личне владарске кореспонденције или ретких фотографија једне приватне породичне збирке оплемењује и ово издање. Коначно, три прилога која третирају заоставштину Обреновића у Швајцарској, Словачкој и Аустрији, утицали су да шести том ове својеврсне едиције задржи назив „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе”.

Написани према унапред утврђеним принципима, прилози садрже основне информације о установама које баштине заоставштину династије, податке о историјату колекција, да ли су оне јединствене или су саставни део разноврсних збирки, и коначно, на који начин се долазило до експоната или докумената (поклони, откупи и сл.). Чланци, такође, садрже и веома интересантне податке који сведоче о односу Обреновића и појединих крајева Србије, као и поуздана сведочанства о људима тог доба, како присталицама тако и противницима династије.

У Попису каталошких јединица односно Каталогу, аутори су именовали предмете и документе из својих збирки, истовремено описујући њихов изглед, наводећи и податке као што су година, место и начин израде, име аутора, радионице, атељеа или фабрике где је предмет настао, врсту материјала од ког је направљен, његове димензије, када је стигао у збирку, од кога је откупљен или добијен на поклон, и у каквом се стању данас налази.

Све чланке појединачно прати богата илустративна грађа, тј. обиље фотографија, научни апарат, као и списак литературе.

Увидом у оно што су кроз своје прилоге аутори понудили јавности, јасно се види да је обим и величина збирки различита од установе до установе, али да свака од њих, ма колика да је, има непроцењиву вредност, посебно за истраживаче из области хуманистичких наука.

Реализацијом пројекта „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе”, као и публикавањем шесте свеске истоимене каталошке публикације, пуно је добила не само стручна, већ и шира јавност. Овим, усудићемо се рећи, веома сложеним послом, доприноси се популаризацији и промоцији музејског, архивског и библиотечког на-

слеђа, отвара се реална могућност сарадње и умрежавања истородних и сличних установа културе, и коначно, постизањем нових научних сазнања развија се и унапређује пре свих музеолошка али и архивска пракса.

Такође, евидентирањем и описивањем разноврсних артефаката и докумената, ствара се јединствена база података за даља истраживања. Она ће и у будућности бити допуњена систематским пописивањем експоната знамените српске династије смештених, како у иностраним установама, тако и у приватним збиркама и колекцијама

На крају, и овога пута користимо прилику да се искрено захвалимо колегама на исказаном труду, приликом „стварања” шестог наставка едиције. Такође, исказујемо захвалност Министарству културе и информисања Републике Србије, односно Општини Горњи Милановац, због несебичне финансијске подршке у реализацији овог врло комплексног, захтевног али пре свега корисног задатка у заштити националне културно-историјске баштине.

У Горњем Милановцу,
на Сретење Господње,
2020. године

Александар Марушић
Ана Ранковић

Foreword

When, in October 2011 and November 2012 museum curators, archival experts and librarians gathered to present their papers at professional meetings on *Records Concerning the House of Obrenović in Museum and Other Collections of Serbia*, held at the Museum of the Rudnik-Takovo Region in Gornji Milanovac, none of us could have anticipated that the then commenced project of discovering, recording and publishing the unknown artefacts of a multi-layered legacy of the House of Obrenović would last for almost a decade, laying the groundwork for future research.

Following the successful implementation of the first two phases, the project has evolved into a definite form, and in 2013 and 2014 requirements were met for the preparation and printing of the first two volumes of the publication, initially sharing the title as the whole project *Records Concerning the House of Obrenović in Museum and Other Collections of Serbia*. During 2015, 2016 and 2018, the third, fourth and fifth volumes of this catalogue publication were issued under somewhat modified title *Records Concerning the House of Obrenović in Museum and Other Collections of Serbia and Europe*.

In 2019, the number of topics and the volume of material caused the publication to receive its sixth sequel. Like the previous ones, this volume likewise justifies the main goal behind the launching and sustainability of the project, i.e. the recording and presentation in the form of a catalogue encompassing works of art, archival sources, literary and photographic material, objects of applied art, faleristics and numismatics related to the Obrenović ruling house, preserved in museums, archives, libraries, galleries and monastery and church treasuries of Serbia and Europe.

The sixth volume consists of a foreword, thirteen papers and two peer reviews, totalling 372 pages. Its basis rests upon the objects, documents and works of art, directly or indirectly related to members of the Obrenović dynasty that are housed in special collections of the Museum of Theatrical Arts of Serbia, Belgrade City Museum, Jewish Historical Museum in Belgrade and the House of Jevrem Grujić, as well as works of art kept at the National Museum in Belgrade, artefacts and archive materials from the Matica Srpska Manuscript Department, State Archives of Serbia and Historical Archives of Šumadija, including liturgical objects donated by members of the Obrenović family to one church and one monastery collection, presented within two papers.

At the same time, this volume is enriched by an ample collection of rarities, such as the personal correspondence of members of the royal family or rare photographs preserved in a private family collection. Last but not the least, three contributions discuss the legacy of the House of Obrenović in Switzerland, Slovakia and Austria, thus influencing the sixth volume of this particular edition to retain the title *Records Concerning the House of Obrenović in Museum and Other Collections of Serbia and Europe*.

Written according to predefined principles, the contributions contained in this professional publication offer basic information about the institutions that are presenting the dynastic heritage, the data on the history of collections – be it unique collections or parts of diverse collections – and, finally, how the exhibits or documents have been obtained (as gifts or via purchases). The papers also contain very interesting data on the relationship between members of the House of Obrenović and

certain regions of Serbia, as well as reliable testimonies of the people of that time, whether supporters, or opponents of the dynasty.

In the List of catalogue units i.e. Catalogue, the authors have specified the objects and documents from their collections, describing their appearance and providing data such as the year, place and method of production, artist's name, workshop, studio or factory where a certain object was produced, type of material it was made of, its dimensions, the date when it was integrated into a particular collection, from whom it was purchased or bequeathed as a gift, and its current condition.

All papers are accompanied by rich illustrative material, i.e. a multitude of photographs, a comprehensive scientific apparatus and bibliography.

By gaining insight into what the authors have offered to the public through their contributions, it is clear that the scope and size of the collections vary from one institution to another, but that each thereof, regardless of its size, is of inestimable value, especially for researchers in the humanities.

The realisation of the project *Records Concerning the House of Obrenović in Museum and Other Collections of Serbia and Europe* and the issuing of the sixth volume of the catalogue publication of the same title, will contribute a lot not only to the professional audience but the

general public as well. This, we daresay, pretty complex undertaking will also enhance the popularisation and promotion of museum, archive and library heritage and open up real opportunities for cooperation and networking between similar cultural institutions. Finally, the acquirement of new scientific knowledge will further contribute to the development and advancement of museological as well as archival practice.

Also, the recording and describing of various artefacts and documents provide the basis for the creation of a unique database for further research. In the near future, it will be supplemented by a systematic listing of objects related to the famous Serbian dynasty, housed both in institutions abroad and in private collections.

In the end, we take this opportunity to express, once again, our sincere gratitude to our colleagues for their contribution to creating the sixth volume of this edition. We also owe gratitude to the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia and the Municipality of Gornji Milanovac, for their unselfish financial support in the realisation of this pretty complex, demanding but above all useful task of protecting national cultural and historical heritage.

Gornji Milanovac
Candlemass (Sretenje) 2020

Aleksandar Marušić
Ana Ranković

Avant-propos

C'est sur proposition du Musée de la région Takovo-Rudnik de Gornji Milanovac que se sont tenues au mois d'octobre 2011 puis de novembre 2012, des réunions professionnelles où experts, conservateurs de musées et archivistes ont présenté leurs travaux sur le thème de *La dynastie Obrenovitch dans les musées et les collections de Serbie*. Nous ne pouvions présager alors que la recherche, le recensement et la publication des artefacts, jusqu'ici inconnus du riche héritage de la dynastie Obrenović, durerait presque une décennie et constituerait la base des recherches à venir.

Après la finalisation des étapes préparatoires de ce projet ambitieux, les conditions furent remplies au cours des années 2013 et 2014, pour mettre en forme et imprimer les deux premiers volumes de la publication qui s'intitule, comme s'intitule d'ailleurs le projet entier, *La dynastie Obrenovitch dans les musées et les collections de Serbie*. Au cours des années 2015, 2016 et 2018 furent préparés et imprimés les troisième, quatrième et cinquième volume, venant compléter les deux premières publications. À partir du troisième volume, le titre est enrichi et se lit désormais *La dynastie Obrenovitch dans les musées et les collections de Serbie et d'Europe*.

En 2019, le nombre conséquent des sujets concernés et l'importance des articles ont amenés à la publication de ce sixième volume. Comme dans les précédents volumes, le but de celui-ci fut de recenser et de publier sous la forme d'un catalogue les oeuvres d'art, les documents d'archives, les documents littéraires et photographiques, les objets d'art appliqué, ceux de phaléristique et de numismatique, liés à la dynastie royale Obrenović et conservés aux fonds des musées, archives, bibliothèques, galeries, archives des églises et des monastères de Serbie et d'Europe.

Ce sixième volume de 372 pages contient treize articles, un avant-propos et deux recensions. Cet ensemble comporte des articles, des documents et des oeuvres d'art directement ou indirectement liés aux membres de la dynastie et qui sont conservés dans les collections exceptionnelles du Musée d'art dramatique, du Musée de la Ville de Belgrade, du Musée historique juif et de la Maison de Jevrem Grujić. Il contient également des réalisations artistiques du Musée national de Belgrade, des artefacts et des documents d'archives du département des Manuscrits de la Matica srpska, des Archives de Serbie et des Archives historiques de Šumadija qui constituent la majeure partie de cette publication. Des objets appartenant aux archives d'un monastère et d'une église sont présentés dans deux articles. Ils proviennent de dons des membres de la famille Obrenović aux églises et monastères de Serbie. De précieux documents tels que des correspondances royales privées et des photographies rares issues d'une collection privée font également partie de cet inventaire exceptionnel. Enfin, trois articles importants traitent de l'héritage de la dynastie Obrenović en Suisse, en Slovaquie et en Autriche et justifient le titre du sixième volume de cette édition *La dynastie Obrenovitch dans les musées et les collections de Serbie et d'Europe*.

Les articles de cette publication sont de grande qualité et rédigés selon le procédé déjà établi précédemment. Ils contiennent des informations essentielles sur les lieux qui conservent l'héritage de la dynastie et des renseignements précis sur l'historique des collections, à savoir si elles sont uniques ou si elles font partie de diverses collections. Ces articles renseignent également sur la manière dont on est parvenu aux objets exposés et aux documents (don, rachat, etc.). Les articles con-

tiennent des données très intéressantes témoignant de la relation particulière de la dynastie Obrenović avec certaines régions de Serbie, ainsi que des témoignages fiables sur certaines personnalités de l'époque, partisans ou adversaires de la dynastie.

Lors de la constitution de cet inventaire, les auteurs ont décrit minutieusement les objets et les documents les plus importants des collections, en indiquant leur apparence, en précisant les informations telles que l'année, le lieu de la fabrication, le nom de l'auteur, de l'atelier ou bien de l'usine d'où provient l'objet, la matière dont il est constitué, ses dimensions, la date d'entrée en collection, le nom du vendeur ou du donateur, ainsi que son état actuel.

Tous les articles sont enrichis d'illustrations ainsi que de nombreuses photographies. Le lecteur y trouvera des explications de nature scientifique et des bibliographies détaillées.

Nous précisons qu'à travers leur contribution, les auteurs mettent en évidence que l'importance et le volume des collections diffèrent significativement d'une institution à l'autre. Toutefois, chacune de ces collections est d'une valeur inestimable et tout particulièrement pour les chercheurs en sciences humaines.

La réalisation du projet *La dynastie Obrenovitch dans les musées et les collections de Serbie et d'Europe* et la publication du sixième volume de cette édition sont aussi importantes pour les experts que pour un plus large public. Ce volume complexe, qu'il nous soit

permet de le dire ici, contribue à la popularisation et à la promotion de l'héritage des musées, des archives et des bibliothèques. Il offre la possibilité de fructueuses collaborations et de la mise en réseau des institutions culturelles. Enfin, les nouvelles connaissances scientifiques contribuent à développer et améliorer d'un point de vue pratique les recherches auprès des musées et des fonds d'archives.

Dans le même temps, le recensement et la description des divers artefacts et documents contribuent à alimenter une base de données unique et incontournable pour les futures recherches. Dorénavant, elle sera complétée par le recensement méthodique des objets de cette illustre dynastie serbe conservés dans les collections privées et les institutions étrangères.

Pour conclure, nous tenons une fois de plus à remercier tous les participants pour leurs efforts et leur contribution à la création du sixième volume de cette édition remarquable et exceptionnelle. Dans le même temps, nous souhaitons exprimer notre pleine reconnaissance et toute notre gratitude au Ministère de la Culture et de l'Information de la République de Serbie ainsi qu'à la Municipalité de Gornji Milanovac, pour leur soutien financier à la réalisation de cette tâche complexe, exigeante, et avant tout utile à la protection de notre patrimoine culturel et historique.

Gornji Milanovac
À la Chandeleur 2020

Aleksandar Marušić
Ana Ranković

Einführungswort

Wenn im Oktober 2011 und im November 2012 in der Organisation vom Museum der Rudnik und Takovo Gegend Fachtreffen gehalten wurden, auf denen die Kurator des Museums, Archivfachleute und Bibliothekare ihre Werke als Antwort auf das Thema „Die Dynastie Obrenović in Museum – und anderen Sammlungen“ präsentiert haben, konnten wir nicht vermuten, dass zu dieser Zeit angefangenes Projekt der Entdeckung, des Evidentierens und Publizierens unbekannterer Artefakte mehrschichtiges Nachlasses der Dynastie Obrenović fast ein Jahrzehnte dauern wird und dass es den Grund für zukünftige Untersuchungen stellen wird.

Nach erfolgreich realisierten ersten zwei erwähnten Phasen, entwickelte sich „die Geschichte“ des Projekts nach ihrem eingeführten Ablauf seit 2013, wenn die Bedingungen erfüllt werden, das man das erste Band zubereitet und publiziert, und 2014 auch das zweite Band, das ursprüngliche Titel wie das ganze Projekt „Die Dynastie Obrenović in Museum – und anderen Sammlungen“ hatte. In 2015, 2016 und 2018 werden das dritte, das vierte und fünfte Band der Katalogpublikationen zubereitet und gedruckt, die seit drittem Band den Titel in „Die Dynastie Obrenović in Museum – und anderen Sammlungen Serbiens und Europas“ erweitert.

Im Jahr 2019 haben sowohl die Zahl der Themen als auch der Umfang von Materialien verursacht, dass die Publikation auch die sechste Fortsetzung bekommt. Wie die vorläufigen, erreicht auch dieses Band das Grundziel der Entstehung und Haltbarkeit des Projekts, und das ist das Evidentieren und in der Form des Katalogs die Vorstellung der Kunstwerke, des Archiv-, Literarisch – und Fotomaterials, der Gegenstände der angewandten Kunst, Faleristik und Numismatik, die mit

dem Herrscher Haus Obrenović verknüpft sind und die im Fundus der Museen, Archiven, Bibliotheken, Galerien, bzw Kloster – und Kirchenschatzkammer in Serbien und Europa bewahrt werden.

Das sechste Band bilden 13 Arbeite, Vorwort und 2 Rezensionen auf insgesamt 372 Seiten. Die Grundlage dieser Publikation bilden die Sammlung der Gegenstände, Dokumente und Kunstwerke, die mitellbar und unmitellbar mit den Mitgliedern der Dynastie verbunden sind, und die in besonderen Sammlungen Des Museums der Theaterkunst, Des Museums der Stadt Belgrad, Des Jüdischen Historischen Museums und Des Heims von Jevrem Grujić aufbewahrt werden, zusammen mit Kunstleistungen aus Volkmuseum in Belgrad, mit den Artefakten und Archivalien der handschriftlichen Abteilung von Matica Srpska, des Archivs Serbiens und des Historischen Archivs von Sumadija: die Gegenstände aus einer Kloster – und Kirchensammlung und beigegebene Geschenke von der Dynastie Obrenović sind in zwei Werken dargestellt. Gleichzeitig bereichert die reiche Kolektion mit Raritäten wie zum Beispiel persönliche Herrscherkorrespondention oder seltene Fotografien einer privaten Familiensammlung diese Ausgabe. Endlich, drei Belagen, die den Nachlass von Obrenović in der Schweiz, Slowakei und in Österreich behandeln, haben beeinflusst, dass das sechste Band dieser einzigartigen Edition den Titel „Die Dynastie Obrenović in Museum – und anderen Sammlungen Serbiens und Europas“ behält.

Geschrieben nach vorher festgelegten Prinzipien, enthalten diese Beilagen die Grundinformationen über Einrichtungen, die den Nachlass der Dynastie erben, die Angaben über die Geschichte von Kollektionen, ob

sie einzigartig oder Bestandteil verschiedenartiger Sammlungen sind und am Ende, auf welcher Weise manzu den Exponaten oder Dokumente (Geschenke, Rückkauf und Ähnliches) kam. Die Artikeln enthalten auch sehr interessante Angaben, die über Verhältnis zwischen der Dynastie Obrenović und bestimmten Gegenden Serbiens beweisen, wie auch zuverlässige Zeugnisse über die Leute dieser Zeit, sowohl über Angehörige als auch über die Gegner dieser Dynastie.

In der Liste von Katalogeinheiten, bzw.im Katalog, haben die Autoren die Gegenstände und Dokumenten aus ihrer Sammlungen benannt, indem sie gleichzeitig ihres Aussehen beschrieben haben und die Angaben angeführt haben, wie das Jahr, der Ort und die Weise der Ausarbeitung, der Name des Autors , der Werkstatt, des Ateliers oder der Fabrik, wo der Gegenstand entstanden hat, die Art des Materials, aus dem der Gegenstand gemacht wurde, seine Dimensionen, wann er in die Sammlung angekommen ist, von wem er zurückgekauft oder als Geschenk erhalten wurde, und im welchem Zustand er heute ist.

Alle Artikel begleitet reich illustriertes Material, d.h.die Fülle von Fotografien, wissenschaftliches Apparat, und die Liste der Literatur.

Durch den Einblick darin, was Autoren durch ihre Beilage der Öffentlichkeit angeboten haben, sieht man sehr klar, dass der Umfang und die Größe der Sammlungen von einer bis zur anderen Einrichtung unterschiedlich sind, aber auch dass jede von ihnen, unabhängig davon, wie groß sie ist, von unschätzbarem Wert ist, besonders für Forscher aus dem Bereich der humanistischen Wissenschaften.

Mit der Realisation des Projekts „Die Dynastie Obrenović in Museum- und anderen Sammlungen Serbi-

ens und Europas“, wie auch mit dem Publizieren des sechsten Bandes gleichnamiger Katalogpublikation hat nicht nur Fach-sondern auch die breite Öffentlichkeit viel bekommen. Mit dieser, wir trauen uns zu sagen, sehr komplizierter Arbeit, trägt man der Popularisation und Promotion der Museum, – Archiv und Bibliothekserbschaft bei. Es öffnet sich auch eine reale Möglichkeit für die Zusammenarbeit und Netzverbindung gleichartiger und ähnlicher Kultureinrichtungen, und endlich, mit der Erzielung neuer wissenschaftlichen Erkenntnissen entwickelt sich und fördert sich vor allem Museum- aber auch Archivpraktikum.

Auch, mit dem Evidentieren und Beschreiben verschiedenartiger Artefakte und Dokumente entsteht einzigartige Basis der Angaben für weitere Forschungen. Sie wird auch in der Zukunft ergänzt werden, mit systematischer Inventarisierung von Exponaten sehenswerter serbischen Dynastie, die sowohl in ausländischen Einrichtungen, als auch in privaten Sammlungen und Kollektionen untergebracht sind.

Am Ende, nutzen wir auch dieses Mal die Gelegenheit, unseren Kollegen für bezeugte Bemühung während des „Entstehens“ des sechsten Bandes der Edition zu bedanken. Ebenfalls bezeigen wir die Dankbarkeit dem Ministerium für Kultur und Information von der Republik Serbien bzw. dem Gemeinde Gornji Milanovac, für selbstose finanzielle Unterstützung in der Realisation dieser sehr komplexen, anspruchsvollen, aber vor allem nützlichen Aufgabe zum Schutz nationaler kultur-historischen Erbschaft.

In Gornji Milanovac
Am 15. Februar, am Sretenje 2020

Aleksandra Marušić
Ana Ranković

**Кнез Милош Обреновић у преписци
са др Јованом Стејићем, првим Србином
доктором медицине у обновљеној Србији**

Ненад Карамидјалковић, кустос, архивиста и конзерватор
Славко Степановић, архивиста

Фонд Књажеска канцеларија Архива Србије

Фонд *Књажеска канцеларија* један је од највреднијих фондова Архива Србије, како због временског оквира који обухвата (реч је о најстаријем фонду који је настао на простору Србије), тако и због вредности грађе која га чини. Овај фонд садржи сву сачувану и у државну архиву приспелу приватну и службену преписку личности и установа с кнезом Милошем из доба његове прве владе, тј. од 1815. године, када је избио Други српски устанак, па до 1839. године и абдикације кнеза Милоша, када је Кнежева канцеларија изгубила свој дотадашњи општи карактер и престала да буде централно административно тело Кнежевине Србије. То је временски период од двадесет и четири године, историјски значајан нарочито по томе што су у њему, под изузетним околностима, постављани темељи на којима је изграђиван политички, економски и културни живот Србије прве половине XIX века.

Архивска грађа која се односи на то време и која се данас чува у фонду *Књажеска канцеларија* разноврсна је и врло богата, упркос знатним празнинама у њој. Те празнине настале су како због бурних историјских прилика у Србији (посебно током Првог и Другог светског рата), тако и због немара и неорганизоване службе чувања писаних историјских споменика. Наиме, током Другог српског устанка и у периоду непосредно по његовом завршетку, документа (примљена и послата) нису

чувана и завођена у деловодни протокол, нити су слата старешинама и установама са претходно сачињеним концептом и преписом све до 1817. године и интервенције српског дипломате у Букурешту, Михаила Теодоровића-Германа, о потреби да се заводе и чувају оригинална државна документа, као и да се праве њихове копије. Ако томе додамо и чињеницу да је Државна архива Краљевине Србије основана тек 1900. године, јасно је зашто српска архивска грађа из прве половине XIX века има празнина.

Архивски фонд *Књажеска канцеларија* састоји се од 40 одељака, неједнаких по величини. Као посебне архивске целине у оквиру великог фонда, оне носе различите службене називе према свом садржају. Један од одељака назван је *Књажеска канцеларија – Лекари и апотекари*. У њему је сређена архивска грађа која се својим садржајем односи на лекаре и апотекаре који су радили у Кнежевини Србији од 1815. до 1839. године. Упркос видним празнинама, оно што је у њему до данас сачувано представља најбогатију историјску грађу о развоју српског санитета, од доласка првих учених лекара и апотекара, до званичног формирања прве српске санитетске службе – *Карантинског оделенија са санитетом* у оквиру *Попечитељства внутрењи дела* (Министарства унутрашњих дела) 1839. године. Међу овом грађом сачувана је и преписка између кнеза Милоша и др Јована Стејића, у виду 18 архивских предмета, који садрже укупно 25 писама.

Кнез Милош Обреновић у преписци са др Јованом Стејићем, првим Србином доктором медицине у обновљеној Србији

Јован Стејић (Арад, Хабсбуршко царство, октобар 1802 – Београд, Кнежевина Србија, 23. новембар 1853), лекар, просветитељ, књижевник, преводилац, лингвиста и политичар, припада првој генерацији српске интелектуалне елите, која је сва своја знања и труд уложила у обнову српске државности и културно просвећивање Срба у првој половини XIX века.

Основну (*тривијалну*) школу и Латинску гимназију завршио је у родном Араду, филозофију (седми и осми разред гимназије) у Сегедину, а студије медицине у Пешти и Бечу. Докторирао је 1829. године на Медицинско-хируршкој академији у Бечу са дисертацијом о дизентерији (*Dysentaria*). Од четврте године средње школе био је стипендиста чувеног мецене Саве Текелије, такође Арађанина, док је студије завршио уз финансијску помоћ Јеврема Обреновића (1828–1829). По докторирању долази у Шабац јуна 1829. као лични лекар Јеврема Обреновића, поставши тако први Србин са звањем доктора медицине који је радио у обновљеној Србији. Већ у августу исте године преузима га Милош Обреновић у Крагујевцу, а наредне три године радио је као породични лекар свих Обреновића, бавећи се истовремено и здрављем становништва. Након сукоба с кнезом Милошем око штампања своје књиге *Сабор истине и науке* (прва књига штампана у српској *Књигопечатњи*), писане Вуковом ортографијом и пуне либералних идеја, напушта Србију јуна 1832. и настањује се у Земуну.

У Земуну се бавио приватном лекарском праксом, хонорарно радећи за аустријски суд и полицију.

Георгије Бакаловић (по Павелу Ђурковићу),
Јеврем Обреновић, Народни музеј Београд,
инв. бр. 031-773

Истовремено је водио бригу о здрављу чланова династије Обреновић, било повременим доласком у Србију, било њиховим лечењем у Аустрији, да би након абдикације кнеза Милоша и доласка кнеза Михаила Обреновића на власт, добио позив да се

Павел Ђурковић, *Кнез Милош са фесом*,
Народни музеј Београд, инв. бр. 031-870

врати у земљу. То је учинио фебруара 1840, поставши начелник тек формираног санитета Кнежевине Србије (*Карантинско оделеније са санитаром у оквиру Попечитељства внутрењи дела*). Наредних 13 година службује као начелник Санитета (1840-1841, 1843-1845) и главни секретар *Државног совјета* (1841-1842, 1845-1853), ревносно радећи на организацији српске здравствене службе и законодавном устројењу вазалне Кнежевине Србије. За свој допринос развоју српског друштва, 16. новембра 1846. године од султана Абдулмецида I добио је

Леополд Купелвизер, *Доктор Јован Стејић*,
приватно власништво

престижни орден *Витеза Славе* (*Нишан-Ифтихар*), други по значају у Османском царству.

Још од ране младости активно се бавио књижевним радом и превођењем. Прва књига коју је написао, односно превео и посрбио (допунио према потребама српске читалачке публике) – *Макротикиа или Наука о продуженију живота човечког*, чувеног немачког лекара Кристофа Вилхелма Хуфеланда (Christoph Wilhelm Hufeland, 1762-1836), била је уједно прва медицинска књига на српском језику доступна Србима јужно од Саве и Дунава. Настојао је да пишући и преводећи „облагорођава” свој народ и пружи му поуке за морал-

Јован Поповић, *Кнез Михаило у народној ношњи*, Народни музеј Београд, инв. бр. 031-926

ну и телесну хигијену, како би га приближио модерној Европи. Своје књижевне радове махом је штампао као засебне књиге, док је мање чланке објављивао у часописима. Пошто су му радови били веома тражени код читалачке публике, издавачка књижара *Браћа Јовановић* у Панчеву објединила их је и издала 1888. године под насловом *Скупљени списи Јована Стејића*.

Осим медицином, у својим делима Стејић се бавио разноврсном просветитељском тематиком. Био је заступник идеје либералног права, борећи се

Јован Стејић, *Макровиотика или наука о продуженију живота човеческог*, Беч 1826, Народна библиотека „Вук Караџић” Крагујевац, Стари фонд, инв. бр. С II 370/1

за слободу и права појединаца (грађана), а против концентрације државне власти у рукама једног човека – властодршца. Овакви политички ставови, изнети у Стејићевом делу *Сабор истине и науке* (1832), кумовали су његовом сукобу с кнезом Милошем, али и поставили темеље како стварању филозофије и теорије права код Срба, тако и уставно-правном развоју будуће српске државе, посебно инспиришући Димитрија Давидовића приликом писања *Сретењског устава* 1835. године.

Руковођен тежњом да народ описмени, поучи и у њему развије врлине, сматрао је да то може учинити само ако говори и пише „народски”, па је био велики присталица новог правописа, мада не у потпуности „Вуковац”. Стејићева ортографија доживела је доста промена током времена, да би се на крају определило за тзв. *средњи пут* између супротстављених фрак-

Јован Стејић, *Савор истине и науке*, Београд 1832,
Народна библиотека „Вук Караџић” Крагујевац,
Стари фонд, инв. бр. С II 377

ција, тј. за постепено понародњавање славеносрпског књижевног језика, уз убацивање страних и нових речи ради обогаћивања самог језика, односно његовог подизања „на степен књижевног досто-

Портрет Јована Стејића, урађен 1902. у делу Андре Гавриловића *Знаменити Срби XIX века*, на основу акварелисане талботипије Анастаса Јовановића из 1850. године

јанства”. С том идејом, био је страствени заговорник оснивања *Друштва србске словесности* (претеча *Српског ученог друштва* и *Српске академије наука и уметности*), чији је секретар био од 1844, а потпредседник од 1852. године, као и један од осморице оснивача Друштва. Стејићев *Правопис*, *Речник* и *Граматика* постали су званични у Кнежевини Србији средином XIX века, а одржали су се у службеној

употреби све до увођења Вукове реформе 1868. године.¹

Још током студија у Бечу (1826), Јован Стејић успоставља контакт с кнезом Милошем, а њихова преписка, као и преписка између Јована Стејића и кнеза Михаила (успостављена 1839), трајаће до краја Стејићевог живота. Нажалост, од обимне кореспонденције која се одвијала између др Стејића и двојице владара из династије Обреновић, до данас су у архивској грађи сачувана само 25 писама, и то она размењена између др Стејића и кнеза Милоша.

Ова писма чувају се у **Архиву Србије**, у фонду **Књажевска канцеларија – Лекари и апотекари**. Осим њих, треба нагласити да се у фонду **Државни савет** Архива Србије чува обимна административна преписка између др Стејића и кнеза Михаила, у периоду док је др Стејић био секретар Државног савета, а кнез Михаило на челу Кнежевине Србије (август 1841 – септембар 1842). Међутим, будући да се ради о службеној, односно бирократској документацији (махом бројна законодавна документа послата кнезу Михаилу на сагласност и потврду у име Државног савета), она овде неће бити представљена.

¹ Наводимо дела Јована Стејића: *Привјествие тезоименитства еже високоблагородному господину Сави от Тјукјули, Макровиотика или Наука о продуженију живота човеческог, О добром втечењу дружбине на наше здравље, Огледи умне науке или Забава за разум и срце 1, Dissertatio inauguralis medica de Dysenteria, Огледи умне науке или Забава за разум и срце 2, Огледи умне науке или Забава за разум и срце 3 (Сабор истине и науке), Бог, О јелу и пићу, Мудра мудри људи изреченија, Огледи умне науке или Забава за разум и срце 4, Шта треба јести и пити, Умотворне различитости, Огледи умне науке или Забава за разум и срце 5, Прилог од Јована Стејића, О глупим и паметним људима (по Ст. Агету), Језикословне приметбе на Предговор г. Вука Стеф. Караџића к преводу Новог завета, Антропологија или Наука о човеку, Србски правопис, Практична правила србског правописа, Предлог за србски речник и србску граматику, Домаћи лекар и правила за болеснике, Скупљени списи Јована Стејића.*

Павел Ђурковић, *Кнез Милош са турбаном*, Народни музеј Београд, инв. бр. 031-465

Извори

Архив Бечког универзитета – Archiv der Universität Wien (*Медицински факултет – Medizinischen Fakultät*)

Архив Србије (*Књажевска канцеларија – Лекари и апотекари, Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење, Министарство иностраних дела – Внутрено одељење, Министарство просвете, Државни савет, Збирка Мите Петровића*)

Архив САНУ (*Друштво српске словесности, Историјска збирка – Вук Стефановић Караџић*)

Архив Српске православне епархије будимске у Сентандреји у Мађарској (*Српска православна црквена општина пештањска, Текелијанум*)

Архив Српске цркве Светих апостола Петра и Павла у Араду у Румунији (*Арадски протопрезвитерат, Српска православна црквена општина арадска*);

Државни архив Румуније, Арадски жупанијски огранак – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (*Збирка матичних књига – Fond Colectia Registre de Stare Civilă*)

Историјски архив Београда (*Земунски магистрат, Управа града Београда, Збирка матичних књига, Збирка диплома, указа и постављења*)

Рукописно одељење Матице српске (*Збирка писама*);

Алексијевић, Властоје Д., *Савременици и последници Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића* (рукописи из Народне библиотеке Србије)

Интернет

http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Katalozi_i_bibliografije/P_425.

Литература

Богдановић, К., „Јован Стејић“, у *Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века*, Нови Сад, 1914.

Гавриловић, А., *Знаменити Срби XIX века*, год. 2, Загреб, 1903.

Грмек, М. Д., *Инаугуралне дисертације хрватских, српских и словеначких лијечника*, Загреб, 1951.

Ђорђевић, В. Д. (ур.), *Живот и дело српских научника*, Београд, 2008.

Јеремић, Р., *Медицинске прилике у Земуну 1750-1900*, Београд, 1937.

Јовановић Симић, Ј., *Великани српске медицине: 19. век и прва половина 20. века*, Београд, 2016.

Кораћ, Г., *Земунска породица Спирта*, Београд, 2007.

Крстић, В. Ђ, и Спасовић, И. Б., *Друштво свога доба: Друштво српске словесности, Српско учено друштво*, Београд, 2016.

Lindenmayr, E. P., *Serbien: dessen Entwicklung und Fortschrittim Sanitaets-Wesen: mit Andeutungenuber die gesamten Sanitats-Verhaltnisseim Oriente*, Temesvar. 1876.

Милићевић, М. Ђ., *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд, 1888.

Михаиловић, В., *Из историје Санитета у обновљеној Србији од 1804-1860*, Београд, 1951.

Михаиловић, В., „Први дипломирани лекари у обновљеној Србији II, Др Јован Стејић“, у *Српски архив за целокупно лекарство*, св. 3, Београд, 1937.

Нуорлуото, Ј., *Језик Јована Стејића: допринос историји стандарног језика код Срба*, Нови Сад; Београд, 2017.

Поповић, Љ. А., *Шематизам Кнежевине Србије: 1839-1851*, Београд, 1999.

Савић, С., „Либерално природно право у историји српске уставности: схватања Јована Стејића, Димитрија Давидовића и Јована Хаџића“, у *Два века српске уставности: зборник радова са научног скупа одржаног 11-12. марта 2010*, Београд, 2010.

Станојевић, В., „Ликови и дела истакнутих лекара у Србији пре оснивања Српског лекарског друштва“, у: *Српско лекарско друштво (1872-1972), Споменица*, Београд 1972.

Стефановић К., Вук, *Преписка 4, 1829-1832*, Београд, 1988.

Стефановић К., Вук, *Преписка 5, 1833-1836*, Београд, 1989.

Стефановић К., Вук, *Преписка 6, 1837-1842*, Београд, 1993.

Стефановић К., Вук, *Преписка 7, 1843-1847*, Београд, 1993.

Стефановић К., Вук, *Преписка 8, 1848-1850*, Београд, 1994.

Стефановић К., Вук, *Преписка 9, 1851-1852*, Београд, 1995.

Стефановић К., Вук, *Преписка 10, 1853-1854*, Београд, 1996.

Стојчић, И., *Знаменити земунски Срби у XIX веку*, Земун, 1913.

Текелија, С., *Дневник*, Нови Сад, 2011.

Текелија, С., *Описаније живота мог*, Београд, 1989.

Церовић, Љ., *Срби у Араду*, Нови Сад, Арад, 2007.

Попис каталожних јединица

Милош Обреновић

1. Писмо Јована Стејића, лекара практиканта у Бечкој болници и издавача књиге *Макровиотика*, кнезу Милошу о значају своје књиге штампане на српском језику

10. септембар 1826, Беч

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 1 писмо, 2 листа

1

Јован Стејић, лекар практикант у Бечкој болници и издавач *Макровиотике*, шаље кнезу Милошу примерак своје књиге коју је штампао на српском језику у Бечу и моли га да књигу прихвати и десетак примерака раздели по Србији, објашњавајући њен значај, у смислу доприноса развоју српске књижевности и свеопштег здравља становништва, уз истацање да књигу већ имају сви велики европски народи на својим језицима.

АС, ККXVIII-161

2. Писмо захвалности др Јована Стејића, личног лекара кнеза Милоша, на указаном поверењу

22. август 1829, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 1 писмо, 1 лист

2

Др Јован Стејић изјављује кнезу Милошу верност и спремност на доказивање. Захваљује му на поверењу и указаној милости за досадашњи труд, и обавезује се на ревносну службу кнезу и његовим потчињенима.

АС, ККХVIII-162

3. Писмо захвалности др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу на указаном поверењу и извештај о неуспелој потрази за новим доктором који би службовао у Србији

21. април 1831, Шабац

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, захваљује кнезу Милошу на благодарности, повере-

њу и заштити коју му је досад пружио, и изражава наду да ће и у будућности својим знањем бити од користи кнезу. Обавештава га да је примио писмо од доктора Маринковића из Новог Сада, који и поред своје жеље не може да дође на службовање у Србију, како не би растужио родитеље, који се плачући противе тој идеји. Истиче да је спреман да потражи новог лекара који би радио у Србији, ако је то кнезу по вољи.

АС, ККХVIII-163

4. Преписка др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, и кнеза Милоша о здравственом стању престолонаследника Милана

19. јул 1831. и ?, Београд

Папир, мастило, рукопис

Оригинали, српски народни језик са примесама славеносрпског, 2 писма, 2 листа

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, са великом радошћу извештава кнеза Милоша о оз-

3

4

дрављењу Милан-бега (кнежевића Милана), његовој дисциплинованости у болести и о томе да нема бојазни да ће се болест навратити. Наглашава да ће се старати да кнежевић оснажи и да ће остати поред њега све док га кнез не извести о одласку.

У одговору, кнез Милош се захваљује др Стејићу на обавештењу о здрављу свог сина. Истиче да је као брижни отац нашао утеху у Стејићевом писму, а успех лечења приписује Стејићевом искуству, због чега у њега има све више поверења. Обавештава га да ће му кнегиња Љубица обезбедити кола за превоз до Шапца.

АС, КК XVIII-164

5. Извештај др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу о лошем здрављу господара Јована

14. новембар 1831, Брусница

Папир, мастило, рукопис

5

Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, извештава кнеза Милоша, одмах по доласку у Брусницу, да је затекао његовог брата, господара Јована, у врло лошем здравственом стању. Истиче да је болест веома тешка, да је узнапредовала, запуштена и слабих изгледа за добар исход, као и да је пацијент веома исрпљен, али да ће учинити све што је у његовој моћи да се болесничково стање поправи. Свесрдно се нада да ће у скорије време писати кнезу о побољшању стања господара Јована.

АС, КК XVIII-165

6. Извештај др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу о напретку у лечењу господара Јована

19. новембар 1831, Брусница

6

Оригинал, српски народни језик са примесама сла-
веносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, са
великом радошћу јавља кнезу Милошу да се стање
његовог брата, господара Јована, побољшало и да
нема више опасности по живот, али да постоји бо-
јазан од врућице (грознице) која је подмукла и ла-
ко се навраћа. Истиче да је кашаљ жесток и праћен
главобољом, али да верује да ће стање бити све бо-
ље како дани буду пролазили, ако се сви буду при-
државали прецизних лекарских наредби.

АС, ККХVIII-166

7. Преписка др Јована Стејића, породичног лека- ра Обреновића, и кнеза Милоша око Стејићевог избегавања доласка у Крагујевац на кнежев зах- тев

29. јануар 1832, Шабац; 30. јануар 1832, Крагујевац
Папир, мастило, рукопис

Оригинали, српски народни језик са примесама
славеносрпског, 2 писма, 2 листа

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, ко-
ји је од кнеза Милоша добио налог да дође у Кра-
гујевац, објашњава владару да је на претходном
путовању осетио слабост, да је лошег здравственог
стања и моли да му се одобри боравак у Шапцу
још који дан, како би се потпуно опоравио и био
од најбоље користи кнезу. Поред тога, изражава
сигурност да доктор Месаровић, који се налази уз
кнеза, зна све оно што и он сам, па је кнез у добрим
рукама, као и да ће кнезу од најбоље користи бити
када се потпуно опорави, након чега ће кренути за
Крагујевац.

У одговору, кнез Милош изражава видно незадо-
вољство на Стејићево недолажење у Крагујевац,
јер му је био хитно потребан. Извештава га да је 11
дана имао страшну трбобољу и да је тек претходног

дана дошло до малог олакшања. Изражава и неза-
довољство што ће др Стејић прво отићи код кне-
жевића Милана и Михаила у Београд, па тек онда
доћи код њега у Крагујевац, али се мири са том чи-
њеницом. Са чуђењем закључује да се Стејић жали
на ноге, тј. на проблем који је и раније имао, а који
га није спречавао да обавља своју дужност. Његов
одлазак прво у Београд, па тек онда у Крагујевац,
пореди са ликом слепца из једног од дела Јоакима
Вујића, који је од свештеника просио најпре талир, а
онда марјаш, па је целу ноћ потрошио док је просио,
да би на крају био задовољан и са марјашем.

АС, ККХVIII-167

7

8. Писмо др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу о изненадној болести његовог сина Милана

20. април 1832, Пожаревац

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесамa сла-
веносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, обавештава кнеза Милоша да се кнежевић Милан током ноћи између понедељка и уторка изненада разболео, да га мучи тробоља, а да је узрок лоша исхрана. Истиче да је оба болест код деце праћена високом температуром, али да нема опасности по живот кнежевића, као и да је почео са терапијом благим лековима и клистиром, који већ дају резул-

тате. Наглашава да ће учинити све што је у његовој моћи да се здравље кнежевића што пре поправи и да се нада да ће у скорој будућности извести кнеза о побољшању стања и оздрављењу његовог сина.
АС, ККXVIII-168

9. Извештај др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу о побољшању здравственог стања кнежевића Милана

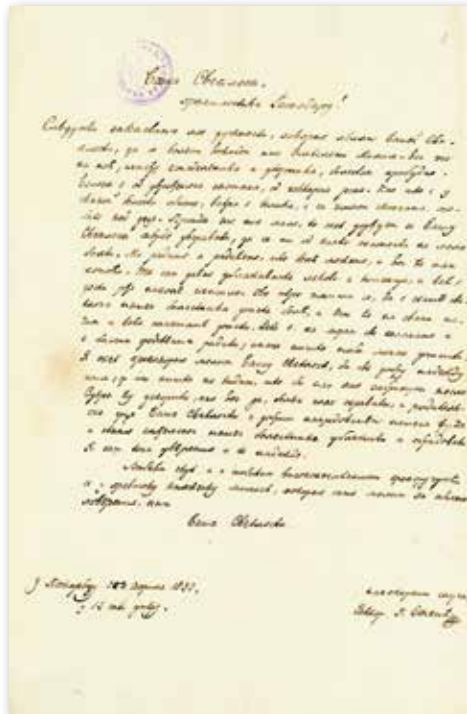
21. април 1832, Пожаревац

Папир, мастило, рукопис

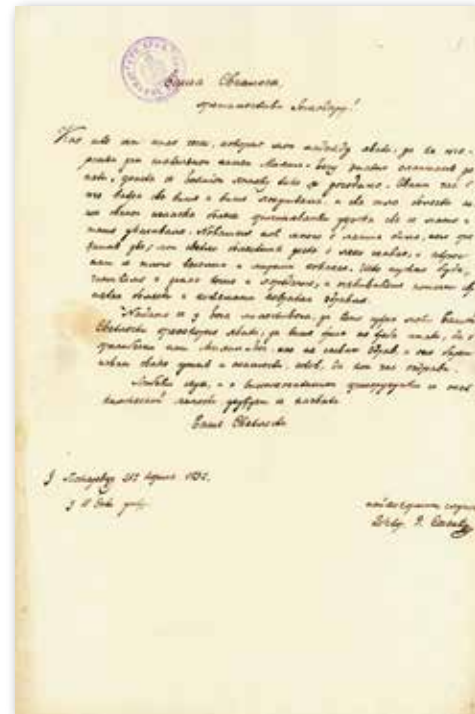
Оригинал, српски народни језик са примесамa сла-
веносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, извештава кнеза Милоша да се здравствено стање

8

9

кнежевића Милана знатно поправило. После пар немирних ноћи кнежевић је мирно спавао и показује ведрину и радост, што указује да је на путу оздрављења. Изражава уверење да ће већ сутра известити кнеза да је Милан-бег изван сваке опасности, ако не и потпуно здрав.

АС, ККXVIII-169

10. Преписка др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, и кнеза Милоша о васпитавању и образовању кнежевића Милана и Михаила и штампању нове Стејићеве књиге

21. април 1832, Крагујевац; 23. април 1832, Пожаревац; 26. април 1832, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

10

Оригинали, српски народни језик са примесамa славеносрпског, 3 писма, 3 листа

Кнез Милош подсећа др Стејића, да је приликом одласка из Пожаревца наложио да и он, уз Димитрија Исаиловића и Аврама Гашпаровића, буде задужен за васпитање и образовање његових синова, престолонаследника Милана и Михаила. Изражава наду да ће Стејић извршавати ову дужност са успехом и обавештава га да у свако доба може да му се обрати око својих потреба, а да ће му он, као и до сада, изаћи у сусрет.

У одговору, др Стејић срдачно захваљује кнезу Милошу на великој части и указаном поверењу да буде васпитач кнежевића Милана и Михаила. Истовремено, обавештава кнеза о штампању своје нове књиге (реч је о делу *Сабор истине и науке*, првој књизи штапаној у обновљеној Србији) и моли га да дозволи штампање исте у кнежевој *Типографији* (штампарији) у Београду. Истиче да је књига посвећена престолонаследнику Милану, као и да ће бити корисна за његово васпитање, али и за добробит читаве Србије и српског народа. Наглашава да је кнежев секретар Димитрије Давидовић прегледао примерак за штампу, а да је рукопис послат и штампару Адолфу Берману, који је већ започео штампу и стигао до трећег табака. Како би Берман могао посумњати да штампа нема дозволу Кнежеве канцеларије и да се не ради по пропису, др Стејић моли кнеза да изда поменуту дозволу, како се посао не би обустављао и како се не би губило време на чекање да се рукопис пошаље у Крагујевац, па тек онда на штампу у Београд. Указује поново на то да је Давидовић прегледао примерак рукописа, те да он својим досадашњим радом гарантује искрене и часне намере при овом подухвату, као и да се обавезује да ће одштапане табакe послати у Крагујевац на преглед и цензуру. На крају

обавештава владара да је кнежевић Милан у потпуности оздравио.

У наставку кореспонденције, кнез Милош љутито замера др Стејићу због штампе коју није смео да отпочне без његове дозволе. Упозорава га да је дао изричиту наредбу да се у Србији ништа не сме штампати без његовог знања, сагласности, дозволе и потписа, и да то мора да се запамти једном за свагда. Указује да не сумња у добру Стејићеву намеру, али га прекоревачки уз објашњење да би свако могао да штампа шта жели без кнежеве дозволе ако би допустио овакав пропуст. Такође, истиче да то што је Давидовић прегледао књигу ништа не значи, будући да је за штампање неопходна кнежева, а не Давидовићева дозвола. На крају наглашава да се посао може наставити тек када кнез да сагласност, а да ће Адолф Берман добити шта заслужује јер је штампу започео без његове дозволе.

АС, ККХVIII-170

11. Преписка др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, и кнеза Милоша о здравственом стању престолонаследника Милана и Михаила

22. април 1832, Пожаревац; 24. април 1832, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Оригинали, српски народни језик са примесима славеносрпског, 2 писма, 2 листа

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, извештава кнеза Милоша да је Михаило-бег (кнежевић Михаило) на путу оздрављења и примећује као лекар да је свакодневно двосатно *егзерцирање* (учествовање у војничким вежбама) напорно за кнежевиће Милана и Михаила, будући да су још увек млади и нејаки.

У одговору, кнез Милош захваљује др Стејићу на бризи око његових синова и поручује да кнежевићи

могу изостајати са егзерцирања уколико оно наруши њихово здравље.

АС, ККХVIII-171

11

12. Молба др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу за опроштај због штампања своје књиге *Сабор истине и науке* без претходне цензуре

1. мај 1832, Пожаревац

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесима славеносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, шаље рукопис своје књиге *Сабор истине и науке* кнезу Милошу на проверу и моли за опроштај што није ишао законски прописаним путем приликом

израде књиге, већ је она штампана без цензуре. Наглашава да је први почео књижевни посао ове врсте под кнезом Милошем, па је зато и погрешно. Истиче и да се заправо ради о пробном огледу који је предузео штампар Адолф Берман. Уз то, обавештава кнеза Милоша да су кнежевићи Милан и Михаило одличног здравља и доброг владања, као и да су ревносни по питању учења науке.
АС, ККХVIII-172

12

13. Молба др Јована Стејића, породичног лекара Обреновића, кнезу Милошу за опроштај због својих поступака без претходног саветовања с кнезом

8. мај 1832, Пожаревац
Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесамa славеносрпског, 1 писмо, 1 лист
Др Јован Стејић, породични лекар Обреновића, моли кнеза Милоша за опроштај, будући да га је, као млад и невешт, својом грешком озловолио, вративши бербере који су му послати као неспособне за посао и тражећи новац од кнежевог хазнадара (благајника) Јакова Јакшића без знања кнеза. Извињава се због својих пропуста, правдајући се да му је једини мотив био да не досађује владару, а не да од њега крије ствари. Обећава да ће убудуће поступати искључиво уз саветовање с кнезом и по његовим заповестима.
АС, ККХVIII-173

13

14. Молба др Јована Стејића, приватног земунског лекара, кнезу Милошу за препоруку ради доброг успелења у Земуну

6. март 1834, Земун

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесамa сла-
веносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, приватни земунски лекар, моли
кнеза Милоша да му напише *атестат* (уверење) о
службовању у Србији, у виду препоруке о профе-
сионалном ангажовању и моралном владању, што
би му олакшало добро успелење у Земуну.

АС, ККХVIII-174

14

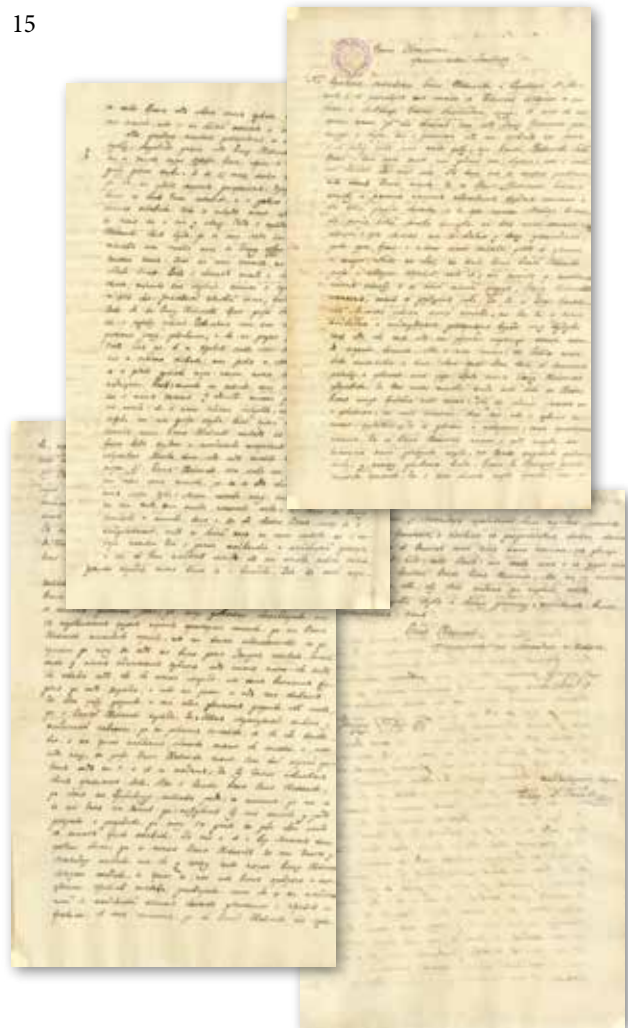
15. Предлог лечења кнеза Милоша од стране др Јована Стејића, приватног земунског лекара

5. април 1834, Земун

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесамa сла-
веносрпског, 1 писмо, 4 листа

15

Др Јован Стејић, приватни земунски лекар, уз саветовање са доктором Минасом и другим кнежевим лекарима, предлаже кнезу Милошу начин лечења његове болести (највероватније тробоље) – дијета, одмор, избегавање тешких пића, коришћење лековитих масти и прописаних лекова. Извињава се што не може позитивно да одговори на захтев владара да лично дође у Пожаревац да га лечи, будући да има доста пацијената у Земуну које не сме да остави на дуже време, али предлаже да се нађу у Дубравици на Дунаву или на Топчидеру, уколико је кнез у могућности.

АС, ККХVIII-175

16. Преписка др Јована Стејића, приватног земунског лекара, и кнеза Милоша о здравственом стању кнеза и његовом лечењу

7. април 1834, Београд; 10. април 1834, Пожаревац
Папир, мастило, рукопис

Оригинал и концепт, српски народни језик са примесама славеносрпског, 2 писма, 3 листа

Др Јован Стејић, приватни земунски лекар, обавештава кнеза Милоша да је дошао у Београд да укаже помоћ тешко оболелом господару Јеврему и да је том приликом од кнежевог секретара Цветка Рајовића сазнао да и кнез није добро. На основу симптома болести предлаже чишћење организма (масноће у крви и зачепљених црева) справљањем адекватних прашкова/лекова, а потом и благо пуштање крви и строгу дијету. Извињава се што не може више да помогне, будући да мора да се врати у Земун.

У одговору, кнез Милош потврђује да је примио Стејићева писма, захваљује му на усрдности и бризи и обавештава га да је оздравио раније, али и да ће се придржавати његових савета ако буде било потребе.

АС, ККХVIII-176

17. Преписка др Јована Стејића, приватног земунског лекара, и кнеза Милоша о лекарским услугама пруженим кнегињи Љубици

31. јул 1837, Крагујевац; 5. август 1837, Земун
Папир, мастило, рукопис

Концепт и оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 2 писма, 2 листа

Кнез Милош шаље 20 дуката др Јовану Стејићу, приватном земунском лекару, за лечење оболеле ноге кнегиње Љубице током 1836. и 1837. године.

У одговору, др Стејић се захваљује кнезу Милошу,

уз уверавање у дубоку оданост кнезу и његовој породици, као и спремност да им својим знањем увек послужи.

АС, ККХVIII-177

17

кашља коришћењем пијавица и лекова. Истиче да се непрестано налази поред болесника у Темишвару и да ће тако бити све док се пацијент у потпуности не опорави.

АС, ККХVIII-178

18

18. Извештај др Јована Стејића, приватног земунског лекара, кнезу Милошу о лечењу престолонаследника Милана

26. фебруар 1839, Темишвар

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 1 писмо, 1 лист

Др Јован Стејић, приватни земунски лекар, обавештава кнеза Милоша о успешном лечењу престолонаследника Милана од грозничаве алтерације и

Човек од неограниченог поверења

**Писма Обреновића Антонију Радивојевићу
из збирке Музеја града Београда**

Владимир Томић, виши кустос

Музеј града Београда

Одлуку о оснивању Музеја општине београдске 15. октобра 1903. донео је председник Београдске општине Коста Д. Главинић, уз сагласност општинског одбора. Две и по деценије доцније Суд општине града Београда 7. септембра 1929. доноси решење којим се „ради систематског прикупљања материјала за Општински музеј и библиотеку наређује општинском библиотекару др Марији Илић да прегледа стару општинску архиву, уметничке слике и историјске драгоцености свих врста”. Чином освешћења 11. јануара 1931. за грађанство су први пут отворени Библиотека и Музеј Општине града Београда у новим, привременим просторијама у Улици краља Петра 26. Већ у априлу 1935. Библиотека и Музеј пресељени су у сопствену зграду у Улици кнегиње Љубице 1 (данас Змај Јовина 1), у којој се Музеј и данас налази. Од 22. децембра 1940. Музеј је издвојен као самостална установа под називом Градски музеј. Средином 1945. године Градски музеј постаје Музеј града Београда. Скупштина града Београда је 2006. године Музеју на коришћење доделила зграду некадашње Нове војне академије у Ресавској

улици 406, саграђену 1899. године према пројекту архитекте Димитрија Т. Лека.

Музеј града Београда је историјски музеј комплексног типа са фондом од преко 155.000 музејских предмета. Музеј данас чине четири стручна одељења: за археологију, историју, историју културе и уметности и за заштиту. У оквиру њих се налази преко тридесет збирки, двадесет легата, стручна библиотека са фондом старе и ретке књиге, као и центар за документацију и конзервацију за метал и керамику. У саставу Музеја града Београда су и Конак кнегиње Љубице, Музеј Јована Цвијића, Музеј Иве Андрића, Музеј Паје Јовановића, Музеј Томе Росандића, Музеј бањичког логора, Завичајни музеј Земуна, Завичајни музеј Младеновца, Збирка икона Секулић и Археолошко налазиште у Винчи.

Од 1954. године Музеј издаје редовну публикацију *Годишњак града Београда*. Од 2009. године је за публику припремљена јединствена и оригинална монодрама *На кафи код кнегиње Љубице*, која се изводи на српском и енглеском језику. Сваке године се у Музеју града Београда приреди више различитих тематских изложби, стручних публикација, промоција и гостовања.

Човек од неограниченог поверења

Писма Обреновића Антонију Радивојевићу из збирке Музеја града Београда

У Збирци за историју Београда од 1521. до 1918. године, Музеја града Београда, чува се 77 писама упућених Антонију Радивојевићу, надзорнику имања кнеза Михаила у Београду. Писма су настала између 1842. и 1853. године, у време док су Обреновићи боравили у изгнанству. У овом раду ћемо обрадити 17 писама која су упутили чланови владарског дома Обреновић, кнегиња Љубица, кнез Милош, кнез Михаило, Петрија Бајић и господар Јеврем. Поменута писма се углавном тичу имовине и судских спорова. Она представљају драгоцени извор за економске, политичке и социјалне прилике у којима су се налазили Обреновићи током дугих година изгнанства, као и за однос уставобранитељске власти у Кнежевини Србији према члановима прогнане династије.

Сутрадан пошто је извршена смена династија 3. септембра 1842, кнежев подрумција Антоније Радивојевић, који је једини од угледнијих служитеља остао у већ напуштеном двору Обреновића (Конак кнегиње Љубице), одведен је у логор Томе Вучића Перишића на Врачару.¹ Радивојевић је убрзо по отпуштању постао надзорник имања кнеза Михаила у Београду и особа од посебног поверења чланова породице Обреновић. По налогу кнеза Михаила од 1857. водио је бригу и о његовом ванбрачном сину

Анастас Јовановић, Љубица М. Обреновић,
Кнегиња Србска, Беч 1851.
литографија, инв. бр. ФИ1 258

¹ М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у вези са догађајима из новије српске историје*, Београд, 1892, 40.

Велимиру (Вилхелму) Теодоровићу, који је живео у Радивојевићевој кући до 1861. године. Антонијев син Живко био је Велимиров школски друг и близак пријатељ.²

Кнегиња Љубица је у децембру 1842. из Земуна упутила три писма Антонију Радивојевићу. У прва два, од 18. и 22. децембра, кнегиња пише Антонију да ништа не забрањује француском конзулу Акилу Кодрики,³ који је добио на коришћење њихову кућу на Сави, поред Ђумрукане. Она је дозволила Антонију и да преда све што би евентуално конзул или његов секретар Фрер тражили од њених ствари или покућства. Кнегиња тражи и да се исели снајдер који се налази у кући, пошто је она дата на коришћење француском конзулу. У последњем писму од 27. децембра, кнегиња Љубица поново налаже Антонију да на коришћење преда кућевне ствари Фреру и да о томе начини списак. Даље тражи и да међу њеним стварима потражи портрет Ристе (Христифора),⁴ сина рудничког војводе Милана Обреновића, брата по мајци кнеза Милоша, који је умро у Русији, и нека га пошаље по Фреру.⁵

Сачувана су три писма кнеза Милоша Антонију Радивојевићу. У првом, послатом из Београда 19.

² Велимиријанум. *Задужбина Велимира Михаила Теодоровића*, Београд, 1909, 51–53.

³ Александар Акил де Кодрика (1804–1880) је био француски генерални конзул у Кнежевини Србији од августа 1841. до августа 1844. године. А. Цветарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану. Отел Ламбер и српска криза 1840–1844*, Београд, 2017, 99, 237, 296.

⁴ Христифор (Риста) Обреновић, је рођен у Брусници око 1802. године. Од фебруара 1815. до фебруара 1822. провео је на школовању у Кадетском корпусу у Петрограду. Произведен је у чин заставника коњичке артиљерије. Умро је од туберкулозе у Петрограду 30. јуна 1825. године. Р. Љушић, *Милан Обреновић војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац, 2006, 123–130.

⁵ В. Томић, „Приватни и јавни живот чланова династије Обреновић кроз предмете из Музеја града Београда”, у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе V*, Горњи Милановац, 2017, 78.

Анастас Јовановић, *Књаз Милош Обреновић*, Беч 1852. литографија, инв. бр. ФИ1 256

децембра 1843. кнез тражи од Милоша Богићевића,⁶ брата Томаније Обреновић, да у његово име исплати дугове извесног Милоша Спасојевића, док је овај

⁶ Милош Богићевић (1811–1844) је син Антонија, подринског војводе из Првог српског устанка, начелник Шабачког округа (1939–1840), управитељ вароши Београда (1840), помоћник министра унутрашњих дела

боравио у затвору у Србији. На полеђини писма је забележено „платио Антоније Радивојевић”. Међутим, остаје нејасно зашто је писмо датирано у Београду када је кнез Милош тада већ више од четири године боравио у емиграцији. У другом писму, послатом из Букурешта 25. марта 1850. кнез јавља Радивојевићу да није тачно да је извесном Мити Анђелковићу поклонио 200 круна. Кнез даље наводи да је истом Мити у Бечу дао на зајам 100 круна, али му је овај у залог оставио своје тапије. У трећем писму, послатом из Букурешта 16. децембра 1852, кнез се жали на тужбу Косте (Коче) Брзаковића, надзорника куће Јеврема Обреновића у Београду, да га је натерао да се одрекне службе. Наводи да га је он и запослио и исплатио све његове дугове. Спомиње и бурад у Крагујевцу коју је Брзаковић продао без његовог знања. Даље наводи да ће у Београд стићи и др Георгије (Ђорђе) Стојаковић,⁷ правни и политички саветник кнежева Милоша и Михаила и господара Јеврема, да би као кнежев пуномоћник завршио све парничке послове.⁸

Кнез Михаило је из Беча 9/21. маја и 7/19. јуна 1849. послао два писма Антонију Радивојевићу. У првом је тражио да пошаље његово писмо упућено

(1840–1842). Имао је чин потпуковника. Био је и начелник канцеларије кнеза Михаила у Новом Саду (1842–1843). После амнестије, крајем 1843. године вратио се у Шабац, али је у октобру 1844. стрељан после гушења Катанске буне. А. Вулетић, „Богићевић, Милош”, *Српски биографски речник. А-Б*, том 1, Нови Сад, 2004, 625.

⁷ Др Ђорђе Стојаковић (1811–1863) је био угледни адвокат у Пешти, правни заступник и писар Матице српске. На Мајској скупштини (1848) је изабран за делегата на Свесловенском конгресу у Прагу, а касније и за члана Главног одбора Војводине Српске. После Благовештенског сабора (1861) постао је дворски саветник при угарској канцеларији у Бечу. Био је и дописни члан Друштва српске словесности. Ch. Mentschl, M. PetzGrabenbauer, „Stojaković (Stojakovits) Georg (Djordje) von”, *Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950*, Band 13, Wien 2010, 303–304.

⁸ Р. Л. Веселиновић, *Грађа за историју Београда од 1806. до 1867. године*, књига I, Београд, 1965, 77–78, 141, 203.

Анастас Јовановић, *Михаило М. Обреновић*, Беч 1851. литографија, инв. бр. ФИ1 941

трговцу Јовану Герману, зету Јеврема Обреновића,⁹ и да се радња око преуређења кнежеве куће на Сави продужава. У другом кнез јавља нама непозна-

⁹ Јован Герман (1782–1866) је од 1834. ожењен Симоном (Симком) Обреновић, која је умрла већ у децембру 1837. године. Био је управитељ вароши Београда (1839), дипломатски представник кнеза Михаила

том пријатељу да је бравару Штајнлехнеру, који му је донео његова писма, дао 6.000 форинти сребра на рачун започетог преуређења куће.¹⁰ Јавља и да ће Радивојевић сутрадан кренути назад за Београд и понети писмо за Германа у Букурешт, ради даљег издавања новца за нужне трошкове. Кнез ће настојати и да са Штајнлехнером уговори да салу у кући прегради у неколико соба.¹¹

Најстарија ћерка кнеза Милоша, Петрија Бајић, послала је 21. и 23. новембра 1849. из Земуна два писма Антонију Радивојевићу. У првом га моли да већ тог дана из Београда пређе у Земун, пошто сутрадан долази лађа из Пеште за Базијаш, и понесе јој неколико лимунова и поморанци. У другом закључује да он вероватно није примио њено претходно писмо. Даље га моли да се распита колика је царина за ствари које је наручила да јој купи, и уколико је висока да их не купује.¹²

Од свих чланова породице, највише писама Антонију Радивојевићу сачувано је од Јеврема Обреновића, укупно седам. Два су везана за судске поступке у Београду 1851. године. У првом, послатом из Букурешта 21. априла, Јеврем захваљује Антони-

у Букурешту и Цариграду и кнежев благајник (казначеј). Имао је чин потпуковника. У изгнанаству је био управник имања кнеза Милоша у Влашкој. Из везе са Анком Обреновић Константиновић имао је ванбрачну ћерку Симону (Симку) Герман Обреновић Лаховари. С. Ц. Ђирковић, „Герман, Јован Љ. Јанаћ”, *Српски биографски речник*. В-Г, том 2, Нови Сад, 2006, 473–474.

¹⁰ Јозеф Штајнлехнер је био власник једне од најстаријих предузимачких фирми у Србији. Фирма је радила од око 1840. до 1883. године. Јозеф је изводио радове на Капетан Мишином здању (1863–1867), Првој варошкој болници (1865–1868) и Народном позоришту (1868–1869). Своју кућу у близини Варош-капије, у данашњој Поп-Лукиној улици, 1847. године продао је држави и у њу се уселила Књажевско-србска књигопечатња. Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд, 2006, 265.

¹¹ Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 124–125.

¹² Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 130–131.

Миливој Ненадовић, *Београд у Србији*, Београд 1849. литографија, инв. бр. И1 1405

ју што је са др Георгијем Стојаковићем учествовао у поравнању са извесним Матићем, у вези чега је подигао 400 круна. Даље налаже да се преко солске компаније та свота са 1% интереса за месец и по дана и 1.600 чаршијских гроша судске таксе исплате Стојаковићу. У другом писму, из Манасије (Марашешти) од 19. септембра, Јеврем коментарише вест из београдских новина и изражава чуђење зашто је суд хтео да на лицитацији прода његову кућу ради исплате дуга од 100 дуката, који је Радивојевић у међувремену исплатио, када годишњи приход те куће износи 200 дуката. Критикује суд и његово јањичарско понашање: „То се само јаничарскиј учинити може”. Јеврем наводи и да није био ни у каквим трговачким и другим везама са извесним Ђоком Обретковићем, у чију корист је суд пресудио и сматра да је пре извршења пресуде, оптуженом она требала бити саопштена. О томе је обавестио и свог правног заступника, др Стојаковића.¹³

¹³ Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 144–145, 151–152.

У преосталих пет писма из 1852. и 1853. године, Јеврем се обраћа Радивојевићу у вези своје куће у Београду.¹⁴ Прва два се тичу у овом раду већ поменутог Косте Брзаковића, и упућена су из Манастија 27. јануара и Букурешта 27. фебруара. Јеврем пита да ли је Радивојевић преузео надзирање његове куће од Брзаковића, коме је већ писао да одступи са дужности и преда је Антонију, заједно са свим исправама и рачунима. Наводи и да је Брзаковић лоше водио пословне књиге. Уколико је тачно да Коста треба од кнеза Михаила да прими неки новац, нека Радивојевић оде тим послем код капетана Мише Анастасијевића, али да Кости не да четири дуката од кирије за поправке које нису предвиђене уговором. Ако он одбије да исплати кирију у целини, нека му то одузме од новца који ће примити од кнеза.¹⁵

У следећем писму, послатом из Букурешта 16. априла, Јеврем моли Антонија да годишњу кирију од куће у износу од 200 дуката преда капетану Миши Анастасијевићу, који му је у Букурешту већ исплатио ту своту. Даље пита у каквом су стању његове пословне књиге и будући да је у кући било неколико столова, ормана, полијелеја и других ствари, тражи да се изврши попис намештаја.¹⁶ У писму послатом из Манастија 28. децембра, Јеврем шаље упутство Антонију да сачека да прими целу годишњу кирију за кућу у висини од 200 дуката и да никако не исплаћује 1.000 форинти сребра на име неке судске пресуде. Наводи и да никакве судске пресуде

убудуће не исплаћује без његовог посебног налога. За парнице је задужен правни заступник Обреновића, др Георгије Стојаковић, и док од њега не добије извештај неће ништа предузимати тим поводом. Јеврем је изненађен и зашто се Ђорђе Давидовић,¹⁷ адвокат кнеза Михаила у процесу против мајора Пантелије Панте Стоила, некадашњег београдског базрђан-баше (конзула), око наплате дуга у износу од 10.000 форинти сребра, обраћао Радивојевићу када је за то надлежан Стојаковић. Даље наводи да кирију за кућу, која истиче до наредног Ђурђевдана, треба повисити за 30 до 40 дуката, ако не и више. У том случају треба саставити нове уговоре о закупу. На крају, налаже да се др Данилу Медаковићу¹⁸ исплати рачун у износу од 23 форинте сребра и да га претплати на Медаковићев лист *Србски дневник* за целу следећу 1853. годину.¹⁹ На полеђини писма налазе се поштански жигови: „Bukarest 22. Jan; Hermandstadt 25/1; Temeswar 27/1; Semlin 1/2; Belgrad 1. Feb.”, што представља драгоцен извор за историју

¹⁷ Ђорђе Давидовић (1809–1868) је био адвокат у Новом Саду до 1844. године, када прелази у Београд. После 1857. вратио се у Нови Сад, где је 1865. године изабран за председника Управног одбора Матице српске. М. Шовљаков, „Давидовић, Ђорђе М.”, *Српски биографски речник*. Д-З, том 3, Нови Сад, 2007, 44–45.

¹⁸ Др Данило Медаковић (1819–1881) је био историчар, новинар и издавач, секретар кнеза Милоша у Бечу (1842–1845). У Сремским Карловцима је 1848. године основао Друштво српског напретка. Као први председник друштва покренуо је *Напредак* (1848–1849), први лист који је штампан правописом Вука Караџића. У Београд се вратио 1859. и остао до 1862. године. Био је дописни члан Друштва српске словесности и Српског ученог друштва. П. Крестић, „Медаковић, Данило”, *Енциклопедија српске историографије*, Београд, 1997, 493.

¹⁹ *Србски дневник* је покренуо др Данило Медаковић у Новом Саду 1852. године. Излазио је сваке среде и суботе, уз књижевни додаток *Седмица*, која је постала значајно књижевно и културно гласило. *Србски дневник* је био веома популаран и више пута забрањиван. *Седмица* је забрањена 1858, а Медаковић се следеће године повукао, продао штампарiju и прешао у Београд. *Србски дневник* је наставио да излази до 1864. године. М. Кисић, Б. Булатовић, *Српска штампа 1768–1995*. *Историјско-библиографски преглед*, Београд, 1996, 61.

¹⁴ Кућа господара Јеврема је подигнута 1835. и 1836. године и налазила се у близини Батал-цамије, на углу данашњих улица Кнеза Милоша и Крунске. План куће у стилу немачке архитектуре је израдио зидарски мајстор Карол Арент. Н. Јовановић, *Господар Јеврем и његов штап*. *Биографија Јеврема Обреновића (1790–1856)*, Београд, 2012, 85–86.

¹⁵ Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 167, 170–171.

¹⁶ Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 178.

поштанске службе на простору средње Европе у XIX веку.²⁰

У последњем сачуваном писму Антонију, послатом из Букурешта 21. марта 1853, Јеврем пише да од кирије за кућу на квиту (потврду) др Георгију Стојаковићу исплати 1.200 талира на име изгубљене судске парнице против браће Јеремије и Илије Јојића. Даље наводи да провери да ли ће кућу изнајмити апотекар Матеја (Мата) Ивановић,²¹ или ће руски конзул Федор Тумански остати у њој.²² Радивојевић треба и да провери да ли је Мата спреман да плаћа вишу цену кирије и да ли би у том случају конзул повећао своје постојеће обавезе.²³

На основу сачуваних писама видимо да је у српској историографији мало познати Антоније Радивојевић био особа од изузетног поверења не само чланова породице него и свих присталица и сарадника династије Обреновић, у време њиховог дугог боравка у емиграцији. Он је успео да у врло тешком периоду по интересе династије Обреновић у Кнежевини Србији, у великој мери сачува њихо-

ву имовину и права, исказујући тиме и личну храброст и оданост својим послодавцима. Из наведених писама видимо и колико је те интересе, а посебно имовину, у неким ситуацијама било тешко сачувати.

Литература

Алиптић, М., *Живот и рад генерала Ранка Алиптића у вези са догађајима из новије српске историје*, Београд, 1892.

Велимиријанум. *Задужбина Велимира Михаила Теодоровића*, Београд, 1909.

Веселиновић, Р. Л., *Грађа за историју Београда од 1806. до 1867. године*, књига I, Београд, 1965.

Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Трumpf-Углеродистый кальций, том XXXIV, Санкт-Петербург, 1902.

Јовановић, Н., *Господар Јеврем и његов штап. Биографија Јеврема Обреновића (1790–1856)*, Београд, 2012.

Кисић, М., Булатовић, Б., *Српска штампа 1768–1995, Историјско-библиографски преглед*, Београд, 1996.

Љушић, Р., *Милан Обреновић војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац, 2006.

Несторовић, Б., *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд, 2006.

Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950, Band 13, Wien, 2010.

Српски биографски речник. А-Б, том 1, Нови Сад, 2004.

Српски биографски речник. В-Г, том 2, Нови Сад, 2006.

Српски биографски речник. Д-З, том 3, Нови Сад, 2007.

Српски биографски речник. И-Ка, том 4, Нови Сад, 2009.

Томић, Владимир, „Приватни и јавни живот чланова династије Обреновић кроз предмете из Музеја града Београда”, у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе V*, ур. Марушић А., Боловић А., Горњи Милановац, 2017, 75–89.

²⁰ Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 206–207.

²¹ Матеја (Мата) Ивановић је био први дипломирани апотекар у Србији. Син земунског проте, фармацију је завршио у Пешти. Указом кнеза Милоша, 30. априла 1830. отворио је прву апотеку у Кнежевини, у згради поред „Ећим-Томине кафане”, данас кафане „?”. Од 1840. године носила је назив „Апотека браће Ивановић”, пошто је и Матејин брат Александар завршио фармацију. Браћа су апотеку продала 1870. године. Б. Макуљевић-Катић, М. Бујас, „Ивановић/Јовановић, Матеја/Мата”, *Српски биографски речник. И-Ка*, том 4, Нови Сад, 2009, 62.

²² Федор Антонович Тумански ([1799]–1853) је био грађански саветник Руске Империје, дипломата и песник, пријатељ Александра Пушкина. Од 1847. до 1851. године као секретар водио је руски конзулат у Јашију у Кнежевини Молдавији. Руски генерални конзул у Кнежевини Србији постао је 1851. године. Умро је изненада у Београду 5. јула 1853, усред неуспешних покушаја да се супротстави растућем утицају Француске на српског кнеза Александра Карађорђевића. „Туманский, Федор Антонович”, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Трumpf-Углеродистый кальций*, том XXXIV, Санкт-Петербург, 1902, 59.

²³ Р. Л. Веселиновић, *Грађа*, 212–213.

Ђирковић С., Михаљчић Р, прир., *Енциклопедија српске историографије*, Београд, 1997.

Цетнаровић, А., *Тајна дипломатија Адама Јежића Чарториског на Балкану. Отел Ламбер и српска криза 1840–1844*, Београд, 2017.

Попис каталожних јединица

Милош Обреновић

1. Писмо кнеза Милоша Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања
19. децембар 1843, Београд

1

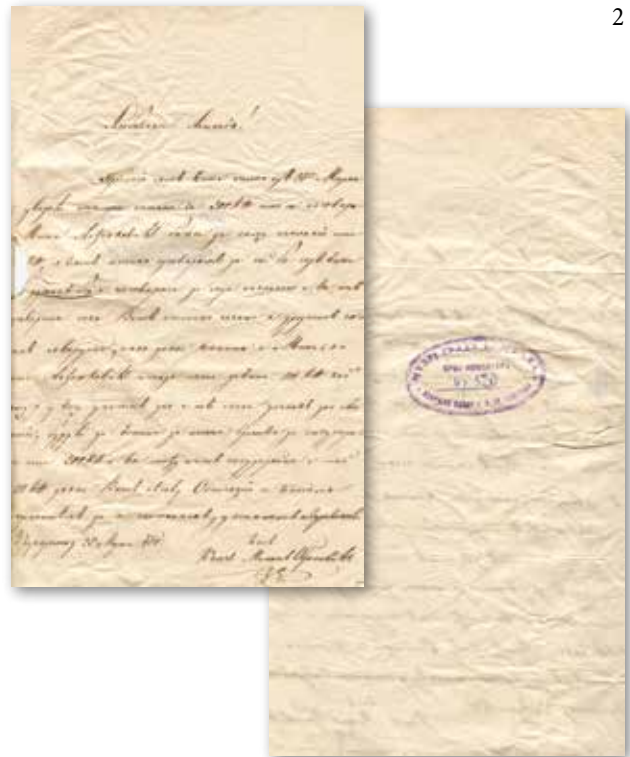

Папир, мастило, рукопис, печат
Оригинал, народни српски са примесама
славеносрбског језика, два листа
22,6 x 13,3 цм
Инв. бр. И1 529

2. Писмо кнеза Милоша Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

25. март 1850, Букурешт
Папир, мастило, рукопис, печат
Оригинал, народни српски са примесама
славеносрбског језика, два листа
22,3 x 13,2 цм
Инв. бр. И1 520

2

3. Писмо кнеза Милоша Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

16. децембар 1852, Букурешт

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа

20,9 x 13,2 цм

Инв. бр. И1 526

3

Љубица Обреновић

4. Писмо кнегиње Љубице Обреновић Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

18. децембар 1842, Земун

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист

25,7 x 21,8 цм

Инв. бр. И1 577

4

5. Писмо кнегиње Љубице Обреновић Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

22. децембар 1842, Земун

Папир, мастило, рукопис, печат

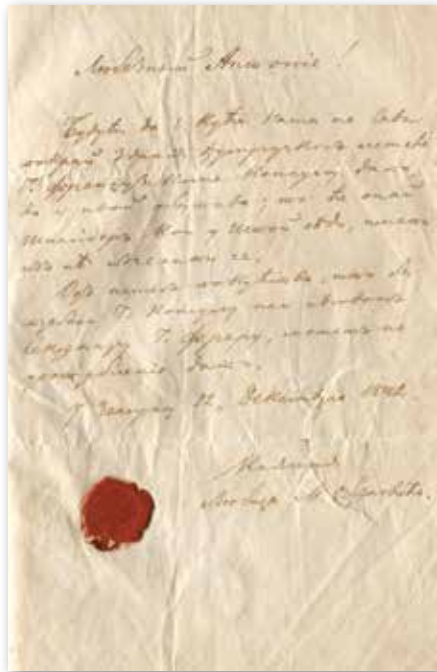
Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист

21,2 x 13,2 цм

Инв. бр. И1 527

5

6. Писмо кнегиње Љубице Обреновић Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања
27. децембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис, печат
Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист
21,5 x 16,2 цм
Инв. бр. И1 528

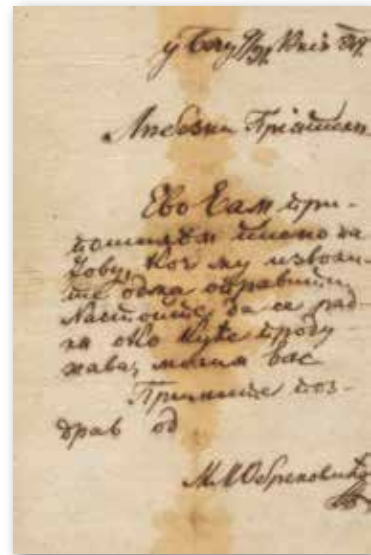
Михаило Обреновић

7. Писмо кнеза Михаила Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања
9/21. мај 1849, Беч
Папир, мастило, рукопис
Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист
17,1 x 11 цм
Инв. бр. И1 620

6

7

8. Писмо кнеза Михаила Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

7/19. јун 1849, Беч

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист

17,3 x 11,2 цм

Инв. бр. И1 621

8

Петрија Бајић, рођена Обреновић

9. Писмо Петрије Бајић Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

21. новембар 1849, Земун

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист

22,7 x 14,1 цм

Инв. бр. И1 525

9

**10. Писмо Петрије Бајић Антионију Радивојевићу,
кнежевом надзорнику имања**

23. новембар 1849, Земун

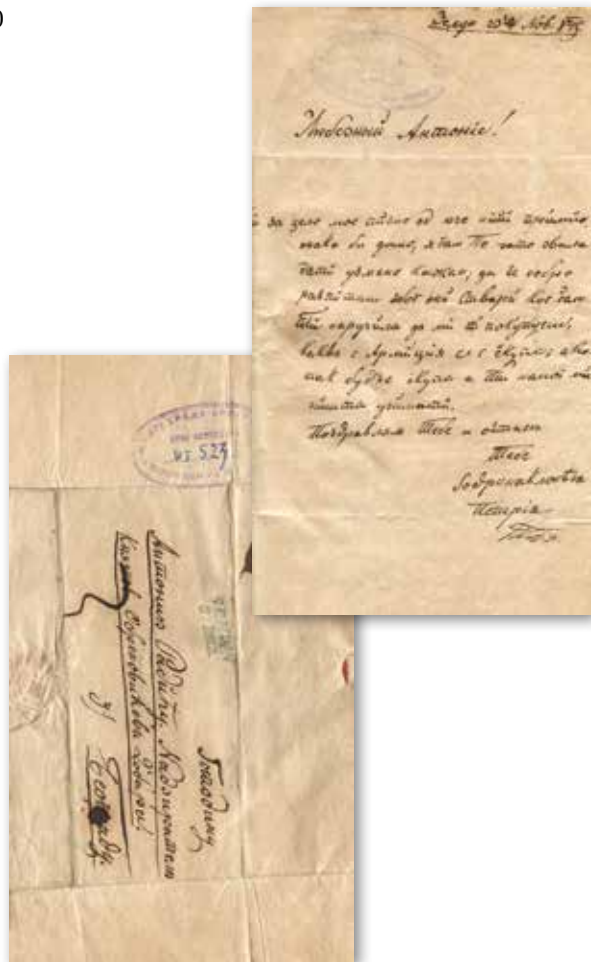
Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа

21,3 x 12 цм

Инв. бр. И1 523

10

Јеврем Обреновић

**11. Писмо Јеврема Обреновића Антионију
Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања**

24. април 1851, Букурешт

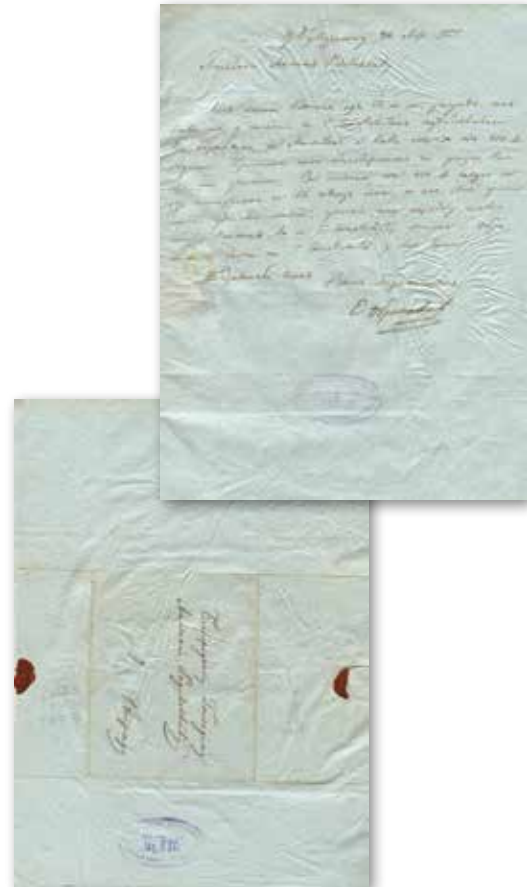
Папир, мастило, рукопис, печат

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа

27,1 x 20,5 цм

Инв. бр. И1 580

11

12. Писмо Јеврема Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

19. септембар 1851, Манасија

Папир, мастило, рукопис, печат

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа

26,9 x 20,3 цм

Инв. бр. И1 579

12

13. Писмо Јеврема Обреновића Антонију Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

27. јануар 1852, Манасија

Папир, мастило, рукопис, печат

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа

26,9 x 20,2 цм

Инв. бр. И1 541

13

14. Писмо Јеврема Обреновића Антонију
Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

27. фебруар 1852, Букурешт

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, један лист

20,6 x 12,8 цм

Инв. бр. И1 536

14

15. Писмо Јеврема Обреновића Антонију
Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања

16. април 1852, Букурешт

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа

21,6 x 16,6 цм

Инв. бр. И1 524

15

16. Писмо Јеврема Обреновића Антонију
Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања
28. децембар 1852, Манасија
Папир, мастило, рукопис
Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа
27 x 20,8 цм
Инв. бр. И1 542

17. Писмо Јеврема Обреновића Антонију
Радивојевићу, кнежевом надзорнику имања
21. март 1853, Манасија
Папир, мастило, рукопис, печат
Оригинал, народни српски са примесам
славеносрбског језика, два листа
26,7 x 21 цм
Инв. бр. И1 563

Династија Обреновић у збиркама Музеја позоришне уметности Србије

Милорад Стокин, МА музички уметник

Музеј позоришне уметности Србије

Музеј позоришне уметности Србије је установа културе од националног значаја. Основан је 1950. године и финансира се из буџета Министарства културе Републике Србије. Музеј се налази у Господар Јевремовој улици бр. 19 у Београду. Смештен је у Божићеву кућу, једно од најстаријих београдских здања, које је изградио свињарски трговац Милоје Божић, 1836. године, у непосредној близини Доситејевог лицеја, а данас Музеја Вука и Доситеја.

Музеј позоришне уметности Србије баштини театролошку грађу која сведочи о развоју позоришне културе у Србији од XIII века до данас. У Музеју су похрањени предмети који су значајни за истраживање класичне драмске, оперске и балетске умет-

ности као и нових мултимедијалних сценских форми. Систематизација музејског фонда извршена је према врсти грађе и подељена на следеће збирке: Архивска грађа и документација, Писма, Рукописна дела, Плакати и програми, Фотографије, Аудио и видео записи, Ликовни и меморијални предмети, Сценографске и костимографске скице, Заоставштине, Библиотека и Хемеротека.

Издавачка делатност је богата, и до сада је објављено преко две стотине наслова, а већ три деценије у издању Музеја излази часопис „Театрон”. Захтевима модерног доба МПУС одговара покретањем Театрослова, online театрографске базе података са пратећим дигиталним колекцијама формираним на основу грађе која се чува у музејским збиркама, позориштима, као и у приватним збиркама.

Династија Обреновић у збиркама Музеја позоришне уметности Србије

Династија Обреновић и позоришна култура

Владари су од давнина имали потребу да свету пошаљу што бољу слику о себи, а уметност је била најбољи начин да се она што боље уобличи. Портрети, бисте, споменици, дела примењене уметности била су само нека од средстава владарске репрезентације. Поред дворских пријема и балова, репрезентативна култура српског двора врхунац је доживљавала кроз дела позоришне уметности, чијим средствима је било могуће да се жељена слика доведе до врхунца и владар прикаже у свој својој слави. Србија друге половине XIX века била је поприште урбаног развоја кључних пора грађанског друштва. У таквој клими позориште је имало једну од пресудних улога, имајући не само културни и социјални, већ и политички утицај. Позориште је имало велику друштвену улогу јер су представе биле средство којим су се у јавно мњење утискивале идеолошке поруке, подизала национална свест и подстицао борбени дух народа у периоду пред почетак ратова за ослобођења крајева који су још увек били под влашћу Отоманске империје.

Кнез Милош Обреновић је први увидео значај позоришних представа као снажног средства политичке пропаганде. Његовом иницијативом 1834. године у Крагујевцу, тадашњој престоници Србије, оснива се прво српско позориште под називом „Књажевско-сербски театар”. Из тог разлога у Србију долази Јоаким Вујић, који води позориште, пише

текстове и спрема глумце за извођење. Други човек позоришта био је Јосиф Шлезингер, родоначелник музичког живота у Србији, и творац првог српског оркестра познатог као „Књажевско – србска банда”, који је писао музику за представе. Музика је била кључно обележје тих представа и њоме се још више давао значај драмском тексту, али је коришћена у кључним моментима када је требало приказати лик владара у делу. Прве представе *Књажевско – србског театра* биле су комедије, али није прошло много времена када је њихов шаљиви тон заменио сериозни тон патриотских представа у служби слављења заслуга кнеза Милоша Обреновића. Тако су већ 1835. године, поводом кнежевог повратка из Цариграда, изведене две патриотске представе: *Паденије Србије у време Светог Књаза Лазара у 16 представљенија* и *Воставленије Србије чрез Светлаго Књаза Милоша у 10 дејствија*. Првом представом указивано је на пад српске средњовековне државе, а другом на њено подизање за време кнеза Милоша, а нешто касније приређена је представа *Бој на Чачку*¹. Биле су ово прве патриотске представе са устаничком тематиком, које ће врхунац доживети за време владавине последња два Обреновића. Пар година касније, када управу над *Књажевско – србским театром* преузима Атанасије Николић, Шлезингер пише музику и за његова дела. Када је за време прве

¹ М. Тимотијевић, *Таковски устанак – српске Цвети: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд, 2012, 170.

владавине кнеза Михаила престоница пресељена у Београд, њихова дела се изводе у првом београдском позоришту, смештеном у здање Царинарнице, популарно званом *Театар на Ђумруку*. Патриотски и политички тон комада са певањем сада добија двојаку функцију: величања владајуће династије и учвршћивања националне свести. Укус публике и све већа тежња ка националном препороду диктирали су да се „позоришна музика прекваси српским фолклорним елементима и специфичном српском осећајношћу”.² Тако су комади „Театра на Ђумруку” имали углавном теме из националне историје, понајвише царског периода и косовског боја. Први комад изведен у овом позоришту био је *Смрт Стефана Дечанског* Јована Стерије Поповића, назван *жалосном игром у пет дејствија*, премијерно изведен децембра 1841. године. Неки од најпопуларнијих комада из тог периода су *Сан Краљевића Марка* Јована Стерије Поповића, *Сраженије на Косову пољу* Гаврила Ковачевића, *Женидба цара Душана* Атанасија Николића, *Краљевић Марко* и *Арапин* од истог аутора. Избор ових тема може се схватити и као жеља да се тренутна владарска династија повеже са српским средњовековним династијама, и представи као њихов историјски наставак, а садржаји који описују ратничке подухвате послуже у распламсавању националног поноса и борбеног духа у сусрет предстојећим ратовима за ослобођење.

Године 1863. дипломата и књижевник Матија Бан на поруџбину кнеза Михаила Обреновића пише комад *Српске цвести*, који је требало да буде изведен у Топчидеру поводом једног од најзначајнијих јубилеја у историји Кнежевине Србије – прослави пола века од избијања Другог српског устанка. Де-

ло није изведено из техничких разлога и због противљења Порте³. Замишљено је као веома смео подухват за тадашње могућности јер је требало да обухвати читав устанички период. Изведено је наредне године и због своје преобимности побрало је негативне критике, па је касније ревидирано и подељено на три дела под називима *Прошлост*, *Садашњост* и *Будућност*⁴. *Српске Цвести* су свакако најзначајнији комад са певањем овог раздобља и један од првих спектакала који су у Србији приређени, али и кључно дело којим је презентован значај и заслуге династије Обреновић.

Кнез Михаило Обреновић имао је великог слуха за уметност, а боравак у иностранству учинио је да његов уметнички и естетски укус достигне висок ниво. Захваљујући његовом поимању значаја културе, покренута је иницијатива за оснивање Народног позоришта у Београду. На ову идеју кнез Михаило долази након представе коју су у Београду извели глумци „Српског народног позоришта” из Новог Сада. Непосредно пред крај градње кнез Михаило је страдао у атентату, а зграда је отворена годину дана касније комадом *Посмртна слава кнеза Михаила* на текст Ђорђа Малетића и музику Драгутина Реша, првог капелника новооснованог позоришта. Последње дело за које је Шлезингер написао музику такође је инспирисано трагичном смрћу српског кнеза, а био је то комад Атанасија Николића *Смрт српског књаза Михаила Обреновића*. Отварањем зграде Народног позоришта, престоничко прослављање општенородних празника допуњава се свечаним представама, а репертоар се ставља у функцију „симболичне политичке репрезентативне страте-

² Д. Цветко, *Даворин Јенко и његово доба*, Београд, 1952, 111.

³ Ђ. Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд, 1884, 413-417.

⁴ *Видов-дан*, бр. 51, 1. децембар 1867.

гије”⁵. Историчар уметности Мирослав Тимотијевић утицај представа Народног позоришта поставља у исти ранг са оним који су имала богослужења у Саборној цркви. Представе су на својеврстан начин вршиле „сакрализовање нације”⁶, а Народно позориште постаје храм својеврсне патриотске религије.⁷

Недуго након оснивања капелник Народног позоришта постаје Даворин Јенко. Његов први успех био је комад *Маркова сабља*, који је премијерно изведен на дан прославе пунолетства кнеза Милана Обреновића, 10. августа 1872. године. Написао га је Јован Ђорђевић, управник и оснивач „Српског народног позоришта” у Новом Саду, тачније извршио је прераду Стеријиног дела *Сабља Краљевића Марка* и прилагодио га свечаности. Најупечатљивији тренутак комада био је завршни хор, када су се након Маркових речи: „Напред децо! Кад вас љубав спаја жарка, пред вама је сабља Краљевића Марка” двораном Народног позоришта у Београду по први пут разлегли звуци песме „Боже правде”, потоње и данашње химне Републике Србије. Овај уметнички ефекат имао је сврху да аудиторијум лик Краљевића Марка повеже са ликом кнеза Милана, са надом да ће он подићи ту „сабљу” у скорој борби за ослобођење српских крајева.

Позоришном представом увеличано је и ступање на престо краља Александра, након државног удара који је извео 1. априла 1893. године. У Народно позоришту је приређен комад са певањем *Милош Обреновић, војвода руднички*, Миленка Р. Максимовића. Јединствени запис о атмосфери која је владала током извођења представе у част ступа-

ња на престо краља Александра Обреновића, почетком априла 1893. године, оставио је Албер Мале, професор дипломатске историје малолетног краља:

„Увече у позоришту *Милош Обреновић* народни комади раскошна представа. Али, то није комад како то ми схватамо: ни трага од заплета. Једноставно, то су одвојени призори, сви историјски, историја у сликама које говоре. Врло лепи костими, лепа режија, хорови на којим би могла позавидети многа позоришта у Паризу. Глумци играју прилично једноставно. Што се публике тиче, она је хладна: ретко се пљеска пре завршетка чина, па се и онда нађу нека џангрисала да ућуткају пљесак. Пуцњава и турске главе изазивају као и увек одушевљење светине. Та светина заслужила је и рђаве оцене. У једној сцени турски коњаници опкољавају кућу, бичем шибају старце, жене, да би их ови живље подворили. Старци и жене обучени су у одећу какву још увек носе њихови потомци, а ипак ту и тамо се зачуо весели смех услед призора, што је засметало чак и онима који су мање били у стању да се препусте сценској илузији, чак и странцима. Његово величанство присуствовало је представи: нико се није удостојио да се подигне када је ушао. Чудноват је тај утисак кад се на сцени крећу дедастриц, баба-тетка, деда и баба оног који све то гледа из краљевске ложе, и глумци који су се угледали на портрете па пресликали ликове.”⁸

У част венчања краља Александра и краљице Драге, Бранислав Нушић је написао идилични комад *Љиљан и Оморика*,⁹ док је музику компоновао Станислав Бинички. Нушићев зет Миливој Предић у књизи *Нушић у причама* оставио је пажње вред-

⁵ М. Тимотијевић, *н.д.*, 169-177.

⁶ Исто

⁷ Исто

⁸ А. Мале, *Дневник са српског двора 1892-1894*, Београд, 1999, 149-150.

⁹ С. Цветковић, *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево, 2008, 112.

но сведочанство о осећају последњег краљевског пара династије према позоришту. Краљица Драга је радо око себе окупљала књижевнике и уметнике, међу којима су били многи глумци и драмски писци. Током боравка у летњиковцу у Смедереву краљ и краљица су повели причу о новом комаду *Ивкова слава* Стевана Сремца, који је био на репертоару Народног позоришта у Београду. У жељи да краљици приреди изненађење краљ је позвао управника Бранислава Нушића, и замолио га да већ сутрадан приреди представу у Смедереву, али у најстрожој тајности како би се краљица изненадила. Трупа је бродом приспела у Смедерево, костимирана се скривала у собама виле, док је краљ послао краљицу у дугу шетњу како би се припремила сценографија. У једном тренутку пришао је инспектору позорнице Драгутину Јовановићу који је намештао сценографију у башти летњиковца, и упитао га да ли ће све бити завршено на време. Јовановић, који није препознао краља, одговорио му је „Не тртљај, већ држи чврсто мердевине, клипане”, Александар га је послушао, а Јовановић се запрепастио када је схватио на кога је управо подвикнуо. Срећом, краљ није замерио, а представа је изведена у највећем расположењу и на велику радост учесника и публике.¹⁰

Династија Обреновић у збиркама Музеја позоришне уметности Србије

Династија Обреновић у збиркама Музеја позоришне уметности Србије заступљена је кроз документа, плакате, програме и фотографије позоришних представа. У Архиву Музеја похрањени су укази кнеза Михаила и краља Милана, као и призна-

Раде Марковић и Оливера Марковић у представи „Конак”, Савремено позориште, 1959. године

ница о ауторским хонорарима глумаца и молба трупи Српског народног позоришта из Новог Сада у вези са прославом пунолетства и ступања на престо кнеза Милана. Дело *Конак* Милоша Црњанског заступљено је програмима и фотографијама две инсценације, на сцени Савременог позоришта у режији Предрага Динуловића, и Народног позоришта у Београду у режији Мире Траиловић. Дело *Јоаким Добривоја Цалета Илића* на сцени Београдског драмског позоришта заступљено је фотографијама у којима се појављује лик кнеза Милоша.

Овим радом нису обухваћени само плакати и програми представа, које су на посредан или непосредан начин у вези са историјом династије, већ и фотографије глумаца који су на позорници тумачили личности владарске породице.

Аутор рада се захваљује књижничару Мирославу Антићу, вишем кустосу мр Александри Милошевић и музејском саветнику Мирјани Одавић на великој помоћи током истраживања фонда Музеја и писања овог рада.

¹⁰ М. Предић, *Нушић у причама*, Београд, 1937, 20-25.

Литература

Мале, А., *Дневник са српског двора 1892–1894*, Београд, 1999.

Малетић, Ђ., *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд, 1884.

Предић, М., *Нушић у причама*, Београд, 1937.

Тимотијевић, М., *Таковски устанак – српске Цвети: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд, 2012.

Цветко, Д., *Даворин Јенко и његово доба*, Београд, 1952.

Цветковић, С., *Вила династије Обреновић у Смедереву*, Смедерево, 2008.

Попис каталожних јединица

Михаило Обреновић

1. Указ Михаила М. Обреновића

13. јануар 1868, Београд

Папир, штампа, рукопис

Оригинал, народни српски са примесима

славеносрбског језика, 1 лист

29 x 41,60 цм

Указ Михаила М. Обреновића о постављењу канцелисте Владимира Атанацковића, 1868.

Инв. бр: 9744

2. Плакат представе

„Посмртна слава кнеза Михаила”

Народно позориште, Београд

30. октобар 1869, Београд

Папир, штампа

Копија, српски језик, 1 лист

31 x 22 цм

1

2

Плакат представе „Посмртна слава кнеза Михаила” изведене на дан отварања Народног позоришта, 30. 10.1869.

Милан Обреновић IV

3. Признаница тудорима кнеза Милана Обреновића

Народно позориште, Београд

6. јул 1870, Београд

Папир, рукопис

Оригинал, српски језик, 1 лист

34 x 21цм

Признаница тудорима кнеза Милана Обреновића на 15 дуката датих за представу „Црногорци” у корист глумца Народног позоришта у Београду преко г. Милована Пејчиловића, управитеља Кнежевог двора.

Инв. бр: 16264; Д-31/10.

3

4. Молба Управи Српског народног позоришта у Новом Саду

Народно позориште, Београд

18. март 1872, Београд

Папир, рукопис

Оригинал, српски језик, 3 листа

35 x 22 цм

4

Управник Милан Симић моли Управу СНП да свој распоред путовања распореди тако да гостују у Земуну на дан прославе пунолетства Милана Обреновића, 18. 03. 1872.
Инв. бр: 16481; Д-53/5

5. Прокламација кнеза Милана Обреновића по ступању у пунолетство

10. август 1872, Београд

Папир, штампа

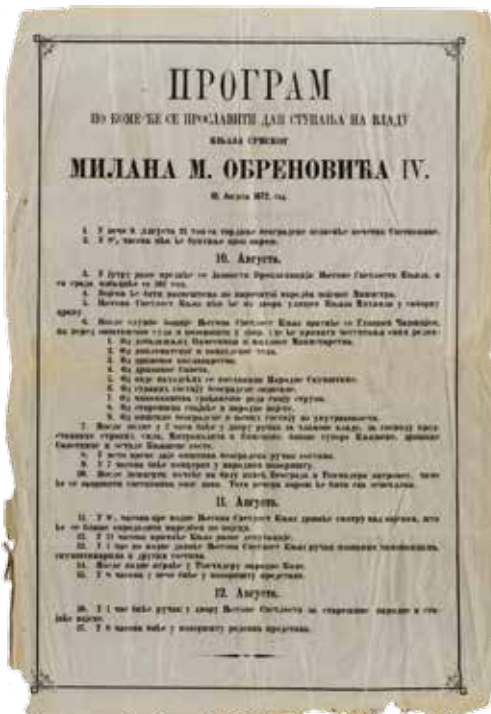
Оригинал, српски језик, 1 лист

62 x 49 цм

Прокламација кнеза Милана Обреновића по ступању у пунолетство, 10. 08. 1872.

Инв. бр: 4176

5

6. Програм прославе ступања на престо кнеза Милана М. Обреновића

10. август 1872, Београд

Папир, штампа

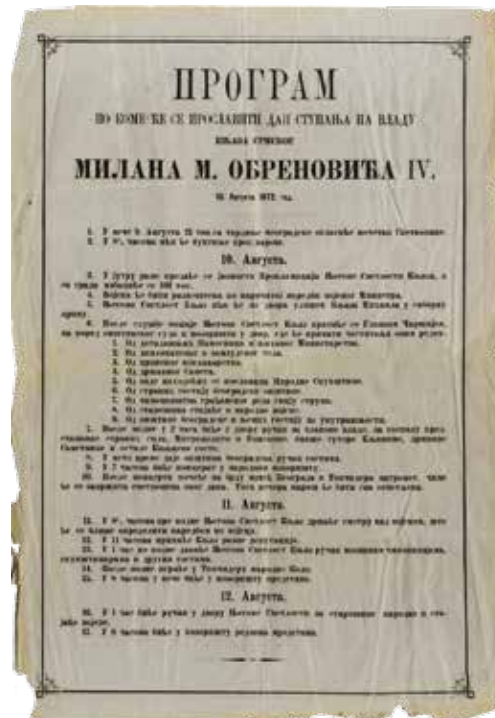
Оригинал, српски језик, 1 лист

49 x 34 цм

Програм по коме ће се прославити дан ступања на владу књаза српског Милана М. Обреновића IV, 10. 08. 1872.

Инв. бр: 4178

6

7. Указ Милана М. Обреновића о постављењу М. П. Шапчанина

5. март 1880, Београд

Папир, штампа, рукопис

Оригинал, српски језик, 1 лист
43 x 27 цм

Указ Премилостивог Господара и Књаза Српског
Милана М. Обреновића IV о постављењу М. П. Ша-
пчанина за управника Народног позоришта у Бео-
граду, на предлог министра просвете и црквених
дела.

Инв. бр: 17165.

7

8. Плакат представе „Маркова сабља”

Народно позориште, Београд

10. август 1882, Београд

Картон, штампа

Копија, српски језик, 1 лист

31 x 22 цм

Плакат представе „Маркова сабља” изведене на дан
прославе рођендана Милана Обреновића и десет
година од његовог ступања на престо.

Инв. бр: 14083-3

8

Култура сећања

9. Плакат представе „Милош Обреновић, руднички војвода”

Народно позориште, Београд

10. април 1883, Београд

Папир, штампа

Оригинал, српски језик, 1 лист

31 x 24 цм

Плакат 72. представе „Милош Обреновић, руднички
војвода”.

Инв. бр: 2558-42

9

10. Плакат представе „Милош Обреновић, војвода руднички“

Народно позориште, Београд

4. април 1893, Београд

Папир, штампа

Копија, српски језик, 1 лист

22 x 31 цм

Плакат 53. представе „Милош Обреновић, војвода руднички“, изведене поводом ступања на престо краља Александра Обреновића.

Инв. бр: 10494-1

11. Плакат представе „Српске цвети“

Народно позориште, Београд

25. март 1901, Београд

Картон, штампа

Копија, српски језик, 1 лист

31 x 22 цм

Плакат 59. представе „Српске цвети“.

Инв. бр: 14105-8

11

12. Плакат представе „Љиљан и Оморика“

Народно позориште, Београд

13. децембар 1911, Београд

Папир, штампа

Оригинал, српски језик, један лист

41 x 28 цм

Плакат представе „Љиљан и Оморика“ коју је Бранислав Нушић написао у част краљице Драге и краља Александра, а Станислав Бинички компоновао музику. Премијерно је изведена 21. новембра 1900. године, а поново постављена 11 година касније такође на сцени Народног позоришта у Београду.

Инв. бр: 11683

12

13

13. Програм представе „Конак”

Савремено позориште, Београд

6. октобар 1959, Београд

Папир, штампа

Оригинал, српски језик, ћирилица, један лист

двострано штампан

Програм представе „Конак” Милоша Црњанског, у режији Предрага Динуловића, на сцени Савременог позоришта (касније БДП).

14. Неда Бргић као Драга Обреновић у представи „Конак”

Савремено позориште, Београд

6. октобар 1959, Београд

Фотографија на картону

Оригинал, један примерак

22 x 17,5 цм

Инв. бр: 26324

14

**15. Раде Марковић као Александар Обреновић
у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд
6. октобар 1959, Београд
Фотографија на картону
Оригинал, један примерак
22 x 17,5 цм
Инв. бр: 26324/2

**16. Ксенија Јовановић као Наталија Обреновић
и Иван Ђурђевић као краљев ађутант Ћирић
у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд
6. октобар 1959, Београд
Фотографија на картону
Оригинал, један примерак
22 x 17,5 цм
Инв. бр: 26324/3

**17. Ксенија Јовановић као Наталија Обреновић
у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд
6. октобар 1959, Београд
Фотографија на картону
Оригинал, један примерак
22 x 17,5 цм
Инв. бр: 26324/4

**18. Раде Марковић као Александар Обреновић
и Оливера Марковић као Драга Обреновић
у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд
6. октобар 1959, Београд
Фотографија на картону
Оригинал, један примерак
22 x 17,5 цм
Инв. бр: 26324/5

17

18

19

**19. Раде Марковић као Александар Обреновић
у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд

6. октобар 1959, Београд

Фотографија на картону

Оригинал, један примерак

22 x 17,5 цм

Инв. бр: 26324/6

**20. Даница Дениза Мокрањац као Наталија
Обреновић у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд

6. октобар 1959, Београд

Фотографија на картону

Оригинал, један примерак

22 x 17,5 цм

Инв. бр: 26324/7

20

21

**21. Ксенија Јовановић као Наталија Обреновић,
Иван Ђурђевић као краљев ађутант Ђирић,
Раде Марковић као Александар Обреновић
и Оливера Марковић као Драга Обреновић
у представи „Конак”**

Савремено позориште, Београд

6. октобар 1959, Београд

Фотографија на картону

Оригинал, један примерак

22 x 17,5 цм

Инв. бр: 26324

22. Програм представе „Конак”

Народно позориште, Београд

18. март 1986, Београд

Папир, штампа

Оригинал, један примерак, осам страна

**23. Борис Комненић као Александар Обреновић
и Вера Чукић као Драга Обреновић
у представи „Конак”**

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд

18. март 1986, Београд

Фотографија, црно-бела

Оригинал, један примерак

18 x 13 цм

Инв. бр: 23699

**24. Борис Комненић као Александар Обреновић
у представи „Конак”**

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд

18. март 1986, Београд

Фотографија, црно-бела

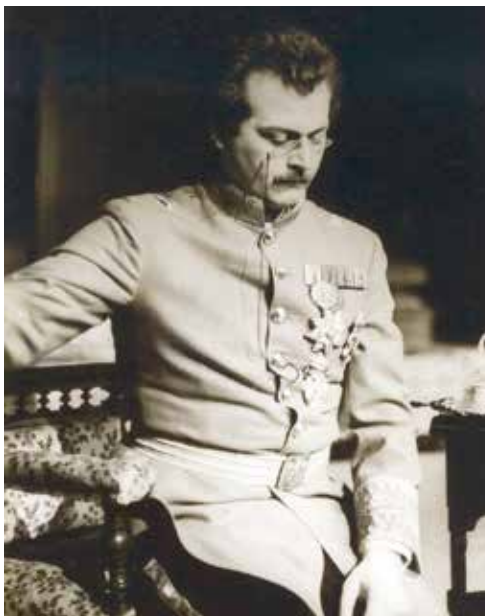
Оригинал, један примерак

18 x 13 цм

Инв. бр: 21566/1

23

24

25. Борис Комненић као Александар Обреновић и Вера Чукић као Драга Обреновић у представи „Конак”

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд
18. март 1986, Београд
Фотографија, црно-бела
Оригинал, један примерак
18 x 13 цм
Инв. бр: 21566/2

26. Борис Комненић као Александар Обреновић, Светлана Бојковић као Наталија Обреновић, Бранислав Јеринић као Милан Обреновић и Вера Чукић као Драга Обреновић у представи „Конак”

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд

26

18. март 1986, Београд
Фотографија, црно-бела
Оригинал, један примерак
18 x 13 цм
Инв. бр: 21566/4

27. Борис Комненић као Александар Обреновић и Светлана Бојковић као Наталија Обреновић у представи „Конак”

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд
18. март 1986, Београд
Фотографија, црно-бела
Оригинал, један примерак
18 x 13 цм
Инв. бр: 21566/8

28. Светлана Бојковић као Наталија Обреновић и Вера Чукић као Драга Обреновић у представи „Конак”

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд
18. март 1986, Београд
Фотографија, црно-бела
Оригинал, један примерак
18 x 13 цм
Инв. бр: 21566/9

29. Борис Комненић као Александар Обреновић, Светлана Бојковић као Наталија Обреновић, Бранислав Јеринић као Милан Обреновић, Вера Чукић као Драга Обреновић и редитељка Мира Траиловић у представи „Конак”

Мирослав Крстић, Народно позориште, Београд
18. март 1986, Београд
Фотографија, црно-бела
Оригинал, један примерак
18 x 13 цм
Инв. бр: 21566/10

28

30. Живојин Миленковић као Милош Обреновић
и Раде Марковић као Јоаким Вујић
у представи „Јоаким”

Београдско драмско позориште, Београд

20. октобар 1979, Београд

Фотографија, црно-бела

Оригинал, један примерак

30 x 24 цм

Инв. бр: 26302/17

29

30

**31. Живојин Миленковић као Милош
Обреновић, Бора Стојановић и Тома Курузовић
у представи „Јоаким”**

Београдско драмско позориште, Београд

20. октобар 1979, Београд

Фотографија, црно-бела

Оригинал, један примерак

17 x 13 цм

Инв. бр: 26302/5

26

**Изградња правне државе Србије
за време владавине династије Обреновића
из докумената Архива Србије**

др Вукадин Шљукић, архивист

Архив Србије

Архив Србије је институција која чува и штити архивску грађу насталу радом државних органа и институција Србије до краја 1918. године, архивску грађу из времена Другог светског рата и послератног периода, као и личне и породичне фондове и збирке.

Идеја о оснивању институције која би сакупљала и чувала документа настала радом државних органа у Србији, први пут је у јавности изнета 1847. године. Неколико деценија касније, доношењем Закона о Државној Архиви, 2/14. децембра 1898, основан је Архив Србије, а са радом је започео 1900. године. Оснивачи су били Ј. Н. Ивковић, др М. Гавриловић, М. Ранчић и М. К. Борисављевић.

У току постојања, његов званичан назив мењан је више пута: од 1900. до 1918. године носио је име Државна Архива Краљевине Србије, од 1918. до 1945. године Државна Архива, од 1945. до 1948. го-

дине Државна Архива Федеративне Народне Републике Југославије, од 1948. до 1958. године Државна Архива Народне Републике Србије, од 1958. до 1969. године Државни Архив НР Србије. Године 1969. добио је назив Архив Србије, који је остао непромењен до данас.

Према времену настанка, целокупна архивска грађа подељена је на две основне целине – стари и нови период. Стари период обухвата архивску грађу насталу до краја 1918. године, а нови период архивску грађу из времена Другог светског рата и периода након рата. Најстарији фонд који се чува у Архиву Србије, а који је настао на територији Србије је Књажевска канцеларија са архивском грађом од 1815. до 1839. године. Поред архивских фондова државних органа и установа, Архив Србије чува и личне и породичне фондове и збирке државника, политичара, научника, књижевника, културних и јавних радника и других значајних личности Србије.

Изградња правне државе Србије за време владавине династије Обреновића из докумената Архива Србије

Устави Књажевине и Краљевине Србије (1835–1903)

Уставни закони

Правну и својеврсну уставну подлогу за организовање српске државе представљали су султанови акти којима је Србија добила статус вазалне књажевине, са самосталном унутрашњом управом. *Хатишериф*¹ од 29. августа 1830. године и *берат*², којим је књаз Милош Обреновић добио својство наследног књаза, предвиђао је као органе врховне власти: Књаза и *Совјет*. Овим актима Милош Обреновић је постао оснивач и родоначелник династије Обреновића. Династија је ужи појам од владалачке породице. Њу чини владар са супругом и децом. Уставима и законима решено је питање наслеђивања престола, по принципу примогенитуре (првородства). После владара, најважнија личност јесте престолонаследник. Када владар нема престолонаследника онда се династија гаси. Два пута се та судбина догодила у династији Обреновића. Књаз Михаило и краљ Александар нису имали породе, пошто кнегиња Јулија и краљица Драга нису могле да рађају. За време књаза Михаила проблем је решен преношењем круне на побочну линију Обреновића. Међутим, у случају краља Александра таква могућност није постојала јер је

¹ *Хатишериф*-акт са потписом султановим

² *Берат* – царска диплома

он био последњи мушки изданак. Обреновићи су на престо долазили избором (књаз Милош, књаз Михаило, књаз и краљ Милан) и наследством (књаз Милан, краљ Александар). Значајно је истаћи да ни један од владара Обреновића није био крунисан, али су сви били миропомазани, и том чину су придавали велики значај, примајући „печат дара Духа Светога”, ту премудрост, благодат, семе Божје и силу Божју!

Династија Обреновића је дала Србима пет владара: књаза Милоша (1815–1839, 1858–1860), књаза Милана (1839) и књаза Михаила (1839–1842, 1860–1868) и краљеве, књаза-краља Милана (1868–1889) и краља Александра (1889–1903). Владали су 72 године Србијом. За време њихове владавине Србија је постигла велике успехе: постала је држава, вазална (1830), независна (1878), краљевина (1882). Она је правна и уставно уређена држава. У поређењу са другим државама у свету тога времена, ретки су примери, да је за релативно кратко време владавине једне династије донешено толико устава, иако су њихови владоци били апсолутисти по карактеру владања.

Нема права без државе. Правну државу чине институције са дефинисаним правним надлежностима. Савремену правну државу одликује подела власти на: законодавну, извршну и судску. Ови органи власти су међусобно независни. Први теоријски радови о подели власти настали су у периоду апсолутне монархије у делима Џона Лока, Шарла Монтескјеа, Џејмса Медисона и других писаца који

су стварали током седамнаестог и осамнаестог века. У свом делу „Две расправе о влади” (1690), енглески филозоф Џон Лок (J. Locke) поставио је темеље поделе власти коју је сматрао претходном и основном баријером арбитарној власти, а све са циљем обезбеђења и гарантовања природних права. Као зачетник идеје о друштвеном уговору, он је сматрао да законодавна власт мора бити одвојена од извршне власти ради остваривања „општег добра друштва”. Иста идеја руководила је француског теоретичара Шарла Монтескјеа (Ch. L. Montesquieu), који је концепт поделе власти развио у свом делу „О духу закона” (1752): подела власти представља уставну одбрану од тираније и истовремено пружа гаранцију слободе. Политичке власти имале би своја специфична овлашћења: законодавна власт да изрази општу вољу државе, а извршна власт да спроводи општу вољу.

Српски језик је за појам *конституције* сковао сопствени израз, који се лепо примио у нашем језику – **устав**. Димитрије Давидовић, саставио је први устав, Сретењски 1835. год. под утицајем идеја Велике француске револуције и у *уставу* је видео *брану* или *препреку* или *уставу*, која власт спречава да чини што хоће. Етимолошки посматрано, *устав* би, дакле, био оно што *зауставља самовољу*. Основна схватања устава су: 1) *нормативно*; 2) *политичко* и 3) *социолошко*.

Нормативни или правни појам устава одређује га као акт за управљање земљом, који грађанима одређује права и одговорности, а државној власти овлашћења и дужности. Овај појам има формални и материјални елемент. Материјални елемент односи се на кључне ствари за државу: 1) организацију власти и њихове међусобне односе; 2) јавне слободе, тј. људска права и 3) територијалну организацију државе.

Политички појам устава нема за основ један или више правних аката него стварни однос државе и друштва. Требало је да прођу векови да би грађани схватили да је услов за добро друштво да би државна власт било коју легитимацију имала: стварну, верску или правну, мора бити ограничена стављањем под друштвену контролу. Тај се циљ најбоље остварује ако се жељена ограничења власти изложе у облику скупа правила – „**устава**”, која ограничавају носиоце државне власти.

Социолошки појам устава нема за основ један или више правних аката, ни стварни положај државе у друштву, него „реални фактички однос сила који постоје у једном друштву”. То је стварни устав једне земље, за разлику од писаног устава који је само „лист хартије”.

За време владавине Обреновића донесен је најнапреднији устав у Европи, који је увео парламентарну владавину у Србији. Парламентаризма нема без политичких странака, и оне су почеле да се развијају у Србији још за време друге владавине Књаза Михаила, а формално су основане 1881. године (Радикална, Напредна и Либерална странка).

Обреновићи су као градитељи подигли многа вредна здања. У Србији су подигнуте најлепше зграде крајем XIX века, које и данас служе роду и отачеству: дворови, цркве, школска и административна надлештва.

Устав од 1835. године (Сретењски устав)

У јануару 1835. неколико старешина виђенијих у Србији: Милета Радојковић, Стојан Симић и Аврам Петронијевић организовали су заверу да би књаза Милоша приморали да личну владавину замени уставном „било лепим начином било силом”. Ова

иначе мирна представка, толико је личила на почетак велике буне старешина и народа, и Милош немавши више избора, идућег месеца издаје тзв. *Сретењски устав*. Тако је Милош овим Уставом признао да више није сам и неограничен у власти, већ да је дели с другима.

Урош Кнежевић (по Ј. Грандауеру), *Кнез Милош Обреновић*, Народни музеј Београд, инв. бр. 983

Израда нацрта устава поверена је Димитрију Давидовићу, секретару Књажеске канцеларије, „великом љубитељу француских конституција”. То је утицало да он буде прожет духом начела, уставних принципа који су у Србији до тада били непознати и које је Србија могла само да прижељкује. Устав

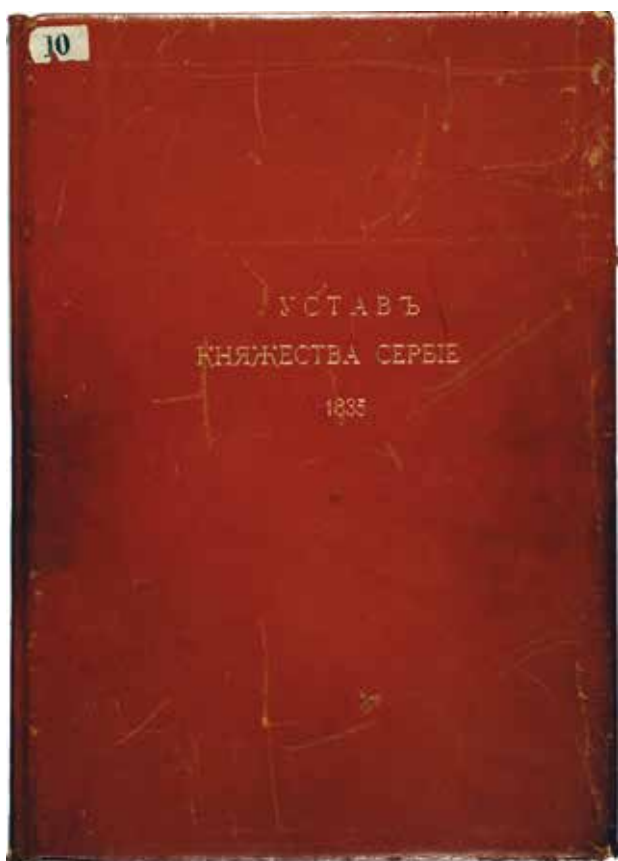
је прочитан и примљен на Сретењској скупштини у фебруару 1835. год. По начину свог доношења Сретењски устав спада у категорију *октроисаних* устава, тј. оних устава које владар „подарује” свом народу.

Сретењски устав има 142 члана, који одређују организацију власти и права грађана. Чланом 5 Устава, проглашено је начело поделе власти, на *законодатељну* (законодавну), *законоизвршитељну* (извршну) и *судску*³. Ово начело није у уставу доследно спроведено.

Систем централних органа власти сачињавају *Књаз, Државни савет и Народна скупштина*. Устав не сврстава Народну скупштину међу „власти српске”, њу чине само Књаз и Државни савет. Савет и Књаз имају законодавну и извршну власт. Док је Књаз био уобичајена институција у српској али и широј (словенској) традицији, то не би могло да се каже и за Државни савет. Он је по Сретењском уставу био нешто ново, оригинално, што није имало узора у неком од постојећих органа европских устава. Књаз је наследан. Он је шеф државе и припада му законодавна и извршна власт. Има право именовања свих власти и право помиловања.

Силе које су имале своје интересе у Србији, си-зерен-Турска, покровитељски двор – Русија и Аустрија, чији су интереси иначе били супротстављени, биле су сложне у осуди Сретењског устава. Плашећи се ширења идеје уставности, све су силе биле противне и прокламовању права грађана, која су свој корен имала у француским револуционарним декларацијама, као и установи Народне скупштине, која их је подсећала на револуционарни конвент. Једино што су сматрале за прихватљиво било

³ Члан 5. Сретењски Устав из 1835. год.

Корица устава Кнежевине Србије из 1835. године,
АС, Р-10 (Устав Књажества Србије од 1835)

је увођење Савета, јер је ограничење књажеве власти путем једног таквог тела омогућило лакше остварење утицаја великих сила на прилике у Србији и на њену политику. Истичући формално правне елементе, тј. оспоравајући Србији као вазалној држави да самостално доноси највиши правни акт, на чему је нарочито инсистирала Турска велике силе су, предвођене Русијом, постигле да Сретењски устав после свега шест недеља од свог прокламовања бу-

де суспендован. Најнеповољније последице укидања устава осетили су: грађани Србије, чија су права остала поново без гаранције и законске заштите.

У развоју српске државе Сретењски устав има изузетно важно место. Он је био први устав у нововековној историји Србије, али и један од првих устава донетих на Балкану. По својој форми, структури, правном обликовању уставних норми, Сретењски устав је углавном био на нивоу европске уставности свога времена. И временски, па и садржински најближи је француским повељама од 1814. и 1830. године и белгијском уставу из 1831. године.

Међународноправни положај Србије и односи између великих сила чији су се интереси преплитали и сукобљавали на простору Србије, онемогућили су опстанак овог првог српског устава. Ипак, одмах после његовог суспендовања настављена је уставна борба и следећих година се у Србији интензивно радило на доношењу новог устава.

Устав од 1838. године (Турски устав)

После укидања првог српског устава, Турска је реаговала тако што је султановим хатишерифом (децембра 1838.) подарила Србији нов устав, популарно назван „*Турски устав*”. Овим уставом је (што је важно) ликвидиран Милошев владалачки апсолутизам јер је Милош добио јаку ривалску власт, Савет који га је јаче ограничавао него било ко пре. *Турски устав* је био много краћи него *Сретењски*, садржао је само 66 чланова. Предвиђао је постојање два органа централне државне власти: *Књаза са његовим министрима* и Савета (*Совјета*). Иако је овај Устав пошао од начела поделе власти по коме Књаз врши извршну, Савет законодавну а судови судску власт, надлежност Савета је, свесно или не

(непрецизно), постављена тако, да се простирала на све три гране власти.

Устав из 1838. год. потврђује наследно књажевско достојанство у породици Милоша Обреновића⁴. **Књазу** је поверена унутрашња управа земље⁵. Он има законодавну власт, има право наименовања чиновника, извршења закона, као и заповедништво над војном силом⁶. Стара се о одређивању и прикупљању јавних дажбина, издаје наредбе и упутства свим државним службеницима, надзире поступак извршавања казни и има право помиловања⁷. Књаз бира чланове и председника Савета и учествује у избору митрополита и епископа. Он има право да именује три министра, који ће сачињавати владу: *министра унутрашњих послова, министра финансија и министра правосуђа*⁸. На челу књажеве канцеларије биће књажев *намесник*⁹, представник, који ће имати функцију министра иностраних дела. Министри могу бити само српски држављани. Док су на дужности, министри имају право да заседају у Савету.

Други орган централне власти је **Савет**. Савет чини 17 чланова, најугледнијих старешина¹⁰. Председника и чланове Савета именује Књаз, који им одређује и плату. Они не могу бити смењени са својих функција, сем ако би нарушили земаљске законе и уредбе, што би се доказивало код Порте. Надлежност Савета утврђена је доста неодређено: он ће расуђивати о општим интересима народа и помагати књазу. У члану 12. је поближе одређена

Устав Кнежевине Србије из 1838. године,
АС, Р-11 (Устав 1838, Султански Хатишериф 1838)

надлежност овог тела. Заједно са књазом, Савет учествује у законодавној власти. Законске предлоге Савет ће подносити књазу. Учествује у извршној власти, решава о дажбинама и буџету, установљује нова чиновничка звања и одређује плате чиновника и треба да припреми закон о војсци¹¹. Министри су дужни да сваке године подносе извештај о свом раду Савету.

Турски устав није предвиђао установу Народне скупштине. Скупштину нису желеле српске старешине, а ни Русија ни Порта. То је био уступак великим силама које су се плашиле јачања народног елемента у државној организацији и зато су желеле да га потпуно потисну. Са тог становишта овај Устав је био назадан и недемократски, али је у целини ипак био прогресиван јер је значао удаљавање од Милошевог апсолутизма. Турски устав је заостајао и у погледу људских слобода и права јер их није регулисао као претходни устав. Он је, истина имао одредбе о правима (мање него Сретењски устав) с тим да оне нису биле груписане већ су биле расуте по целом уставном тексту да би, како примећује С. Јовановић, што мање опомињале на француске декларације о правима човека и грађанина.

⁴ Члан 1. Устава Књажевине Србије од 1838. год.

⁵ Члан 2. Устава Књажевине Србије од 1838. год.

⁶ Члан 3. (став 1, 2, 3) Устава Књажевине Србије од 1838. год.

⁷ Члан 3. (став 6) Устава Књажевине Србије од 1838. год.

⁸ Члан 4. Устава Књажевине Србије од 1838. год.

⁹ Члан 5. Устава Књажевине Србије од 1838. год.

¹⁰ Члан 6. Устава Књажевине Србије од 1838. год.

¹¹ Члан 12. (став 2) Устава Књажевине Србије од 1838. год.

Устав Књажевине Србије од 1838. је омогућио модерно уређење државне власти у Србији. Судска и управна власт одвојене су једна од друге. Централна управа подељена је на министарства. Све је више било писаних закона, са којима у јавни живот продире идеја законитости. Највишом вољом у држави не сматра се више лична воља владаочева, него апстрактна воља закона. *Устав од 1838.* био је темељ тзв. *Уставобранитељског режима*. Уставобранитељима је у Србији названа група политичара која је успела да се избори за доношење Устава од 1838. и обори са власти прво књаза Милоша 1839. године и потом његовог наследника књаза Михаила Обреновића 1842. године. Своје противљење књазу објашњавали су одбраном устава који је књаз угрожавао. То је време када у Србији почиње изграђивање државних установа, судске и административне организације. У тој етапи развоја српске државности, су уставно и правно уобличени резултати ослободилачких устанака и српске револуције.

Устав од 1838. године је увео у државни поредак у Србији ограничену уставну монархију, са знатно смањеном улогом књаза. Књажева власт није ограничена путем народног представништва, већ путем једног олигархијског тела, састављеног од старешина. Иако производ конзервативних погледа представника великих сила, као и српских старешина, *Устав Књажевине Србије од 1838.* је ипак садржао и основне одредбе о грађанским правима и слободама и створио могућност постепене демократизације политичког уређења.

Уставни закони Михаила Обреновића

Дошавши на престо после смрти књаза Милоша у септембру 1860. године, Михаило Обреновић је

имао јасну концепцију о својим политичким циљевима. То је био рат са Турцима за коначно ослобођење Србије, али и других балканских народа и стварање једне велике јужнословенске државе у којој би Србија имала водећу улогу. Услов за озбиљне припреме за рат је био прекид партијских размирица. Књаз Михаило је сматрао да је за остварење великог циља ослобођења и уједињења свих Срба нужен услов снажна власт, усредсређена у рукама владоца. Други Михаилови политички циљеви били су учвршћивање законитости и увећање материјалног благостања у земљи. Сви ти циљеви могу се постићи само јаком владалачком власти.

Јоханес Бес, *Кнез Михаило Обреновић*, Народни музеј Београд, инв. бр. 1037

Јачање владалачке власти није било могуће у условима важења устава од 1838. године. Порта није била противна доношењу новог устава, али је захтевала да се нови устав изда поново у виду султановог хатишерифа, што би била формална потврда турске суверености над Србијом. Михаило није на то пристајао, тврдећи да Србија има пуну унутрашњу власт и да та власт подразумева и право на самостално доношење устава. У овом спору између Михаила и Порте посредовала је европска дипломатија понудивши решење, које је било прихватљиво за обе стране. Књаз је могао да донесе нови устав, али не у форми устава, него у облику обичних закона, које може да изда сам, без Порте. Тако Устав од 1838. није укинут, него је измењен низом органских закона који су мењали основне уставне одредбе. То су били: *Устројеније Државног Совјета од 17. августа 1861, Устројеније Централне државне управе у Књажевству Србији од 10. августа 1862, Закон о народној скупштини од 17. августа 1861, Закон о чиновницима грађанског реда од 24. марта 1861, Устројеније народне војске од 17. августа 1861. године и Закон о устројству обштина и обштински власти од 24. марта 1866. године*. Ови су закони били основ Михаиловог политичког и административног система.

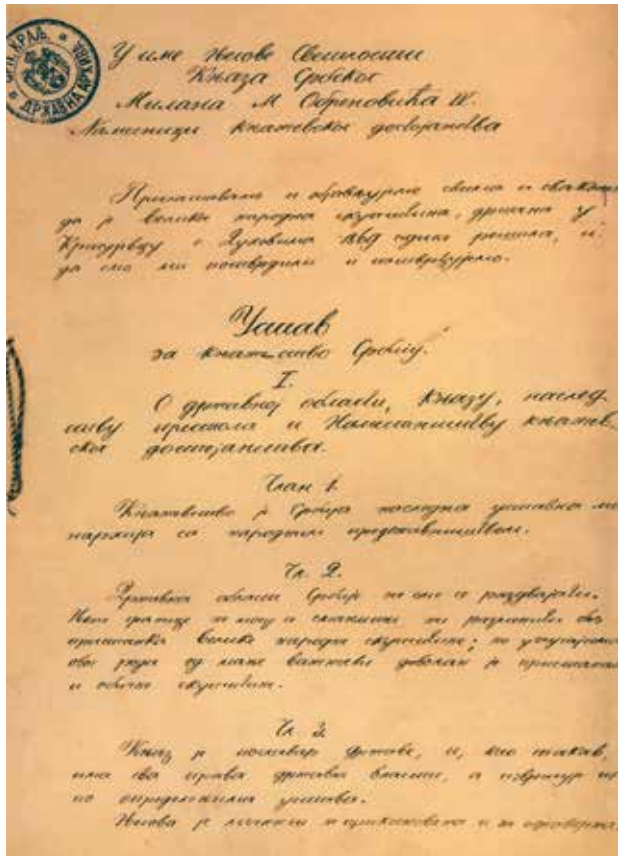
Књаз Михаило енергично заузима другачији правац државничког деловања у односу на свог оца. Он одмах у први план истиче потребу реформе најважнијих државних установа па тако његов долазак на књажевски престо карактеришу напори и жеље за реформом у организацији врховне државне власти у земљи. Михаило је у тој реформи настојао да политичке установе Србије подеси према политичком и интелектуалном нивоу народа, а не појединца. Зато није био за либералистички, европски модел парламентаризма, већ за један такав устав-

ноправни модел власти с доминантном Књажевском позицијом, што је одговарало и схватању конзервативне политичке већине у тадашњој Србији. Са оваквих позиција Михаило је приступио државној (уставној) реформи Србије. Најважнија промена у организацији врховне власти у Србији коју је спровео Михаило тицала се устројства Државног савета. Законом о Државном Савету од августа 1861. значајно су умањене компетенције Савета какве је имао из времена уставобранитеља и Турског устава. Са променом у положају Савета дошло је и до промене у организацији државне управе-министарствима. Устројенијем централне државне управе од марта 1862. је прекинута ранија веза између Савета и министара, прекинута потчињеност министара Савета и министри стављени под непосредну власт и одговорност књаза а министарска власт концентрисана у Министарском савету. Значајна новина у организацији врховне власти под Михаилом се тицала и Народне скупштине. Она је изгубила онај демократски, популарни карактер какав је имала из времена Светоандрејске скупштине и више је приближена књазу и влади. Тако Народна скупштина није вршила законодавну власт (јер су закони доношени у Државном савету) а такође није имала буџетску власт јер није решавала о буџету. То је више било једно саветодавно него решавајуће тело. Ови Михаилови закони показују да је више био преокупиран бирократским реформама, него што је марио за јачање демократизма у Србији. Он је сматрао да још нису сазрели услови за прави представнички систем са демократским изборима и слободном штампом па је тако државни живот Србије био концентрисан око књаза и владе (Министарског савета) а не Народне скупштине. Скупштина је била другоразредни чинилац који су књаз и влада држали под контролом.

Устав од 1869. године (Намеснички Устав)

Неколико месеци после убиства књаза Михаила Намесништво је приступило изради новог устава. Одбор је требало да као саветодавно тело одговори на нека битнија питања која му је Намесништво поставило: треба ли да се донесе нови устав, како уредити законодавну власт (један или два дома народног представништва) и треба ли да се уведе ми-

Прва страна устава Кнежевине Србије из 1869. године, АС, НС, ф I р 8-869 (Устав Кнежевине Србије од 1869)

нистарска одговорност. Преовладало је мишљење да народно представништво треба да има два дома. Слободу штампе треба увести, али се она не може оставити без икаквих ограничења, јер би се у том случају извргла у разуданост.

Са намером да се донесе устав требало је упознати велике стране силе и отклонити дипломатске сметње које су се могле јавити. Иако је имала статус вазалне књажевине, Србија је нови устав донела без претходних преговора са Портом, која је тако стављена пред свршен чин и без поговора прихватила нови устав.

Ставови Светоникољског одбора нису послужили као основ за израду новог устава. Предлог устава је саставила ужа група политичара, на челу са Јованом Ристићем и он је обелодањен тек на скупштини. Велика народна скупштина састала се 10. јуна у Крагујевцу. У скупштини је највећи део предлога устава, који је садржао 133 члана, примљен без икакве расправе. Устав је Велика народна скупштина усвојила 19. јуна 1869. године. Различно је називан: „Тројички устав” (скупштина се састала на Духове), „Устав од 1869” или најчешће „Намеснички устав”.

Карактеристике Устава од 1869. године

У првој глави се детаљно и свечаним начином утврђују права династије Обреновића. Овим уставом је наследност књажевског достојанства, и то у династији Обреновића постала уставно начело. Књаз има законодавну власт заједно са Народном скупштином¹². Он потврђује и проглашава законе¹³.

¹² Члан 4. Устава од 1869. год.

¹³ Члан 5. Устава од 1869. год.

Поставља све државне чиновнике¹⁴; у његово име и под његовим врховним надзором врше своју власт сва земаљска надлештва¹⁵. Врховни је заповедник војске и представља земљу у међународним односима¹⁶.

У другој глави Устава садржане су одредбе о грађанским правима и слободама. Поред одредаба о основним правима грађана, као што је једнакост грађана пред законом, лична слобода и неповредивост права својине, права грађана пред судом, као и других личних права, Устав је први пут увео и дуго очекивану и тражену слободу штампе¹⁷. Она је у Уставу била дата само у начелу, а све појединости требало је да регулише посебни закон. Устав није јамчио слободу збора и удруживања. Снага уставних одредаба о грађанским правима и слободама била је ограничена чланом 38 који је влади омогућавао да „у случају преке опасности по јавну сигурност може привремено обуставити одредбе члана 27, односно личне слободе, члана 28. односно неповредивости обиталишта, члана 32. односно слободе говора и печатње и члана 111. односно надлежности суда”.

Устав је признавао независност суда, али без непокретности судија. Уводи се поротно суђење и обезбеђује јавност претреса за разбојништво, опасне крађе и паљевине.

Општини је призната самоуправа, али нејасно и без икаквог прецизирања њених послова. Остао је на снази Закон о општинама књаза Михаила, који није давао општинама никакву самоуправу.

Несумњиво најзначајније промене у уставном поретку земље везане су за положај и права Народне

скупштине. Народна скупштина је једнодомна¹⁸. Скупштина може бити обична и велика¹⁹. Обична скупштина се састојала од народних посланика које бира народ и посланика које бира књаз²⁰. На свака три посланика које бира народ, књаз поставља једног свог²¹. Начин и услове избора народних посланика подробније је утврдио Закон о изборима за народну скупштину донет 10. октобра 1870. године.

Органски закони

Следеће године донето је неколико тзв. органских закона, који су подробније разрађивали и допуњавали поједина уставна решења. То су: *Закон о изборима за народну скупштину*, *Закон о пословном реду у народној скупштини*, *Закон о министарској одговорности*, *Закон о пословном реду у Државном савету* и *Закон о печатњи*.

Значај Устава од 1869. године

Након свог усвајања Намеснички устав је претрпео оштре критике, са разних страна. Конзервативни политичари су тврдили да су његове одредбе претерано слободоумне, да угрожавају прерогативе владоца и не одговарају политички неразвијеној српској сељачкој средини. С друге стране, леви либерали и социјалисти нападали су Устав због недовољних слобода, због ограничавања права народа и права народног представништва. Устав је био нека

¹⁴ Члан 6. Устава од 1869. год.

¹⁵ Члан 6. Устава од 1869. год.

¹⁶ Члан 7. и 8. Устава од 1869. год.

¹⁷ Члан 32. Устава од 1869. год.

¹⁸ Члан 41. Устава од 1869. год.

¹⁹ Члан 42. Устава од 1869. год.

²⁰ Члан 42. Устава од 1869. год.

²¹ Члан 44. Устава од 1869. год.

врста компромиса између демократских стремљења народа у Србији и апсолутистичких тежњи владаоца. Зато њиме није била задовољна ни грађанска десница, конзервативци и кругови око двора, јер им је изгледао сувише напредан, али ни грађанска либерална левица, јер им је био сувише реакционаран.

Најрадикалнију и најоштрију критику упутио је Светозар Марковић. Он је сматрао да бирократски систем, који је владајући у Србији, треба заменити народном самоуправом. Марковић је заменио нарочито то што скупштина нема право законодавне иницијативе ни пуно буџетско право и што постоји изборни цензус за посланике које народ бира. Нису обезбеђени слобода мишљења и говора, штампе и удруживања. Марковић је закључио да је Устав оставио бирократију недирнуту и, штавише, ојачао њен положај у Србији.

Без обзира на ограниченост права Народне скупштине, изостајање парламентарних принципа, непотпуно и ограничена формулисање грађанске слободe права, Устав од 1869. године представљао је значајан прогресиван корак у политичкоми уставном развиту Србије у XIX веку. Први пут је овим уставом власт владаоца ограничена, не једним олигархијским бирократским телом као до тада, већ народним представништвом, Народном скупштином. Иако Народна скупштина није у законодавству била равноправан фактор са књазом, она је бирана од народа, састајала се сваке године и имала право доношења закона.

Нови уставни поредак, у којем су чланови законодавног тела били бирани, пружио је нове могућности за развитак политичког живота. Сваке треће године обављани су избори за Народну скупштину, а скупштина је заседала сваке године. Организовање и одржавање избора допринело је пове-

зивању и окупљању политичких истомишљеника, чвршћим везама политичких првака са својим истомишљеницима и присталицама. Иако скромно, нови устав је увео народне масе у политички живот и омогућио стварање политичких странака на модерној основи. Овим је уставом започета изградња парламентарне монархије западноевропског типа.

Доношењем овог устава престао је да важи Турски устав, издат у виду султановог хатишерифа. Тиме што је овај устав издала самостално, својим једностраним актом, Србија је, иако још вазална држава, онемогућила мешање сизерена, Турске, у своје унутрашње послове. У односу на Турски устав, нови устав је био велики корак напред. Њега је изгласала Народна скупштина, а није га прописала Порта. Како Турска није реаговала, од тада је Србија сама себи прописивала унутрашње уређење. Оно није више зависило од добре воље Цариграда или од утицаја великих сила заштитница, већ од унутрашњих друштвених снага у самој земљи.

Политичке странке

У овом периоду расте број млађих интелектуалаца, школованих на страни, тзв. „паризлија” који организују политичке програме у којима се либерални захтеви преплићу са националним, што је најкраће формулисано као „слобода споља и изнутра”. Залажу се за привредне и политичке слободе. Под привредном слободом подразумевају слободу трговања и стицања, неприкосновеност својине и остављања у наслеђе, а под политичком-слободу мишљења и савести, штампе, удруживања, састанака и зборована, тј. немешање државне власти у политичке односе грађана.

Либералну странку је основао Јован Ристић. Он је био присталица умерених реформи у унутрашњој управи. Његова је девиза била: „Крајности нису путеви слободе, умереност је пут који слободи води”. Искористивши високи положај намесника малолетног Књаза, Ристић се повезао са либералима десничарима и обреновићевцима и тако постепено формирао странку која је већ била позната у народу као либерална странка.

Странка у свом програму тежи да се учврсти политичка и економска независност земље, да се уставне и законске слободе поступно развијају и унапређују, да се народно представништво ојача у смислу независности и стручног знања, а у погледу избора уздигне, да буде потпун израз народних жеља и потреба. Унапређење привреде треба постићи намирењем потреба домаћом индустријом. Треба увести добро финансирање и штедњу. Народну војску треба добро уредити и ојачати војну спремност. У спољној политици је главна дужност Србије да ради на уједињењу српства. Са сродним источним народима и државама, сличне судбине и једнаких политичких и културних интереса, треба створити царинску унију и конфедерацију.

Напредна странка је формирана 1881. године. Непоколебљиво је одана престолу. Као своје циљеве истакла је грађанска права и слободе, право избора за народне посланике и за интелигенцију, стварну министарску одговорност, потпуну судску независност и општинску самоуправу. Државна управа треба да буде простија и да постоји чиновничка одговорност; порески систем треба да буде правичнији, као и судство. Потребно је унапредити привреду и боље припремити војску. Програмски је личила на либералну странку, али је следила политику двора тако да се сматрала на неки начин дворском странком.

У спољној политици тежи се стварном признању српске независности, чувању српских особина и код Срба ван граница. Треба учвршћивати братске везе међу словенским народима и добре везе са суседним народима, по начелу: *Исток источним народима*.

Радикалну странку су основали Никола Пашић, Петар Велимировић, Пера Тодоровић и Лаза Пачу. Радикална странка је имала широку основу у народу. Програм странке усвојен је 1881. године и остао на снази до краја постојања Србије као посебне државе, а извесно време и после тога. Као свој најопштији циљ, Радикална странка истиче на почетку програма: народно благостање и слободу у унутрашњим односима у земљи, а у спољнополитичким односима-државну независност и ослобођење осталих неослобођених делова српства и њихово уједињење са Србијом. Прихваћено је начело народне суверености које је прокламовано у Француској револуцији, што је формулисано девизом: *Народ је извор и утока власти*.

Најважнија тачка у радикалском програму и оно што их је највише разликовало од других странака, које су такође тражиле већа грађанска права и слободе, судску независност и друго, била је пуна народна самоуправа, која укида „бирокуратску систему”. Захтева се укидање округа и подела земља на општине и срезове, уређене по начелу самоуправе. Признаје се монархија и династија, али уз ограничење владалачких прерогатива. Захтева се проширење права Народне скупштине, опште и непосредно право гласа, укидање владиних посланика, једнодомни систем и укидање Државног савета. Траже се реформе у судству и пореском систему. Треба тежити општеобавезном и бесплатном образовању и помагати сиромашној деци.

У спољној политици ваља неговати слогу са суседним народима, изграђивати савез балканских на-

Стеван Тодоровић, *Краљ Милан Обреновић*,
Народни музеј Београд, инв. бр. 723

рода и постићи што пре споразум са Црном Гором и Бугарском. Помагати културно неослобођене делове српства и изграђивати код њих свест о националном јединству.

Берлински конгрес

Основни задатак Берлинског конгреса било је разматрање Источног питања, у оним оквирима ко-

је су поставили руско-турски ратови и Санстефански мировни уговор. Ситуација настала у односима између великих сила није била повољна за Србију. Да би заступала интересе Србије на Берлинском конгресу, Аустро-Угарска је поставила извесне услове. Претходни услов је српском изасланику Јовану Ристићу одлучно наглашен: Аустро-Угарска неће допустити било какво ширење Србије ни на запад, према Босни, ни на југозапад према Новом Пазару и Митровици. Аустро-Угарска ће подржати да Србија добије територијално проширење али под одређеним условима. Ти услови су касније, у Берлину прецизно формулисани: 1) Аустро-Угарска и Србија ће закључити трговински уговор; 2) српско-аустроугарске железнице ће се повезати у року од три године, а Србија се обавезује да изгради пругу Београд – Ниш са два крака који ће ову линију везати са постојећим турским пругама: Митровица – Солун и Софија – Цариград; 3) саставиће се једна мешовита комисија, која ће се старати о изградњи и експлоатацији ових железница, у коју ће ући представници Аустро-Угарске, Турске, Србије и Бугарске; 4) Аустро-Угарска ће примити на себе обавезу регулисања Ђердапа, а Србија ће томе пружити све олакшице, укључујући и коришћење српског земљишта, ако се укаже потреба. У пловидби Ђердапом Србија ће уживати статус најповлашћеније нације.

Устав Краљевине Србије од 1888. године

После Берлинског конгреса на којем је Србија добила статус самосталне суверене државе и територијално проширење имали су изузетно велики значај за њен даљи развитак, али је тај период био оптерећен бројним економским и политичким про-

блемима. Народ је тешко подносио нове обавезе и пореска оптерећења. Пред владом и скупштином је стајао тежак задатак уклапања новоослобођених крајева у уставни и правни систем земље. У присаједињеним областима владали су још спахијски и читлучки односи. Економске терете наметало је и извршавање обавеза које је Србија морала да презуме по Берлинском уговору. Опозиција је и даље упорно тражила демократизацију политичког живота, покретала питање слободе штампе и самоуправних права општина. То је било време бујања политичког живота и настанка првих политичких партија.

По налогу самог краља образован је уставотворни одбор који је имао задатак да припреми нацрт новог устава за који се сматрало да треба да буде слободоумнији од Устава од 1869. Израда Устава поверена је једном великом уставотворном одбору, у који су ушли представници свих трију странака. Краљ је председавао седницама. У свом уводном говору нагласио је потребу да се Устав донесе компромисним путем, без надгласавања, јер је био свестан да би свако друго решење значило продужетак уставних борби. Да би обезбедио да Устав у Великој народној скупштини буде изгласан, краљ је настојао да приволи чланове одбора да се обавезу да ће у скупштини заступати предлог, онакав какав је изашао из Одбора, „од корице до корице”.

По разматрању овог уставног пројекта од стране Скупштине, она га је 22. децембра 1888. усвојила и обнародовала и то је био нови Устав Краљевине Србије. Уставом је у Србији уведена парламентарна владавина. Идеја парламентарне владавине била је у српском политичком животу присутна још од Светоандрејске скупштине, а одговорност министара је често тражена у бројним политичким програмима и захтевима.

*Предлог устава Краљевине Србије
из 1888. године, АС, Вел. НС, ф I р 43-888
(Устав Краљевине Србије од 1888)*

Парламентарна владавина је претпостављала да Устав садржи следеће установе и обележја: 1) политичка и грађанска права и развијено и организовано јавно мњење; 2) слободан избор народних посланика и једнодомно народно представништво; 3) равноправност у законодавству између владоца и народног представништва; 4) право контроле народног представништва над радом владе путем интерпелација, питања и анкете; 5) буџетско право народног представништва; 6) одговорност министара; 7) локалне самоуправе и управна подела земље.

Право гласа су добили држављани који су напунили 21 годину и плаћали најмање 15 динара непосредног пореза држави²². Задругари имају бирачко право ма колико плаћали непосредног пореза²³. Војници нису добили право гласа²⁴. У вези са расподелом мандата су усвојена два основна принципа: 1) груписање свих бирача по изборним окрузима и гласање за окружну кандидатску листу, а не за личности и 2) подела посланичких места количником по сразмери броја гласова свих листа у односном изборном округу, то јест обезбеђење учешћа мањине у народном представништву²⁵. Овај принцип сразмерног представништва, тзв. Д'Онтов систем био је нов у европској уставној пракси, предвиђен у данском уставу. Уставом је потпуно зајемчено имунитетно право народних посланика.

У вези са структуром народног представништва развила се у Одбору општерна дебата. Присталице дводомног народног представништва су образлагали свој став потребом да се обезбеди учешће интелигенције у законодавству, како би се подигла образовна структура скупштине, ради њеног ефикаснијег рада. Међутим, либерали и напредњаци су настојали да омогуће представницима грађанских слојева, чији су они политички представници били, да уђу у скупштину и да се тако начини равнотежа према радикалним сељачким посланицима. Уместо горњег дома и владиних посланика Устав од 1888. године је увео квалификоване посланике. Поред посланика са општим условима у сваком изборном округу се бирају по два посланика за које се траже посебни услови: да су завршили факултет или вишу стручну школу у рангу факултета, у земљи или на

²² Члан 85. Устава од 1888. год.

²³ Члан 85. Устава од 1888. год.

²⁴ Члан 87. Устава од 1888. год.

²⁵ Члан 93. Устава од 1888. год.

страни²⁶. На тај начин је задовољен захтев о учешћу интелигенције у законодавству.

Поред обичне скупштине постоји и Велика народна скупштина²⁷, која је била предвиђена и претходним уставом. Велика народна скупштина је била два пута већа од обичне, и у њу нису бирани квалификовани посланици. Она решава о престолу, врши избор краљевских намесника одлучује о изменама у уставу, осмањивању, или размени кога дела државне територије, и кад Краљ нађе за потребно да саслуша Велику народну скупштину²⁸.

Устав од 1888. године је увео *самоуправу*, као једну од најважнијих демократских реформи. Самоуправа је требало да ублаже централизам и да извршава део послова пренесу у надлежност органа изабраних од народа. Самоуправа је уведена у *окрузима и општинама*. Општински самоуправни органи су били: *општински суд, општински одбор и општински збор*²⁹. У окрузима, поред органа државне власти су установљени и самоуправни органи: окружне скупштине и окружни одбори³⁰. Задатак окружних одбора је старање о унапређењу и чувању просветних, привредних, саобраћајних, санитетских и финансијских интереса у округу³¹.

Значај Устава од 1888. године

За овај Устав од 1888. се каже да је био један од најдемократскијих устава тог доба. Он је означио почетак нове политичке ере Србије, почетак њене парламентарне историје која је обиловала бурним

²⁶ Члан 100. Устава од 1888. год.

²⁷ Члан 76. Устава од 1888. год.

²⁸ Члан 130. и 131. Устава од 1888. год.

²⁹ Члан 162. Устава од 1888. год.

³⁰ Члан 165. Устава од 1888. год.

³¹ Члан 161. Устава од 1888. год.

политичким догађајима и превратима који су обогатили и светску историју парламентаризма. Устав од 1888. године је значио победу грађанских демократских начела, за која се народ у Србији борио још од прве владе књаза Милоша. Србија је изграђивана као монархија, а од почетка је у свом унутрашњем уређењу требало да савлада основну супротност: да сачува демократске традиције народних самоуправа и да истовремено изгради јаку државу. Борба око тога је добила вид борбе између владоца и народа. Владоци су оправдавали лични режим потребом да се изгради јака државна власт, а народне масе су захтевале уставност и парламентаризам и грађанске слободе, демократизацију државне управе и самоуправу. Као што је Устав од 1869. године био дело либерала, Устав од 1888. је био заслуга радикала. Овим уставом је Србија постала грађанска, уставна и парламентарна монархија.

Овакав Устав је био тековина борбе демократских против бирократских снага и као такав је означио победу ових првих и пораз бирократског централизма и апсолутизма оличеног у једном ауторитативном владару. Он је означио победу Скупштине над Краљем и захваљујући њему је Србија стекла услове да постане демократска и напредна држава. Устав је као победу демократских снага утврдио равноправни положај Народне скупштине у законодавству с краљем.

Судска власт је доследно одељена и осамостаљена и њу, сходно подели власти, врше судови и то: Првостепени, Апелациони и Касациони суд. Судије поставља краљ и они морају да буду квалификовани, са завршеним правним факултетом, а у суђењу Устав предвиђа јавност, учешће пороте, судског већа од три судије, право на браниоца и друге принципе на којим почива савремена организација судства. У свом другом делу под називом „Уставна

права српских грађана”, Устав садржи доста обимну и разрађену материју о правима грађана. У овој сфери он је учинио значајан напредак у односу на претходно уставно стање јер су сада та права јаче заштићена него пре. Она су сада утврђена Уставом тако да закони немају шта да регулишу у овој сфери и тиме их ограничавају. Устав садржи широку скалу слобода и права међу којим се посебно истичу и гарантују лична и политичка права. Од личних права Устав на првом месту гарантује личну слободу и њу детаљно разрађује, при чему су начелима *habeas corpus*-а додате појединости уграђене у Закону о казненом судском поступку. Оваква прецизност, улажење у појединости које више припадају законској регулативи, је последица неразвијене правне свести и жеље да се што потпуније (уставом) гарантују слободе и права грађана. У корпусу грађанских права Устав гарантује још и неповредивост стана, својине, слободу савести, штампе, неповредивост тајности писма и телеграфских депеша.

У домену политичких слобода и права створене су битне претпоставке за демократизацију политичког живота и активно учешће (укључивање) грађана у процес политичког одлучивања. Ту се на првом месту издваја слобода збора и удруживања као и право грађана да улажу жалбе против незаконитих поступака власти. Претпоставку политичке активизације грађана чини бирачко право које је сада шире постављено и гарантовано сваком рођеном или прирођеном Србину који је навршио 21 годину живота и плаћа најмање 15 динара непосредног пореза годишње. Бирачко право није било опште, нису га уживала сва лица пошто су официри и војници под заставом били искључени из његовог уживања, што је свакако значило ограничење демократизма у односу на та лица. Устав од 1888. је био дело компромиса краља и радикала, при чему

су радикали били јача страна тог споразума због чега су Скупштина и влада која из ње произилази биле радикалске.

Иако је изгледало да је његовим доношењем завршена борба између владоца и народа у корист народа, показало се да није било тако. Устав је и даље омогућавао владоцу велику власт. Остао је недирнут државни апарат. Владалац је остао врховни заповедник стајаће војске, што је био снажан ослонац његове власти. Конзервативне политичке групе, окупљене око владоца нису биле разбијене и нису се мириле са либералним уређењем које је Устав од 1888. дао Србији, што се убрзо показало. Осим тога, његове одредбе су претпостављале развијенију друштвену грађанску средину, него што је била српска последњих деценија XIX века.

Устав Краљевине Србије од 1901. године

Краљ Александар је 9. маја 1894. обуставио Устав од 1888. и вратио Устав од 1869. године. Уз Устав су укинута и сви политички закони који су израђени на основу њега и враћени стари закони, који су проистицали из одредаба Намесничког устава.

На доношење новог устава Краљ је био приморан због опадања свог угледа, што је претило његовом опстанку на престоу. Краљ је 23. јула 1900. године са дворском дамом своје мајке Драгом Луњевицом закључио брак који је врло неповољно примљен и у српској јавности и у политичким круговима. Не одобравајући овај брак и влада је поднела оставку. Настојећи да поправи крајње лош утисак који је његова женидба изазвала у патријархалној српској јавности, краљ Александар је предузео кораке, који је требало да успоставе његов пољуљани углед – одлучио је да промени устав.

Под притиском радикалско-напредњачке опозиције и њиховог споразума краљ Александар пристаје на устав, али не онај који би донела Велика скупштина, већ у маниру јаког владоца на онај који би сам издао и даривао. Тако је и донет (априла 1901.) тај октроисани или популарније названи Априлски устав. Главна новина овог Устава је увођење установе Сената помоћу које је Александар намеравао да контролише и обуздава радикалску

Влахо Буковац, *Краљ Александар Обреновић*, Народни музеј Београд, инв. бр. 1176

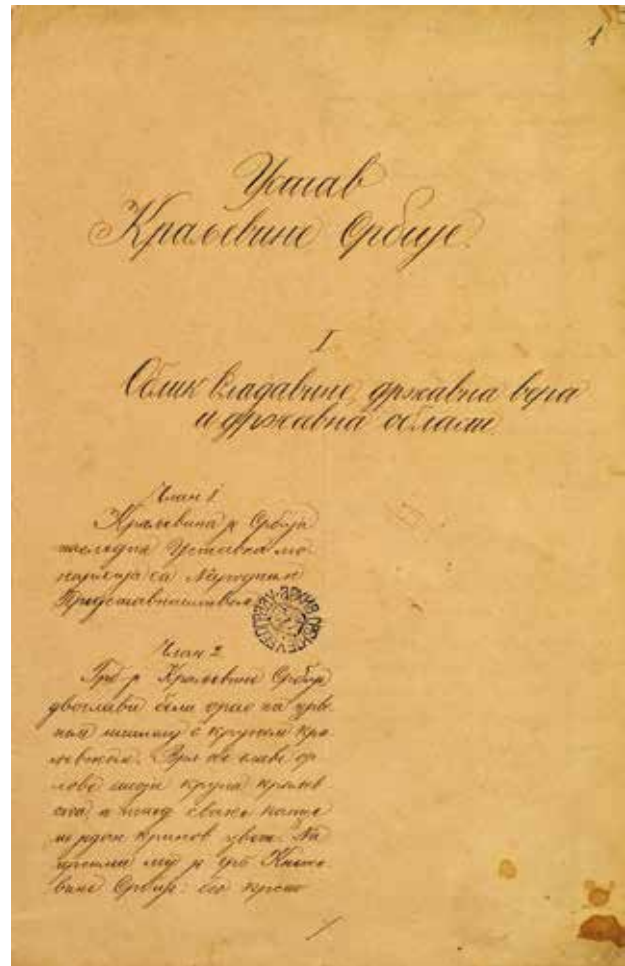
скупштинску већину јер је већину чланова овог тела он именовао. Овакво дводомно Народно представништво је опет замишљено и да буде противтежа Александровом режиму јер је у Сенату требало да претегне утицај имућних и образованих чланова. И са овим Уставом од 1901. Александар Обреновић се определио за немачки модел уставне монархије, на супрот радикалском и напредњачком моделу парламентарне власти који се угледао на британски парламентаризам.

Карактеристике Устава Краљевине Србије од 1901. године

Априлски устав је дефинисао Краљевину Србију као наследну уставну монархију са народним представништвом³². У вези са краљевском влашћу је у Уставу од 1901. новина била могућност да жена наследи српски престо³³. У Уставу од 1901. је остварена давнашња тежња напредњака да се уведе дводомно народно представништво³⁴.

У осталим својим одредбама Устав од 1901. је представљао мешавину одредаба претходна два устава. Народно представништво је састављено од Сената и од Народне скупштине³⁵. Напредњаци су сматрали да ће увођење Сената представљати противтежу Народној скупштини, тако што ће право избора за Сенат имати само грађани са високим изборним цензусом, дакле представници најимућнијих слојева српског друштва, богати грађани и чиновници. Краљ Александар је у Сенату такође

видео установу која је нужна, *conditio sine qua non* устава, средство којим ће моћи обезбедити превласт над радикалском већином у Народној скупштини и могућност мешања у сукобе између Сената и Народне скупштине, на које се унапред могло рачунати.

Прва страна устава Краљевине Србије из 1901. године, АС, НС, ф II р 6-901 (Устав Краљевине Србије од 1901)

³² Члан 1. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

³³ Члан 6. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

³⁴ Члан 43. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

³⁵ Члан 43. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

У Сенат улази неколико виђенијих чланова: престолонаследник, када постане пунолетан, београдски архиепископ и нишки епископ, затим тридесет чланова које именује краљ, који су доживотни и осамнаест изборних чланова (из сваког округа и из Београда по један)³⁶. Право да бирају чланове Сената и право да буду бирани имали су грађани који су плаћали врло висок порез, а кандидати за сенаторе су морали имати 40 година³⁷. Услов плаћања пореза не морају испунити бивши председници и потпредседници народне скупштине, министри, саветници, изванредни посланици и дипломатски агенти³⁸. Активни чиновници и официри не могу бити бирани за сенаторе³⁹.

Народна скупштина се састоји од 130 посланика⁴⁰. Право бирања посланика у Народну скупштину имају грађани који су навршили 21 годину и плаћају 15 динара непосредног пореза, без икаквих приреза, што је значило да је цензус у ствари повећан. Не могу ни бирати нити бити изабрани официри и војници под заставом. На свакој окружној изборној листи мора бити један кандидат који је завршио факултет (квалификовани посланик)⁴¹. За посланика може бити изабран онај ко је навршио 30 година, писмен је и плаћа порез најмање 60 динара годишње⁴². Адвокати и други факултетски образовани људи могу бити бирани и ако плаћају 30 динара непосредног пореза годишње⁴³. Бирање је непосредно, а гласање тајно⁴⁴. По овим прописима би-

рачко право за Сенат је имало само двадесет и неколико хиљада бирача, а за Народну скупштину око 300.000 бирача, што је била само половина броја пореских обвезника. Посланички мандат траје четири године⁴⁵. Сенатори и посланици нису могли бити министри.

Уставна решења је критиковала скупштинска мањина, коју су чинили либерали и самостални радикали. Либерали су замерали Уставу да грађанска права нису нимало више обезбеђена него у Намесничком уставу и све је остављено законима, општинска самоуправа је само наглашена, али није обезбеђена. Критикована је и дводомна структура Народног представништва. Самостални радикали су замерали због начина на који је устав донет, због установе Сената у којем две трећине чланова поставља краљ. Овако састављен Сенат неће ограничити краљеву власт, нити дати гаранције за суђење министрима које скупштина оптужи, па према томе не може бити министарске одговорности. Парламентарна влада је онемогућена и због тога што министри не могу бити посланици. Законодавна и буџетска власт прешле су у надлежност Сената, а замерано је и због укидања Велике народне скупштине, традиционалне српске установе. Критичка мишљења о октроисаном Априлском уставу износили су и бројни српски листови ван Србије. У новосадској Застави је октроисање устава названо државним ударом.

Устав Краљевине Србије од 1903. године

Априлски устав који је краљ Александар Обреновић октроисао 1901. био је честа мета напада опозиције, пре свега радикала. Због њега је на крају

³⁶ Члан 70. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

³⁷ Члан 72. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

³⁸ Члан 72. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

³⁹ Члан 73. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

⁴⁰ Члан 65. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

⁴¹ Члан 67. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

⁴² Члан 67. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

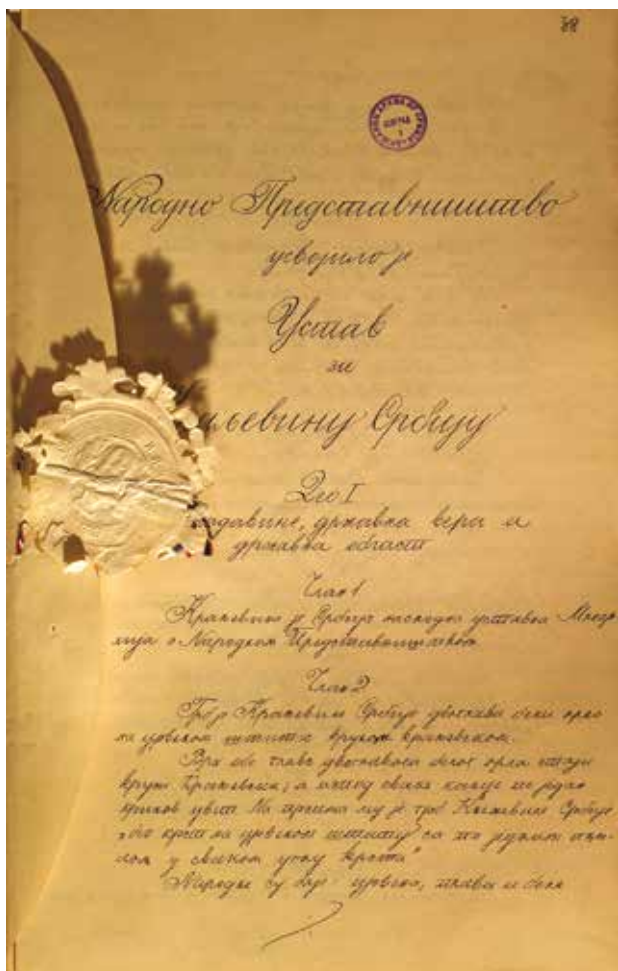
⁴³ Члан 67. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

⁴⁴ Члан 66. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

⁴⁵ Члан 69. Устава Краљевине Србије од 1901. год.

дошло и до чувеног преврата и убиства краља Александра и краљице Драге Машин, што је изазвало смену династије, али и доношење новог, напреднијег устава из 1903. Овај нови српски Устав је означио враћање на позиције уставне и парламентарне монархије и начело поделе власти које одговара духу

Прва страна устава Краљевине Србије из 1903. године, АС, С, ф „Б” р 2-903 (Устав Краљевине Србије од 1903)

парламентаризма. Зато и напушта установу Сената и успоставља једнодомно Народно представништво (Народну скупштину) које је добило још шира овлашћења.

У односу на Устав од 1888, нови Устав је садржао 42 измене. Основна начела Устава од 1888. остала су неизмењена у Уставу од 1903, и он их је само прецизирао и учврстио. Од значајнијих измена треба поменути следеће: 1) у члану 84. је додато да се у непосредни порез за бирачко право рачуна и стални државни прирез; 2) по члану 100. избори се врше на четири, уместо на три године, као по Уставу од 1888; 3) у члану 102. замењена је одредба о трајању редовног сазива Народне скупштине. По Уставу од 1888. редован сазив је трајао најмање шест недеља, а сада је прописано да редован сазив траје све док не реши државни буџет; 4) скупштина по члану 121. има поред права истраге и право анкете; 5) члан 129. одређује да у Велику народну скупштину улази два пута онолико посланика колико се бира за обичну Народну скупштину, што важи и за квалификоване посланике; 6) члан 136. о министарској одговорности је допуњен, тако да се односи и на одговорност других државних службеника, а не само министара; усмена или писмена краљева наредба их не може заклонити од одговорности; 7) застарелост министарске кривице је продужена од четири на пет година после учињеног дела; 8) члан 139. је допуњен тако што краљ не може прекинути поведену истрагу против оптуженог министра; 9) краљ може продужити прошлогодишњи буџет ако је скупштина распуштена за четири месеца, само уз пристанак Државног савета; 10) сваки чиновник је одговоран за своја службена дела, без обзира на то по чијим је наредбама радио.

Доношењем Устава од 1903. године су у Србији остварене уставне, правне претпоставке за увођење

ње парламентарне владе по енглеском моделу. Скупштина је добила пуно законодавно право, које врши уз краљево право санкције. Приликом доношења закона, Народна скупштина је дужна да саслуша мишљење Државног савета, изузев државног буџета и финансијских закона. Оваква улога Државног савета у законодавству представљала је неку врсту замене за горњи дом. Скупштина има и пуно буџетско право, ограничена само правом краља да у случају кад је скупштина распуштена, продужи буџет за четири месеца, уз пристанак Државног савета. Скупштина има право контроле буџета, тако што у форми посебног закона усваја завршни рачун који јој влада подноси. Министре поставља краљ, али су они политички одговорни не само краљу, него и скупштини. Јачањем министарске одговорности ограничена је и власт краља.

Развој државне управе у Књажевини / Краљевини Србији

За време владавине династије Обреновића постепено је стваран у Србији њен државни апарат и владавина права, по узору на европске државе тога времена.

Државни Савет (1835–1918) је основан 1835. год. на основу Сретењског устава као највиша власт у Србији до књаза⁴⁶. Његов задатак је био да оснива органе српске власти, предлаже књазу законе и уредбе, даје мишљења о предлозима књаза, предлаже лица за чиновничка звања, кажњава чиновнике за преступе у служби итд. Попечитеље је именовао књаз из редова чланова Савета⁴⁷.

⁴⁶ Тачка 6. Глава трећа, Сретењски устав од 1835. год.

⁴⁷ Тачка 13. Глава четврта, Сретењски устав од 1835. год.

Устројством 1839. године Савет је проширио власт на рачун књаза и ограничио му право да бира саветнике које је сада могао поставити само на предлог и мишљење Савета. Незадовољан овим књаз Милош је напустио земљу 1839. године. Маја 1858. године извршене су даље измене у устројству Савета, чиме је књажева управна и извршна власт још више сужена. Међутим, повратком Милошевим у земљу поново је ограничена власт Савета. Новим устројством од 17. августа 1861. године чланове Савета је поново постављао књаз. Устав донет под Намесништвом 1869. године после убиства књаза Михаила, још више је умањио његов значај: одузео му је законодавну власт, коју је пренео на Народну скупштину, а њега свео на саветодаван орган владе. Уставом 1888. Савет постаје административно тело са судском влашћу, а Уставом 1903. године највише административно тело са широким саветодавним и управним задацима. Током свог постојања Савет је мењао називе: најпре, Државни совјет, према указу 1835. године, затим Управителни совјет, у периоду 1835–1837. и Књажески совјет, од 28. септембра 1837. године.

Према указу о организацији 14. фебруара 1835. године Савет се делио на два дела: *законодавни и законоизвршителни*⁴⁸. Законоизвршителни је имао шест одељења којима су управљали попечитељи: 1) *правосуђе*; 2) *унутрашња дела*; 3) *финансије*; 4) *инострана дела*; 5) *војена дела*; 6) *црквена дела и просвештеније*.

Министарство унутрашњих дела (1838–1914) Уставом од 1838. године, министар унутрашњих дела добио је у надлежност послове полиције и карантина, издавање налога окружним властима и извршавање уредаба које се односе на земаљски

⁴⁸ Тачка 5. Глава трећа, Сретењски устав од 1835. год.

гарнизон. Ово министарство је подељено на три одељења: *Полицијско-економско*, *Карантинско-санитетско* и *Војно*. Нешто касније успостављени су: *Управитељство поштанско* 1842. године, *Одељење постројенија* (грађевина) 1845 (назив *Грађевинско* добило је 1851.)⁴⁹, *Поштанско одељење* 1851. године⁵⁰, *Економно* 1852. године.

Поновним доласком књаза Милоша на власт 1859. године, извршене су промене у управном апарату, посебно у Министарству унутрашњих дела. Марта 1859. године Војна управа и Војно одељење прешли су у надлежност Главног војног штаба, а за грађевинске послове установљена је *Главна управа грађевина*. Исте године Економно одељење прешло је у састав Министарства финансија, а 1874. године, формирано је одељење *Благајне*.

Устројством централне државне управе од 10. марта 1862.⁵¹ Попечитељство унутрених дела подељено је на Полицијско, Санитетско и Поштанско-телеграфско одељење. Законом о допунама и изменама устројства централне државе 1899. основана су Одељење за поверљиве послове и Одељење за надзор над полицијским органима у земљи, а 1904. установљено је Антропометријско-полицијско одељење које је вршило мерење, опис и идентификацију криваца.

Министарство иностраних дела (1839–1918) Оформљено је на основу Закона о устројству централне државне управе 1862.⁵² Послове везане за иностранство до 1862. обављало је Инострано одељење Књажеске канцеларије.⁵³ Од времена устано-

вљења Министарства иностраних дела, министар иностраних дела је истовремено био и министар Књажевог дома, директор Књажеве канцеларије и Књажев представник. Његове дужности су биле да води рачуна да Књаз поступа по уставу, да подноси предлоге и представке Државног савета, управља односима између Србије и страних држава, издаје пасоше и штити српска права и привилегије у иностранству, чува уговоре Турске са другим државама који се тичу Србије итд.

По закону о устројству Министарства иностраних дела, дипломатских заступништва и конзулата у иностранству од 1886⁵⁴, формирана су два одељења на чијем челу су начелници: Политичко са два одсека-Политичким и Одсеком за штампу и Административно са четири одсека-Административним, Преводилачким, Одсеком за страну преписку и Благајничким.

Политичко одељење бавило се личном преписком министра, поверљивим пословима, прегледом штампе за министра, чувањем и превођењем шифрованих докумената, преговорима, конвенцијама, декларацијама, правилима и упутствима о дипломатској служби, аудијенцијама страних посланика и др.

Административно одељење бавило се званичном преписком, штампањем конзулских извештаја, примањем и постављањем конзула, издавањем пасоша, спровођењем судских аката, извршавањем уговора и конвенција, издавањем службених и званичних саопштења, вођењем званичне архиве и др.

Министарство финансија (1839–1918) основана је 1839. као Попечитељство финансија кога чине три одељења: Главна каса или Казначејство, Ра-

⁴⁹ АС, ДС, Р№ 29/1845.

⁵⁰ АС, МУД, Оф II Р№ 29/1859.

⁵¹ Зборник закона XV, Београд 1879.

⁵² Зборник закона XV Београд 1879.

⁵³ Зборник закона XV Београд 1879.

⁵⁴ Зборник закона 42 Београд 1887.

чунциница правитељствена или Главна контрола и Одељење Промишљености. Законом о устројству централне државне управе од 10. марта 1862. године промењен је назив Попечитељства финансија у Министарство финансија.⁵⁵

Одељења Министарства финансија су:

Одељење промишљености (1839–1864) и Административно (1864–1918). У делокругу рада овог Одељења спада заштита правитељствених добара и заштита државних интереса, унутрашња и спољна трговина, ђумруци, зајам, данак и др. Од 1871. године мења се структура Административног одељења. Формирано је Правобранилачко одељење; послови ђумрука прелазе у надлежност Царинске управе а Шумарско, Рударско и Статистичко одељење прелазе у надлежност Министарства народне привреде 1883. године⁵⁶.

Министарство народне привреде (1882–1918) основано је 1882. године, а чине га привредне гране које су до његовог оснивања припадале највећим делом Министарству финансија.

Ово министарство је обављало послове кроз одељења и одсеке: Одељење за трговину, радиност и саобраћај (1883–1918) са одсецима-метарских мера (1883–1887), административно, за трговину и саобраћај, за индустрију, занатство и социјалну политику, за стручно-професионалну наставу и за кредитне установе⁵⁷; Одељење за земљорадњу и сточарство (1883–1900), Одељење за пољску привреду и ветеринарство (1900–1918), Статистичко (1883–

1918), Рударско (1883–1918), Поштанско-телеграфско (1883–1889), и Хидротехничко одељење.

Министарство правде (1839–1918) је установљено под називом *Попечитељство правосуђа и просветитенија* 1839. године. Министарство је имало дужности да: спроводи у живот судске наредбе издате од Књаза и Савета; води рачуна да се пресуде доносе на основу закона; захтева од суда свака три месеца списак парница и пресуда; прима и разматра жалбе против судија и спроводи их надлежним органима на решавање; води рачуна о способностима судија; стара се о затвореницима и одржавању затвора; указује Књазу и Савету на недостатке у правној струци и ради на њеном унапређењу⁵⁸. Попечитељство правосуђа 1851. године оснива два одељења: *Административно* и *Судбено*⁵⁹. Године 1859, из њега се издваја Просветно одељење под називом Управа просвете, а оно добија назив Попечитељство правосуђа. Новим устројством Централне управе 1862. постаје Министарство правосуђа и као такво делује до 1918.

Апелациони и Касациони суд (1837–1944) Велики суд је основан 1837. године Књажевим указом. Године 1840. добио је назив *Апелациони суд* или *Велики суд*. Као суд другог степена судио је по пресудама окружних судова. Састојао се од председника, четири члана и потребног административног особља. Законом од 1865. године решавање спорова између појединих судова прешло је на Касациони суд.

Касациони суд је основан Законом о устројству *Врховног суда* 1846. године као суд трећег степена.

⁵⁵ Зборник закона XV Београд, 1879. год.

⁵⁶ Министарство народне привреде основано је Законом о устројству Министарства за народну привреду 21. децембра 1882. год.

⁵⁷ Решење министра народне привреде о деоби одељења за трговину, саобраћај и радиност на пет одсека од 31. децембра 1907. год. Зборник закона и уредаба LXII 590-596.

⁵⁸ Водич *Архива Србије* књ. I, Београд, 1973. год. стр. 72.

⁵⁹ Љубодраг Поповић, *Шематизам Књажевине Србије 1839–1951*, Београд, 1999. год. 144-149.

Изрицање смртне казне, казне робије преко шест година и право помиловања остављено је Књазу. Када је 1851. године формирано Судбено одељење у Књажевој канцеларији надлежност овог Суда преузео је Књаз. Законом 1855. године, поново је основан под називом *Врховни* или *Касациони суд*. Од 1865. године Суд је имао два одељења: *Кривично* и *Грађанско*. Законом о устројству судова 1865. године добио је у надлежност да решава спорове настале између судова грађанских, војних, полицијских, црквених и Главне контроле, што је до тада била дужност Апелационог суда. Тада је Суд имао три одељења Прво, Друго и Треће одељење.

Министарство просвете (1838–1918) Основано је као Попечитељство просвештенија и врховног надзиратеља карантина 1838. године. Устројством централне управе, маја 1839. године, спаја се са правосуђем под називом Попечитељство правосуђа и просвештенија. Године 1859. издваја се из Попечитељства под називом Управа просвете. Новим устројством централне управе 1862. године постаје *Министарство просветно*. Од 1880. године поред ранијег Просветног добија и *Црквеноодељење*⁶⁰ а од 1914. и треће, *Задужбинско одељење*.

Просветно одељење је имало посебне службе: Главни просветни савет, као саветодавно тело Министарства просвете, Управни одбор за помагање сиромашних ученика и Надзорни одбор.

Црквено одељење је основано 1880. године и извршавало је одредбе закона које се тичу вере и цркве, унапређивало је православну веру, оснивало заводе за васпитање свештенства, одржавало манастире, постављало, унапређивало, разрешавало и снадбевало свештенство, школовало питомце бо-

гослове у земљи и иностранству и др. Вршило је надзор над црквеним пословима све до 1919. када је основано Министарство вера, које је преузело неке његове надлежности и послове.

Велика школа (1863–1905). Законом од 24. септембра 1863. године Лицеј је прерастао у *Велику школу* тј. *Научно заведеније за вишу и стручну изображеност*. Велика школа се састоји од три факултета: *Филозофског*, *Правног* и *Техничког*. У надлежности је Министарства просвете и црквених дела а непосредно њоме управљају ректор и Академски савет. Ректора поставља влада на предлог министра а Академски савет чине ректор и сви професори и супленти школе. Филозофски факултет је 1873. године подељен на два одсека, историјско-филолошки и природно-математички. Исте године је од филологије одвојена општа историја литературе са погледом на словенску и српску, а од 1876. од опште историје литературе одвојена је историја српске и југословенске књижевности.

Законом 1896. године настава на факултетима подељена је на групе предмета, према сродности наука. Поред Академског савета заведени су факултетски савети а наставници су редовни, ванредни и хонорарни професори и доценти, које бирају факултетски савети. Предлог о оснивању Универзитета је донесен 1898. године.

Сенат (1901–1903). Основан је Уставом краља Александра Обреновића 6. априла 1901. године када је уведено дводомно представништво састављено од Сената и Скупштине. Сенат је по уставу имао право да предлаже законе. Без сагласности Сената и Скупштине ни један закон се није могао издати, укинати или изменити. Сенат је био састављен од сенатора постављених „по праву” (3), бираних од

⁶⁰ АС, МПс Пф II, р 234/1880.

народа (18) и именованих од краља (30). Сенат је имао десет одбора: буџетски, финансијски, привредни, политички, правосудни, просветни, војни, одбор за молбе и жалбе, оцењивачки одбор, за оцену оправданих законских предлога, и рачунски одбор.

Сенат је престао да ради после убиства краља Александра Обреновића и укидања Априлског устава, маја 1903. године.

Народна скупштина (1858–1918). Стална трвења између Књаза и Савета су у народу родила покрет за установљење Народне скупштине као представничке установе. Народна скупштина је код Срба традиционална установа. Савет је донео Закон о Народној скупштини 28. октобра 1858. године⁶¹. Према овом закону „задатак скупштине је да пред државном управом буде веран и тачан изражај народног стања и осећања и по томе она: 1) даје своје мишљење о предметима за које Књаз са Саветом нађе за добро да се преко министра предложи скупштини; 2) има права да пред владу изнесе тегобе које би народ имао и да предложи средства да се оне отклоне; 3) да износи жеље које би народ имао за подизање државног благостања и начин на који би се те жеље извршиле и задовољиле”.

Пре поновног Милошевог доласка у Београд, Светондрејска скупштина је изгласала Закон о Народној скупштини 14. јануара 1859. године⁶² којим је Народна скупштина дефинитивно постала установа којом је ударен темељ представничком систему у Србији. Током друге владавине Милоша и Михаила скупштина губи на значају. Одржана је само једна скупштина, Малогоспојинска народна скупштина у Крагујевцу, од 8. до 24. септембра 1859.

године. Она је изгласала Закон о буџету, Закон о наследству књажевског достојанства у породици Обреновића и Закон о Народној скупштини. Постоје две скупштине: Велика народна скупштина и Народна скупштина.

Намесничким уставом од 1869. Народна скупштина је први пут подигнута на степен законодавног тела. Никакав закон није важио док га Књаз не прогласи, али никакав закон није могао бити „издат, укинут, измењен или протумачен” без пристанка Народне скупштине⁶³. Права историја Скупштине Србије почиње, у ствари, са Намесничким уставом од 1869. године. Но Књаз је и даље надмоћнији чинилац јер само он има право законодавне иницијативе. Друго важно право Скупштине је било буџетско право, али је и оно било ограничено. Тако није до краја уведен парламентарни систем владања, јер министри нису узимани из реда Народне скупштине, па Скупштина није могла да обори владу неизгласавањем буџета.

Устав из 1888. сматра се најнапреднијим међу свим уставима Књажевине, односно Краљевине Србије, па и европских држава. По њему је Народна скупштина највише добила. На првом месту добила је право законодавне иницијативе⁶⁴, затим буџетско право⁶⁵ и пуно право оптужбе министара. Буџетско право Скупштине регулисано је тако што је Народна скупштина сваке године одобравала државни буџет који је вредео само годину дана. Без одобрења Скупштине није се могла „никаква пореза нити општи државни прирез установити нити изменити”⁶⁶. Без пристанка скупштине, држа-

⁶¹ АС, НС, Ф I р 116/1858.

⁶² Зборник закона књ. XIII, 91.

⁶³ Члан 55. Устав од 1869. год.

⁶⁴ Члан 33. Устав од 1888. год.

⁶⁵ Члан 113. Устав од 1888. год.

⁶⁶ Члан 119. Устав од 1888. год.

ва се није могла задужити. Тиме су створени услови за увођење парламентарне владе у Србији, тј. владе која је на власти дотле док ужива поверење скупштинске већине. Уместо јавних и делом посредних, уведени су непосредни и тајни избори. Гласање је вршено куглицама. На овај начин се обезбеђивала гласачима слобода опредељивања при избору њихових представника. Трговински уговори са другим земљама вредели су само ако их је одобрила Народна скупштина.

Октроисаним уставом од 1901. год. представнички систем постаје дводомни, тако да Народна скупштина губи онај значај који је достигла уставом из 1888. год. јер се установљује Сенат. Народна скупштина није више претежни чинилац у законодавству. У њој министри нису могли бити ни посланици ни сенатори. Устав од 1901. није дозвољавао Народном представништву да у начелу одбаци буџет и тиме обори владу којом Скупштина не би била задовољна. Буџет је коначно усвајала Народна скупштина при другом претресу ако би га Сенат при првом претресу изменио. Велика Народна скупштина није била предвиђена Уставом из 1901. године.

Након убиства краља Александра и краљице Драге, донесен је Устав од 1903. године, који је својим одредбама Народној скупштини, уз незнатне измене, вратио прерогативе које је имала из устава од 1888. године. Овим Уставом из 1903. године, Србија је постала модерна парламентарна држава, а сам устав се сматра једним од најлибералнијих устава Европе тога времена. Модел превласти краља над Скупштином је напуштен, а сам краљ држао се по страни од политичке борбе странака.

Колики је значај имала Народна скупштина у изградњи српске државе под владавином династије Обреновића, најубедљивије могу показати донесени

закони, којима су оформљени државни органи и институције, од којих наводимо најважније:

Из законодавног рада Скупштине

Закон о пословном реду у Народној скупштини (1870);

Закон о пословном реду у Државном савету (1870);

Закон о уређењу Учитељске школе (1870);

Закон о Народном позоришту (1870);

Закон о министарској одговорности (1870);

Закон о печатњи (штампи) (1870);

Закон о пороти (1871);

Решење о томе: да министар грађевина подигне споменик Књазу Михаилу у Београду од добровољних прилога, који се на ту целу скупе, а што недостаје оно да подмири државна каса (1871);

Закон о метарским мерама и како се казне који овај закон преступе (1873);

Закон о потпомагању индустријских предузећа (1873);

Закон о српском народном зајму (1875);

Закон о трошарини на пиво (1877);

Закон о ратним страдалницима (1877);

Закон о српским народним новцима (1878);

Закон о водама и о њиховој употреби (1878);

Закон о дипломатским заступништвима и о конзулатима српским у иностранству (1879);

Закон о поштанским упутницима (1879);

Закон о установљењу народно-санитетског фонда (1879);

Закон о насељавању (1880);

Закон о устројству Војне академије (1880);

Закон о судијама (1880);

Закон о штампима, којим се укидају сви дојакошњи законски прописи о томе (1881).

Закон о удружењима и зборовима (1881);
Закон о Народној библиотеци и Музеју (1881);
Закон о грбу Краљевине Србије (1882);
Закон о основним школама (1882);
Закон о уређењу свештеничког стања (1882);
Закон којим се потврђује Конвенција између Србије и Уједињених америчких држава која одређује права, имунитета и привилегије консуларних агената (1882);
Закон о трговинском уговору између Србије и Уједињених америчких држава (1882);
Закон о трговинском уговору између Србије и Грчке (1882);
Закон о трговинској о консуларној конвенцији између Србије и Холандије (1882);
Закон о трговинском уговору између Србије и Аустро-Угарске (1882);
Закон о мерама противу филоксерне заразе (1883);
Закон о устројству војске (1883);
Закон о Народној банци (1883);
Закон, којим се потврђује консулска конвенција између Србије и Немачке (1883);
Закон, којим се потврђује декларација о консулској конвенцији између Србије и Француске (1883);
Закон о попису људства и имовине (1884);
Закон за трговински уговор између Србије и Белгије (1885);
Закон о монополу дувана (1885);
Војнички кривични закон (1885);
Закон о ослобођењу вина и ракије од извозне царине (1886);
Конвенција о вези железничкој закључена између Србије и Турске (1888);
Конвенција о вези железничкој закључена између Србије и Бугарске (1888);
Закон о пословном реду у Народној Скупштини (1889);

Закон о општинама (1889);
Закон о монополу соли (1890);
Закон о истражним судијама (1890);
Закон о српској државној класној лутрији за вредне циљеве (1890);
Закон о грађењу Сењске железнице (1890);
Закон о уређењу округа и срезова (1890);
Закон о попису становника и домаће стоке у Србији (1890);
Закон о Министарској одговорности (1891);
Закон о трошарини (1891);
Закон о шумама (1891);
Закон о јавним зборовима и удружењима (1891);
Закон о трговачкој школи (1892);
Закон о занатлијским школама (1892);
Закон о конвенцији о светском поштанском савезу (1892);
Закон о апанажи Њ. В. Краља Милана (1895);
Закон о обнављању и унапређењу виноградарства (1895);
Закон о утврђењима (1895);
Закон о Богословији (1896);
Закон о акционарским друштвима (1896);
Трговински уговор између Србије и Бугарске (1897);
Закон о позајмици од десет милиона динара код Привилеговане Народне Банке (1898);
Закон о средњим школама (1898);
Закон о лову (1898);
Закон о риболову (1898);
Закон о уступању Бање Ковиљаче народу окружја подринског у експлоатацију (1898);
Закон о Државној архиви (1898);
Закон о телеграфу и телефону (1898);
Закон о земљорадничким и занатским задругама (1898);
Закон о општој царинској тарифи (1898);
Закон о порезу на зараду (1900);

Закон о Трговачкој Академији (1900);
Закон о уређењу државне статистике (1901);
Закон о Народној Библиотеци (1901);
Конвенција о издавању криваца закључена између Србије и Уједињених Америчких држава (1901);
Закон о штампи (1901);
Закон о уређењу Државног савета (1901);
Закон о женидби официра, подофицира, каплара и редова (1901);
Закон о пословном реду у Сенату (1902);
Закон о пословном реду у Народној Скупштини (1902);
Закон о задругама за узајамно помагање (1902);
Закон о општинама (1902);
Закон о трговинском уговору између Србије и Грчке (1903);

Извори и литература

1. Берлински уговор из 1878. (АС,ЗП-46)
2. Водич Архива Србије књ. I, Београд 1973. год.
3. Зборник закона XV Београд 1879. год. (АС, МУД-879)
4. Зборник закона XLII Београд 1887. год. (АС, МУД-887)
5. Зборник закона и уредаба LXII 1907. год. (АС, МУД-907)
6. Зборник закона књ. XIII, 91.(АС, НС, Ф I р 116/1858.)
7. Љубодрог Поповић, *Шематизам Књажевине Србије* 1839–1951. год. Београд 1999. год.
8. Законик грађански за Књажество србско 1844. год. (АС, Стара и ретка књига инв. бр. 4910)
9. Министарство унутрашњих дела (АС, МУД, О ф Р№ 29/1859)

10. Устав Књажества Србског од 1835. год. (АС, Р-10)
11. Устав Књажевине Србије од 1838. год. (АС, Р-11)
12. Устав од 1869. год. (АС, НС, ф I р 8-869)
13. Устав од 1888. год. (АС,Вел. НС, ф I р 43-888.)
14. Устав Краљевине Србије од 1901. год. (АС, НС II р 6-901)
15. Устав Краљевине Србије од 1903. год. (АС, С, ф,Б, р 2-903)

Попис каталошких јединица

Милош Обреновић

1. Устав Књажества Србије од 1835. (Сретењски устав 1835)

2/14. фебруар 1835, Крагујевац

Папир, црно мастило, рукопис, тврдо укоричен
Оригинал, српски народни језик са примесама
славеносрпског, 30 страна, 142 члана
45 x 32 цм

Уставом је проглашено начело поделе власти: *законодаатељна* (законодавна), *законоизвршитељна* (извршну), и *судска*. Органе власти чине *Књаз и Државни савет*. Државни совјет има шест попечитељстава: правосуђа, унутрашњихдела, финансија, иностраних послова, војних послова и просвете. Устав прописује а) окружне судове, б) Велики суд у другом степену, као апелацији и в) Совјет државни, као суд трећег и последњег степена. Грађанске слободе устав одређује као и у другим европским државама: неприкосновеност личности, забрана незаконитог лишења слободе, право на законито суђење, слобода кретања и настањивања, неповредивост стана, право на избор занимања. Устав обезбеђује укидање феудалних односа и феудалних установа. АС, Р-10 (Устав Књажества Србије од 1835)

1

2. Устав од 1838. (Султански Хатишериф 1838)

10/22. до 12/24. децембар 1838, Београд

Папир, црно мастило, рукопис, тврдо укоричен

Оригинал, српски народни језик са примесам

славеносрпског, 179 страна, 66 чланова

46 x 29 цм

Устав предвиђа постојање два органа централне

власти: *Књаза са његовим министрима* и *Совјета*.

Совјет има 17 чланова и не могу бити смењени са

2

својих функција. Совјетом је ограничена Књажева власт. Овај устав није предвидео Народну скупштину. Строго се одваја административна власт од судске. Србија је подељена на 18 округа, окрузи се деле на срезове а срезови на села.
АС, Р-11 (Устав 1838, Султански Хатишериф 1838)

3. Закон о Народној скупштини од 14. јануара 1859. донет на Светоандрејској скупштини
14. јануар 1859, Београд
Папир, штампа
Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 6 страна, 42 члана
33,8 x 20,5 цм

3

Овим законом је Народна скупштина уведена као установа којом је ударен темељ представничком систему у Србији.
АС, ДС, 1859. број 159/861

Михаило Обреновић

4. Закон о Државном Совету од 1861.
17. август 1861, Крагујевац
Папир, штампа
Оригинал, српски народни језик са примесама славеносрпског, 7 страна, 44 члана.
33,8 x 20,5 цм

4

Савет је овим законом постао једно бирократско тело, потпуно подређено Књазу, омогућавајући његову свемоћ и апсолутизам.
АС, ДС, 1861. број 928

5. Закон о народној војсци 1861.

17. август 1861, Крагујевац

Папир, штампа

Оригинал, српски народни језик са примесамат славеносрпског, 9 страна, 50 чланова.

34,5 x 21,5 цм

Устројеније народне војске био је један од важних закона донетих после Михаиловог ступања на пре-

5

сто. Народну војску чинили су сви Срби од двадесете до педесете године. Она је требало да служи циљу коначног народног ослобођења.
АС, ДС, 1861. број 929

6. Закон о Народној скупштини од 1861.

17. август 1861, Крагујевац

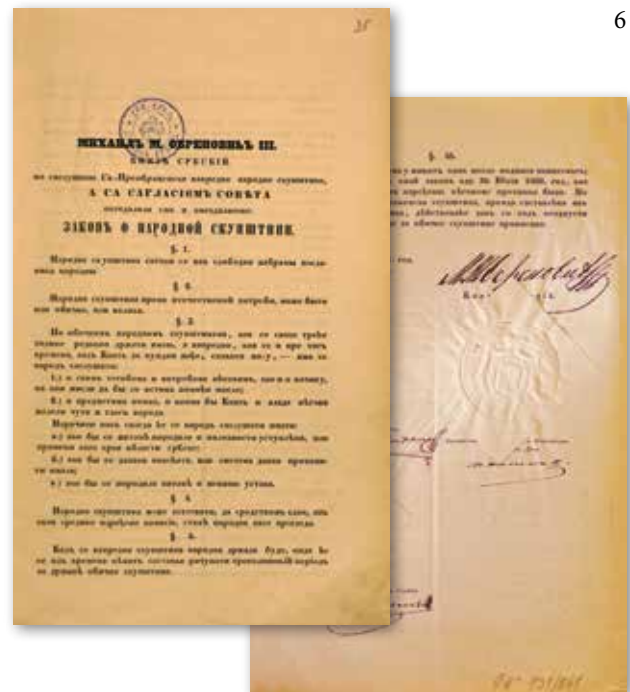
Папир, штампа

Оригинал, српски народни језик са примесамат славеносрпског, 8 страна, 45 чланова.

32,8 x 20,5 цм

Скупштина се састаје ређе, књаз бира њено часништво (председника, потпредседника и секретаре) и може га сменити. Скупштина је у ствари само саветодавни орган.

АС, ДС, 1861. број 931

6

7. Закон о Централној државној управи 1862.

10. март 1862, Београд

Папир, штампа

Оригинал, српски народни језик са примесима славеносрпског, 7 страна, 33 члана

32,8 x 20,5 цм

Овим законом се установљује Министарски савет (влада). Повећан је број министарстава, од четири, на седам. Уместо старог назива „попечитељство” уводи се нови „министарство”.

АС, ДС, 1862. број 181

7

Милан Обреновић IV

8. Устав Књажевине Србије од 1869.

(Намеснички устав 1869)

29. јун 1869, Крагујевац

Папир, црно мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик, 48 страна, 133 члана

34 x 21,5 цм

Први пут је овим уставом власт владоаца ограничена, не једним олигархијским бирократским телом

8

као do тада, већ народним представништвом, Народном скупштином. Устав је увео народне масе у политички живот и омогућио стварање политичких странака на модерној основи. Овим је уставом започета изградња парламентарне монархије западноевропског типа. Од овог устава Србија је сама себи прописивала унутрашње уређење. Оно није више зависило од добре воље Цариграда или од утицаја великих сила заштитница, већ од унутрашњих друштвених снага у самој земљи.

АС, НС, ф I р 8-869 (Устав Књажевине Србије од 1869)

9. Закон о пословном реду у Народној скупштини од 1870.

1. октобар 1870, Крагујевац

Папир, црно мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик, 117 чланова
34 x 21,5 цм

9

Закон о пословном реду у Народној скупштини предвиђао је да након верификације посланичких пуномоћја, посланици на првом наредном скупштинском састанку полажу заклетву у присуству министра унутрашњих дела. Сви посланички говори су бележени од стране „брзописаца” (стенографа). Јавним скупштинским седницама могли су да присуствују „новинарски дописници”.

АС, МПс Ф XI 2253/870

10. Плакат Берлински конгрес 1878.

14. јули 1878, Крагујевац

Папир, штампа двостубачно на француском и српском језику, 6 страна

26,5 x 20,5 цм

10

Оригинал, одредбе Берлинског конгреса које се односе на Србију прихваћене на седници Народне Скупштине.

АС, ЗП-46 (Збирка плаката)

11. Конвенција о екстрадицији између Србије и Италије од 1879.

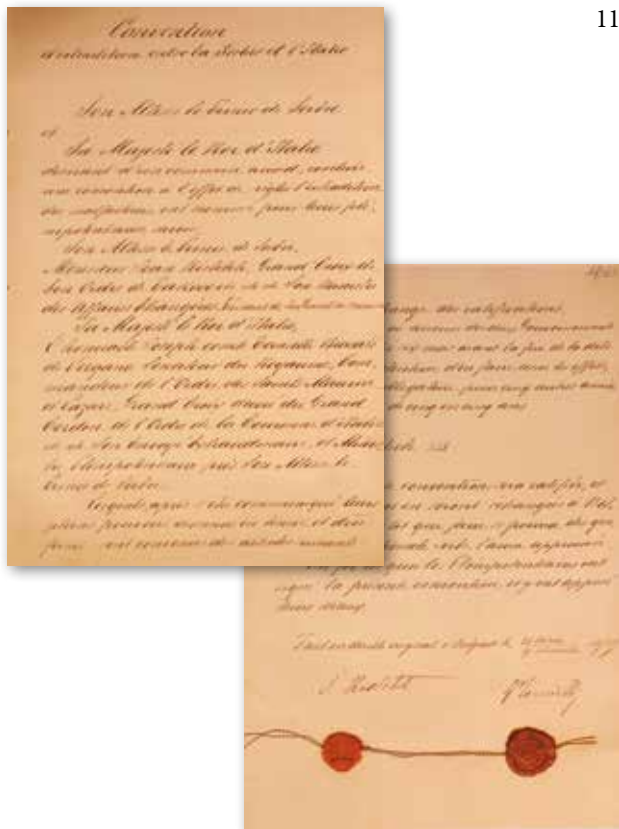
28. октобар/9. новембар 1879, Београд

Папир, црно мастило, рукопис

Оригинал, италијански језик, латиница, 19 чланова
35 x 32 цм

АС, МИД, ПО, 1879, Ф I, И/2, 353

11

12. Конзуларна конвенција између Србије и Аустро-Угарске од 1881.

27. април/6 мај 1881, Беч

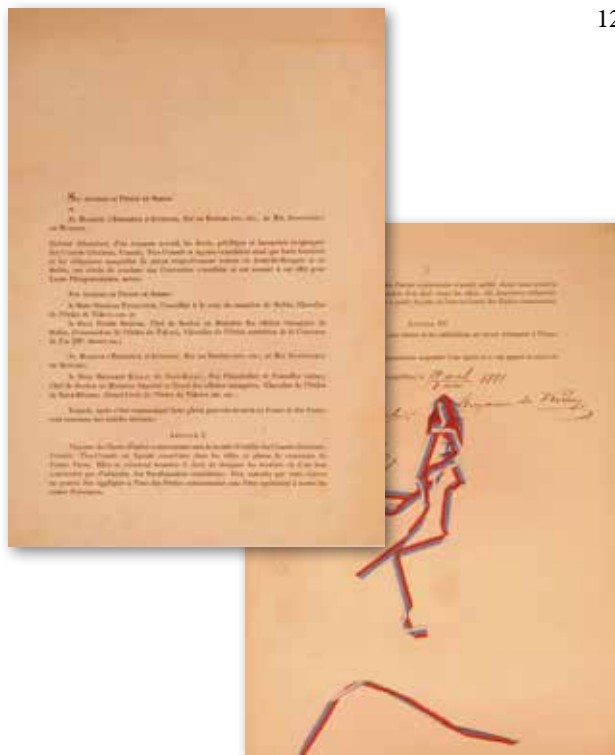
Папир, штампа, латиница

Оригинал, француски језик, 15 чланова

32 x 21 цм

АС, МИД, ПО, 1881, Ф I, У, 400

12

13. Трговински уговор између Србије и Немачке од 1881.

Папир, црно мастило, рукопис

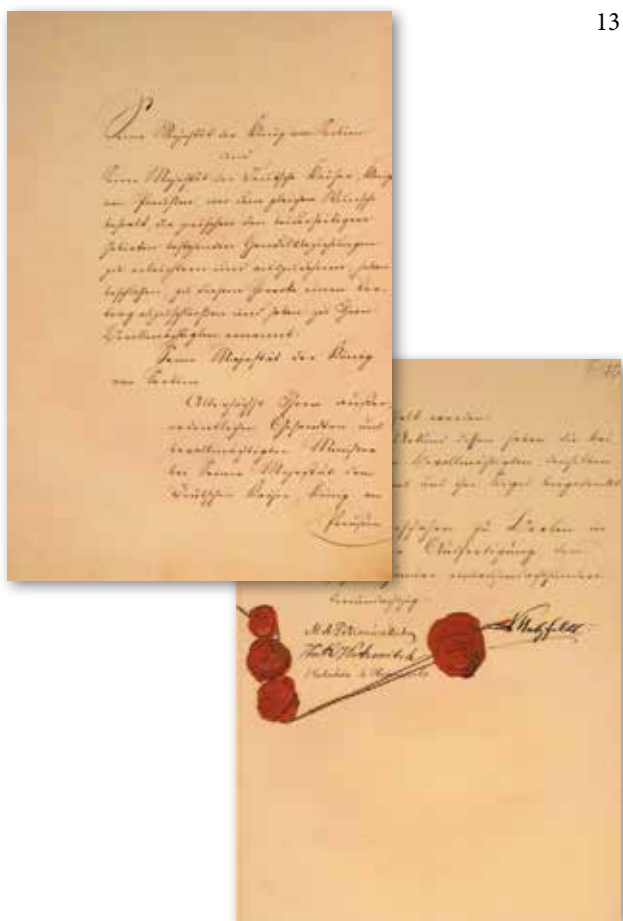
Оригинал, немачки језик, 17 страна, 14 чланова

35 x 22 цм

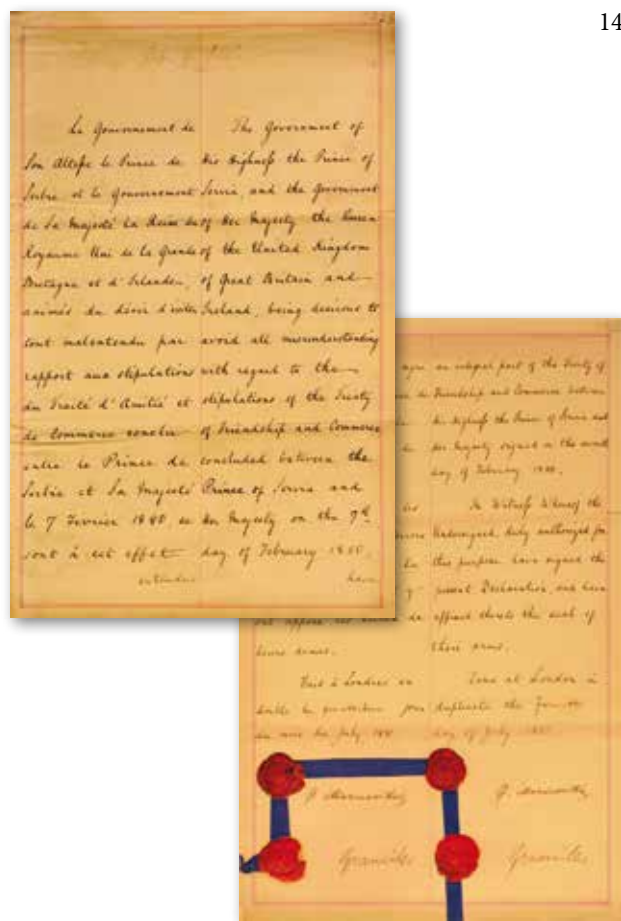
АС, МИД, ПО, 1883, Ф VI, У/1, 362

13

14

14. Уговор о пријатељству између Србије и Велике Британије од 1881.

4. јули 1881, Лондон

Папир, црно мастило, рукопис

Оригинал, двојезично писмо двостубачни текст, леви стубац француски језик, десни стубац енглески језик, 7 страна

35 x 22 цм

АС, МИД, ПО, 1881, Ф I, У, 423

15. Трговински уговор Србије са Сједињеним Америчким Државама 1882.

3. фебруар 1882, Београд

Папир, љубичасто мастило, рукопис

Оригинал, двојезично двостубачно писмо, леви стубац српски језик, десни стубац енглески језик, латиница, 15 чланова

34 x 21,5 цм

АС, МИД, ПО, 1881, Ф I, У, 351

15

се за Краљевића наследника Краљевског Престола Србије. Краљевић Престолонаследник имаће титулу: „Краљевско Височанство”.
АС, МПС ф 5 р 457/882

16. Закон о проглашењу Србије за Краљевину 1882.

22. фебруар 1882, Београд

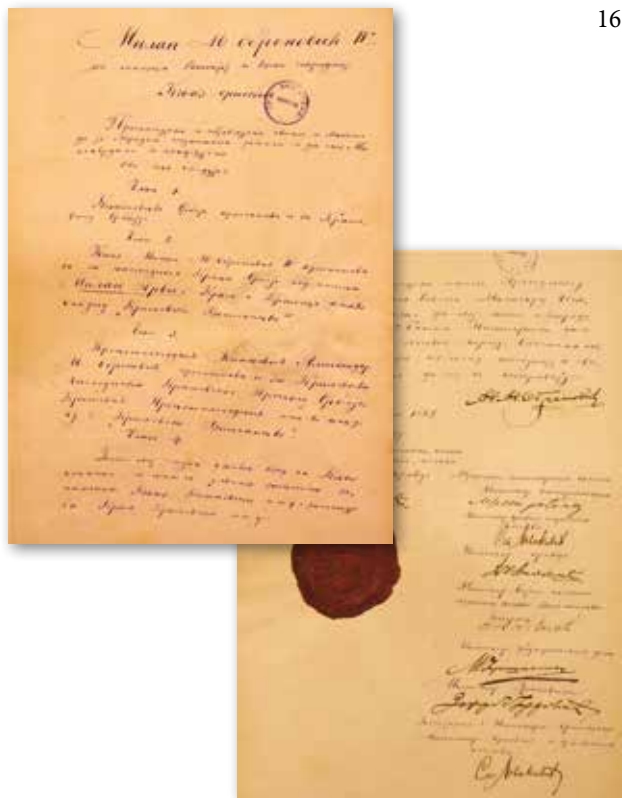
Папир, љубичасто мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик, две стране,

4 члана

34 x 21,5 цм

Овим законом Књажевство Србија проглашава се за Краљевину Србију. Књаз Милан М. Обреновић IV проглашава се за наследнога Краља Србије под именом Милан Први. Краљ и Краљица имаће титулу „Краљевско Величанство”. Престолонаследник Књажевић Александар М. Обреновић проглашава

16

17. Закон Народне скупштине о грбу Краљевине Србије 1882.

18. јун 1882, Београд

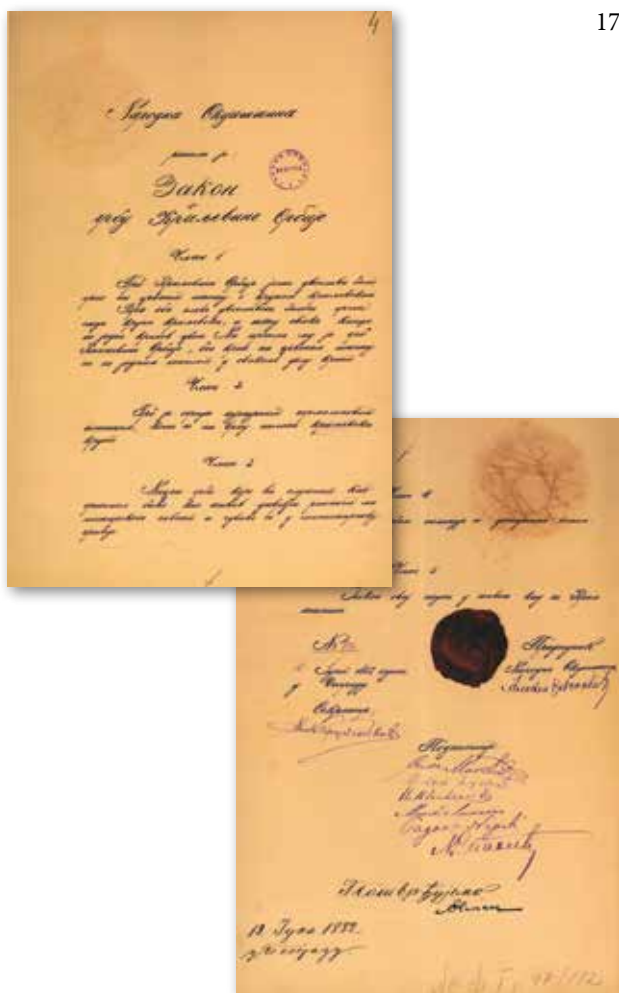
Папир, љубичасто мастило, рукопис

Оригинал, српски народни језик, две стране,

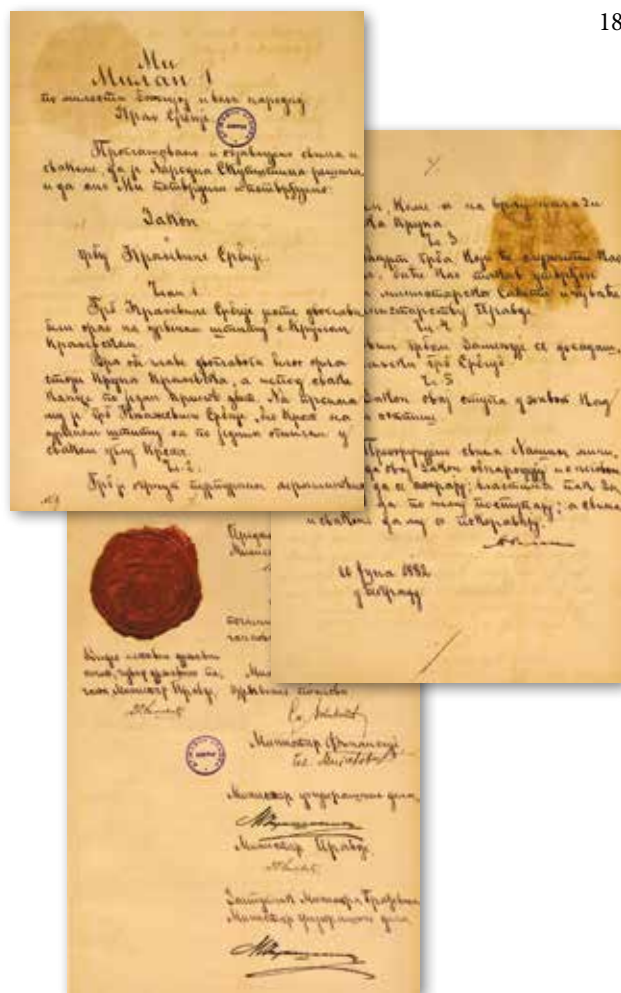
5 чланова

34 x 21,5 цм

АС, НС, ф I r 97/882

17

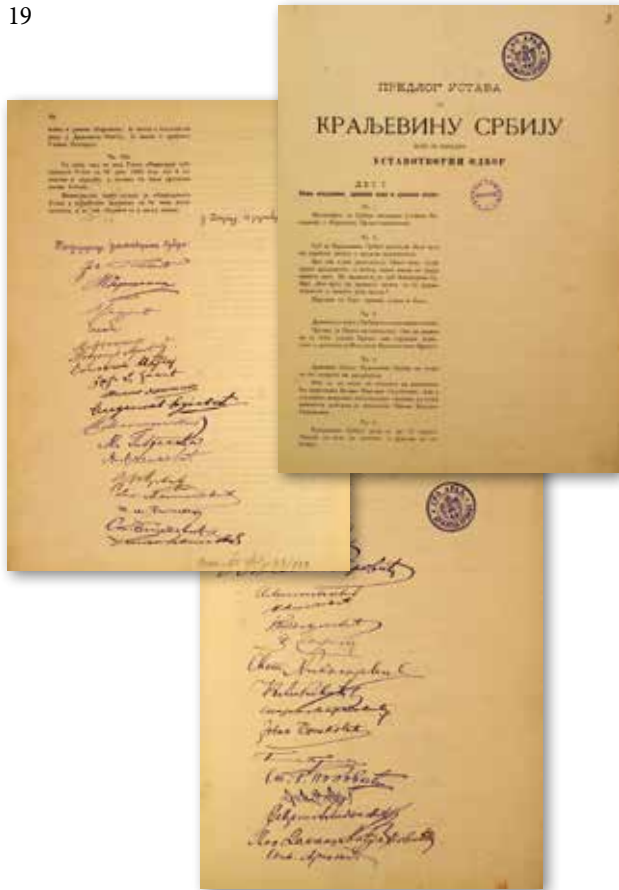
18

18. Закон Краља Милана I
о грбу Краљевине Србије 1882.
Београд, 20. јун 1882.
Папир, црни мастило, рукопис
Оригинал, српски народни језик, 5 чланова
34 x 21,5 цм
АС, МПс ф 13 р 1273/882

19. Устав Краљевине Србије од 1888.
10. децембар 1888, Београд
Папир, штампа, мастило
Оригинал, српски народни језик, 36 страна, 204
члана, пет последњих страна својеручни потписи
уставотворног одбора
32,5 x 24 цм

19

Устав од 1888. је конституисао политички систем Србије на начелима парламентаризма и он је представљао један од најнапреднијих грађанских устава у Европи тога времена. Парламентарна владавина је претпостављала да Устав садржи следеће установе и обележја: 1) политичка и грађанска права и развијено и организовано јавно мњење; 2) слободан избор народних посланика и једнодомно народно представништво; 3) равноправност у законодавству између владоца и народног представништва; 4)

право контроле народног представништва над радом владе путем интерпелација, питања и анкете; 5) буџетско право народног представништва; 6) одговорност министара; 7) локалне самоуправе и управна подела земље.

АС, Вел. НС, ф I р 43-888 (Устав Краљевине Србије од 1888)

Александар Обреновић

20. Закон о Државној архиви од 1898.

15. децембар 1898, Београд

Папир, штампа

Српски народни језик, 5 страна, 23 члана

22,5x 15,5 cm

Овај Закон ступа на снагу 1900. године.

АС, Зборник закона и уредаба, књ. 53.

20

21. Устав Краљевине Србије од 1901.

6. април 1901, Београд

Папир, црно мастило, рукопис

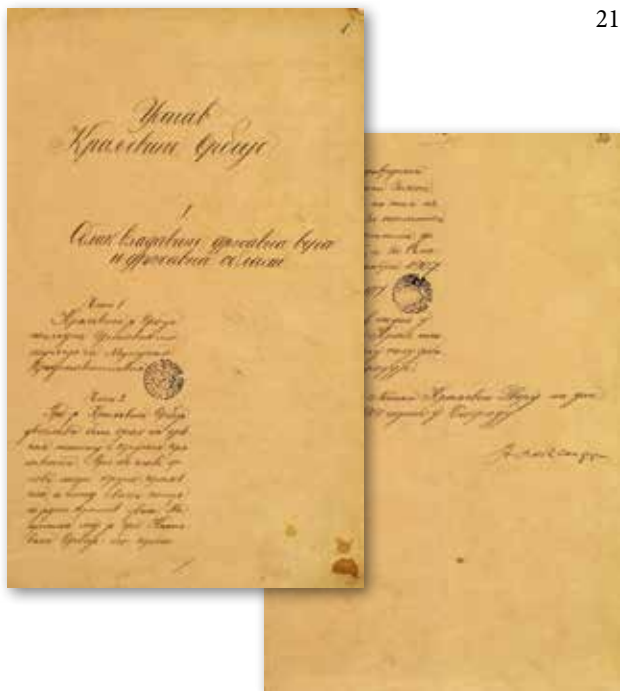
Оригинал, српски народни језик, 52 стране,
107 чланова

34 x 21,5 цм

Устав од 1901. је увео *двodomно народно представништво* састављено од Сената и Народне скупштине. Законодавну власт имају Краљ и Народно представништво. Априлски устав није утврдио одговорност министара за њихова политичка дела, он није предвидео најважнију полуту парламентарне владавине, те се може закључити да Устав није омогућио увођење парламентаризма у Србији.

АС, НС, ф II р 6-901

(Устав Краљевине Србије од 1901)

21

22. Устав Краљевине Србије од 1903.

4. јун 1903, Београд

Папир, црно мастило, рукопис

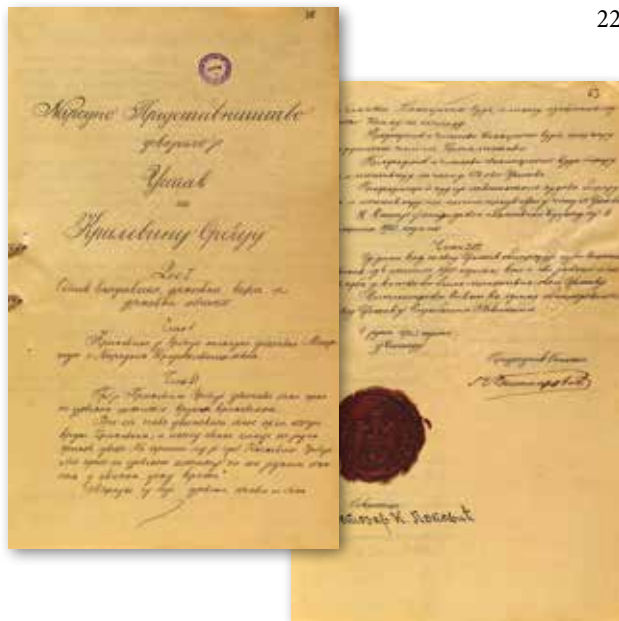
Оригинал, српски народни језик, 50 страна,
202 члана

34 x 21,5 цм

Уставом од 1903. године су остварене правне претпоставке за увођење парламентарне владе по енглеском моделу. Скупштина је добила пуно законодавно право, које врши уз Краљево право санкције. Скупштина има право контроле буџета, тако што у форми посебног закона усваја завршни рачун који јој влада подноси. Министре поставља Краљ, али су они политички одговорни не само Краљу, него и скупштини. Јачањем министарске одговорности ограничена је и власт Краља.

АС, С, ф „Б” р 2-903

(Устав Краљевине Србије од 1903)

22

**Династија Обреновић: предмети из групе
архивске грађе у Рукописном одељењу
Матице српске**

Мср Александра Јовановић, виши архивиста
Мср Огњен Карановић, архивиста

Рукописно одељење Матице српске

Прикупљање и чување архивске грађе у *Рукописном одељењу* почиње од самог чина оснивања *Матице српске 1826. године*. Од Основа, првог статута, односно оснивачког акта којим је регулисана Матичина делатност, списа насталих у њеном двоековном раду у Пешти и Новом Саду, рукописа који су у Матицу српску достављани ради објављивања у *Летопису Матице српске*, као и у другим публикацијама, записника са седница управних тела, преписке најзначајнијих делатника у српској књижевности и културно-политичкој историји XIX и XX века, откупима и многим поклонима, настало је „језгро” будућег Рукописног одељења. Уочљиво је неколико фаза у његовом развоју: од 1826. године до 1847. године није постојао посебан вид организационог деловања; од 1847. године до 1945. године рад Одељења је дефинисан у форми концепта јавне колекције под називом Србско-народна сбирка, која је поред осталих артефаката садржала и „писмакњиге и рукописе славних Србаља”. Од 1945. године до 1958. године делује као Одсек за грађу и рукописе у оквиру Библиотеке Матице српске, а од 1958. године до 1961. године Рукописно одељење ради под надзором Књижевног одељења Матице српске. Као посебна организациона јединица у Матици српској и под називом Рукописно одељење Матице српске, исто је конституисано 1961. године. У седмој деценији претходног столећа, архивска грађа и само Одељење смештено је у посебне просторије у оквиру За-

дужбинског здања Марије Трандафил, односно седишта Матице српске. Истовремено, у радни однос у оквиру Одељења ступило је неколико архивиста, што је заједно омогућило почетак систематске стручно-архивистичке обраде архивске грађе.

Развој хуманистичко-друштвених научних дисциплина, као и науке у целини у нашој земљи и региону, био би веома отежан да не постоји употребна вредност архивске грађе која се налази у Рукописном одељењу Матице српске. Из поменутог разлога, наведена архивска грађа представља незаобилазан извор у научно-истраживачком раду неколико хиљада сарадника Матице српске, због чега је развијена и услужна делатност Одељења.

Одељење обавља своју делатност под руководством управника Одељења и Одбора Рукописног одељења. Од оснивања, управници су били Живојин Бошков (1963–1983), академик Чедомир Попов (1983–1991), проф. др Никола Гаћеша (1991–1999), проф. др Бранко Бешлин (1999–2008), Павле Станојевић (2008–2011), Соња Боб (2011–2012), проф. др Миливој Ненин (2012–2013) и проф. др Александра Вранеш (2013–). Стручни сарадник одељења је мср Александра Јовановић, виши архивиста.

Од 1967. године до 2001. године у оквиру РОМС деловало је и Уредништво за библиографска издања Матице српске. У протеклих неколико година, извршен је процес дигитализације предмета из архивских фондова и збирки и Каталога архивске грађе Рукописног одељења Матице српске.

Династија Обреновић: предмети из групе архивске грађе у Рукописном одељењу Матице српске

У складу са позитивно-правним прописима Републике Србије, Рукописно одељење представља специјализовано архивско одељење, са специфичним статусом и надлежностима. У оквиру Одељења постоји архивски фонд **Архива Матице Српске (1826–)**. Поменута архивска грађа настала је на основу разноврсне професионалне делатности Матице српске у току њеног вишевековног рада. У складу са општим и појединачним прописима који регулишу рад у вези са сређивањем општих и личних архивских фондова, архивски саветници, виши архивисти и архивисти у Одељењу надлежни су за чување, сређивање и обраду група предмета у Фонду Архива Матице српске. Фонд Архива Матице српске садржи белешке, записе и текстуално уређене анализе и објашњења рада органа Матице српске и исти су детерминисани у једну целину под називом: *Записници Матице српске (1826–)*. Поред Записника Матице српске, Фонд садржи 284 кутије, са више од стотину хиљада докумената насталих на основу делатности Матице српске. Такође, сачувано је и 158 књига деловодних протокола. Поред Фонда Архива Матице српске, у Рукописном одељењу сређена су, обрађена и сачувана три лична фонда: *Лични фонд Божицара Ковачека* (садржи близу десет хиљада докумената), *Лични фонд Рудолфа Бручија* (садржи близу петстотина докумената) и *Лични фонд Чедомира Попова* (садржи близу десет хиљада докумената).

Остали предмети из архивске грађе сређени су, обрађени и сачувани у оквиру четири архивске збирке: рукописа, писама, фотографија и варија.

У складу са категоризацијом културних добара, архивска збирка писама, категорисана је у статус културних добара од изузетног значаја, док су збирке рукописа, фотографија и варија категорисане као културна добра од великог значаја. Збирка рукописа садржи 25 хиљада до сада обрађених текстова. Поменута архивска грађа настала је у периоду од XVIII до XXI века. Текстови су написани, углавном на српском, немачком и латинском језику. Збирка писама садржи изузетно вредну преписку, чији аутори представљају најзначајније личности из културно-политичке историје српског етноса и других народа са којима је исти долазио у интеракцију. До сада је обрађено 67 хиљада писама, а у виду поклона и откупа у Одељење је доспело још неколико хиљада примерака различите преписке. Збирка фотографија поседује близу 30 хиљада снимака, негатива и албума, од дагеротипија до снимака начињених савременом дигиталном опремом. Збирка варија садржи предмете који су сређени и обрађени у складу са прописима у вези са архивистичким делатностима. Међутим, исти не поседују карактеристике које би дате предмете препоручиле да буду сврстани у органску целину са збиркама рукописа, писама и фотографија. У оквиру архивске збирке варија, сређено је и обрађено 205 предмета (матичне књиге, протоколи, облигационо-имовинска документација различитог карактера и функција).

Постоји неколико научно-информативних средстава о предметима из свих архивских збирки у Рукописном одељењу Матице српске. Поред регистра свих архивских јединица, као и инвентарних књига,

где се налазе пописи, уз описе свих предмета из архивских збирки, ближи и детаљни подаци о архивалијама представљени су у облику регеста. Појединачно, сваки предмет описан је у конкретном регесту. Регести су доступни истраживачима и корисницима услуга у Одељењу у оквиру Каталога Рукописног одељења. Постоје две врсте каталога са уложеним картицама са регестима. На располагању корисницима, у Рукописном одељењу налазе се две врсте каталога и регеста предмета. Постоје Именски и Предметни каталози за предмете из збирки рукописа и фотографија, док за архивску збирку писама постоји један, именски каталог подељен у две врсте: *Именски каталог архивске грађе према адресанту* и *Именски каталог архивске грађе према адресату*. Критеријум за формирање и уређивање Именских каталога представљао је принцип према коме су одреднице у регестима конципиране у складу с презименом и именом аутора, односно творца предмета или презимена и имена једне или више личности које су снимљене и приказане на конкретним фотографијама.

У складу са међународним позитивно-правним прописима, позитивно-правним прописима Републике Србије, општим актима Матице српске и Правилником о раду Рукописног одељења Матице српске, стручно-архивистички и техничко-софтверски сређено је и обрађено 154 предмета, који органски припадају архивским збиркама писама, рукописа и фотографија, а настали су на основу живота и делатности припадника српске владарске династије Обреновић. Предмети у оквиру збирке писама и рукописа садрже преко седам стотина страница.

У оквиру *збирке писама*, сређено је и обрађено 38 предмета, систематизованих и распоређених у две групе: „писма по адресанту” и „писма по адре-

сату”. Прва група (писма по адресанту), систематизована је на основу личности аутора писама, који су у поменутом контексту припадници или припаднице владарске породице Обреновић. Наведена преписка садржи укупно 17 предмета и адресанти у истима су: Милош Обреновић, Михаило Обреновић, Милан и Михаило Обреновић (синови кнеза Милоша Обреновића) и Наталија Обреновић. У да тој преписци адресати су: Сима Милутиновић Сарајлија, Михаило Теодоровић Герман, Васа /Атанацковић/, Живојин Блазнавац, митрополит Мелентије, Ђорђе Стратимировић, Драгутин Ј. Илић, Милева Николе Крстић, Јован Ристић и Василије Пејчиновић.

Писма су настала у временском распону од 1817. године до 1898. године. Предмети преписке имају различит карактер и тематике, а односе се на питања из домена живота и личних односа између адресаната и адресата, али и на различите политичке догађаје, стања и процесе, који данас имају историјски карактер. Један од знаменитих предмета из дате групе архивске грађе јесте и писмо Милоша Обреновића, настало 1817. године, а упућено Михаилу Теодоровићу Герману, у коме адресант обавештава адресата о узроцима и детаљима погибије војда Ђорђа Петровића Карађорђа. Без обзира што је писмо у Рукописно одељење доспело у форми преписа, исто поседује карактер важне анализе о чувеном догађају из 1817. године, који је, свакако утицао на потоње повесне процесе у историји српског народа.

Начин настанка текста писама која су у Рукописно одељење Матице српске доспела у оригиналу је рукопис, док су преписи, углавном машински откуцани. Писма садрже од једне до пет страница текста. Писана су на српском (петнаест) и на француском језику (два). Једно писмо (тачније препис

писма), настало на српском језику писано је на латиничном писму, док су остала написана на ћириличном писму. Димензије писама су различите. Материјал на коме су написана писма је хартија, а у Рукописно одељење доспела су путем откупа и поклона. Једно писмо је оштећено, а још једно је делимично оштећено, док је осталих петнаест писама у исправном стању. Предмети су уложени у одговарајуће архивске кутије.

Друга група (писма по адресату), систематизована је на основу личности прималаца писама, који су (у конкретној кореспонденцији) били припадници владарске породице Обреновић. Наведена преписка садржи укупно 21 предмет и адресанти у истима су: Ђорђе Стратимировић, Вук Стефановић Караџић, Јован Обреновић, Јоксим Новић, Јован Стојчевић и Јован Ристић. У датој преписци адресати су: Милош Обреновић, Михаило Обреновић, Милан и Наталија Обреновић.

Писма су настала у временском распону од 1821. године до 1890. године. Предмети преписке имају различит карактер и тематике, а односе се на питања из домена живота и личних односа између адресаната и адресата, али и на различите политичке догађаје, стања и процесе, који данас имају историјски карактер.

Начин настанка текста писама која су у Рукописно одељење Матице српске доспела у оригиналу је рукопис. Постоје два наведена писма у архивској збирци писама, сређеној и обрађеној „према адресату”. Преосталих деветнаест писама из поменуте групе, заправо су преписи, од којих је један машински откуцан, док је осталих осамнаест сачувано у рукопису, од којих један представља копију оригиналног текста. Укупно, писма садрже 93 странице са исписаним текстом, а појединачни број страница у писмима је различит (од једне до 26 стра-

ница). Сва писма написана су на српском језику, као и на ћириличном писму. Димензије писама су различите. Материјал на коме су написана писма је хартија, а у Рукописно одељење доспела су путем откупа и поклона (Милана Јовановића Стојимировића, Зорана Јовановића, и других). Сви предмети су у исправном стању. Предмети су уложени у одговарајуће архивске кутије.

Наведена група предмета из архивске збирке писама садржи и оригинално писмо Јована Обреновића његовом брату кнезу Милошу Обреновићу, које је настало 1821. године. Садржај писма је тривијалан, али подстиче читаоца и истраживача на стицање утисака и знања о историјским приликама у Србији шест година након Другог српског устанка.

У оквиру *збирке рукописа*, сређено је и обрађено 19 предмета, систематизованих и уложених у одговарајуће архивске кутије. Наведени предмети припадају опсегу архивске грађе која ће бити објављена у овој књизи. Поред датих предмета у оквиру збирке рукописа РОМС, налазе се још два предмета – рукописа, који не поседују велику научну вредност, те нису ни придружена осталим предметима у сврхе обраде, а у циљу приређивања ове књиге.

Рукописи приређени у овој књизи настали су у временском распону од 1830. до 1908. године. Осим једног који је био делимично оштећен (касније и рестаурисан), сви други рукописи налазе се у исправном стању. Рукопис Фермана султана Махмуда II (сигнатура: М.4249) из 1830. године написан је на турском османлијском језику и арапском писму. Остали рукописи настали су на српском језику и његовим редакцијама и ћириличном писму. Када је у питању начин настанка текста, десет рукописа представља рукописну грађу, шест рукописа представља штампани материјал, док преостала три рукописа представљају комбинацију штампаног ма-

теријала и рукописне грађе. Материјал на коме у рукописи писани је хартија, а у Рукописно одељење доспели су путем откупа и поклона.

Према својој архивистичкој, научној и „естетско-изложбеној” вредности, посебну пажњу потребно је посветити дипломама и указима који су објављивани од стране кнеза Милоша и кнеза Михајла, нарочито онима који су се односили на професионалну делатност Јована Обреновића. Поред диплома, вредан предмет представља и Пореска књижица Наталије Обреновић (сигнатура: М.19449), број 18701, која је била у употреби од 1906. до 1908. године.

Предмет „Афере краља Милана” (сигнатура: М.19352) садржи 167 страница и резултат је приређивачког талента сарадника РОМС. У оквиру датог предмета обједињени су примерци из кореспонденције краља Милана са Артемизом Христић, као и са јавним личностима из наведеног времена. Уз поменуте примерке, у оквиру рукописа сачувани су и изводи из Записника насталих на основу делатности Народне скупштине Краљевине Србије из 1886. године. Међутим, сви текстови у овом рукопису представљају преписе настале путем машинског куцања, те не поседују „пинакотечку” вредност, иако је научна апсолутно неспорна. Из датог разлога, за потребе ове књиге, обрађено је и приређено неколико страница из поменутог рукописа.

У оквиру збирке *фотографија*, сређено је и обрађено 98 предмета¹, систематизованих и распоређених у неколико група предмета архивске грађе. Групе су формиране према личностима које су снимљене и приказане на фотографијама, због чега постоје групе фотографија Милоша Обреновића, Ми-

хаила Обреновића, Милана Обреновића, Александра Обреновића, Томаније Обреновић, Анке Константиновић, Катарине Константиновић. У оквиру поменутих група уложени су предмети који се непосредно односе на називе група, односно на личности представљене у називима, као и фотографије личности које су са „носиоцима” група били у родбинским, пријатељским или сарадничким релацијама.

У Рукописном одељењу, постоје две врсте фотографија на којима су приказани припадници династије Обреновић: позитиви и фотокопије. Период у коме су настајале фотографије (не и фотокопије) датиран је од краја четврте деценије XIX века до 1941. године. Фотокопије су настајале у периоду XIX и XX века. Материјал на коме су фотографије настале је: фотопапир, хартија и картонска хартија. Многи оригинали фотографија имају и више примерака, обично истих димензија и порекла настанка. Димензије фотографија су различите. Оригинали фотографија поседују димензије које су стандардне за период у коме су настале, док фотокопије, углавном имају димензије 12 x 9 цм. Такође, фотографије поседују портретни и групни карактер. Од 143 фотографије, три су делимично оштећене, а њих деветнаест налази се у оштећеном стању. У Рукописно одељење доспеле су путем откупа и поклона. Предмети су уложени у одговарајуће архивске кутије и сви поседују своју електронску форму.

Сви предмети из архивске грађе у Рукописном одељењу Матице српске, а свакако и фотографије, који се односе на животе и делатности припадница и припадника династије Обреновић, хронолошки и тематски јасно приказују важне догађаје у повесници наведене породице, као и стања и процесе у историјском развоју Србије и српског народа у целини од првих деценија XIX века до 1941. године.

¹ У овом раду приказане су 42 фотографије

Краљ Александар I Обреновић у посети Цариграду, јун 1894, инв.бр. CXLI-14 526

Када су у питању предмети из архивске збирке фотографија, издвајамо снимак настао приликом посете краља Александра I Обреновића Цариграду и султану Абдул Хамиду, јуна 1894. године. Снимак приказује краља Александра који стоји у средини између два османлијска великодостојника. Иза леђа краља Александра стоји пешадијски пуковник Александар Константиновић, унук Јеврема Обреновића, брата кнеза Милоша. Посматрано са леве стране фотографије на десно, стоје: генерал Јован Мишковић, министар војни; претпоследњи у реду стоји др Владан Ђорђевић, српски посланик у Цариграду, потоњи председник Владе; поред др Ђорђевића, последњи у реду стоји пуковник Илија Гирић. Фотографија приказује једну од првих и успешних дипломатских активности краља Србије, након што је исти извршио државни удар, прогласио се за пунолетно лице, а потом преузео владарске надлежности у пуном капацитету у априлу претходне године.

У оквиру збирке рукописа, сређено је и обрађено 20 предмета, систематизованих и уложених у одговарајуће архивске кутије.

Збирка варија не садржи предмете који се односе на живот и делатност припадника династије Обреновић.

Попис каталошких јединица

Збирка писама

Милош Обреновић

1. Писмо Милоша Обреновића Михаилу Теодоровићу Герману

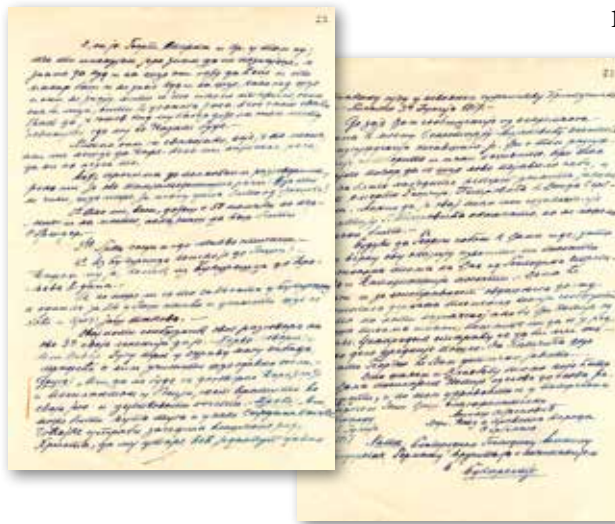
19. јул 1817, Београд

Папир, мастило, рукопис

Препис, српски језик, ћирилица,

пет исписаних страна

29,5 x 21 цм

О погибији Карађорђа.

Инв. бр. 36.229

Откуп од Зорана Јовичића из Београда.

2. Писмо Јована Обреновића Милошу Обреновићу

1. децембар 1821, Брусница

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица, три стране

31 x 22 цм

Рачун за трошкове оправка црквеног храма
у Добрињи.

Инв. бр. 13.217

Поклон Младена Лесковца.

3. Одговор Милоша Обреновића Сими Милутиновић Сарајлији

6. мај 1831, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Оригинал и препис, српски језик, ћирилица,
две исписане стране

39 x 12,5 цм – једна страница; 19,5 x 25,5 цм

Одговор адресату у вези са његовим захтевом
личне природе.

Инв. Бр. 35.588

Откуп од Зорана Јовановића из Београда.

3

4

4. Писмо Вука Стефановића Караџића

Милошу Обреновићу

12. април 1832, Земун

Папир, мастило, рукопис

Препис, српски језик, ћирилица, једанаест страна

39,5 x 34 цм

Критика владавине адресата.

Инв. Бр. 7.577

Поклон професора Јована Грчића.

**5. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу**

Инв. Бр. 10.361

12. април 1832, Земун

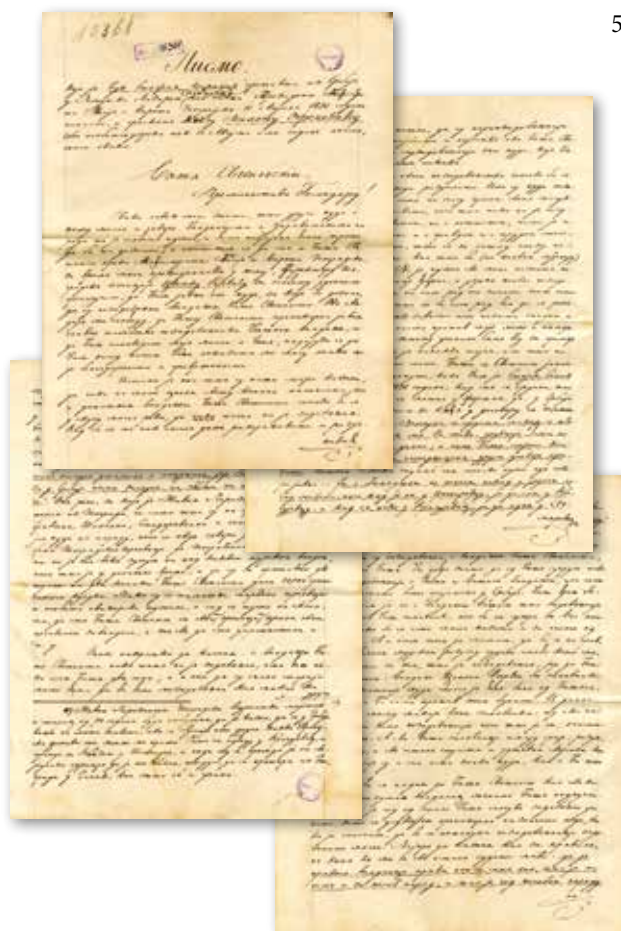
Папир, мастило, рукопис

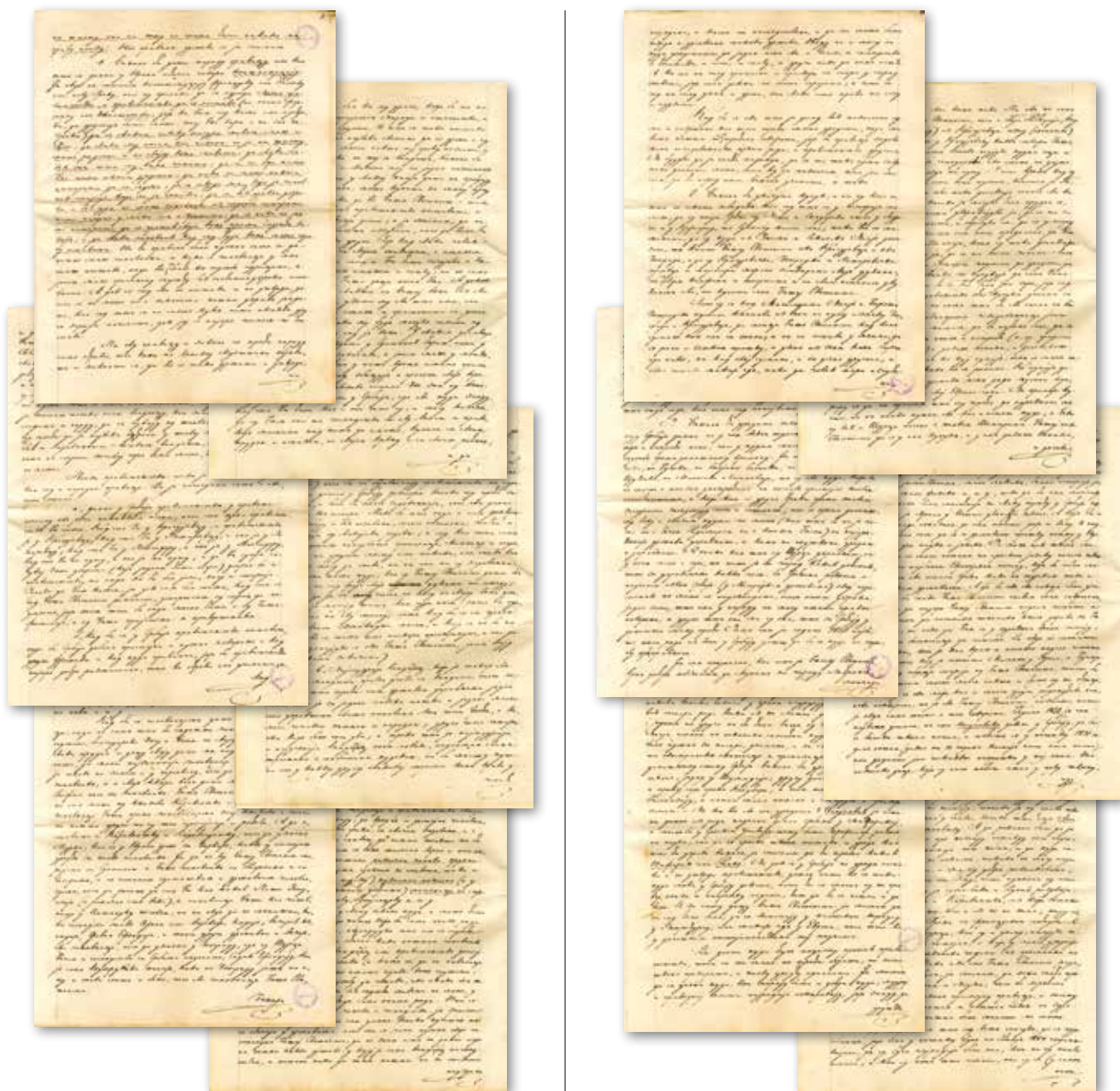
Препис, српски језик, ћирилица, 26 страна

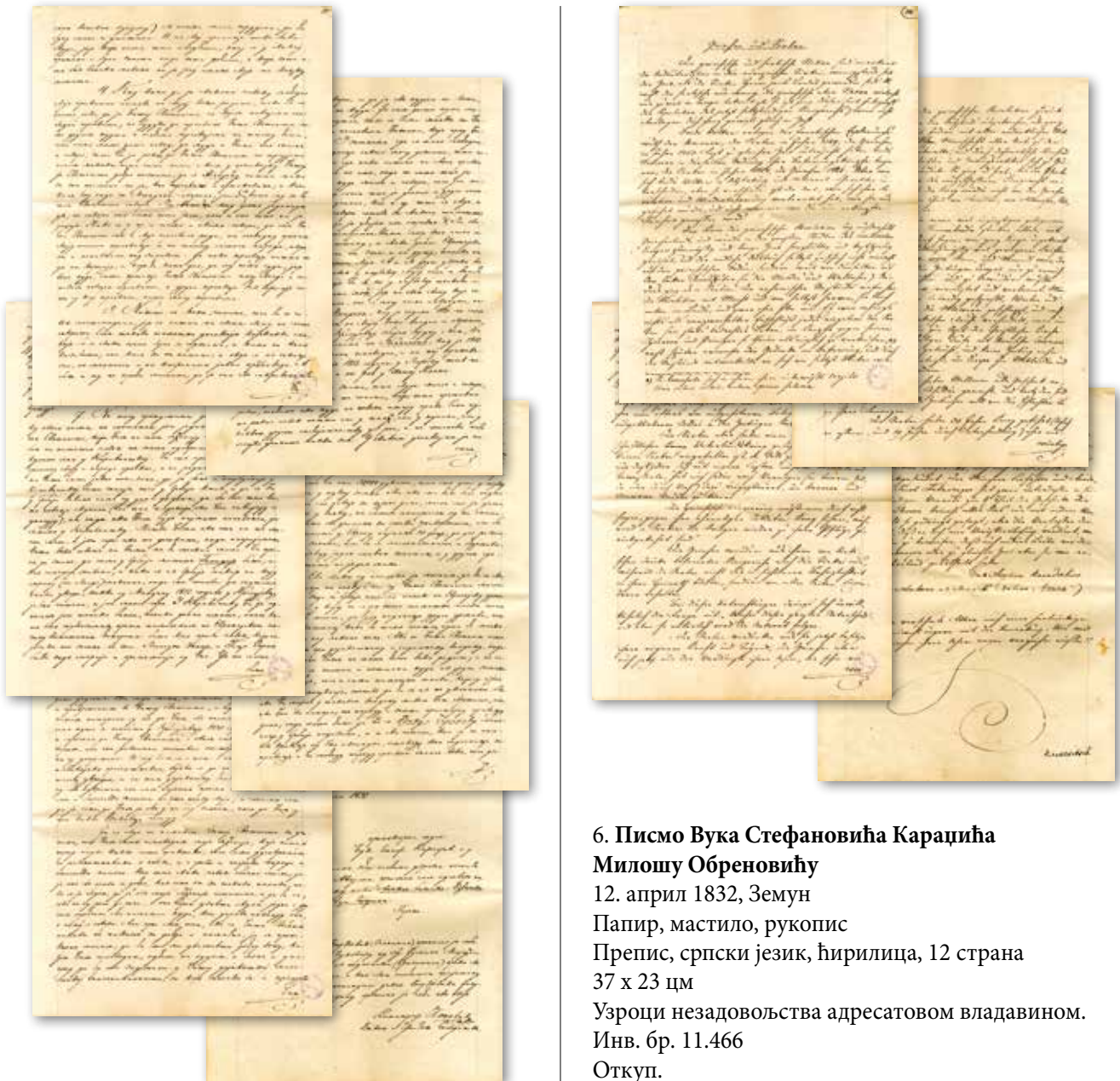
31,5 x 24 цм

Критика владавине адресата.

Поклон.

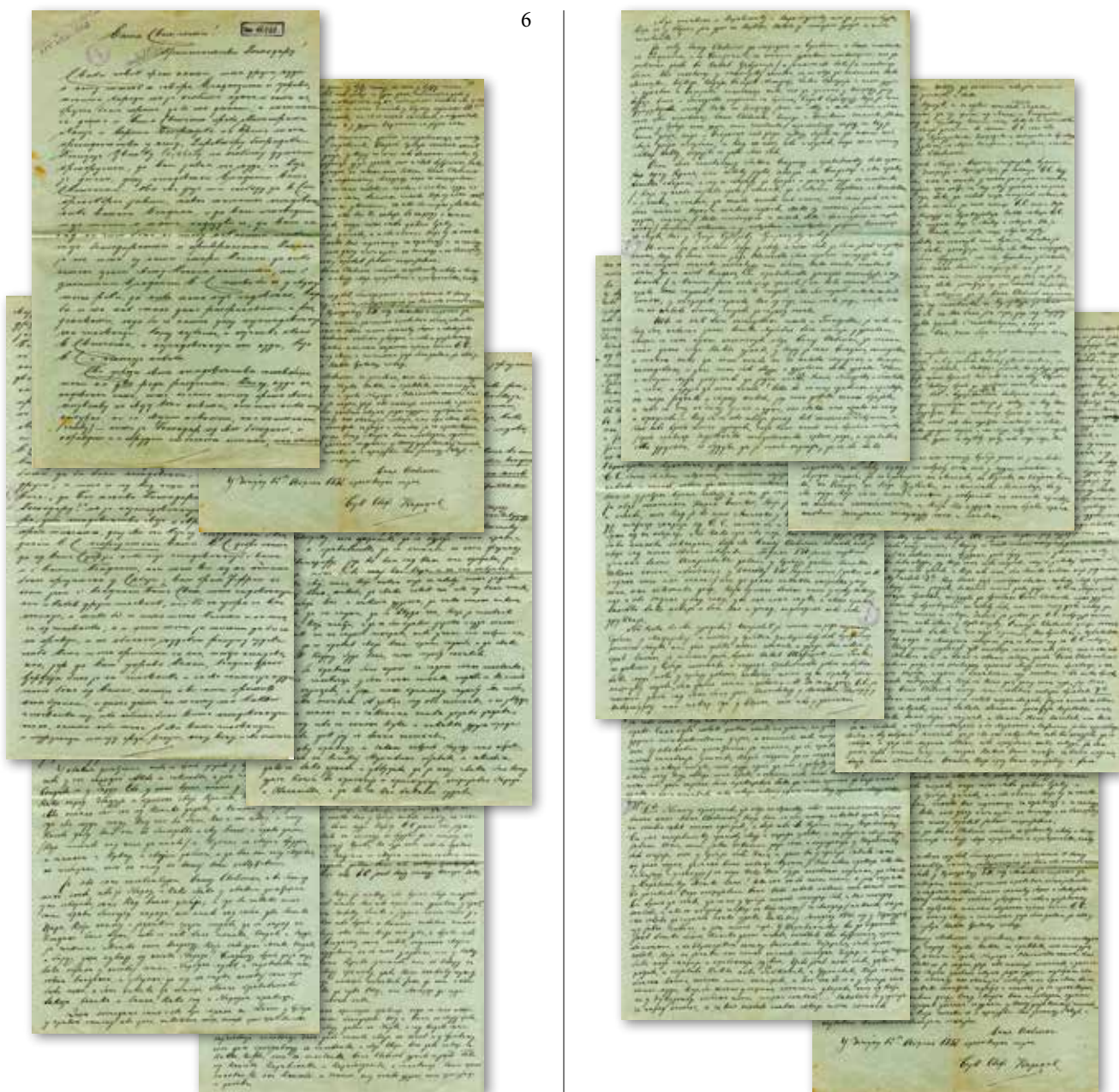

6. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу
12. април 1832, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, 12 страна
37 x 23 cm
Узроци незадовољства адресатовом владавином.
Инв. бр. 11.466
Откуп.

6

7. Одговор Милоша Обреновића

Сими Милутиновићу Сарајлији

25. јун 1836, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Препис, српски језик, ћирилица,

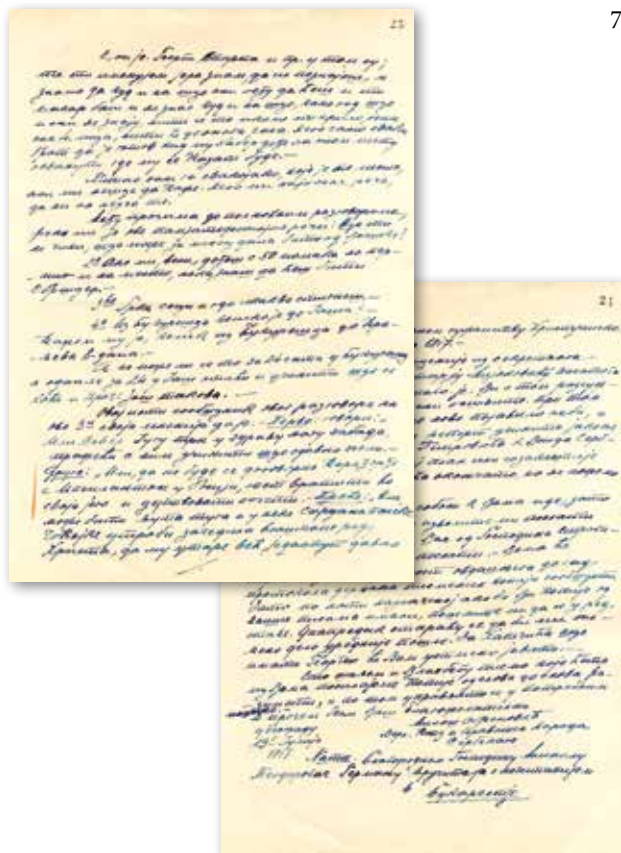
две исписане стране

29 x 20,5 цм – једна странаца

Одобрење адресату у вези са његовим захтевом за путовање у иностранство, због штампања свог дела.

Инв. бр. 35.589

Откуп од Зорана Јовановића из Београда.

7

8. Писмо Вука Стефановића Караџића

Милошу Обреновићу

3,6 и 7. јун 1842, Беч

Папир, мастило, рукопис

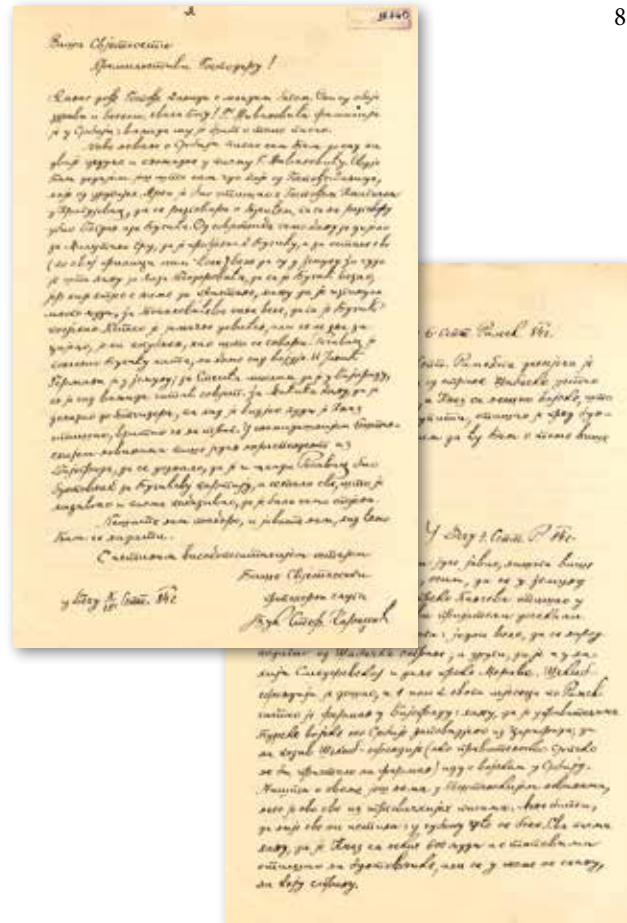
Препис, српски језик, ћирилица, две стране

34 x 21,5 цм

Политички догађаји у Србији.

Инв. бр. 37.740

Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

8

9. Писмо Вука Стефановића Караџића Милошу Обреновићу

12/24. август 1842, Беч

Папир, мастило, рукопис

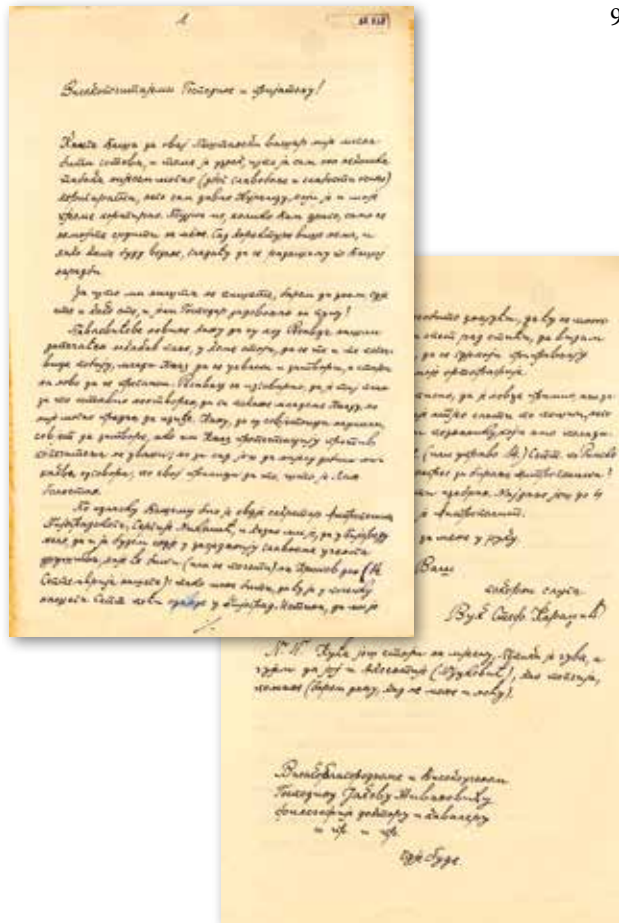
Препис, српски језик, ћирилица, две стране

34 x 21,6 cm

Вести о адресантовим плановима.

Инв. бр. 37.738

Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

9

10. Писмо Вука Стефановића Караџића Милошу Обреновићу

19. август 1842, Беч

Папир, мастило, рукопис

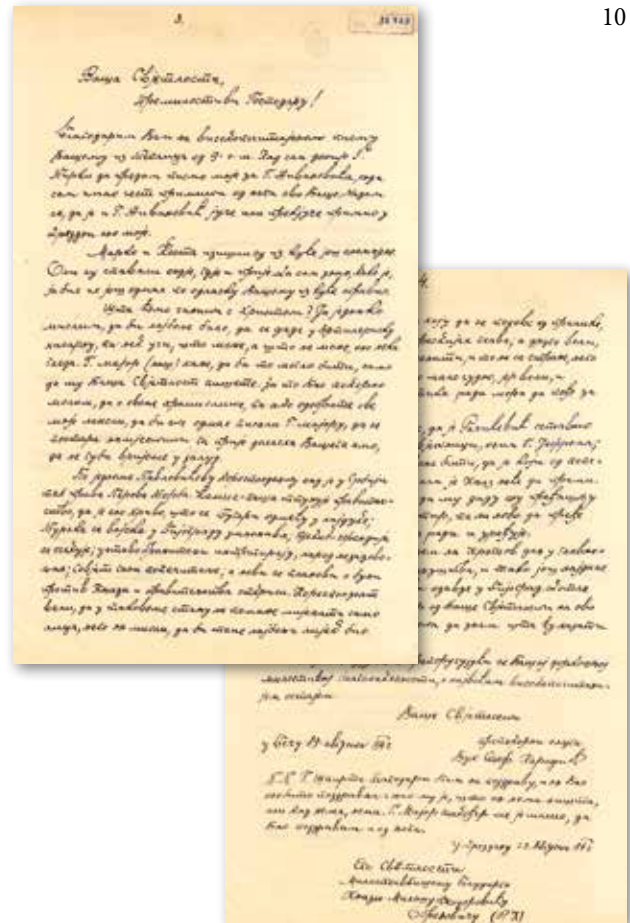
Препис, српски језик, ћирилица, две стране

34,4 x 21,1 cm

Политичке прилике у Србији.

Инв. бр. 37.739

Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

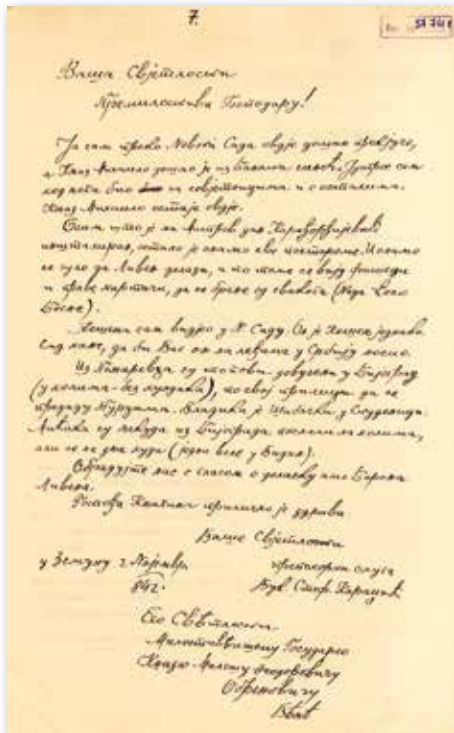

10

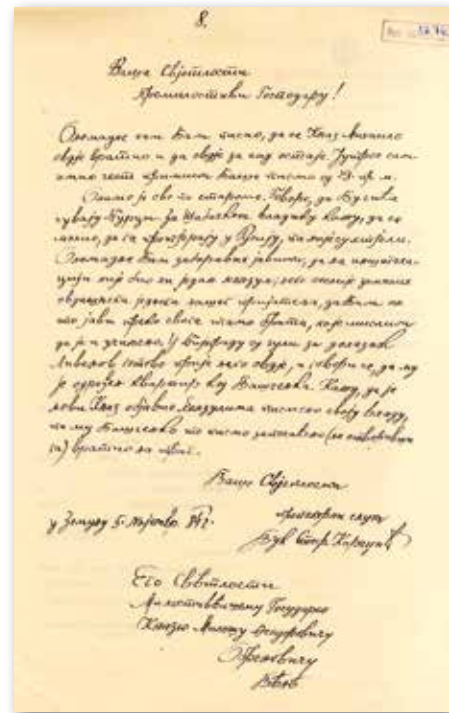
11. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу
2. новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, једна страна
34 x 21,4 цм
Политичке прилике у Србији.
Инв. бр. 37.741
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

11

12. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу
5. новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис

12

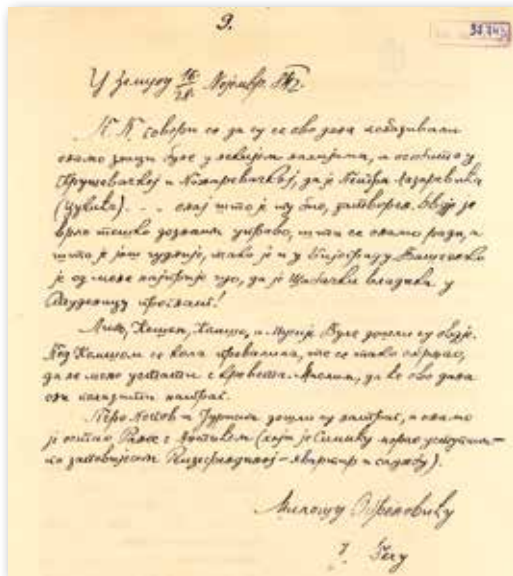

Препис, српски језик, ћирилица, једна страна
34 x 21,5 цм
Политички догађаји у Србији.
Инв. бр. 37.742
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

13. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу
16. новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, једна страна
34 x 21,5 цм
Вести из Београда.
Инв. бр. 37.743
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

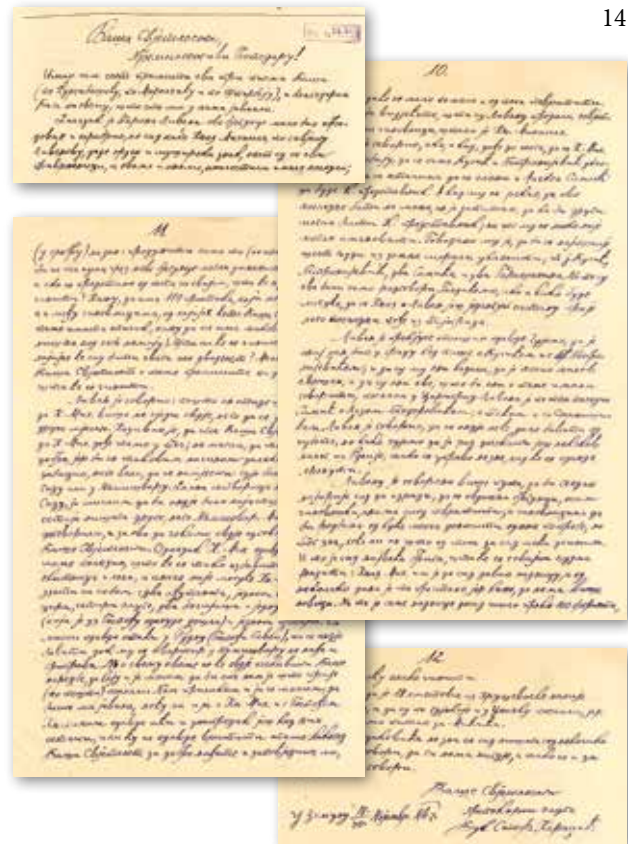
13

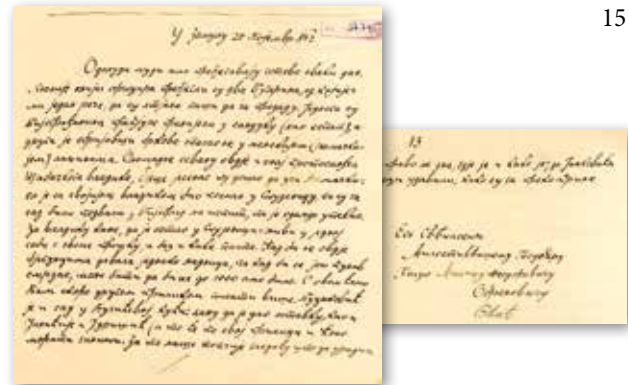
14. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу
18(30). новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, четири стране
34 x 21,5 cm
Вести из Београда; питање и смештаја кнеза Михаила.
Инв. бр. 37.744
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

15. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу
20. новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, две стране
34 x 21,5 cm
Вести о политичким емигрантима из Београда
Инв. бр. 37.745
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

14

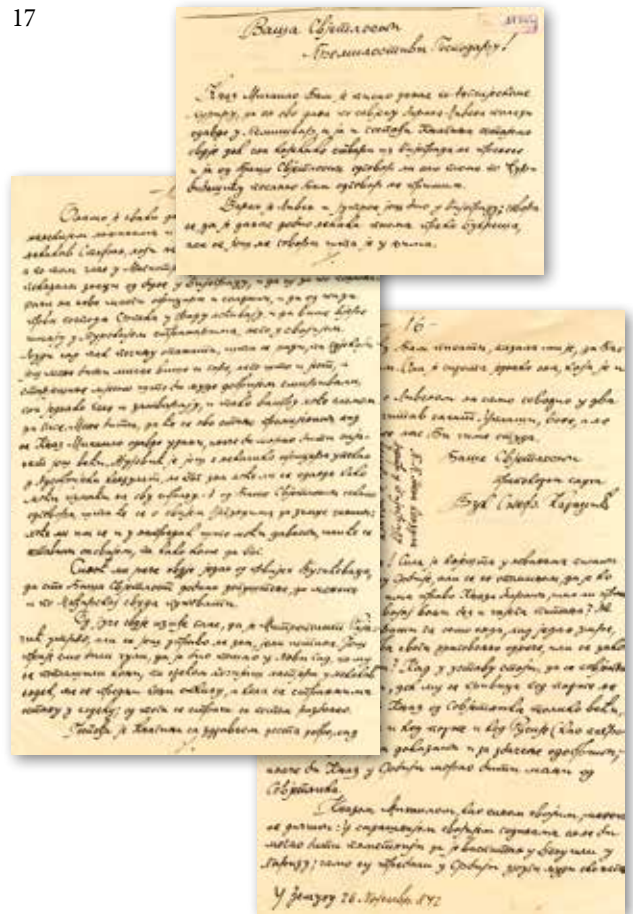
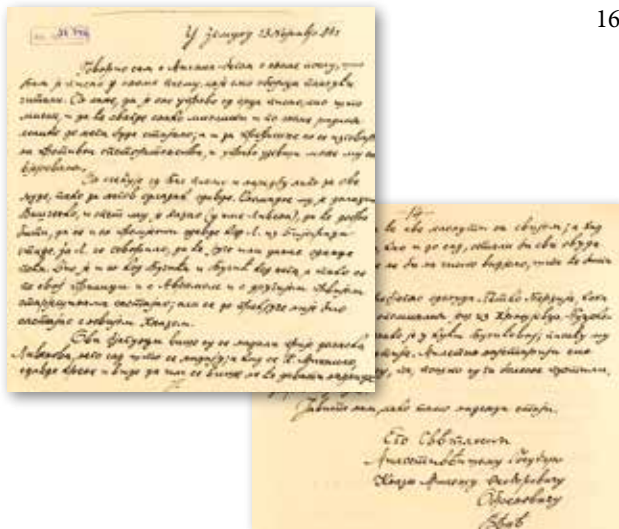

15

**16. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу**
23. новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, две стране
34 x 21,6 cm
Вести из Београда.
Инв. бр. 37.746
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

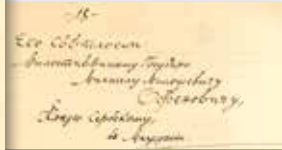
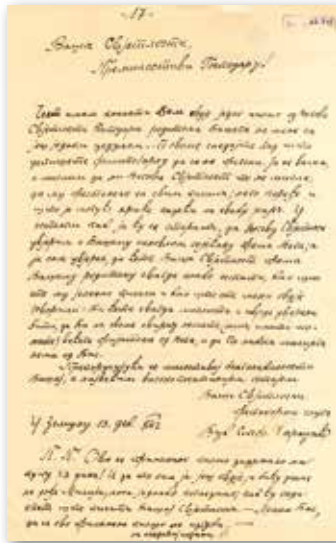

**17. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу**
26. новембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, три стране
34 x 21,6 cm
Политичка ситуација у Београду;
вест о смрти митрополита.
Инв. бр. 37.747
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

**18. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу**
13. децембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, две стране
34 x 21,5 cm
Пропратно писмо уз писмо Милоша Обреновића.
Инв. бр. 37.748
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

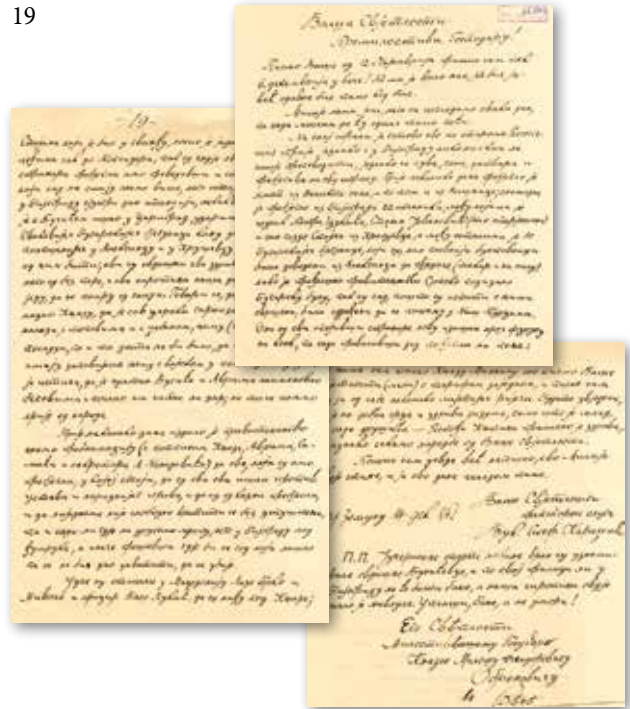
18

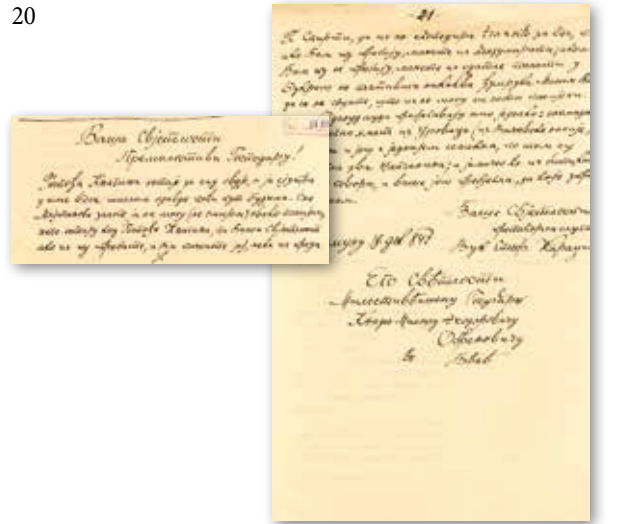
**19. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу**
14. децембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, три стране
34 x 21,5 цм
Политички догађаји у Београду;
власт уставобранитеља у Србији.
Инв. бр. 37.749
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

**20. Писмо Вука Стефановића Караџића
Милошу Обреновићу**
18. децембар 1842, Земун
Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица, две стране
34 x 21,7 цм
О политичким мигрантима у Србији.
Инв. бр. 37.750
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

19

20

Михаило Обреновић

21. Писмо Михаила и Милана Обреновића Мелентију, митрополиту српском

28. јун 1832, Пожаревац

Папир, мастило, машински откуцано

Препис, српски језик, ћирилица,
једна исписана страна (у два примерка)

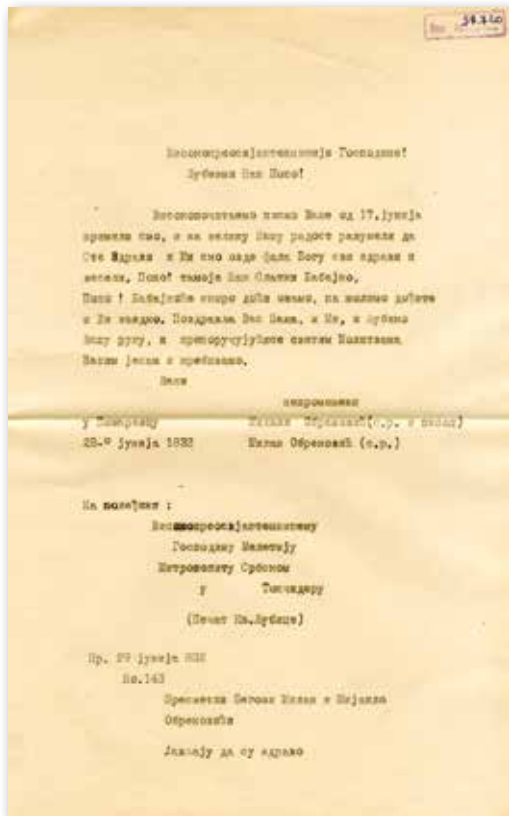
34,4 x 21,1 цм

Поздравна порука адресату.

Инв. бр. 37.720

Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

21

22. Писмо Јована Стојчевића Михаилу Обреновићу

7(23). јун 1850, Темишвар

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица, три стране

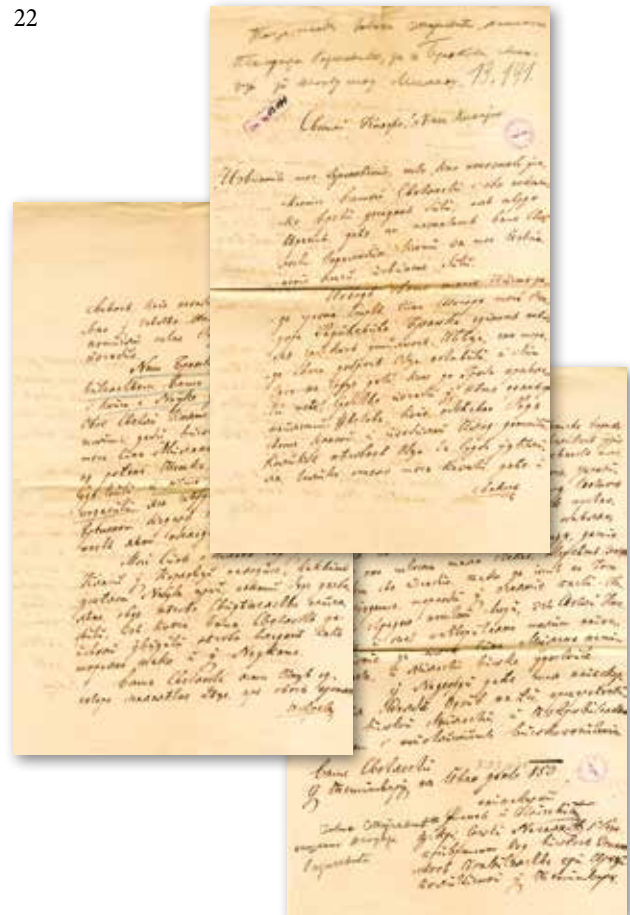
22 x 35 цм

Молба за стипендију за потребе адресантовог сина.

Инв. бр. 13.191

Поклон Мине Караџић.

22

**23. Писмо Михаила Обреновића
Ђорђу Стратимировићу**

5 (17). јануар 1851, Беч

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица,
две исписане стране

22,4 x 13,7 цм

О заједничком одласку адресанта
и адресата у позориште.

Инв. бр. 53.679

Откуп од Александра Ђ. Петровића.

23

**24. Писмо Михаила Обреновића
Ђорђу Стратимировићу**

12. јануар 1851, Беч

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица,
две исписане стране

22,4 x 13,7 цм

Спреченост адресанта да, услед здравствених тегоба
(назеба), узме учешће у јахању.

Инв. бр. 53.680

Откуп од Александра Ђ. Петровића.

24

**25. Писмо Михаила Обреновића
Васи /Атанацковић/**

28. фебруар 1853, Беч

Папир, мастило, рукопис

25

Препис, српски језик, ћирилица,
три исписане стране
20 x 13 цм
Подаци о аустро-турским односима.
Инв. бр. 2.613
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

**26. Писмо Михаила Обреновића
Васи /Атанацковић/
18. март 1853, Беч**

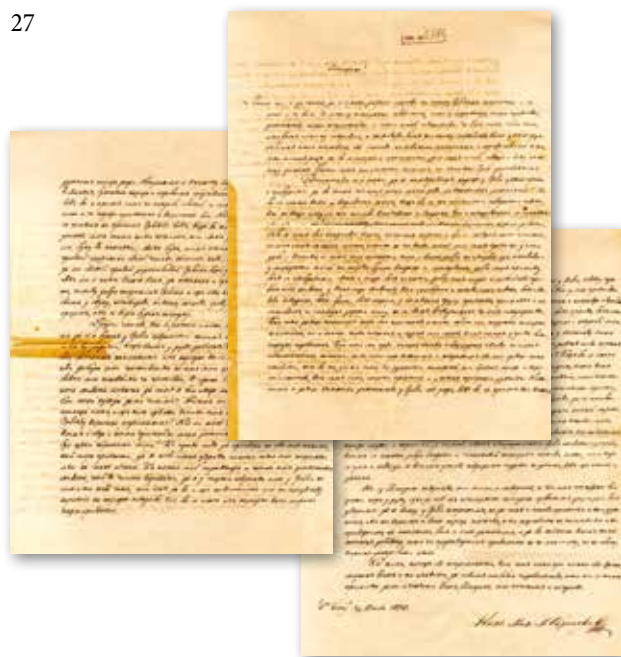
26

Папир, мастило, рукопис
Препис, српски језик, ћирилица,
пет исписаних страна
20 x 13 цм
Интервенција за архимандрита Гедеона.
Инв. бр. 2.612
Откуп из оставине Александра Сандића.

**27. Писмо Михаила Обреновића пријатељима
14. јул 1853, Беч**

Папир, мастило, рукопис
Оригинал, српски језик, ћирилица,
три исписане стране
32 x 25 цм
Питање повратка на престо Србије.
Инв. бр. 2.605
Откуп из оставине Александра Сандића.

27

**28. Писмо Михаила Обреновића
Ђорђу Стратимировићу**

9 (21). јануар 1859, Беч

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица,
две исписане стране

21,8 x 14 цм

Информације о реализацији адресатове молбе;
путовање у Вршац, Панчево и Београд.

Инв. бр. 53.682

Откуп од Александра Ћ. Петровића.

28

**29. Писмо Михаила Обреновића
Ђорђу Стратимировићу**

Беч

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица,
две исписане стране

22,4 x 13,7 цм

Спреченост адресанта да се у „Пратеру” састане
са адресатом; одлазак у позориште.

Инв. бр. 53.681

Откуп од Александра Ћ. Петровића.

29

**30. Писмо Михаила Обреновића
Ђорђу Стратимировићу**

16 (28). фебруар 1863, Београд

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, српски језик, ћирилица, једна страна
29 x 22,7 цм

Честитка адресату, због рођења адресатовог сина;
разговор о адресантовом кумству на крштењу ново-
рођеног детета.

Инв. бр. 53.683

Откуп од Александра Ћ. Петровића.

30

31. Писмо Јоксима Новића Михаилу Обреновићу
8. октобар 1867, Нови Сад
Папир, мастило, рукопис

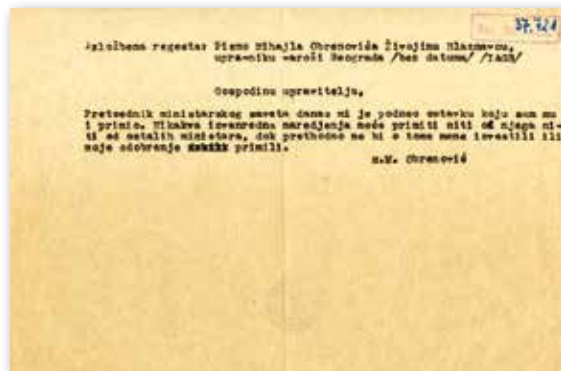

31

Препис, српски језик, ћирилица, две стране
26 x 15,5 цм
Молба за пензију.
Инв. бр. 2.479
Затечено у Архиви Матице српске.

**32. Писмо Михаила Обреновића
Живојину Блазнавцу**

Папир, мастило, машински откуцано
Препис, српски језик, латиница, једна страна
21,1 x 14,8 цм

32

Саопштење адресату о оставци председника Мини-
старског савета
Инв. бр. 37.721
Откуп од Милана Јовановића Стојимировића.

Милан Обреновић IV

**33. Писмо Ђорђа Стратимировића
Милану Обреновићу**

18(30). јул 1874, Нови Сад
Папир, мастило, рукопис
Копија, српски језик, ћирилица, шест страна
26,1 x 23,5 цм

33

О ситуацији у Војводини поводом избора патријарха; о улози Србије, либерализму и монархији.

Инв. бр. 53.617

Откуп од Александра Ђ. Петровића.

Наталија Обреновић

34. Писмо Наталије Обреновић Василији Пејчиновић

Август 1881, Београд

Папир, мастило, рукопис

Оригинал, француски језик, две стране

18,4 x 11,4 цм

Позив на организовање пријема.

Инв. бр. 54.730

Откуп од Штефице Радованов.

34

35. Писмо Наталије Обреновић

Милеви Николе Крстић

17. децембар 1885, Београд

Папир, мастило, рукопис

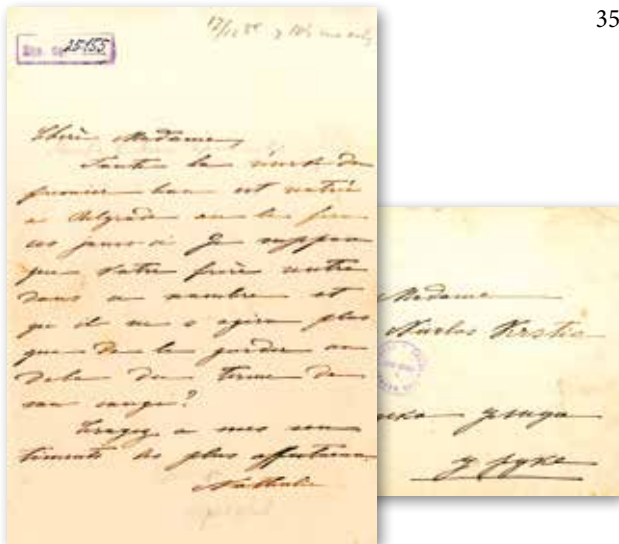
Оригинал, француски језик, једна страна

12,5 x 20,5 цм

Подршка брату адресанткиње.

Инв. бр. 25.155

Откуп од Светозара Спасојевића.

35

36. Писмо Наталије Обреновић

Драгутину Ј. Илићу

7 (19). мај 1898, Сашино

Папир, мастило, машински откуцано

Препис, српски језик, ћирилица, две странице

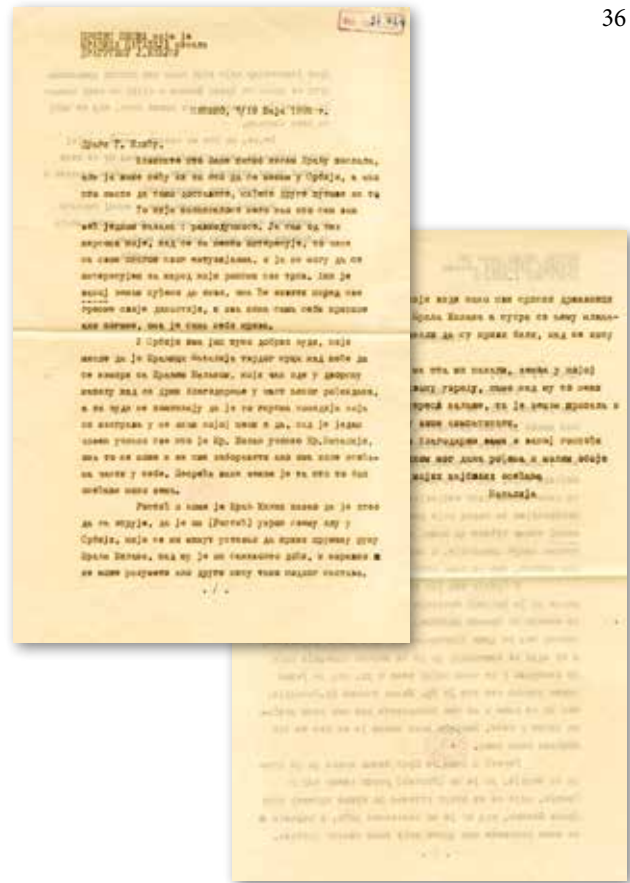
34,3 x 21 цм

Равнодушност адресанткиње према приликама у Србији.

Инв. бр. 37.724

Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

36

37. Писмо Наталије Обреновић Јовану Ристићу

1. јануар 1890, Београд

Папир, мастило, машински откуцано

Препис, српски језик, ћирилица, две странице

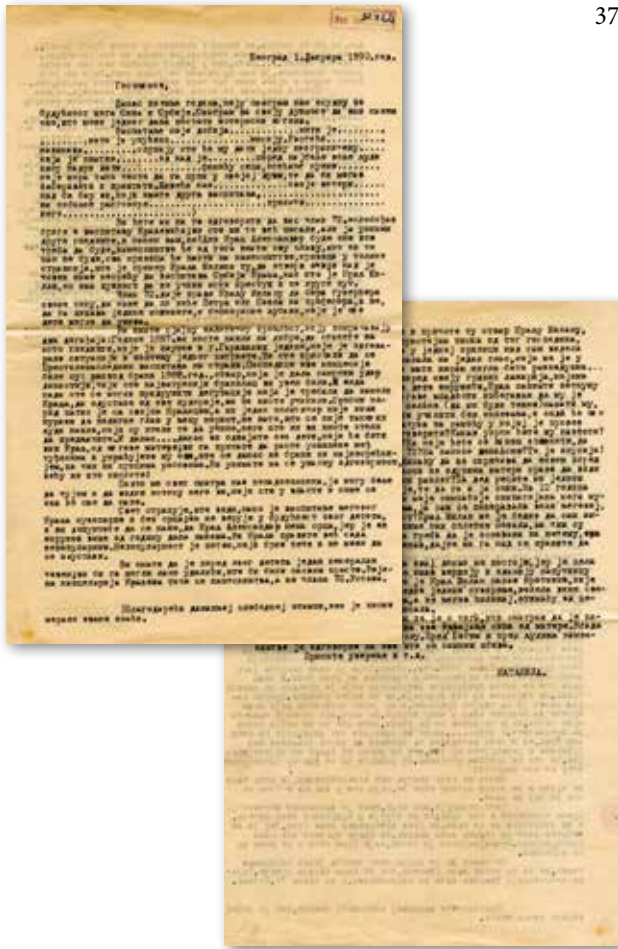
(у два примерка)

34,4 x 21,1 цм

Незадовољство адресанткиње методама васпитног процеса код њеног сина Александра.

Инв. бр. 37.722

Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

37

38

38. Писмо Јована Ристића Наталији Обреновић
15. децембар 1890, Београд
Папир, мастило, машински откуцано
Препис, српски језик, ћирилица, шест страна
34,5 x 21,1 cm
Молба за стипендију за потребе адресантовог сина.
Инв. бр. 37.723
Поклон од Милана Јовановића Стојимировића.

Збирка рукописа

Милош Обреновић

39. Ферман султана Махмуда II о одликовању кнеза Милоша Обреновића

1830, Цариград

Папир, мастило, рукопис

Османлијски турски језик; арапско писмо, две странице

55 x 33 цм

Сигнатура: М.4249

Поклон.

39

40. Диплома – указ кнеза Милоша Обреновића

29. јун 1835, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Српски језик, ћирилица, две стране

34 x 22 цм

Указ кнеза Милоша Обреновића о именовању Јована Обреновића на положај и у звање дивизијског генерала.

Сигнатура: М.4241

Поклон.

40

41. Наставленије кнеза Милоша Обреновића

Јовану Обреновићу

29. јун 1835, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Српски језик, ћирилица, две стране

34 x 22 цм

Упутство кнеза Милоша Обреновића Јовану Обреновићу о његовим дужностима.

Сигнатура: М.4835

Поклон.

42. Указ кнеза Милоша Јовану Обреновићу

29. јун 1835, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

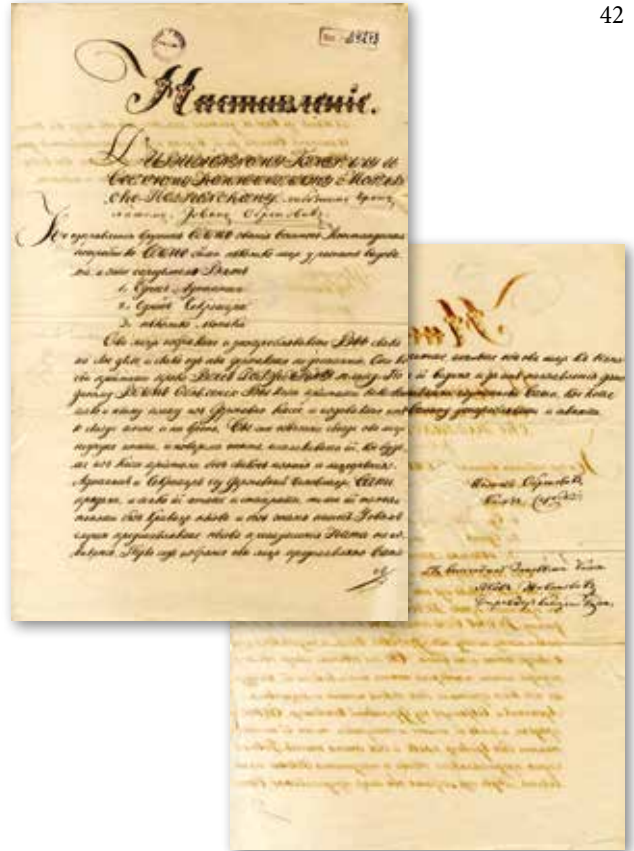
Српски језик, ћирилица, две стране

35 x 23 цм

Указ о стављању Јована Обреновића на располагање ађутанта и секретара.

Сигнатура: М.4243

Поклон.

43. Објавленије кнеза Милоша Обреновића

о заради за Јована Обреновића

14. децембар 1837, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Српски језик, ћирилица, једна страна

22 x 18 цм

Указ кнеза Милоша Обреновића о заради за Јована Обреновића.

Сигнатура: М.4248

Поклон.

43

44. Диплома – указ кнеза Милоша Обреновића

7. март 1839, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Српски језик, ћирилица, једна страна

36 x 23 цм

Указ кнеза Милоша Обреновића о именовану Јована Обреновића на положај и у звање генерал-ађутанта.

Сигнатура: М.4244

Поклон.

45. Указ кнеза Милоша Обреновића Првог

1859, Београд

Папир, мастило, рукопис, штампа

Српски језик, ћирилица, једна страна

26 x 42 цм

Указ кнеза Милоша Обреновића о именовану Тихомиља Николића на положај и у звање поручника.

Сигнатура: М.4245

Поклон.

44

45

Михаило Обреновић

46. Диплома – указ кнеза Михаила Обреновића

1. децембар 1840, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Српски језик, ћирилица, две странице
34 x 21 цм
Указ кнеза Михаила Обреновића о именовању Јована Обреновића на положај и у звање дивизијског генерала.
Сигнатура: М.4242
Поклон.

46

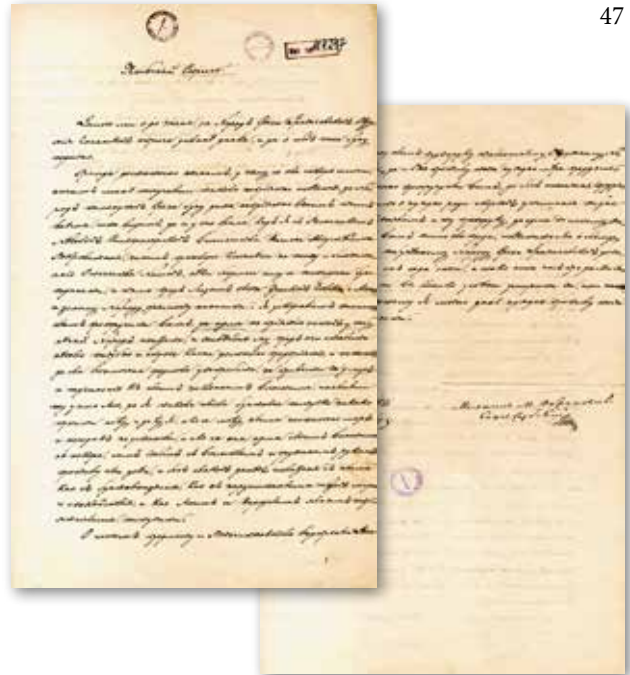

**47. Наредба кнеза Михаила Обреновића
стрицу Јовану**

12. март 1841, Крагујевац
Папир, мастило, рукопис
Српски језик, ћирилица, три странице
37 x 23 цм
Наредба у форми писма у којој је Јовану Обреновићу наложено да угуши побуну сеоског становништва у

Срезу Драгачевском која је покренута због одбијања побуњеника да плаћају порез.
Сигнатура: М.4247
Поклон.

47

48. Указ кнеза Михаила Обреновића

22. октобар 1860, Београд
Папир, мастило, рукопис, штампа
Српски језик, ћирилица, једна страна
28 x 43 цм
Указ кнеза Михаила Обреновића о унапређењу Тихомиља Николића у чин капетана.
Сигнатура: М.4246
Стање: исправно; претходно оштећен, потом извршена рестаурација и конзервација.
Поклон.

48

Српски језик, ћирилица, четири стране
16,5 x 23 цм

Текст Закона о устројству Више женске школе у Београду, проглашен од стране кнеза Михаила Обреновића.

Сигнатура: М.13077

Поклон.

**49. Текст Закона о устројству
Више женске школе у Београду**

17. јун 1863. године (јулијански календар), Београд
Папир, штампа

49

**50. Изјашњење о наводним саучесницима
у убиству кнеза Михаила**

4. јун 1875, Београд

Папир, мастило, рукопис

50

Српски језик, ћирилица, три стране
34 x 21 цм
Изјашњење о наводним саучесницима у убиству кне-
за Михаила 1868. године.
Сигнатура: М.4240
Откуп.

Милан Обреновић

51. **Акт кнеза Милана Обреновића**
16. јуна 1878. године, Ниш
Папир, мастило, рукопис, штампа
Српски језик, ћирилица, једна страна
35 x 49 цм
Акт о унапређењу Владислава Ђуричића, пешадиј-
ског потпоручника у чин пешадијског поручника.
Сигнатура: М.13446
Поклон.

51

52. **Улазница за погребну церемонију,**
организовану приликом сахране краља
Милана Обреновића
3. фебруар 1901, Сремски Карловци
Папир, штампа

Српски језик, ћирилица, једна страна
13 x 10 цм
Улазница за погребну церемонију, организовану
приликом сахране краља Милана Обреновића. Пос-
мртни спомен одржан је у Светој саборној цркви
карловачкој.
Сигнатура: М.11475
Поклон.

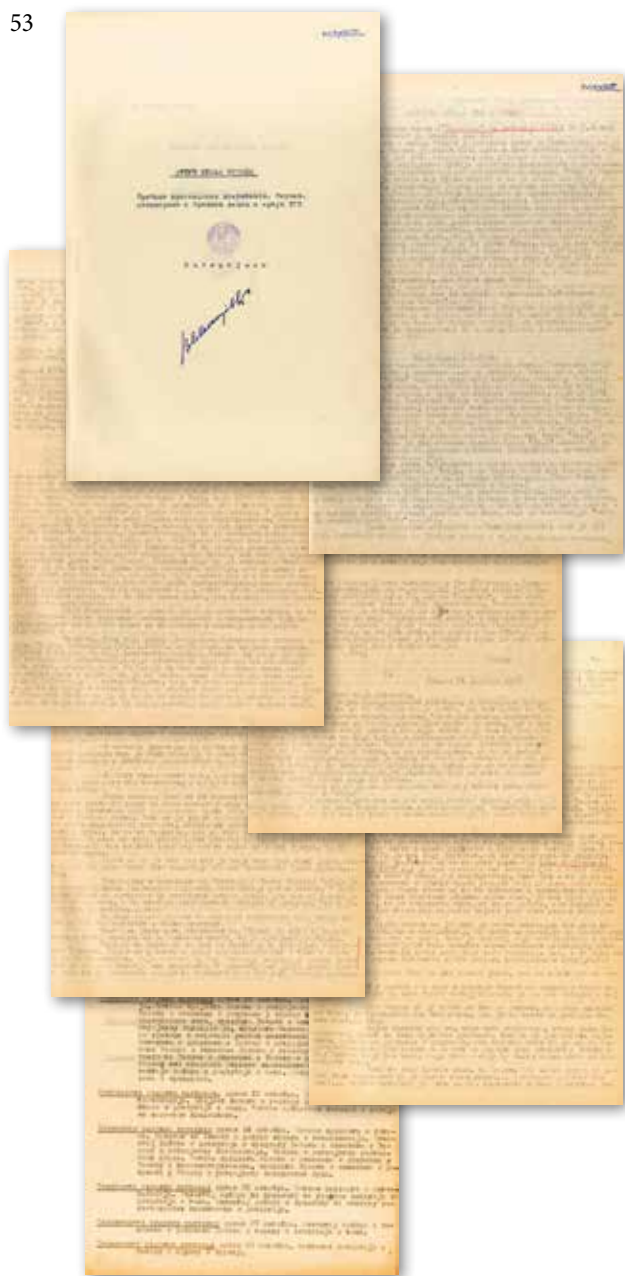
52

53. **Афере краља Милана; преписи оригиналних**
докумената, писама, стенограма и правних аката
Властоје Д. Алексијевић
[Београд]
Папир, рукопис и штампани материјал
Српски језик, француски језик, грчки језик, латин-
ски језик; ћирилица и латиница, 167 страна
32,3 x 21,7 цм
Целине: новчане невоље краља Милана, љубавна
преписка краља Милана, брак краља Милана који
није био разведен, избор текстова из Записника за-
седања Народне скупштине из 1886. године са обра-
зложењима аутора.
Сигнатура: М.19352
Поклон од Србиславе Алексијевић, сестре Властоја
Д. Алексијевића, Београд, 1990. године.

53

**54. Успомене грофа Јене Зичија на краља
Милана Обреновића**

Лист "Нађварад"

11. фебруар 1903, Мађарска

Папир, штампа

Мађарски језик, једна страна

41 x 29 цм

Успомене грофа Јене Зичија на краља Милана Обреновића, новински чланак у листу „Нађварад”.

Сигнатура: М.4242

Откуп.

54

Наталија Обреновић

55. Пореска књижица Наталије Обреновић

1906–1908, Београд

Папир, мастило, рукопис, штампа

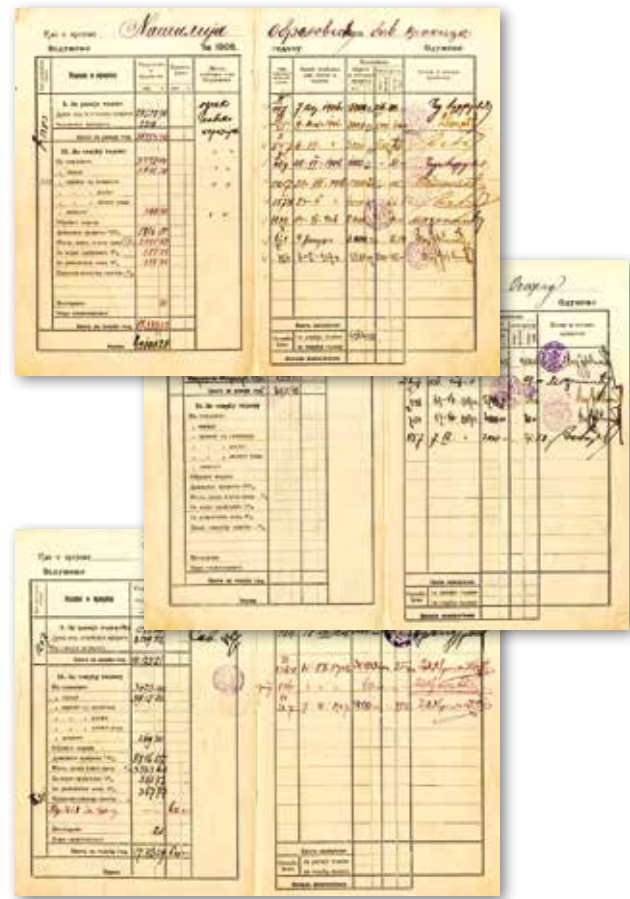

Српски језик, ћирилица, 15 страна
19 x 12,5 цм

Пореска књижица Наталије Обреновић, бивше краљице, број 18701, за период од 1906. до 1908. године. Занимљив је додаток за општинске прирезе и војницу.

Сигнатура: М.19449

Поклон од Србиславе Алексијевић, сестре Властоја Д. Алексијевића, Београд, 1990. године.

Породица

56. Декрет у вези повратка грађанских права

Јована Обреновића

Стефан Радичевић

13. септембар 1840, Крагујевац

Папир, мастило, рукопис

Српски језик, ћирилица, три стране

35 x 22 цм

Декрет потписан од стране Стефана Радичевића, попечитеља правосуђа и просвете, који се односи на повратак грађанских права за Јована Обреновића.
Сигнатура: М.4836
Поклон.

56

Култура сећања

57. Позивница и прокламација о организовању свечаности у спомен Другог српског устанка 1865, Београд

Папир, штампа

Српски језик, ћирилица, једна страница
26 x 42 цм

Позивница и прокламација („здравца“) о организовању свечаности у спомен Другог српског устанка, са текстом кнеза Михаила и Јована Мариновића, председника Државног савета.

Сигнатура: М.13447

Поклон.

57

Збирка фотографија

Михаило Обреновић

58. Михаило Обреновић

1839.

Позитив, фотопапир, 3 ком.

10 x 6,5 цм

Снимак је настао 1839. године, приликом преузимања српског престола.

Инв. бр. СХЛ-4

58

59. Михаило Обреновић

1860.

Позитив, фотопапир

10 x 6,5 цм, 3 ком.

Снимак кнеза Михаила у свечаној кнежевској одори настао приликом повратка на српски престо 1860. године.

Инв. бр. СХЛ-9

59

60. Михаило Обреновић

Dr Heid

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Ђуре Јовановића, брата Јована Јовановића Змаја.

Инв. бр. I-79; сигнатура албума: I

Поклон породице Ђуре Јовановића.

60

61. Михаило Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Димитрија Јовановића - Мите, брата Јована Јовановића Змаја.

Инв. бр. II-97; сигнатура албума: II

Поклон породице Димитрија Јовановића – Мите.

61

62. Михаило Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Димитрија Јовановића - Мите, брата Јована Јовановића Змаја.

Инв. бр. II-96; сигнатура албума: II

Поклон породице Димитрија Јовановића - Мите.

62

63. Михаило Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 16 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. VI-85; сигнатура албума: VI

63

64. Михаило Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 16 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. VI-86; сигнатура албума: VI

64

65. Михаило Обреновић

А. Н. Стојановић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 16 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. VI-87; сигнатура албума: VI

65

Јулија Обреновић

66. Јулија Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 27 x 20 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

26 x 20 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. V-37; сигнатура албума: V

66

67. Јулија Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 16 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. VI-88; сигнатура албума: VI

67

Милан Обреновић

68. Милан Обреновић

Позитив, фотопапир, 4 ком.

10 x 6,5 цм

Снимак кнеза Милана из периода његовог детињства.

Инв. бр. СХЛ-156

68

69. Милан Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Ђуре Јовановића, брата Јована Јовановића Змаја.

Идентификација није сигурна.

Инв. бр. I-80; сигнатура албума: I

Поклон породице Ђуре Јовановића.

69

70. Милан Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 27 x 20 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

26 x 20 цм

Фотографија приказује Милана Обреновића у млађем узрасту. Заштићена је у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. V-38; сигнатура албума: V

70

71. Милан Обреновић

Позитив, фотопапир, 5 ком.

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 16 цм

Фотографија приказује Милана Обреновића у млађем узрасту. Заштићена је у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. VI-89; сигнатура албума: VI

72. Милан Обреновић

А. Н. Стојановић

Позитив, фотопапир, 2 ком.

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 16 цм

Фотографија приказује Милана Обреновића у млађем узрасту. Заштићена је у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.

Инв. бр. VI-90; сигнатура албума: VI

73. Милан Обреновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

73

Фотографија приказује Милана Обреновића у млађем узрасту. Заштићена је у оквиру Албума породице Димитрија Јовановића - Мите, брата Јована Јовановића Змаја.

Инв. бр. II-94; сигнатура албума: II

Поклон породице Димитрија Јовановића – Мите.

74. Милан Обреновић

Disderi&C (Liminited)

1869.

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

74

Снимак је настао 1869. године, након ступања на престо Србије.

Инв. бр. CXL-16

75. Милан Обреновић

1869.

Позитив, фотопапир, 2 ком.

12 x 9 цм

Снимак је настао 1869. године, након ступања на престо Србије.

Инв. бр. CXL-16а

75

76. Милан Обреновић

1869.

Позитив, фотопапир, 2 ком.

12 x 9 цм

Снимак је настао 1869. године, након ступања на престо Србије.

Инв. бр. CXL-16г

76

77. Милан Обреновић

Милан Јовановић

Београд

Позитив, фотопапир, 3 ком.

16,5 x 8,5 цм

Снимак краља Милана у униформи генерала коњице српске војске.

Инв. бр. CXL-26

77

78. Милан Обреновић

Милан Јовановић

Београд

Позитив, фотопапир, 4 ком.

16,5 x 10 цм

Снимак краља Милана у униформи генерала пешадије српске војске.

Инв. бр. CXL-29

79. Милан Обреновић

Позитив, фотопапир

16,5 x 8,5 цм

Снимак краља Милана као врховног команданта
Српске краљевске војске.

Инв. бр. CXL-28

79

80. Милан Обреновић

Милан Јовановић

Београд

Позитив, фотопапир

16,5 x 8,5 цм

Снимак краља Милана као врховног команданта
Српске краљевске војске.

Инв. бр. CXL-27

80

81. Милан Обреновић

К. и. К. Hof-atelier Adele

1900, Беч

Позитив, фотопапир, 3 ком.

21,5 x 14,5 цм

Снимак краља Милана у емиграцији у Бечу 1900. године.

Инв. бр. CXL-31

81

82. Милан Обреновић

3. фебруар 1901.

Позитив, фотопапир

20 x 27 цм

Погребна процесија за краља Милана Обреновића и пренос његових посмртних остатака са Железничке

станице у Сремским Карловцима у Саборну цркву у Сремским Карловцима 3. фебруара 1901. године.

Инв. бр. LXXXV-9

82

83. Милан Обреновић

3. фебруар 1901.

Позитив, фотопапир

20 x 27 цм

83

Погребна процесија за краља Милана Обреновића и погреб његових посмртних остатака у Манастиру Крушедолу 3. фебруара 1901. године.
Инв. бр. LXXXV-10

84. Милан Обреновић

Дворски фотограф Ј. Сингер
3. фебруар 1901, Нови Сад
Дописна карта, картонска хартија
20 x 27 цм

84

Погребна процесија за краља Милана Обреновића и долазак воза који је преносио његове посмртне остатке на Железничку станицу у Сремским Карловцима 3. фебруара 1901. године
Инв. бр. LXXXV-11
Поклон Стевана Маргетића, дипломираног правника у пензији

85. Милан Обреновић

Издање књижаре Св. Огњановића
3. фебруар 1901.
Дописна карта, фотопапир
14 x 9 цм

Надгробни споменик и гроб краља Милана Обреновића у Манастиру Крушедолу.
Инв. бр. LXXXVII-5

85

Наталија Обреновић

86. Наталија Обреновић

Краљевски дворски фотограф Н. Лекић
80-те године XIX века, Београд
Позитив, фотопапир
16,5 x 11,2 цм

Формат албума: 21 x 17 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене: 25 x 16 цм
Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Јовановић-Ђирић.
Инв. бр. VI-72; сигнатура албума: VI

86

Александар Обреновић

87. Александар Обреновић
Милан Јовановић
1900, Београд

Позитив, фотопапир, 2 ком.
23,5 x 15,5 цм
Инв. бр. CXLI-51

87

88. Александар Обреновић

1900.
Дописна карта, картонска хартија
14 x 9 цм
Инв. бр. CXLI-10

88

89. Александар и Драга Обреновић

1900, Београд

Дописна карта, картонска хартија, 3 ком.

14,2 x 9,2 цм

Фотографија је настала приликом венчања Драге Луњевице и краља Александра Обреновића 23. јула 1900. године испред Саборне цркве у Београду.

Инв. бр. CXLI-13

89

Драга Обреновић

90. Драга Обреновић

Милан Јовановић

1899, Београд

Позитив, фотопапир

15,5 x 10,5 цм

Инв. бр. CXLI-19

90

91. Драга Обреновић

1902.

Дописна карта, картонска хартија, 2 ком.

14 x 9 цм

У ношњи средњовековних српских владарки.

Инв. бр. CXLI-23

91

92. Драга Обреновић

1902.

Позитив, фотопапир, 3 ком.

15,5 x 10,5 цм

Аутограф: Драга, 14. IV 902.

Инв. бр. CXLI-24

92

93. Драга Обреновић

1902.

Позитив, фотопапир, 3 ком.

15,5 x 10,5 цм

Инв. бр. CXLI-24а

93

Породица**94. Томанија Обреновић**

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума
у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Ђуре Јовановића, брата Јована Јовановића Змаја Инв. бр. I-20; сигнатура албума: I
Поклон породице Ђуре Јовановића.

94

95. Анка Константиновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене: 25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Ђуре Јовановића, брата Јована Јовановића Змаја Инв. бр. I-19; сигнатура албума: I
Поклон породице Ђуре Јовановића

95

96. Анка Константиновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене: 25 x 19,5 цм

96

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Димитрија Јовановића - Мите, брата Јована Јовановића Змаја.

Инв. бр. II-92; сигнатура албума: II
Поклон породице Димитрија Јовановића - Мите.

97. Катарина Константиновић

П. Јовановић, дворски фотограф

Позитив, фотопапир, 2 ком.

15,5 x 10,5 цм

На фотографији у народној ношњи. Снимак је настао пре веридбе са кнезом Михаилом.

Инв. бр. CXLI-47

97

98. Катарина Константиновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице Димитрија Јовановића - Мите, брата Јована Јовановића Змаја.

Инв. бр. II-95; сигнатура албума: II

Поклон породице Димитрија Јовановића - Мите.

98

99. Катарина Константиновић

Позитив, фотопапир

10,5 x 6,5 цм

Формат албума: 26 x 22 цм; формат страница албума
у оквиру којих су фотографије заштићене:

25 x 19,5 цм

99

Фотографија је заштићена у оквиру Албума породице
Димитрија Јовановића - Мите, брата Јована Јовановића
Змаја.

Инв. бр. II-93; сигнатура албума: II

Поклон породице Димитрија Јовановића - Мите.

**Династија Обреновић на историјским
композицијама из збирки
Народног музеја у Београду**

Петар Петровић, музејски саветник

Народни музеј у Београду

Народни музеј у Београду, најстарија и централна музејска установа у Србији, основан је 10. маја 1844. године као *Музеум сербски*. Указом тадашњег начелника Министарства просвете, Јована Стерије Поповића, *да се на једном месту саберу старине и да се за потомство сачувају*, означен је почетак институционализованог прикупљања и систематске заштите културне баштине на нашем тлу. Музејски материјал Стерија Поповић је класификовао у пет група – повеље и дипломе, рукописне и штампане књиге, печати, стари српски новац и стари бугарски новац. Године 1848. састављен је *Списак ствари Музеуму Сербском принадељећи*, који је, сачињен од седамдесетпет редних бројева, представљао први музејски инвентар у Србији.

Темељ за будући рад и устројство Музеја постављен је доношењем *Закона о Библиотеци и Музеју* 1881. године, када су ове две установе, до тада обједињене под надзором и покровитељством Министарства просвете, раздвојене. Само годину дана касније, *Законом о старинама у Краљевини Србији*, по којем се *никаква старина не сме продати на страну док се преко управне власти не понуди на откуп Народном музеју*, створени су услови за планско попуњавање и развој музејских збирки и формирање Музеја као модерне и самосталне институције.

Већ у првим деценијама рада Народни музеј је настојао да дефинише своју позицију и јасно конципирану политику. Организован као научна, истраживачка установа, конституисао је национални идентитет, а као важан актер у заштити културне баштине постао је званичан репрезент државе и друштва.

Измене у концепцији и садржини музејских збирки спроведене су уступањем великог броја екс-

поната Војном музеју, Музеју града Београда, Музеју Вука и Доситеја, Историјском музеју Србије, Музеју примењене уметности, Галерији фресака и Музеју савремене уметности.

Вишедеценијски проблем смештаја својих колекција Музеј је коначно решио 1952. године, пресељењем у зграду Управе фондова на Тргу Републике. Саграђена у периоду 1902–1903. у духу академског еkleктицизма, а по пројекту архитеката Андре Стевановића и Николе Несторовића, зграда је 1964. године проглашена за споменик културе.

Као музеј комплексног типа који данас у својим колекцијама чува репрезентативну археолошку, уметничку и нумизматичку грађу, дела примењене уметности, фонд старе и ретке књиге, као и архив документарне грађе, Народни музеј у Београду интерпретира и промовише слојевито мултикултурално наслеђе са подручја централног Балкана и Европе. Више од 400.000 предмета, систематизованих у основне и студијске збирке, рашчлањене у првом реду хронолошки, као и по врсти предмета и уметничких дела, сведочи о развоју и цивилизацијским променама на том тлу, у хронолошком оквиру од 7. века п. н. е. до модерног доба. Попуњавање музејског фонда одвија се континуирано кроз поклоне, откупе, завештања, археолошка ископавања и теренска истраживања, а проучавање и презентација ове изузетне културне баштине спроводе се кроз редовну стручну делатност и изложбене пројекте.

На Видовдан, 28. јуна 2018. године у реконструираној и адаптираној згради Народног музеја отворена је нова Стална поставка.

У саставу Народног музеја у Београду налазе се Музеј Вука и Доситеја, Галерија фресака, Археолошки музеј Ђердапа, Музеј Лепенски Вир и Споменик музеј Надежде и Растка Петровића.

Династија Обреновић на историјским композицијама из збирки Народног музеја у Београду

Богатим збиркама и непрекидним присуством у нашем друштву већ читавих 175 година, Народни музеј у Београду је потврдио да је како узорна културна и просветна, тако и јединствена научна установа у којој се стиче и преноси знање, али и развија сензибилитет. У прошлости се потврдило да су у стварању, развоју и обликовању данашњег Народног музеја значајног удела имале како државне установе и институције, тако и истакнути појединци. У те истакнуте појединце свакако треба уврстити и чланове династије Обреновић. Према заслугама који су имали за Народни музеј, владарска породица Обреновић ужива нарочити углед међу дародавцима и добротворима, јер су скоро сви њени чланови били поштоваоци, љубитељи и познаваоци културе и уметности. Поједини су остали упамћени као покровитељи и мецене, а неки и као угледни колекционари вредних уметничких дела. Развој уметности у Србији у XIX веку под Обреновићима био је незамислив без подршке самог суверена, што је директно значило и развој установе где се сакупљају, чувају и излажу уметничка дела, а то у првом реду се односи на данашњи Народни музеј.

У збиркама Народног музеја у Београду налази се више дела различитих домаћих и страних аутора која приказују како портрете, тако и историјске догађаје везане за династију Обреновић¹. Та дела су

сасвим различита, како по времену настанка, тако и по њиховој уметничкој вредности. Када су у питању историјске композиције које имају директне везе са члановима династије Обреновић, највећи број таквих дела се налази у Збирци српског сликарства XVIII и XIX века и Збирци цртежа и графика српских аутора XVIII и XIX века Кабинета графике, док се једно дело налази и у Збирци југословенске скулптуре². Нека од тих дела су мање или више блиска догађајима које представљају, док су друга настала касније. Међу хронолошки првим, уједно и најзначајним делима, спада композиција „Кнез Милан на одру” од Јована Исајловића Млађег (1803–1885)³. Ова композиција је вишеструко драгоцене

аутора XVIII и XIX век,” у *Обреновићи... II*, Горњи Милановац, 2014, 161 – 180; М. Марић-Јеринић, „Обреновићи – једна историја у металу из Збирке медаља Народног музеја у Београду,” у *Обреновићи... III*, Горњи Милановац, 2010, 109–127; В. Грујић, „Вајани портрети чланова породице Обреновић из збирке Народног музеја у Београду,” *Обреновићи... III*, Горњи Милановац, 2015, 131–140.

² У питању је фрагмент скулпторске композиције „Таковски устанак” од Петра Убавкића (В. Грујић, *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, каталог, Београд 2017, 484–485, кат. 849, са репродукцијом и литературом).

³ Основна литература о делу: N. Kusovac, M. Kolarić, V. Ristić, *Srpsko slikarstvo XIX veka*, Beograd 1965, каталог изложбе, (репродуковано у прилогу); *Класицизам код Срба*, VII, 1967, 76 (репродуковано); О. Микић, „Сликар Јован Исајловић – старији,” *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, бр. 7, Нови Сад 1971, 175, сл. 4; П. Васић, „Судбина једне слике: књаз Милан Обреновић II на одру”, *Саопштења XIII*, Београд, 1981, 211–214 (са репродукцијом); Н. Кусовац, М. Јовановић, В. Ристић, *Српско сликарство XIX века*, Београд, Нови Сад, 1982 (каталог изложбе), кат. 142 (репродуковано); Б. Вуксан, „Јован Исајловић млађи: Кнез Милан Обреновић II на одру”, *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 20, Нови Сад 1984, 99–115 (са репродукцијом); Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије (1791–1848)*, Београд 1986, 272–273;

¹ О томе видети: П. Петровић, „Портрети Обреновића из збирке српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије II*, Горњи Милановац, 2014, 133 – 160; Е. Блануша, „Обреновићи у делима уметника из кабинета графике Народног музеја у Београду: збирка цртежа и графике српских

на, не само што је то потресна исповест о прераном губитку престолонаследника владарске породице Обреновић, аутентично уметничко дело настало управо у години преране смрти старијег Милошевог сина Милана, него и по томе што је на овој слици дат први званичан приказ државног грба младе кнежевине Србије⁴. Период изгнанства кнеза Милоша, који обухвата четрдесете и педесете године XIX века, није обиловао уметничким делима која би истицала и на посебан начин величала заслуге родоначелника династије Обреновић на путу ослобођења и стицања пуне самосталности српске државе. Међутим, крајем педесетих година, када је дошло поново до смене династија и повратка кнеза Милоша у Србију, настају уметничка дела која у први план истичу државотворну, владарску личност Милоша Обреновића. У поменутиим збиркама Народног музеја налази се неколико дела која приказују догађај када српска депутација позива кнеза Милоша да се врати на престо⁵, потом повратка кнеза Милоша из Букурешта, где је боравио последњих година свог прогонства, и тријумфални дочек у Београду 1859. године⁶. Колико год је поменути историјски догађај значајан и погодан као документ за илустровање, то је са друге стране био инспи-

ративан за једну снажну романтичарску ликовну интерпретацију коју је остварио Ђура Јакшић (1832–1878), јединствену у српском сликарству тог времена, јер на њој се не види српски владар, него се у први план ставља народ који велича повратак остарелог кнеза Милоша Обреновића у Србију⁷.

У деценијама по повратку династије Обреновић у Србију, у српској уметности учесталија су дела која за тему имају догађаје из времена Другог српског устанка. Најважнији међу њима, Таковски устанак, заузима нарочито место у стваралаштвима бројних аутора друге половине XIX века⁸. Аустријски сликар и графичар Винценз Кацлер (1832–1882) био је вишеструко везан за Србију, у првом реду као сарадник у то време познатих српских уметника Анастаса Јовановића, Павла Чортановића, Адама Стефановића и Стеве Тодоровића⁹. Поред тога што је дела поменутих наших аутора литографисао у Бечу, израдио је самостално неколико радова, међу којима се истиче композиција у техници хромолитографије „Таковски устанак” из 1865. године из Збирке цртежа и графика XVIII и XIX века Народног му-

Н. Кусовац, *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, Историја уметности I, Народни музеј, Београд 1987, 54, кат. 301 (репродуковано); П. Петровић, „Стеван Тодоровић 1832–1925”, у *Српска уметност од XVIII до XX века*, монографија 10, Београд – Нови Сад, 2002, 16, 19 (репродуковано); Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, Београд 2013152–166 (са репродукцијама); П. Петровић, „Портрети Обреновића из збирке српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду”, *Обреновићи II*, Горњи Милановац, 2014, 137, 147, кат. 16 (репродуковано).

⁴ Р. Љушић, *н. д.*, 156–157 (са репродукцијом детаља грба).

⁵ Е. Блануша, „Обреновићи у делима уметника из Кабинета грфике Народног музеја у Београду” у *Обреновићи... II*, 2014, 168 – 169, кат. 12–14 (са репродукцијама).

⁶ *Исто*, 169, кат. 15 (са репродукцијом);

⁷ О томе: Н. Кусовац, М. Јовановић, Г. Петровић, *Сабрана дела Ђуре Јакшића*, књ. VI (сликарство), Београд, 1978, 66–67, кат. 54 (са библиографијом); Н. Кусовац, *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, 58, кат. 328 (репродуковано); И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда, Споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд, 2006, 114–115 (са репродукцијом); П. Петровић, Љ. Миљковић, Г. Станишић, *100 година српске уметности – сликарство у Србији 1850–1950*, Београд, 2009 (каталог изложбе), 19, 82, кат. 14 (репродуковано); М. Тимотијевић, *Таковски устанак – српске Цвети: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд, 2012, 275–277 (са репродукцијом); И. Борозан, „Политичка употреба слике: династичка конкордија Обреновић–Петровић”, *Зборник Народног музеја, XX-2*, Београд, 2012, 223 (са репродукцијом у прилогу).

⁸ О томе најопширније у: М. Тимотијевић, *н. д.*

⁹ В. Краут, *Историја српске графике*, Београд – Горњи Милановац, 1985, 14.

зеја¹⁰. Кацлеров савременик и сарадник, сликар Стеван Стева Тодоровић (1832–1925), имао је најчвршће везе са двором и династијом Обреновић уопште¹¹. Он се такође позабавио овим историјским догађајем, урадивши неколико припремних скица у оловци¹² за композицију коју је извео у уљу неколико година касније¹³. Од Тодоровића су као идеја или наговештај веће композиције остале и скице у оловци са темом повратка кнеза Милоша Обреновића у Србију¹⁴ и идејни нацрт за композицију предаје кључева Београда, намењену изради споменика кнезу Михаилу Обреновићу¹⁵. Ипак, један по свему особен и врло личан ликовни доживљај важног историјског тренутка какав је био Таковски устанак, остварио је Ђура Јакшић у свом последњем, најалост недовршеном истоименом делу из Збирке српског сликарства XVIII и XIX века, приказавши

овај историјски тренутак драматичним ликовним речником поезике романтизма¹⁶.

Последње три деценије XIX века српско сликарство обележиће дела оних стваралаца који су прихватили и развијали реалистички правац у сликарству. Након романтичарске узнемирености реализам је у уметност унео смиреност и студиозност, промишљеност и рационални дух. Прва група сликара реалиста прихватила је нове уметничке принципе који су долазили из баварске престонице Минхена. Њена Академија ликовних уметности била је током читавог XIX века угледна уметничко-васпитна установа у Европи¹⁷. Када се говори о реализму у српском сликарству, вишеструко је значајна појава сликара Ђорђа Крстића (1851–1907)¹⁸. Као двадесетогодишњи питомац кнеза Милана, Крстић је дао своје виђење споменика трагично преминулом кнезу Михаилу¹⁹, као и скицу за историјску композицију коју је назвао „Пут ка ослобођењу Истока“²⁰, понудивши јединствена ликовна решења која су по свему

¹⁰ Исто, 164–165 (репродуковано); Е. Блануша, н.д. у *Обреновићи... II*, 168, кат. 10 (репродуковано); Ова Кацлерова композиција налази се и као реплика на фресци из 1899. у Окружном здању у Пожаревцу (в. А. Боловић, Б. Челиковић, *Рудничко-таковски крај у уметности XIX века*, Горњи Милановац, 2011, 14–15 (са репродукцијом), као и на хромолитографским примерцима у другим музејским збиркама (Боловић, Челиковић, н. д., 16–17, са репродукцијом); А. Марушић, А. Боловић, *Време Обреновића и њихово право*, каталог изложбе, Горњи Милановац, 2015, 45, кат. 61 (репродуковано).

¹¹ Између осталог било му је поверено чување и васпитање ванбрачног сина кнеза Михаила, Велимира Теодоровића; о Тодоровићевој везаности за кнеза Михаила и двор Обреновића видети: Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, „Стеван Тодоровић 1832–1925“ у *Српска уметност од XVIII до XX века*, монографија 10, Београд – Нови Сад, 2002, 30 и даље.

¹² Исто, 228, кат. 4 (са репродукцијама); А. Боловић, Б. Челиковић, н.д., 20–21 (са литературом и репродукцијом).

¹³ У питању је слика мањег формата намењена Албуму официрског кора као дар кнезу Милану Обреновићу; в.: М. Врбашки, „Трагом једне загубљене минијатуре Стевана Тодоровића: Таковски устанак („Ево мене и ево рата Турцима“)“ у *Обреновићи V*, Горњи Милановац, 2017, 335–341.

¹⁴ Е. Блануша, н.д. у *Обреновићи... II*, 169, кат. 15 (репродуковано).

¹⁵ Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, н.д., 232, кат. 20 (са репродукцијом); *Обреновићи... II*, 174, кат. 32.

¹⁶ *Списак слика изложених у Галерији Народног музеја*, 1901, кат. 34 (напомена: *За Кнезом Милошем, који носи тробојку, одушевљено провере народ; Слика није довршена*); А. Гавриловић, „Прилошки о Ђури Јакшићу, Јакшићеве слике у Музеју“, *Бранково коло*, IX, бр. 49, Сремски Карловци, 4/17. децембар 1903, 1558; Н.Симић, *Кнез Милош и српска уметност*, Београд 1960, 18 (са репродукцијом у додатку); Н. Кусовац, М. Јовановић, Г. Петровић, н.д., 114–115, 173, кат. 108 (са репродукцијом); Н. Кусовац, М. Јовановић, В. Ристић, н. д., кат. 444 (репродуковано); Н. Кусовац, *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, 62, кат. 361 (репродуковано); А. Боловић, Б. Челиковић, н.д., 10–11 (са репродукцијом и литературом); М. Тимотијевић, н. д., 339–341 (са репродукцијом); А. Марушић, А. Боловић, н. д., 14 (репродуковано).

¹⁷ О Минхенској Академији видети у: Gerhart N, Grasskamp W, Mantzner F. i dr, „200 Jahre Akademie der Bildenden Künste“, München, 2008.

¹⁸ О Ђођу Крстићу: Н. Кусовац, *Сликар Ђорђе Крстић 1851 – 1907*, Београд, 2001.

¹⁹ Н. Кусовац, *Сликар Ђорђе Крстић*, 145, 183, кат. 1 (репродуковано); Е. Блануша, н.д. у *Обреновићи ... II*, 174, кат. 33 (репродуковано).

²⁰ Исто, 145, 183, кат. 2 (репродуковано); Е. Блануша, н.д. у *Обреновићи... II*, 176, кат. 38.

наговештавала амбициозног и даровитог уметника, спремног да утиче на даље токове развоја српског сликарства. Насупрот Крстићу, који је по свему био типичан представник минхенске школе сликарства, Стева Тодоровић се и у последњим деценијама XIX века држао начела бечке школе сликарства, што се одражавало и на његове скице за поједине историјске композиције које су се тицале владарског пара Милана и Наталије Обреновић, попут „Венчања кнеза Милана и кнегиње Наталије”²¹.

Догађаји који се везују за период владавине кнеза Милана, потоњег српског краља, привукли су пажњу и других, страних уметника који су повремено, са краћим или дужим прекидима, боравили у Београду и Србији. Тако је румунски сликар, графичар и фотограф Карл (Карољ) Поп Сагмари (1812–1887), који је на својим пропутовањима боравио у Србији у неколико наврата (1849, 1852. и 1855), где је снимио и насликао више мотива етнографског садржаја, оставио као скицу замисао о важном историјском тренутку проглашења српске државе у краљевину 1882. године²². Други пак аутор, бечки сликар и илустратор Еуген Ладислав Петровић (1839–1907), забележио је тренутак испраћаја краља Милана на брод Делиград, пред почетак српско-турског рата 1878. године²³. Величање личности првог српског краља у новијој историји није мимоишло ни друге уметнике, било да су долазили из Србије, било да су они били Срби из Хабзбуршке монархије или су били страни аутори који су се прихватили израде таквих дела као поруцбине. Ипак, најрепрезентатив-

није уметничко остварење које је у пуном смислу речи величало култ и заслуге родоначелника династије Обреновић за ослобођење од Турака, остварио је најпознатији представник академског реализма у српском сликарству XIX века, Павле Паја Јовановић (1859–1953)²⁴.

„Таковски устанак” је прво дело у обимном и разноврсном опусу Паје Јовановића, које је за тему имало један значајан догађај из историје српског народа у XIX веку. У циљу припрема за рад на овом делу уметник је боравио у Србији, како би прикупио што више података и материјала. Саму слику је поручио млади српски краљ Александар Обреновић, поводом обележавања осамдесетогодишњице Другог српског устанка. Познате су две верзије ове композиције: прва, већа, била је намењена за „приватну галерију његовог Величанства Краља” и излагана је у Београду 1895, у атељеу уметниковог брата Милана Јовановића, док је друга, мања, насликана коју годину потом за репродуковање и умножавање у техници олеографије.

Прву верзију Јовановић је радио на основу бележака и етнографских студија које је раније сачинио на терену, али је у компоновању великог броја фигура користио и неке претходне студије и скице. Најзначајнија личност на слици, кнез Милош, издвојен је од осталих учесника таковског сабора. Он стоји на каменој плочи старог гроба, десно од њега је свештеник са крстом и подигнута три прста, а лево војвода Сима Паштрмац, коме Милош предаје заставу. Око ове централне групе распоређени су у полукруг скоро сви учесници скупа, међу којима се посебно истичу фигуре крепког хајдука де-

²¹ Е. Блануша, н.д. у *Обреновићи...* II, 178, кат. 44 (репродуковано).

²² *Исто*, 178, кат. 45 (репродуковано).

²³ В. Ристић, „Еуген Ладислав Петровић”, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 13, Нови Сад, 1977, 297-302 (са репродукцијом); *Обреновићи II*, 178-179, кат. 46 (репродуковано).

²⁴ Н. Кусовац, *Паја Јовановић*, монографија I, Београд 2010; П. Петровић, *Паја Јовановић – Системски каталог дела*, монографија II, Београд 2012.

сно, седих бркова, исуканог јагагана, и младе жене која придржава дете на каменом крсту. Друга композиција „Таковски устанак” настала је 1898, мањег је формата и одмах је у Паризу снимљена, умножена и потом дистрибуирана као олеографија. Умножио ју је дворски књијар Мита Стајић, по одобрењу краља Александра Обреновића²⁵.

Још једно уметничко дело, подстакнуто историјом XIX века, на посебан начин сведочи о величању личности кнеза Милоша Обреновића и кључног историјског догађаја у Такову на Цвети 1815. године. У питању је скулпторска композиција „Таковски устанак” Петра Убавкића (1850–1910), намењена Светској изложби у Паризу 1900. године. Иако је ово дело наведено у званичном каталогу изложбе²⁶ оно није стигло на изложбу у Париз, по свој прилици није било завршено. Скулпторску композицију је од аутора 1902. откупило Министарство народне привреде, али је тек после Другог светског рата доспела у Народни музеј, оштећена и у фрагментима, јер је још пре Првог светског рата скулптура исечена на делове, како би била изнета из просторија Палилулске основне школе, где је Убавкић радио на њој пред Светску изложбу у Паризу²⁷. По овом моделу скулпторске композиције изведени су касније бројни споменици посвећени Таковском устанку, како у самом Такову, тако и у Београду.

²⁵ П. Петровић, *Паја Јовановић: системски каталог дела*, Београд, 2012, 65, кат. 144 и 145 (са литературом и репродукцијама).

²⁶ L'Exposition Décennale des Beaux-arts, Exposition Universelle, Paris, 1900, p. 326, Sculpture, cat. no. 2 (*Insurrection de Takovo*).

²⁷ В. Грујић, *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, каталог, Београд, 2017, 484 (са литературом и репродукцијом бисте кнеза Милоша).

Литература

Блануша, „Е. Обреновићи у делима уметника из кабинета графике Народног музеја у Београду: збирка цртежа и графике српских аутора XVIII и XIX века”, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије II*, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2014, 161 – 180.

Боловић, А., Челиковић, Б., *Рудничко-таковски крај у уметности XIX века*, Горњи Милановац, Музеј Рудничко-таковског краја, 2011.

Марушић, А., Боловић, А. *Време Обреновића и њихово право, каталог изложбе*, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2015,

Борозан, И., *Репрезентативна култура и политичка пропаганда, Споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2006.

Борозан, И., „Политичка употреба слике: династичка конкордија Обреновићи–Петровићи, Београд, *Зборник Народног музеја, XX-2*, Београд, Народни музеј, 2012, 219–250.

Васић, П., „Судбина једне слике: књаз Милан Обреновић II на одру”, *Саопштења*, XIII, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1981, 211–214.

Врбашки, М., „Трагом једне загуљене минијатуре Стевана Тодоровића: Таковски устанак („Ево мене и ево рата Турцима”)", у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, V*, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2017, 335–341.

Вујовић, Б., *Уметност обновљене Србије (1791–1848)*, Београд, Просвета – Републички завод за заштиту споменика, 1986.

Вуксан, Б., „Јован Исајловић млађи: ’Кнез Милан Обреновић II на одру”, *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 20, Нови Сад, Матица српска, 1984, 99–115.

Грујић, В., „Вајани портрети чланова породице Обреновићи из збирке Народног музеја у Београду”, у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, III*, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 131–140.

Грујић, В. *Збирка југословенске скулптуре Народног музеја у Београду*, каталог, Београд, Народни музеј, 2017.

Краут, В. *Историја српске графике*, Београд – Горњи Милановац, 1985.

Класицизам код Срба, Књига VII – Каталог сликарства, Народни музеј у Београду, 1967.

Кусовац, Н. *Збирка српског сликарства XVIII и XIX века*, Историја уметности I, Београд, Народни музеј, 1987.

Кусовац, Н. *Сликар Ђорђе Крстић 1851 – 1907*, монографија, Београд, Народни музеј, 2001.

Кусовац, Н. *Паја Јовановић*, монографија I, Београд, Музеј града Београда, 2010.

Kusovac, N., Kolarić, M., Ristić, V., *Srpsko slikarstvo XIX veka*, Beograd, katalog izložbe, Narodni muzej Beograd, 1965 (каталог изложбе).

Кусовац, Н., Јовановић, М., Петровић, Г. *Сабрана дела Ђуре Јакшића*, књ. VI (сликарство), Београд, Слово љубве, 1978.

Кусовац, Н., Јовановић, М., Ристић, В. *Српско сликарство XIX века*, каталог изложбе, Београд, Народни музеј, Нови Сад, Галерија Матице српске, Београд, Београдски сајам, Музеј града Београда Београд 1982.

Љушић, Р., *Кнегиња Љубица*, Београд, Завод за уџбенике, 2013.

Марић-Јеринић, М., „Обреновићи – једна историја у металу из Збирке медаља Народног музеја у Београду” у *Обреновићу музејским и другим збиркама Србије и Европе*, III, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2015, 109-127;

Микић, О., „Сликар Јован Исајловић – старији”, *Зборник за ликовне уметности Матице српске*, 7, Нови Сад, Матица српска, 1971, 105-119.

Петровић, П., *Паја Јовановић – Системски каталог дела*, монографија II, Београд, Народни музеј у Београду, 2012.

Петровић, П., „Портрети Обреновића из збирке српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду” у *Обреновићу у музејским и другим збиркама Србије и Европе* II, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2014, 133 – 160;

Петровић, П., Миљковић, Љ., Станишић, Г., *100 година српске уметности – сликарство у Србији 1850–1950*, каталог изложбе, Београд, Народни музеј у Београду, Галерија САНУ, 2009.

Ристић, В. „Еуген Ладислав Петровић”, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 13, Нови Сад, Матица српска, 1977, 297-302.

„Стеван Тодоровић 1832–1925”, у *Српска уметност од XVIII до XX века*, монографија 10, Народни музеј, Београд – Нови Сад; Народни музеј – Галерија Матице српске, 2002.

Симић, Н. *Кнез Милош и српска уметност*, издање аутора, Београд 1960.

Тимотијевић, М. *Таковски устанак – српске Цвети: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној политици званичне репрезентативне културе*, Београд, Историјски музеј Србије, Филозофски факултет, 2012.

Попис каталожних јединица

Милош Обреновић

1. Бакљада кроз Стамбол-капију

Ђура Јакшић
1859.

Уље на платну
101,5 x 78,3 цм
Несигн.

Инв. 31_370
Поклон, 1948.

1

2. Таковски устанак

Ђура Јакшић

1876–1878.

Уље на платну

112 x 93,5 цм

Сигн. доле десно (на камену): *Ђ. Јакшић*

Инв. 31_374

Набављено пре 1900.

2

3. Таковски устанак

Павле Паја Јовановић

1895.

Уље на платну

160 x 256 цм

Несигн.

Инв. 31_1207

Поклон, 1898.

3

4. Таковски устанак

Павле Паја Јовановић

1898.

Уље на платну

125,5 x 190 цм

Сигн. доле десно: П. Јовановић

Инв. 31_117

Поклон, примљено 1903.

4

5. Српска депутација позива кнеза Милоша да се врати на српски престо

Карољ Поп де Сатмари

1859.

Мастило на папиру

20 x 39 цм

Сигн. доле лево: *Szatmari*; натпис испод по средини:
„Die Serbisch deputation übergibt dem Fürsten Obrenovits des Ernennung-Schreiben fürsten von Serbien”.

Инв. гр. 405

Поклон.

5

6. Таковски устанак

Стеван Тодоровић

1853.

Оловка на папиру

18 x 26,5 цм

Запис горе десно: *дец.* 1853

6

Инв. гр. 253/50
Откуп, 1949.

7. Повратак кнеза Милоша

Стеван Тодоровић

Око 1859-1860.

Оловка на папиру

28 x 21 цм

Несигн.

Инв. гр. 252/1

Откуп, 1949.

7

8. Таковски устанак

(фрагмент са бистом кнеза Милоша)

Петар Убавкић

1898 – 1900.

Гипс, укупна висина 296 цм

Несигн.

Инв. 246

Поклон, после 1945.

8

9. Таковски устанак

Винценц Кацлер (Vinzenz Katzler)

1865.

Литографија у боји на папиру

Димензије приказа: 42,5 x 59,5

Сигн. у приказу доле десно: *ВКацлер*

Инв. гр. 320

Откуп.

9

Милан Обреновић

10. Кнез Милан на одру

Јован Исајловић-млађи
1839.

Уље на платну

70,5 x 89 цм

Испод грба на одру: *Миланъ Обреновићъ Князь Сербскій / рођенъ 7го окт. 1819. а престависе 26го юнїя 1839. л.*

Инв. 31_104

Поклон, пре 1945.

10

Михаило Обреновић

11. Предаја кључева Београда

Стеван Стева Тодоровић

Око 1867.

Оловка на папиру

28 x 21 цм

Несигн.

11

Инв. гр. 250/20

Откуп, 1949.

Милан Обреновић

12. Пут ка ослобођењу Истока

Ђорђе Крстић

1871, Београд

Оловка на папиру

84 x 59 цм

Сигн. доле десно: *израдио Ђорђе Крстић; доле лево: У Београду 23. маја 1871.г.*

Инв. гр. 551

Откуп, 1908.

12

13. Венчање кнеза Милана и кнегиње Наталије
Стеван Тодоровић
Око 1875.

13

Оловка на папиру
28 x 21 цм
Несигн.
Инв. гр. 250/14
Откуп 1949.

14. Проглас српске краљевине

Карољ Поп де Сатмари (Karoly Popp de Szathmary)
1882.

Оловка на папиру
54 x 37 цм
Несигн.
Инв. гр. 310
Откуп.

14

15. Испраћај краља Милана на брод Делиград

Еуген Ладислав Петровић (Eugen Ladislav Petrovits)
1878.

Олеографија на папиру, кашираном на платну
47 x 68,5 цм

Сигн. у приказу доле лево: *Ladislav Eug. Petrovits ger.*

Инв. гр. 1052

Откуп.

15

Култура сећања

16. Споменик кнезу Михаилу

Ђорђе Крстић

1871, Београд

Оловка на папиру

Димензије приказа: 42,3 x 69,5

Сигн. доле десно: *Израдио Ђорђе Крстић/ђак IV раз.г.;* натпис доле лево: *У Београду, 26. априла 187.*

На средини: „Споменик Блажено Почившем Кнезу Михаилу III”

Инв. гр. 552

Откуп, 1908.

16

Кнез Милош Обреновић као ктитор и приложник храма Сошествија Светог Духа у Крагујевцу

Бојана Топаловић, виши кустос

Храм Сошествија Светог Духа на апостоле у Крагујевцу

Црква Сошествија Светог Духа на апостоле подигнута је као владарска задужбина кнеза Милоша Обреновића у другој деценији XIX века. Настала као део кнежевог дворског комплекса у првој престоници обновљене српске државе, црква Свете Тројице завршена је 1818. године, као парохијска, али је имала функцију и дворске цркве. Податке о завршетку цркве налазимо у писму, које је 8. новембра 1818, Петар Топаловић упутио кнезу Милошу. О 1818. години као времену подизања храма Свете Тројице и ктиторском подухвату кнеза Милоша сведочи и мермерна плоча на фасади северног зида храма.

Црква Свете Тројице једно је од остварења Милутина Гођевца, свестраног неимара Милошевог доба, ангажованог на изградњи црквених и профаних грађевина у Србији. Осим Гођевца, на ентеријеру крагујевачке цркве радили су Ђузепе ди Антонио и зидар Мартин. Радовима на цркви руководили су оборкнез крагујевачке нахије Петар Топаловић и левички кнез Димитрије Ђорђевић.

Према особеностима своје архитектуре, стилској обради и начину зидања, као и према архитектонским концепцијама унутрашњег распореда и декорације простора, црква Сошествија Светог Духа, припадала је типу једнобродних подужних грађевина од чврстог материјала, без звоника. Архитектонски лик храма Свете Тројице обликован је у више фаза – од првобитне концепције из 1818. године, преко изградње дрвене припрате, коју је приметио Јоаким Вујић приликом посете Крагујевцу 1826, изградње дрвене звонаре 1829, која је обновљена и дограђена 1835, до радова 1894. године, када је сазидан звоник и 1907, када је дрвена припрата озидана чврстим материјалом. По изградњи припрате, са северне стране главног портала, постављена је табла са натписом: *Овај део цркве дозидан је за владе краља Србије*

Петра I Карађорђевића и Митрополита Србије Димитрија 1907. године.

Иконостас цркве Сошествија Светог Духа, који припада типу зографских иконостаса, сврстава се у репрезентативније сачуване примере иконостаса конструисаних и осликаних на територији Србије у првим деценијама XIX века. Осликаван у периоду од 1818. до 1822. године, иконостас је заједничко дело сликара Алексија Лазовића и Јована Стеријевића (Стергевића) познатијег као Јања Молер. Саставни део иконостаса чине иконе са представама Богородице и Светог Николе, постављене на врху, поред крста са Распећем, које су настале 1824. године као дело сликара Аксентија Јанковића. Како црква првобитно није била живописана иконостас је био једини носилац сликаног програма храма. Живопис храма Сошествија Светог Духа изведен је у години обележавања два века од његовог подизања.

Ризница цркве у Крагујевцу формирала се током два века и илуструје њену прошлост владарске задужбине и придворне цркве, такође епископске и парохијске и места одржавања централних државних свечаности током XIX века. Почетку литургијског живота цркве претходило је опремање неопходним богослужбеним предметима, а основни начин утемељења ризнице чинило је приложништво. У животу храма Свете Тројице, поред кнеза Милоша Обреновића, учествовали су угледни грађани и различита еснафска удружења о чему сведоче записи, са наведеним именима и сврхом заветног даривања, на сачуваним литургијским предметима, иконама и богослужбеним књигама. Покретне иконе – приложничке, празничне и целивајуће – похрањене у ризници, као и литургијски предмети, по значају превазилазе локалне оквире и слика су црквеног живота у Крагујевцу током претходна два века.

Сто четрдесет година пошто је подигнута, 1958. године, црква Свете Тројице, проглашена је за споменик културе, а 1979. године добила је статус непокретног културног добра од великог значаја.

Кнез Милош Обреновић као ктитор и приложник храма Сошествија Светог Духа у Крагујевцу

Родно место нововековне државности

Оснивач модерне српске државе кнез Милош Обреновић свој поход ка пуној и консеквентно артикулисаном државности започиње подизањем цркве Сошествија Светог Духа на Апостоле у Крагујевцу 1818, исте године када је скупштина народних првака, прогласила Крагујевац за престоницу обновљене државе.

У монографској студији под називом *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу* Радосав Марковић истиче: *Историјски значај Старе цркве је прворазредан. Она није грађевинских размера лаври Немањића, нити архитектонских облика и украса средњевековних задужбина српских владара и велможа, да би је то учинило познатом и чувеном. Место свега тога, она има само значајну прошлост; за њу су везани тако крупни догађаји, који су је у моралном погледу учинили великом и у историјском значењу ставили далеко испред многих других задужбина и већих и лепших.*¹ Тиме је ова црква поделила и историјски усуд града у којем се налази – да је Крагујевац у новијој српској прошлости испред других градова, да је, не само званична престоница Србије, него и родно место њене нововековне државности и свеукупног модернитета. Најважнији догађаји који означавају то рађање, свој топос проналазе у порти Милошеве цркве.

По свој прилици да се као најзначајнија међу њима броје заседања Народне скупштине, како у

Црква Сошествија Светог Духа на апостоле у Крагујевцу

Милошево,² тако и у времену када њега више није било.³ Но, за Милошевог доба, током прве владе, његова крагујевачка задужбина постаје средиште обновљене српске Митрополије 1831. године.⁴ Прва

² Током прве владавине кнеза Милоша Обреновића у Крагујевцу, у порти Старе цркве, одржано је деветнаест народних скупштина. Двadesета скупштина одржана је 1859, као прва и последња током друге владавине кнеза Милоша. Више о скупштинама које су одржаване у деветнаестовековном Крагујевцу: М. Бановић, Б. Топаловић, *Народне скупштине у Крагујевцу у 19. веку*, Крагујевац 2014, 15-44, 53-55.

³ Током владавине кнеза Александра Карађорђевића у Крагујевцу су одржане две народне скупштине: 1843. и 1848. године. За време владавине кнеза Михаила одржане су Преображенска 1861. и Михаљска скупштина 1867. године. Под влашћу кнеза Милана Обреновића одржано је у Крагујевцу десет скупштина. Више у: М. Бановић, Б. Топаловић, *н. д.*, 45-49; 55-62; 63-86.

⁴ На митрополитском трону Српске православне цркве налазили су се Мелентије Павловић 1831-1833. и Петар Јовановић 1833-1859. године. После церемонијалног избора у звање митрополита у Цариграду, Петар Јовановић се сместио у Крагујевцу који је до 1835. био резиденција архиепископа београдског и митрополита целе Србије: Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд 1986, 424.

¹ Р. П. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, Крагујевац 1935, 58.

звона огласила су након четири века позив верујућем народу на службу са привремене дрвене звонаре пред храмом.⁵ У порти крагујевачке цркве биће прочитане одредбе Акерманске конвенције,⁶ а потом и одредбе Првог и Трећег Хатишерифа, на Великој народној скупштини 1830.⁷ и Трифунској скупштини 1834. године.⁸ Србија ће ту дочекати и свој први Устав, на Сретење 1835. године.⁹

⁵ После Хатишерифа из 1830. године кнез Милош је предузео акцију за набавку звона. Већ до половине новембра 1830. дошло је из Сомбора 38 звона, међу којима су четири звона била опредељена за Храм Сошествија Светог Духа у Крагујевцу: Д. Кашић, „Рад кнеза Милоша на подизању и обнови цркава и манастира”, *Гласник Српске православне цркве*, г. XLI, бр. 10, Београд 1960, 270.

⁶ Пети члан Акерманске конвенције прочитан је на Великој народној скупштини одржаној 14. јануара 1827. (по ст. календару) пред око 800 посланика. Са скупштине је упућена молба султану да одобри именовање једног Србина за митрополита, са седиштем у Београду. О петогачки конвенције, као и о захтевима Народне скупштине у: *Пета тачка Акерманске конвенције*, КК XXX-15, 5-8, Архив Србије; *Беседа кнеза Милоша Обреновића*, КК XL-86, 1-2, Архив Србије; Ј. М. Продановић, *Уставни развратак и уставне борбе у Србији*, Београд, 30-31.

⁷ Велика народна скупштина на којој је прочитан Хатишериф из 1829. године одржана је од 24. до 28. јануара 1830. године (по ст. календару). О Првом хатишерифу, његовим одредбама и оставци кнеза Милоша: *Беседа кнеза Милоша Великој народној скупштини којом тумачи садржај Хатишерифа*, Крагујевац 24. јануар 1830, ЗМП-2035, Архив Србије; М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига трећа, Београд 1912, 160; Ј. М. Продановић, *н. д.*, 32-33.

⁸ Велика народна скупштина на којој је обнародован Трећи хатишериф одржана је од 1. до 5. фебруара 1834. године (по ст. календару). О Трећем хатишерифу и његовим одредбама: *Хатишериф дат кнезу Милошу о припајању шест одвојених округа (нахија)*, Цариград новембар 1833, КК XXX-25, Архив Србије; *Беседа кнеза Милоша Скупштини о Хатишерифу из 1833. године*, Крагујевац 2. фебруар 1834, КК XL-91, Архив Србије; Ј. М. Продановић, *н. д.*, 40; Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића (1804-1850)*, Београд 1901, 346-347.

⁹ Најзнаменитија скупштина за време прве владавине кнеза Милоша састала се у фебруару 1835. године у Крагујевцу и на њој је обнародован Сретењски устав који је обликовао Кнежевину Србију као државно-политичку организацију у лававој вези са Турском: *Сретењски устав, 1835*, раритети, бр. 10, Архив Србије; *Устав Књажевства Србије издан и заклетвом потврђен о Сретенској скупштини 1835. године у Крагујевцу*, у: Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији од 2. феб-

Из порте Милошеве задужбине, сада већ из наменске зграде, подигнуте 1859, кнез Михаило ће свечано огласити добијање градова 1867,¹⁰ Народна скупштина ће, током малолетства кнеза Милана, усвојити Устав 1869,¹¹ Србија ће и формално кренути у рат 1876, за ослобођење сопственог, још увек поробљеног југа, а ту ће и Јован Ристић, један од највећих српских политичара XIX века, Крагујевчанин, прочитати, две године потом, одлуке Берлинског конгреса, којима Србија поново стиче пуну и међународно признату независност.¹²

Уз Милошеву цркву саграђена је и прва основна школа у Крагујевцу,¹³ а 1822. и прва Народна конзи-

урау 1835. до 23. октобра 1875. године, Београд 1877, 1-50; М. Бановић, Б. Топаловић, *н. д.*, 36-41.

¹⁰ Михољска народна скупштина, последња под владавином кнеза Михаила Обреновића, одржана је у Крагујевцу од 29. септембра до 13. октобра 1867. (по ст. календару), и то после добијања Портиног фермана, насловљеног на кнеза Михаила, којим је управа над утврђењима Шапца, Београда, Смедерева и Кладова уступљена кнезу и српској војсци: *Протоколи редовне Народне скупштине држане о Миољудне 1867. године у Крагујевцу*, Београд 1868, 7.

¹¹ Скупштина је сазвана 10. јуна 1869. (по ст. календару) поводом прихватања новог Устава, који је назван *Тројички и Намеснички*. Овим Уставом коначно је укинута *Турски устав* из 1838, поправљен је положај Србије према Порти и онемогућено њено мешање у унутрашње послове земље. Опширније о скупштини одржаној у Крагујевцу и одредбама новог Устава: Драган К. Николић, *Устав од 1869. године*, „*Намеснички устав*” у: *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903*, Београд 1988, 81-88, 91-113; *Протоколи Велике народне скупштине држане 10. јунија 1869. године у Крагујевцу*, Београд 1870.

¹² У току Другог српско-турског рата народна скупштина се није састајала, али је по завршеном Берлинском конгресу сазвана у свој трећи и последњи, редовни сазив за 24. јун 1878. године. Министар иностраних послова Јован Ристић, поднео је исцрпан извештај о одредбама Берлинског конгреса и објавио да да је Србија постала независна држава, чији се даљи политички, привредни и културни развратак могао слободније одвијати: *Народна скупштина прима к знању чланове Берлинског конгреса који се односе на Србију*, 14. јул 1878, НС, I, 24/1878, 51, Архив Србије; *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877-78. године*, Београд 1879, 195-198.

¹³ Бартоломео Куниберт у свом делу посвећеном првој владавини кнеза Милоша наводи да је кнез наредио да се поред сваке цркве подигне

сторија,¹⁴ као највиша духовна власт у земљи. До 1888, уз њу су биле и зграде прве србијанске гимназије.

Измештањем престонице у Београд 1841, Крагујевац је наставио као град да престољује над српском земљом, као скупштинско, а и просветно средиште. До 1880. Крагујевац и јесте скупштинска престоница Србије,¹⁵ све седнице одржавају се у порти Милошеве задужбине, која 1894. добија велелепан камени звоник.¹⁶

по једна зграда намењена основној школи: Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Београд 1901, 355; Јоаким Вујић бележи да „недалеко изван порте црквене к востоку јест једна нова прекрасно устројена школа, која састоји се из две велике собе за ученике а две мање собе са кујама за учитеље”: Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, прва књига, Београд 1901, 171-172; По казивању Ота Дубислава Пирха из 1829. године школа се налазила „према конаку”: О. Д. Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1983, 172.

¹⁴ Кнез Милош Обреновић установио је 1822. године Конзисторију. За председника је био постављен Мелентије Павловић, а за секретара Јаков Јакшић. Више о оснивању Конзисторије: *Православна српска црква у Краљевини Србији*, Београд 1895, 205; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986, 423; Ћ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, друга књига, Београд 1991, 307-308.

¹⁵ Последња скупштина у Крагујевцу одржана је 1880. године. Сазвана је на ванредно заседање поводом прихватања Железничке конвенције, која је закључена између Србије и Аустро-Угарске 1880, на основу Берлинске конвенције из 1878. године: М. Бановић, Б. Топаловић, *н. д.*, 85-86.

¹⁶ *Протокол решења Црквеног одбора цркве Крагујевачке Храма Сошествија Светог Духа 1890-1894*: XXX седница, решење бр. 154, 27. март 1892, XXXI седница, решење бр. 158, 12. април 1892, XXXII седница, решење бр. 160, 17. мај 1892, III седница, решење бр. 4, 17. фебруар 1894, IV седница, решење бр. 6, 17. март 1894, V седница, решење бр. 8, 11. април 1894, Крагујевац 1892–1894; У списку непокретности под редним бројем 2 уписана је „Нова звонара са 4 звона, од тврдог материјала, подигнута 1894. године”. У наставку је забележено да је изградња коштала 24.000 динара: *Инвентар непокретности и покретности цркве Крагујевачке Сошествија Светог Духа за 1898. годину*, Крагујевац 1898, Архива Старе цркве у Крагујевцу

Црква Свете Тројице: лично и владарско залагање кнеза Милоша

Српска нација сраста са сопственим бићем у освајању државне независности и обнови аутокефалне српске цркве. Њена историјска појавност и емпиријска артикулација – деветнаестовековна Србија, задобија самоједнакост са задатим појмовним оквиром у низу етапа, које се могу издвојити према најзначајнијим догађајима који су утицали на развој државног и црквеног уређења. Континуирани политички и културни успон проналази цркву не само као партнера у световној власти, него као виталну снагу и супстанцијални ослонац очувања друштва као таквог.

Рад Милоша Обреновића на успостављању националне црквене организације, са српским митрополитом на челу, као и активности везане за реорганизацију црквеног живота, наметали су нове захтеве у организацији земље. Како би обезбедио трајан оквир за своју владарску идеологију, Милош је радио на успостављању хармоније између државе и цркве, која ће постати вид симбиозе двеју власти. Добивање слободе вероисповести и права на сопствену вишу јерархију,¹⁷ као и црквене аутономије озваничене Конкордатом 1831. године,¹⁸ представљали су успех Милошеве политичке делатности.

Велика прекретница у историји државе, која носи печат владавине Милоша Обреновића, подудара се са обновом и развојем индивидуалног ктито-

¹⁷ Хатишериф из 1830. године признао је Србима у Кнежевини слободу вере и право на сопствену вишу јерархију: Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986, 20.

¹⁸ У периоду између Другог и Трећег хатишерифа Кнежевина Србија стекла је црквену аутономију. Више о Конкордату о црквеној аутономији: М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига трећа (1827–1835), Београд 1912, 609-613; Р. Љушић, *н. д.*, 20.

рства и приложништва. Као критеријуми владарског легитимитета и очувања континуитета династије, али и хармоније двеју власти, која је била посебно драгоцену за политичку стабилност државе, ктиторство и приложништво постају од прворазредног значаја. Као део таквог хабитуалног контекста ваља разумети и чињеницу да је кнез Милош не тек први миропомазани Обреновић,¹⁹ него први српски миропомазани владар након Средњег века уопште.²⁰

У европским државама XIX века ктиторство и приложништво били су важан кохезиони чинилац очувања легитимитета власти и континуитета колективног памћења. И у животу Србије тог периода, они имају улогу модератора који поспешује дух солидарности и колективног идентитета.

Ктиторија за кнеза Милоша представља можда одлучујући чинилац трајног дела у изградњи земље која надилази чисто политичку акцију. Кнез је осећао потребу да се ослони на духовно наслеђе. Будући да владарева харизма потиче од божанске милости и да је дарована христољубивом владару, он постаје повлашћени заштитник цркве, а свој легитимитет остварује поступцима и делима, који су у складу са индивидуалним и колективним спасењем. Милосрдна дела на добробит цркве и молитва, постају два стуба владареве харизме, као Јахин и Воас, стубови Соломоновог храма. Потреба да се стекне вечно спасење, могла је бити један од Милошевих

¹⁹ Митрополит Мелентије Павловић миропомазао је кнеза Милоша 13. децембра 1830. године у Београду. Кнез је миропомазан дан након проглашења Хатишерифа и Берата, који су му између осталог донели титулу наследног кнеза: И. Борозан, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда, Споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд 2006, 342.

²⁰ О месијанској природи кнеза Милоша и поистовећивању са његовим духовним старозаветним прецима: И. Борозан, *н.д.*, 325.

аргумената у његовим ктиторским подухватима.²¹ С друге стране, све што се односи на његов живот показује непрестану бригу да лично не раздвоји од спасења „отачества му”. Као христољубиви владар, коме је божанским провиђењем дата власт на путу спасења, кнез Милош је узор епохе XIX века.

Ктиторија кнеза Милоша, са верском, обједињује династичку и националну побуду. Као предводник народа, ктиторским и приложничким чином, кнез пружа видљив доказ побожности и оданости цркви, потврђује се као хришћански владар и истиче као добротвор.²² Он успоставља „образац” локалним представницима власти, у духу православне саборности. Као што се Христос налази на врху цркве и представља идеал сваком хришћанину, тако и владар, са врха световне пирамиде настоји да буде узор народу, чиме обезбеђује повлашћено место за себе и чланове своје породице у литургијској меморији. Тако се ктиторска и приложничка делатност кнеза Милоша уградила у темељ династичке харизме као основа за духовни легитимитет сваког потоњег Обреновића, који ће од тада почивати на угледу ктитора. Хоризонтално отискивање сакралног легитимитета условило је већу пажњу подизању парохиј-

²¹ Шире о феномену ктиторства: Р. Веселиновић, „Зашто су подизане задужбине?”, *Гласник Српске православне цркве*, година XLIV, бр. 7, Београд 1963, 278-283; М. Лазић, „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века”, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили А. Столић, Н. Макуљевић, Београд 2006, 611-659.

²² Добročинство, као важан део владаревог програма и идеологије, у циљу исказивања владареве величајности, било је познато и кнезу Милошу Обреновићу. На то указује и представа алегоријске персонификације *Добročинства* у његовом конаку у Крагујевцу. Копија слике из бечког Белведера се по казивању Ота Дубислава Пирха налазила „у великом трему”: О. Д. Пирх, *н.д.*, 172; Н. Макуљевић, „Црква у Карановцу-задужбина кнеза Милоша Обреновића: прилог проучавању односа владарске идеологије и црквене уметности”, *Рудопоље-Карановац-Краљево* (од првих помена до Првог светског рата), Београд-Краљево 2000, 288; И. Борозан, *н.д.*, 283.

ских храмова. Први помени кнежевог интересовања за обнову храмова и њихово стање потичу из 1816. године, када се у Милошевим благајничким књигама отвара рубрика „за оправљање цркава”.²³

Након Другог устанка, Милош Обреновић, од 1817. самопроглашени наследни кнез, опредељује Крагујевац за престоницу. У граду предузима радове који коренски мењају његов изглед, тако да на левој обали Лепенице започиње изградња двора. Простор дворског комплекса довршава се изградњом цркве Силаска Светог Духа на апостоле, на десној обали, недалеко од Кнежевог конака, чиме се заокружује репрезентативно градско средиште. Подизањем ове цркве, као придворне, двор у Крагујевцу добија пуни дигнитет са два стуба у свом језгру – двором и црквом – као симболима световне и духовне власти.

Најраније сведочанство о изгледу поменутог храма налази се код Јоакима Вујића у „Путешествију по

Црква Сошествија Светог Духа на апостоле

²³ Расходи народне благајне за период од 1. маја 1816. до 1. маја 1843. године садрже рубрику „на оправку цркава и манастира”: М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига I, Београд 1897, 470-471; Б. Вујовић, *н. д.*, 108.

Србији”. Вујић је тада запазио да је „после палате кнеза Милоша вредна пажње и лепо украшена црква, која од палате преко Лепенице ка истоку лежи, и да је „од каменог материјала созирана”.²⁴ У наставку, он бележи да је црква посвећена Сошествију Светог Духа, а да је „основатељ, то јест фундатор исте цркве, јего књажеско сијатељство, г. Милош”, који је цркву подигао „сопственим иждивенијем за вечное своје воспоминаније”.²⁵

Милош обнавља старе и подиже нове цркве и манастире и као најмоћнија политичка личност, с обзиром да у Србији, у периоду од 1815. до 1830. још увек није развијен државни апарат, има одлучујућу улогу у опремању и украшавању храмова.²⁶ То је пресудно у коначном уобличењу архитектонских концепција и ентеријера манастира и цркава обновљених, подигнутих и опремљених у периоду његове прве владавине. У оквиру своје ктиторске делатности и у вези са истицањем величајности кнез Милош је лично водио рачуна и око одабира градитеља и сликара својих задужбина, са циљем да оне изгледају што репрезентативније. На то указује изградња и украшавање крагујевачке Старе цркве. За радове на њој, кнез Милош ангажује Ђузепеа ди Антонија,²⁷ тадашњег најбољег мајстора за молерс-

²⁴ Ј. Вујић, *н. д.*, 170.

²⁵ Ј. Вујић, *н. д.*, 171.

²⁶ Шире о активном учешћу српских владара (од времена Првог српског устанка) у подизању, украшавању, обнављању и даривању православних храмова и манастира: Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд 2007, 14-28; Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд 2014, 13.

²⁷ Италијан Ђузепе ди Антонио, који је у Србију дошао 1820. године из Лугана, радио је на најзначајнијим грађевинама кнеза Милоша Обреновића. Као најбољи мајстор за декоративне радове, он је, у Цркви Свете Тројице, обавио завршне занатске послове, кречење, постављање подова и уређење ентеријера: П. Пајкић, „О неимарима Милошеве цркве у Крагујевцу”, *Станишта*, Крагујевац 1985, 189-191; Б. Несторовић, *н. д.*, 123.

ке послове и штукатуре, „мауера,, Мартина,²⁸ а затим зографе Алексија Лазовића²⁹ и Јању Молера³⁰ као сликаре иконостаса. После 1824. године кнез ангажује и сликара Аксентија Јанковића из Вршца за израду икона са представама Богородице са Христом и Светог Николе.³¹ Имајући у виду да је градитељ храма био Милутин Гођевац,³² јасно да је кнез Милош за изградњу и опремање своје задужбине

²⁸ 18. јуна 1821. године у писму Петру Цукићу наложено је „да би мауреру Мартину подвоз дали за довести фамилију и халат овамо”: „Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847. године”, у: *Живот и обичаји народни*, књига 15, скупио и уредио Т. Р. Ђорђевић, Београд 1925, 8; Обим и врста послова зидара Мартина нису познати, али је највероватније да је са Антониом радио на унутрашњој архитектонској декорацији и финијим завршним интервенцијама: П. Пајић, *н. д.*, 191.

²⁹ Осликавање иконостаса кнез Милош је поверио иконописцу Алексију Лазовићу, сину Симеона, родоначелника познате породице Лазовић из Бијелог Поља. Он је осликао престоње иконе, царске и бочне двери, надверја, апостолски ред у другој зони иконостаса, као и велики крст са Распећем и иконама Богородице и Светог Јована Богослова. Више о раду Алексија Лазовића у Старој цркви: А. Костић Ђекић, *Иконостас цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу*, Споменница два века Старе цркве у Крагујевцу (1818-2018), уредник З. Крстић, Крагујевац 2018, 148-166, 171; *Класицизам код Срба, Сликаство и графика*, књига III, уредник Л. Трифуновић, Београд МСМЛXVI, 162, 169, 172, 178-181; Р. Радојевић, *Ликовни живот у Крагујевцу за време кнеза Милоша*, у: Станишта, Крагујевац 1988, 26-27; О плодној делатности породице Лазовић: Б. Вујовић, *н. д.*, 194-198; Д. Милосављевић, *Сликарски Лазовићи и њихово доба*, Ужице-Прибој-Бијело Поље 2000, 42-65; 102-115.

³⁰ У периоду између 1820. и 1822. године рад на иконостасу наставио је Јања Молер, који је програм иконостаса проширио представама Раја на парапетним плочама, као и празничним редом у другој зони иконостаса. Подробије о раду Јање Молера у Старој цркви: А. Костић Ђекић, *Иконостас цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу*, Споменница два века Старе цркве у Крагујевцу (1818-2018), уредник З. Крстић, Крагујевац 2018, 166-171; Р. Радојевић, „Ликовни живот у Крагујевцу за време кнеза Милоша”, *Станишта*, Крагујевац 1988, 26-27; *Класицизам код Срба, Каталог сликарства*, приредио Никола Кусовац, Београд МСМЛXVII, 179-180;

³¹ О раду и иконама које су придружене завршној зони иконостаса Старе крагујевачке цркве: А. Костић Ђекић, *н. д.*, 171-174.

³² Поводом жалбе Јеврема Обреновића од 13. априла 1820. године, да „за манастир Чокешину не може наћи зидаре; из Немачке биће врло скупо, а друго сумња хоће ли умети каменом зидати”, кнез Милош му одговара

Иконостас цркве Сошествија Светог Духа

ангажовао тада најбоље сликаре и градитеље које је имао на располагању. Као ктитор цркве и приложник иконостаса, кнез Милош је, у уобичавању програмског решења престоње зоне иконостаса, учествовао у осмишљавању његовог програма, одређујући укључивање иконе Светог Николе у њега. Тако је у цркви, уместо представе Духова, славе и

патрона храма, у престони ред икона укључен Свети Никола.³³

Кнежева умешаност у послове изградње и опремања Старе цркве указује на њен значај као владарске задужбине. У писму које је 8. новембра 1818. званично упутио Петар Топаловић кнез ће бити обавештен да је Милутин неимар лепо завршио све послове око крагујевачке цркве.³⁴ Подизањем цркве од камена, богато украшене иконама и великим јеванђељем³⁵ које се износило током литургије, била је јасно испољена репрезентативност грађевине. Непосредно по ослобођењу од Турака, зидање каменом³⁶ представљало је најскупљи вид грађења у

18. априла 1820. „да призове Милутина неимара, који је крагујевачку цркву и Савинац зидао”: „Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847. године”, у: *Живот и обичаји народни*, књига 15, скупио и уредио Т. Р. Ђорђевић, Београд 1925, 7; Неимар Милутин Гођевац био је први зидарски мајстор који предузима крупније грађевинске послове за кнеза Милоша. Пореклом из Осата у Босни, Гођевац је прешао у Србију највероватније за време Карађорђа и настанио се у Ваљеву. Опширније о његовој плодној делатности: *Класицизам код Срба, Грађевинарство*, књига II, Београд, МСМЛXVI, 26-27; Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 71; П. Пајкић, „О неимарима Милошеве цркве у Крагујевцу”, у: *Станица*, Крагујевац 1985, 187-189; Б. Вујовић, *н. д.*, 112.

³³ Кнез Милош је инсистирао на замени места иконе Светог Јована Крститеља иконом Светог Николе. О специфичностима програмског решења престоног реда иконостаса цркве Свете Тројице: А. Костић Ђекић, *н. д.*, 147-185.

³⁴ *Писмо Петра Топаловића кнезу Милошу Обреновићу*, Крагујевац 8. новембар 1818, КК XV, 58, Архив Србије

³⁵ Сачувано је сребром оковано Јеванђеље које помиње Јоаким Вујић из времена настанка цркве. Најстарије сачувано Јеванђеље у ризници Цркве Свете Тројице потиче из 1809. године и штампано је у Московској синодалној типографији: Ј. Вујић, *н. д.*, 170.

³⁶ Оскудне финансијске могућности, недостатак квалитетних материјала и школованих градитеља, оптерећивали су изградњу цркава у периоду Милошеве владавине. Од постојаног материјала претежно су грађене варошке цркве: А. Кадиевић, М. Ђурђевић, „Архитектура јавних објеката у Карановцу-Краљеву у XIX веку”, у: *Рудопоље-Карановац-Краљево* (од првих помена до Првог светског рата), Београд-Краљево 2000, 272; Камен је био скуп материјал и одликовао је задужбине кнеза Милоша и истакнутих личности земље. Његова набавка изискивала је велике

Србији. О значају и угледу храма у Крагујевцу говори и чињеница да су се, по добијању Хатишерифа 1830, у првој групи наручених звона за цркве у Србији налазила и она за цркву у Крагујевцу. По својој цени спадала су међу најскупља.³⁷ Тиме је репрезентативност крагујевачке цркве била додатно истакнута. Поред стварне потребе да се храмови на територији Кнежевине Србије опреме звонима, оваква кнежева активност била је у служби поли-

Престоно Јеванђеље штампано у Москви 1809. године са сребрним оковом израђеним у време подизања цркве

напоре: Н. Макуљевић, „Црква у Карановцу-задужбина кнеза Милоша Обреновића: прилог проучавању односа владарске идеологије и црквене уметности”, у: *Рудопоље-Карановац-Краљево* (од првих помена до Првог светског рата), Београд-Краљево 2000, 290.

³⁷ Звона су била од једанаест и по центи и коштала су 4025 гроша: М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига III, Београд 1899, 566.

тичке пропаганде. Звона су, наиме, представљала симбол политичких промена и остварене државне и црквене слободе, за коју је кнез као државник био заслужан.

У циљу истицања себе као ктитора, сопственог владарског достојанства и статуса своје породице, Милош Обреновић наручује плочу израђену од скупоценог црвеног мермера³⁸ са брижљиво исписаним петнаесторедним ктиторским записом који гласи: „У славу Свете Јединосушне и Нераздељиве Тројице Оца и Сина и Светог Духа у вароши Крагујевцу трудом и прилогом Богом умудреног заштитника и одбранитеља православне вере господара Милоша Обреновића, врховног кнеза Србије, родом из села Брунице, тридесет пете године од рођења и треће своје кнежевства у Србији, а током владавине турског султана Махмуда – 1818. године од рођења Христовог. Браћа његова били су Јован и Јеврем и од почившег брата Милана син Христофор, супруга Љубица и још неузрасле две кћерке: Петрија и Јелисавета и млади син Милан”. Првобитно је био у питању четрнаесторедни натпис, али је касније додат још један ред након рођења кнежевог сина Милана. Како први текст не наводи име кнежевића, натпис је могуће датовати пре рођења Милана Обреновића, што значи да је могао настати и 1818. године. По рођењу Милана, кнез је наложио да се његово име доклезе. Не чини се да је иста рука радила цео натпис, с обзиром на то да је петнаести ред исклесано слабије вешт клесар, на шта указују слова неправилног облика. Ктиторску плочу, истоветну са плочом

која је израђена за Стару цркву у Јагодини,³⁹ кнез Милош је наручио у Аустрији. Обе плоче карактеришу веће размере у односу на друге које је као ктиторске записе уграђивао у своје задужбине, што говори и о значају које им је кнез придавао. Осим већих димензија, плоче са ктиторским записима у Крагујевцу и Јагодини одликују прецизност каморезачког рада и лепа, уједначена слова.

Ктиторски натпис из 1818. године

Кнез Милош је понекад наручивао из иностранства посебно украшене плоче од црвеног мермера, које је постављао над гробовима чланова своје уже породице. Код Старе цркве у Крагујевцу, јужно од олтарске апсиде, налазе се две, клесане 1823. и 1828. године, постављене на гробовима Гаврила „дволетнога младенца, сина књаза Србскога Милоша Об-

³⁸ Ктиторске плоче које су израђиване током прве владавине кнеза Милоша биле су скромног изгледа, осим неколико плоча које је кнез наручио да се израде у Аустрији од црвеног мермера. О плочама са ктиторским натписима које су клесане до Првог српског устанка, током Карађорђевог доба, као и током владавине кнеза Милоша Обреновића: Б. Вујовић, *н. д.*, 360-361.

³⁹ О односу текста ктиторског натписа са јагодинске цркве и текста сличног натписа који се налази на Цркви Свете Тројице у Крагујевцу: Б. Цветковић, „Епиграфски споменици у комплексу цркве Светог Архангела Михаила у Јагодини”, у: *Два века Старе цркве у Јагодини*, уредник А. Гајић, Јагодина 2017, 303.

реновића” и Марије „дволетне кћери”, као и „четворолетне питомице књаза србског,, Велике.⁴⁰

У годинама борбе за аутономију, постављање владарског престола у крагујевачкој цркви, било је од велике важности за кнеза Милоша. Владарски престо истицао је његов положај у односу на турског пашу, али уједно и у односу на могуће домаће претенденте.

Надгробне плоче Гаврила, Марије и Велике,
из 1823. и 1828. године

⁴⁰ Сво троје су ванбрачна деца кнеза Милоша. Велика је умрла 30. јуна 1823, Марија 4. јула исте године, док је Гаврило умро 30. јануара 1828. године. Код Старе крагујевачке цркве налазе се две надгробне плоче, јер гробове Марије и Гаврила покрива једна плоча.

Као црквени мобилијар без непосредне улоге у богослужењу – архијерејски и владарски престо, представљали су током XIX века, битан елемент у декорацији предолтарског простора у црквама Србије.⁴¹ Истакнутим положајем у симболичкој топографији храма и ликовним програмом они су наглашавали значај личности које су на њима седеле. Установљење места архијереја у парохијском храму условљено је православним теолошким схватањима, док се владар сматрао Божијим изабраником и носиоцем благодати Божије, па је тако и њему било намењено истакнуто место у цркви.⁴²

Архијерејски трон у Старој цркви у Крагујевцу постављен је ближе иконостасу, на наслону се налази икона Исуса Христа, а изнад ње је постављена архијерејска круна. Владарски престо је виши од архијерејског, што је у случају крагујевачке цркве и кнеза Милоша као њеног ктитора слало јасну поруку. На наслону владарског трона дат је занимљив приказ српског грба, са чалмом на врху, испод којег се налази амблематска представа⁴³ са поруком која је преузета из 23. Псалма: „Милост твоја пратиће ме у све дане живота мог” (и ја ћу наставити у дому Господњем задуго).⁴⁴

⁴¹ Шире о архијерејским и владарским троновима: Н. Макуљевић, „Прилог познавању сликаних програма владарских тронов у Србији (1804–1914)”, у: *Саопштења XXVII–XXVIII* 1995/96, Београд 1995/1996, 229–232; М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 60–61; Н. Макуљевић, *Црква Светог Архангела Гаврила у Великом Градишту*, Велико Градиште 2006, 79.

⁴² Сложено симболично значење архијерејског трона ослања се на традиционално наслеђе које се континуирано развијало још од ранохришћанских времена: М. Тимотијевић, *н. д.*, Нови Сад 1996, 61.

⁴³ О амблематском начину изражавања у српском друштву током XIX века: Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Београд 2006, 208–211.

⁴⁴ Натпис на владарском трону гласи: „МАТЬ ТВОА. ГДИ ПОЖЕНЕТЪ МА. ВСА ДНИ ЖИВОТА МОЕ-ГО”.

Архијерејски и владарски трон у цркви Сошествија Светог Духа на апостоле

Приложнички дарови кнеза Милоша ризници цркве Сошествија Светог Духа

Не постоје предочнији сведоци корените промене и садржајног свепрожимајућег развоја, од материјалних извора који спадају у мобилијар историјско-уметничких предмета, књижног фонда и црквених текстилија. Свеукупно, они чине реквизијаријум епохе и као обједињена ризница представљају необорив доказ и огледало религиозних, по-

литичких, општекултурних, друштвених, привредних, имовинских и моралних кретања. Једном речју, та ризница огледало је саме историје, за онај период када су њени предмети настали и сакупљани, као и за ону географију, на којој је настала.

Поред посла на обнављању старих и подизању нових манастира и цркава, кнез Милош Обреновић се старао и о снабдевању цркава потребним утварима и богослужбеним књигама. О обиму његових приложничких активности подробније говори Јоаким Вујић: „Потом благоизволео је различита орнамента и украшенија церковна, као што су прекрасне злато и сребром извезене одежде, сребропозлаћене путире, звездице, крстове, сребром окована и позлаћена евангелија, сребрне кадилнице, чираке и др. убогим црквама и манастиром даровати”.⁴⁵

У склопу свог путовања по Кнежевини Србији, које је предузео по налогу кнеза Милоша 1826, Вујић је током тронедељног боравка у Крагујевцу обишао Стару цркву. Свакако главни део Вујићевог описа чини одељак у којем је сачинио прави мали инвентар црквених драгоцености. Запис сведочи да „у цркви стоји све по начину благочестиве цркве уређено, као што је олтар с чесном трпезом, на којој лежи свето јеванђеље са сребром обложено и позлаћено; равно и округ – прибор, опрема црквена је доста знаменита како и проче друге вешчи које олтару припадају. Потом је могуће видети и лепо, ново темпло, с царским вратима, главним иконама и с 9 сребрних кандила украшено. Затим је могуће у цркви видети два прекрасна стаклена полијелеја, владикин сто и кнеза Милоша прекрасни измолочени сто, на којем горе на врху стоји грб Србије”.⁴⁶

⁴⁵ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, друга књига, Београд 1901, 172-173.

⁴⁶ Ј. Вујић, *н. д.*, 170-171.

Приложнички дарови кнеза Милоша у храму Свете Тројице важан су извор за тумачење слике кнеза Милоша Обреновића и деветнаестовековне Србије. Репрезентативни богослужбени предмети, свете иконе, литургијске књиге и друге црквене утвари, одражавали су углед, али и естетска схватања влада-ра као приложника, с обзиром да су поред друштвене, политичке и социјалне, преносили и естетску поруку. Својим изгледом, наменом и материјалом, даровани предмети су били и у функцији потврде кнежевог статуса, угледа и моћи. Кнежеви приложнички дарови, сачувани у ризници Храма Соше-ствија Светог Духа у Крагујевцу, представљају и један од важних елемената у изградњи породичног и личног идентитета родоначелника владарске куће Обреновић, али су и средство у стварању и утврђивању породичне меморије.

На територији Кнежевине Србије током XIX века свеобухватан је значај иконе, као и ширина њеног утицаја на црквени, државни, друштвени и лични живот појединаца, чак и на њихов менталитет и на формирање естетских погледа и приоритета. Прилагање икона храмовима углавном је имало есхатолошки карактер. Један од најбитнијих елемената који је подстицао ктиторску и приложничку активност јесте литургијска меморија. О томе сведочи велики број ктиторских натписа, у којима се углавном као мотив прилагања истиче вечни спомен и то најчешће *живих за здравље а мртвих за душу*.⁴⁷ Како је приложништво представљало систем истицања појединца у верској заједници, значај икона условљавао је и значај приложника. Овај систем подразумевао је хијерархијско првенство које су у заједници имали приложници икона Христа и Бо-

городице. То се јасно показује на територији Кнежевине Србије где најистакнутије личности, попут кнеза Милоша или локалних кнезова, прилажу првенствено иконе са представама Христа и Богородице.⁴⁸

Четрдесет икона сачуваних у ризници Цркве Свете Тројице чини колекцију која се формирала од изградње цркве до данашњих дана⁴⁹ и представља приложничке дарове ктитора кнеза Милоша, различитих еснафских удружења и угледних крагујевачких породица, о чему сведоче записи са наведеним именима приложника и сврхом заветног даривања. Већи део збирке чине целивајуће и празничне иконе мањих димензија, од којих су сачуване двадесет четири.

Највећи број икона у крагујевачкој цркви припада зографском моделу⁵⁰ и дело су Јована Стергевића (Стеријевић), познатијег као Јања Молер,⁵¹

⁴⁸ Н. Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: Иконостас цркве Свете Тројице у Врању”, у: *Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008*, Врање 2008, 75.

⁴⁹ По попису из 1836. године Стара црква је поседовала четрдесет девет икона: Ђокић, Н., „Цркве у крагујевачком округу за време прве владавине књаза Милоша”, у: *Крагујевац престоница Србије 1818–1841*, зборник радова, књ. 1, Крагујевац 2006, 275; Највећи број икона Старе цркве припада зографском моделу. Осим радова зографа, у збирци икона Старе крагујевачке цркве налазе се и иконе академске провинијенције. Поред Јање Молера, иконе су дела сликара Стерије Јовановића, Илије Димитријевића, Душана Обреновића, Воје Трифунковића, П. Драгића и других. О иконама које чине део ризнице цркве Свете Тројице: А. К. Ђекић, *Збирка икона цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу*, у: *Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818–2018)*, уредник З. Крстић, Крагујевац 2018, 187–214.

⁵⁰ Опширније о деловању зографских дружина које су долазиле са подручја северне Грчке, јужне Македоније и Албаније, нешто мање са Дојрана и неких делова источне Македоније: М. Јовановић, *Српско црквено грађитељство и сликарство новијег доба*, Београд-Крагујевац 1987, 53; М. Јовановић, *Међу јавом и мед сном српско сликарство 1830–1870*, Београд 1992, 61; Д. Милосављевић, *Сликари Лазовићи и њихово доба*, Ужице, Прибој, Бијело Поље 2000, 60–61.

⁵¹ У Крагујевац се око 1820. године заједно са породицом досељава један од најплоднијих и најпознатијих зографа Милошевог доба – Јања

⁴⁷ М. Лазих, н. д., 634; М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 39.

омиљеног сликара кнеза Милоша. Он је најпознатији представник ширег таласа зографског сликарства у периоду велике обнове црквене уметности након Другог устанка. Најранија дела Јање Молера која се везују за Крагујевац имају записе из 1822. године, када је радио празничне иконе за иконостас новоподигнуте Цркве Сошествија Светог Духа, али и многа друга, појединачна иконописна дела за исти храм.⁵²

О Молеровом угледу и посебној кнежевој наклоности коју је уживао говори и чињеница да се у већини цркава које је Милош градио као своје задужбине најчешће налазе иконе Јање Молера. У низу докумената који се односе на расходе Кнежевске канцеларије више пута се помиње име Јање Молера, коме су исплаћивани новчани износи за израду икона или молерско украшавање унутрашњости новоизграђених профаних грађевина.⁵³

На снагу поштовања Богородичиног култа у Кнежевини Србији током XIX века, указује учесталост њеног приказивања и чињеница да најистакнутије личности, попут кнеза Милоша, прилажу црквама управо иконе са представама Богородице.

Молер. Деловање његове сликарске дружине може се пратити и раније, у периоду од 1815. до 1819. године, када је сликао мали иконостас у јужном броду старе цркве у Нишу. Наредне две деценије радио је у многим местима од Ниша до Пожаревца: Б. Вујовић, *н. д.*, 254-256; М. Јовановић, *Српско црквено грађитељство и сликарство новијег доба*, Београд-Крагујевац 1987, 53.

⁵² О једном од најплоднијих и најпознатијих зографа Милошевог доба, Јањи Молеру, као и о битним и постојаним одликама његовог дела, иконографским обрасцима које користи, обради фигура, драперија и орнаментике, обилној употреби злата, богатој барокној орнаменталној декорацији свих елемената слике, шароликости колорита: Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791–1848*, Београд 1986, 254-256.

⁵³ На то упућују подаци које Мита Петровић износи у књизи *Финансије и установе обновљене Србије*, где стоји да је од новца од ђурђевског пореза за 1828. годину, 28. октобра „за 1 конту Јањи молеру за иконе” издвојена сума од 722 гроша, док је од ђурђевског пореза за 1829. 31. октобра Јањи Молеру за иконе издвојено 680 гроша: М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига III, Београд 1899, 244, 266.

Међу иконама монументалних димензија које се налазе у ризници Храма Свете Тројице, по својој репрезентативности, издваја се икона са представом Богородице са Христом (кат. бр. 20), која припада зографском иконописачком кругу. Икону, рад Јање Молера, 1824. године приложио је кнез Милош Обреновић о чему сведочи делимично сачуван натпис у дну иконе исписан црвеним словима: „пре-сватаа богородице моли бога о рабѣ твоєѣ князѣ сербскомѣ милошѣ обреновића супр чад і братио егѡ 1824”. То потврђује и податак који износи Мита Петровић да су од новца од митровског пореза за 1823. годину, 1824. купљене две иконе за крагујевачку цркву, које су плаћене 140 гроша.⁵⁴ Наведена икона са представом Богородице вероватно је била једна од њих, али нема поузданих података о томе каква је била друга икона.

Друга икона монументалних димензија, дар кнеза Милоша, је икона Рођења Богородице (кат. бр. 21), која се на основу стилских особености може приписати руци Јање Молера иако на њој нема записа о самом сликару.⁵⁵ Како исписивање натписа није било важећи образац само за иконе са ликовима, већ и за иконе на којима су приказивани велики празници, као и сцене из живота Христа, Богородице и светитеља, Молер је и на овој икони крупним декоративним црвеним словима исписао назив.⁵⁶ Икона са представом Рођења Богородице према запису који постоји на њој, настала је, или је приложена храму 1828. године. Поуздан податак о томе да је кнез Милош 28. октобра 1828. године исплатио Јањи Молеру 722 гроша за иконе,⁵⁷ објав-

⁵⁴ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига II, Београд 1897, 306.

⁵⁵ На овакав став упућује: А. Костић Ђекић, *н. д.*, 198.

⁵⁶ Више о повезаности натписа и слике, имена светитеља и његовог лика: М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 61.

⁵⁷ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига III, Београд 1897, 244.

љује Мита Петровић у својој трећој књизи посвећеној финансијама и установама обновљене Србије. Остаје непознато који број икона је био у питању, као што се не знају ни други детаљи везани за то којим црквама су биле намењене. Из тог разлога се с опрезом може претпоставити да је ова икона са исписаном 1828. годином, која се данас налази у крагујевачкој цркви, могла бити једна од њих.⁵⁸ У *Инвентару цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу* из 1890. године наводи се да је икону цркви даровала госпођа Стана, жена Марка Сарајлије, иако, за разлику од других икона које дарује цркви, на овој нема никаквог записа о томе, те овај навод треба прихватити са резервом.⁵⁹

У ризници Старе крагујевачке цркве чувају се две плаштанице намењене литургијском прослављању Страсне седмице, када наос цркве доживљава значајне промене, како би се верници подсетили Христовог страдања.⁶⁰ На Велики петак се у наосу цркве поставља посебна конструкција која симболички представља гроб Исуса Христа, на који се полаже плаштаница.⁶¹

Када су половином треће деценије XIX века вршени пописи свих цркава, Црква Свете Тројице имала је једну плаштаницу.⁶² Потпунији попис из шездесетих година наводи плаштаницу за гроб Хри-

стов, у комплекту са белим застором и девет белих чаршава за Христов гроб и Часну трпезу као и дрвену конструкцију Христовог гроба.⁶³ Године 1890. у *списку непокретног и покретног имања крагујевачке цркве Сошествија Светог Духа* помиње се плаштаница „у кутији – сандуку свом, на кадифи свилом и срмом вежена”, која је током године чувана у припрати цркве.⁶⁴ У питању је плаштаница која припада наративном типу са представом Полагања Христовог тела у гроб⁶⁵ (кат. бр. 22). Иконографска решења која су примењивана током развоја овог литургијског предмета поклапала су се са онима која су коришћена на антиминосима. Тип наративног визуелног представљања Полагања Христовог тела у гроб повезан је са иконографским формулацијама које се јављају на антиминосима, уобличаваним током XVII и XVIII века на подручју Карловачке митрополије.⁶⁶ Ови антиминоси настали су под утицајем руске и украјинске барокне реформе, али и према западноевропским обрасцима. Тако је временом развијена особена композициона схема у коју се, осим Јосифа и Никодима, уводе Богородица и Јован Богослов, а потом и мирносице и анђели.

Раскошна плаштаница из ризнице цркве Свете Тројице, која се одликује чистотом композиције, одмереношћу у избору и обради детаља који прате основни мотив и централну представу мртвог Ису-

⁵⁸ На овакав став упућује: А. К. Ђекић, *н. д.*, 198.

⁵⁹ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 104, Крагујевац 1890, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁶⁰ О изменама које је доживљавао ентеријер наоса током Страсне седмице: Н. Макуљевић, *Црква Светог Архангела Гаврила у Великом Градишту*, Велико Градиште 2006, 82.

⁶¹ Ј. Фундулис, *Литургика 1, Увод у свето богослужење*, Краљево 2004, 33-34.

⁶² Н. Ђокић, „Цркве у крагујевачком округу за време прве владавине књаза Милоша”, у: *Крагујевац престоница Србије 1818-1841*, зборник радова, књ. 1, Крагујевац 2006, 275.

⁶³ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 24, Крагујевац 1864, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁶⁴ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 183, Крагујевац 1890, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁶⁵ Величине је 144 x 92 cm, тело Христово 86 x 22 x 3 cm.

⁶⁶ В. Даутовић, „Династичка ктиторја и лична побожност Обреновића: даривање цркава богослужбеним предметима и утварима”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, ур. А. Боловић, А. Марушић, Горњи Милановац 2016, 161-162.

са Христа, настала је половином XIX века у руској везиљачкој радионици. Према предању које је сачувано међу старијим свештенством Старе цркве, кнез је ову скупоцену плаштаницу купио за своју задужбину у Крагујевцу. Постоје извесне сличности између ове плаштанице и плаштанице руске израде са представом Полагања Христа у гроб, која је настала половином XIX века и чува се у ризници манастира Дечана.⁶⁷

Плаштаница приказује Полагање тела Христовог у гроб којем присуствују Јосиф и Никодим, са Богородицом, Светим Јованом и двома Маријама. Израђена је на правоугаоном комаду кадифе вишњеве боје. У средишту композиције је Христово наго тело, приказано са платном обавијеним око бедара. Представа мртвог тела Христовог изведена је обликовањем антропоморфне основе техникама каширања платна, које је потом осликано.⁶⁸ Преко бедара тродимензионално обликованог и осликаног тела Христовог пребачена је туника која је као и покров на који је положено тело и нимб око главе израђена у две боје техником златовеза.⁶⁹ Христово мртво тело у гроб полажу Јосиф из Ариматеје и Никодим, чија су одећа и нимбови изведени златовезом, док су лица и руке сликани, па потом аплицирани на подлогу од кадифе. У позадини су три фигуре, погледа усмерених ка мртвом Христу: Богородица је приказана у средишту, са склопљеним длановима на грудима, погнута у гесту жалости, лево

од ње је Свети Јован Богослов, а десно Марија Магдалена. Четири крилате фигуре анђела приказане су у угловима, док су уз доњу ивицу извезена обележја Христовог страдања: трнов венац, губа, копље, клинови са алатом и кеса са тридесет сребрњака. На доњој маргини плаштанице је текст тропара који почиње речима „Благообразни Јосиф”, а пева се у току Страсне седмице на Велику суботу. Везене фигуре шестокрилих Серафима распоређене су у угловима. Доминантан значај Христове личности на плаштаници наглашен је централним положајем и увећањем у односу на остале представљене личности.

Целовит увид у приложничке дарове кнеза Милоша Обреновића пружају писани документи и инвентари, сачувани у Архиви Цркве Сошествија Светог Духа. У пописима предмета може се препознати данашњи ризнички инвентар, али наилазимо и на предмете који нису сачувани. Од две петохлебнице, наведене у инвентару храма 1890, у ризници се данас налази једна из 1833, поклон Милета Подгоричанина. Петохлебница, која је описана у инвентару као „бечка направа, сва од сребра, прилог Милоша Обреновића, кнеза српског”,⁷⁰ није сачувана. Потпунији попис из 1898. године наводи и „два свећњака, чирака пред иконостасом од жутог месинга”,⁷¹ приложнички дар кнеза Милоша, који такође нису сачувани.

На почетку XIX века књиге су у Србији биле реткост.⁷² Налазиле су се само у црквама и манасти-

⁶⁷ Упоредити: М. Шакога, *Дечанска ризница*, Београд 1984, 272.

⁶⁸ Детаљан опис плаштанице видети у: В. Даутовић, *Ризница Храма Силаска Светог Духа: Визуелни аспекти литургијског живота Старе крагујевачке цркве*, Споменница два века Старе цркве у Крагујевцу (1818–2018), уредник З. Крстић, Крагујевац 2018, 244.

⁶⁹ В. Даутовић, *Ризница Храма Силаска Светог Духа: Визуелни аспекти литургијског живота Старе крагујевачке цркве*, Споменница два века Старе цркве у Крагујевцу (1818–2018), уредник З. Крстић, Крагујевац 2018, 244.

⁷⁰ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошеств. Св. Духа вршен Новембра 1890. у Крагујевцу*, ставка 23, Крагујевац новембар 1890, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁷¹ *Инвентар непокретности и покретности Цркве крагујевачке Храма Сошествија Светог Духа за 1898*, ставке 201, 197, Крагујевац март 1898, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁷² И у каснијим деценијама, књиге се наслеђују, чак и у круговима највиших верских достојанственика, што је санкционисано 1839. године

рима, и то искључиво верске садржине, али их је било мало „чак ни десета част” од онога колико их је било потребно.⁷³ Из тог разлога су свештеници били „принуђени преписивати молитве и стихире из печатних књига и један другом додавати”.⁷⁴

Цркве, изграђене за време прве владавине кнеза Милоша добијају штампане књиге, набављане из Аустрије и Русије. Највише их је штампано „в царствујушчем великом граду” Москви и у Кијевско-печерској лаври. Јоаким Вујић у свом делу *Путештвије по Србији* указује да је кнез Милош „равним начином благоизволео из Росије различите церковне књиге, које су на толико и толико хиљада гроша износиле, донети, пак такожде такове по убоги црква и манастири туне пораздавати”.⁷⁵

У изградњи, одржавању и истицању идентитета једног храма велику важност имао је књижни фонд који је био неопходан за вршење богослужења. У крагујевачкој цркви Јоаким Вујић је још 1826. видео „цели окрут књижевни”,⁷⁶ што значи да је она имала све потребне књиге пре него што је крагујевачка штампарија и отпочела да ради. Када су по-

уредбом о правима и дужностима архијереја. У члану који се односи на заоставштину архијереја, указано је на неопходност да „књиге како церковне, тако и друге, остану у Двору Архијерејском ради устројенија библиотеке Архијерејске”: *Зборник правила, уредаба и наредба Архијерејског сабора Православне српске цркве у Краљевини Србији*, Београд 1900, 15; Године 1855. Архијерејски сабор опомиње свештенство да је „дужно набављати себи најпотребније књиге богословског садржаја”: Исто, 51.

⁷³ Од књига су имали само Требник за свој посао и понекад Часловац и Псалтир (из којих су учили) да се Богу моле: *Новине српске*, № 1. I година, у петак 5. јануарија 1834, фототипско издање, уредник М. Демић, Крагујевац 2005, 3-4; Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Београд 1901, 9; Т. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша, културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд 1922, 113-115.

⁷⁴ *Новине српске*, I година, № 1, у петак 5. јануарија 1834, фототипско издање, уредник М. Демић, Крагујевац 2005, 3-4.

⁷⁵ Ј. Вујић, *н. д.*, друга књига, Београд 1901, 173.

⁷⁶ Ј. Вујић, *Путештвије по Себији*, прва књига, 171.

ловином треће деценије XIX века вршени пописи свих цркава, Стара црква имала је, између осталог, двадесет два минеја, пет Октоиха, два Триода, један Општи минеј, два Празнична минеја и два Пентикостара.⁷⁷ Документи из шездесетих и деведесетих година XIX века, сачувани у цркви Свете Тројице, понудили су пописе, али и опште карактеристике и описе богослужбених књига. Списак црквених утвари за 1863. годину наводи да је црква поседовала двадесет четири месечна минеја у „средњем стању”, пет Октоиха, два Триода посна, два Цветна триода, један Општи минеј у добром стању и један Празнични минеј.⁷⁸ Попис из новембра 1890. године поред пет Октоиха и двадесет четири Минеја, наводи и „два Пентикостара у старом тврдом кожном повезу”.⁷⁹ Кнез Милош се старао о набавци богослужбених књига о чему је остављао прецизне ктиторске записе. Својој придворној цркви у Крагујевцу даровао је деветнаест књига, штампаних у Московској синодалној типографији: петнаест *Минеја* – тринаест месечних, један *Општи* из 1811. и један *Празнични* из 1816. године, затим два *Осмогласника*, један *Триод* и један *Пентикостар*. У *Триоду посном* из 1811. године је дугачак запис на двадесет осам страна. Овакви записи, у распону од дванаест до осамнаест страна, налазили су се и у осталим књигама. Све књиге дароване су исто-

⁷⁷ Ђокић, Н., „Цркве у крагујевачком округу за време прве владавине кнеза Милоша”, у: *Крагујевац престоница Србије 1818-1841*, зборник радова, књ. 1, Крагујевац 2006, 276.

⁷⁸ *Списак Цркве Крагујевачке од ње покретног и непокретног имања и од ње утвари њне за 1863. годину*, ставке 50, 49, 51, 52, 53 и 63, Крагујевац 10. фебруар 1864; *Инвентар њ Покретног имања Цркве Крагујевачке За Рачунску 1865/6. годину*, ставке 55, 56, 57, 58, 66, Крагујевац 1. мај 1867, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁷⁹ *Списак Непокретног и Покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 121, 122 132, Крагујевац новембар 1890, Архива Старе цркве у Крагујевцу

времено 1. септембра 1823. године и те записе, који су садржајно исти у свим књигама, учинио је на осамнаест књига Јаков Јакшић, секретар Конзисторије, како се потписао у Триоду посном. Рукопис приложничког записа у минеју за новембар, разликује се од рукописа на осталим књигама и особа која је оставила запис направила је грешку, па је уместо да упише минеј написала да се ради о ирмологији.⁸⁰

Значај минеја који се налазе у Цркви Свете Тројице сагледава се у томе што су на њиховим маргинама, поред штампаног текста, забележени кратки летописни подаци о разним догађајима локалног или општег карактера. Понеки записи дају предност историјским догађајима и обавештавају нас о дешавањима која су била део културног сазревања српског народа. Понекад додатно указују на оно времено политичко стање у Кнежевини/Краљевини Србији. Уз текст од 14. новембра стоји забележено: „На данашњи дан, 14. септембра 1860. умро саздатељ храма књаз Милош у Топчидеру, код Београда”.⁸¹ У минеју за фебруар, под даном 22. фебруаром, записан је следећи текст: „На данашњи дан 1882. године, у понедељак, српска Народна скупштина прогласи Србију за краљевину и српског кнеза Милана за првог краља Србије. У Крагујевцу би тродневно весеље”.⁸² Године 1882. свештеник Старе крагујевачке цркве, забележио је 11. октобра: „Овога дана, у 11 часова и 15 минута пре подне, жена убијеног Јеврема Марковића, пуцала је из револвера на краља Милана и то у тренутку, када се сагао да пољуби икону у Саборној цркви у Београду.

⁸⁰ *Минеј за месец новембар*, Москва 1807, Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

⁸¹ *Минеј за месец септембар*, Москва 1807, 163, Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

⁸² *Минеј за фебруар*, Москва 1807, 212, Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

Метак је промашио”. У минеју за јун, под даном 24. јуном 1899. године остао је запис: „На данашњи дан у 6 часова по подне извршен је код Калемегдана у Београду атентат на врх. коман. активне војске Милана Обреновића”.⁸³ У једној напомени на маргини, од 29. маја записано је: „На данашњи дан 29. маја погинуо је мудри владалац Србије кнез Мијаило (1868) у Топчидеру а 1903. у двору погинули краљ Александар I Обреновић и краљица Драга у своме дворцу од официра завереника”.⁸⁴

Од приложничких дарова кнеза Милоша у библиотеци Цркве Свете Тројице сачувано је пет минеја за месеце јануар (кат. бр. 1), март (кат. бр. 3), јун (кат. бр. 6), новембар (кат. бр. 12) и децембар (кат. бр. 13), док се у самој цркви, у левој певници, налазе минеји за месеце фебруар (кат. бр. 2), април (кат. бр. 4), мај (кат. бр. 5), јул (кат. бр. 7), август (кат. бр. 8), септембар (кат. бр. 9), октобар (кат. бр. 10) и новембар (кат. бр. 11). Сви минеји штампани су у децембру 1807. године у Московској синодалној типографији. Поред тринаест месечних минеја, у крагујевачкој цркви чувају се *Општи минеј*, штампан у октобру 1811. (кат. бр. 14) и *Празнични минеј*, штампан у децембру 1816. године (кат. бр. 15). Оба минеја имају приложнички запис исписан на петнаест страна. Начин обликовања минеја који су стизали у српске цркве почетком XIX века, као и њихова графичка опремљеност, показују једноставније богослужбене књиге уобличаване према принципима по којима су биле обликоване књиге тог времена. Минеји су пресвучени кожом у коју је, на средини горње корице, утиснут декоративни дугуљаста медаљон или ређе

⁸³ *Минеј за месец јун*, Москва 1807, 175, Библиотека Старе крагујевачке цркве, бр. 00036

⁸⁴ *Минеј за месец мај*, Москва 1807, 293, Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

иконографска композиција.⁸⁵ У свим минејима пагинација листова је извршена црквенословенским бројевима у горњем десном углу сваког листа. Приложнички записи у минејима крећу се у распону од дванаест до осамнаест страна.

У цркви се данас чувају два Осмогласника из прве половине XIX века, чији су повези каснијег датума.⁸⁶ Први, *Октоих 1 - 4* (кат. бр. 16) штампан је у Москви априла месеца 1818. године, увезан је у прилично очуване, бордо сомотом пресвучене дрвене корице. Другом, *Октоиху 5 - 8* (кат. бр. 17), недостаје први лист, тако да је није могуће утврдити место и годину штампања. Књига је увезана у чврсте, дрвене корице пресвучене црвеним текстилом, који је прилично оштећен.

Пентикостар (кат. бр. 18) који се чува у Старој крагујевачкој цркви штампан је у Московској синодалној типографији у време императора Александра Павловича, октобра месеца 1815. године.

Преглед богослужбених књига, дарова кнеза Милоша 1823. године, завршавамо химнолошком књигом која садржи службе Свете четрдесетнице, укључујући и службе њене припремне недеље.⁸⁷ У питању је *Триод носни* (кат. бр. 19), штампан у Москви у децембру 1811. године, у којем се налази на-

тпис о приложничком дару кнеза Милоша на двадесет осам страна. Ради се о изузетно обимној књизи која има шесто тридесет листова и хрбат широк скоро једанаест центиметара.

Скроман илустративни материјал и оскудна ликовна опрема, карактеристични за руско штампарство XVIII века, присутни су на свим литургијским књигама које се чувају у Старој крагујевачкој цркви. Чињеница је да су руске књиге у Србији имале другу тежину, пре свега православну провенијенцију. Када су у питању техничка својства и естетски квалитет повеза,⁸⁸ као и начин украшавања литургијских књига које су рађене у Русији, све их повезују заједничке особине: скромнији повези, једноставни украси и двобојна техника штампања књига.

Архивска грађа

Архива Старе цркве у Крагујевцу
Архив Србије
Књажевска канцеларија 1815–1839.
Народна скупштина
Раритети
Народни музеј Крагујевац
Збирка завичајне књиге и штампе

Објављена грађа

„Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847. године”, у: *Живот и обичаји народни*, књига 15, скупио и уредио Т. Р. Ђорђевић, Београд: Српска Краљевска Академија, Српски етнографски зборник, књига тридесет трећа, 1925.

⁸⁵ Украшавање корица калупима и печатима вршило се док је кожа још влажна, а подлога од лепка још мека, да би рељеф био што јаснији. На калупима су били резани разни орнаменти, геометријски и биљни, затим животињске представе, хералдички знаци, монограми, делови текстова и иконографске композиције. Опширније о начинима украшавања повеза, као и о орнаментици на повезима: З. Јанц, *Кожни повези српске ћирилске књиге од XII до XIX века*, Београд 1974, 28-29, 48-67.

⁸⁶ Попис богослужбених књига из 1890. године доноси податак да је црква поседовала пет Отоиха у тврдом кожном повезу: *Списак Непокретног и Покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 121, Крагујевац новембар 1890, Архива Старе цркве у Крагујевцу

⁸⁷ Више о овој литургијској књизи: Ј. Фундулис, *Литургика 1, Увод у свето богослужење*, Краљево 2004, 64.

⁸⁸ Шире о техникама прошивања и повезивања књига, као и о украшавању повеза у: З. Јанц, *Кожни повези српске ћирилске књиге*, Београд 1974, 27-31, 48-67.

Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији изда-них од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. године, 30, Београд 1877.

Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Срби-ји од 5. јула до 28. октобра 1875. године, 33, Београд 1878.

Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског са-бора Православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839–1900 године), Београд 1900.

Протоколи редовне Народне скупштине држане о Миољудне 1867. године у Крагујевцу, Београд 1868.

Протоколи Велике народне скупштине држане 10. ју-нија 1869. године у Крагујевцу, Београд 1870.

Стенографске белешке о седницама ванредне Народне скупштине која се састала у Крагујевцу на дан 11. маја 1880. године, Београд 1880.

Литература

Бановић, М., Топаловић, Б., *Народне скупштине у Крагујевцу у 19. веку*, Крагујевац, Народни музеј Крагује-вац, 2014.

Бојовић, Б. И., *Краљевство и светост, Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд, Јавно преду-зеће Службени лист СРЈ, 1999,

Боловић, А., *Манастир Враћевиница, чувар заостав-штине ктитора и приложника – Обреновића*, Обрено-вићи у музејским и другим збиркама Србије II, уредници А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2014.

Борозан, И., *Репрезентативна култура и политичка пропаганда, Споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд, Филозофски факултет, 2006.

Веселиновић, Р., *За што су подизане задужбине?*, Глас-ник Српске православне цркве, година XLIV, број 7, Београд, Свети архијерејски синод, 1963.

Веселиновић, Р. Л., *Историја Српске православне црк-ве са народном историјом*, књига II (1766–1945), Београд, Свети Архијерејски Синод Српске православне цркве, 2004.

Витковић-Жикић, М., *Уметнички вез у Србији 1804–1904*, [каталог], Београд, Просвета, Музеј примењене уметности, 1994.

Врбавац, Ђ., *Немањићи и Обреновићи или упоређење два светла периода из наше прошлости*, Крагујевац, 1900.

Вујић, Ј., *Путешествије по Србији*, прва књига, Београд: Српска књижевна задруга, 1901.

Вујић, Ј., *Путешествије по Србији*, друга књига, Београд: Српска књижевна задруга, 1901.

Вујовић, Б., *Уметност обновљене Србије 1791–1848*, Београд: Просвета/Београд, Републички завод за зашти-ту споменика културе/Београд 1986.

Гавриловић, М., *Милош Обреновић*, књига трећа (1827–1835), Београд, Издање задужбине И. М. Коларца, 1912.

Даутовић, В., *Ризница Свете Тројице у Врању*, Сабор-ни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008, приредио Н. Макуљевић, Врање, Фонд „Свети Прохор Пчињски” Пра-вославне епархије врањске, 2008.

Даутовић, В., *Династичка ктиторија и лична побож-ност Обреновића: даривање цркава богослужбеним пред-метима и утварима*, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе IV, уредници, А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја, 2016.

Даутовић, В. Ф., *Ризница Храма Силаска Светог Духа: Визуелни аспекти литургијског живота Старе крагује-вачке цркве*, Споменица два века Старе цркве у Крагу-јевцу (1818–2018), уредник З. Крстић, Крагујевац, Кале-нић Крагујевац, 2018.

Ђекић Костић, А., *Стара црква Светог Архангела Ми-хаила у Јагодини: њена архитектура и место у владарској идеологији кнеза Милоша Обреновића*, Два века Старе цркве у Јагодини, зборник радова, уредник А. Гајић, Ја-година, Црквена општина при при Храму Светих архан-гела Михаила и Гаврила, 2017.

Ђекић Костић, А., *Збирка икона цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу*, Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818–2018), уредник З. Крстић, Кра-гујевац, Каленић, 2018.

Ђокић, Н., *Цркве у крагујевачком округу за време прве владавине књаза Милоша*, Крагујевац престоница Србије 1818-1841, зборник радова, књ. 1, Шумадијски анали, посебна издања, уредници Б. Радовановић, П. Илић, Крагујевац: Историјски архив Шумадије – Крагујевац, 2006.

Ђорђевић, Т. Р., *Из Србије кнеза Милоша, културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд, Издавачка књижевница Геце Кона, 1922.

Јанц, З., *Књига, „Историја примењене уметности код Срба”, том Средњовековна Србија*, Београд, Музеј примењене уметности, 1977.

Јанц, З., *Кожни повези српске ћирилске књиге од XII до XIX века*, Београд, Музеј примењене уметности, 1974.

Јовановић, М., *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд – Крагујевац, Каленић, 1987.

Јовановић, М., *Међу јавом и мед сном српско сликарство 1830–1870*, Београд, Српска академија наука и уметности, Народни музеј Београд, Галерија матице српске, 1992.

Кадијевић, А., Ђурђевић М., „Архитектура јавних објеката у Крановцу – Краљевоу у XIX веку”, *Рудо Поље Карановац Краљево* (од првих помена до Првог светског рата), посебна издања књига 76, Београд – Краљево, Балканолошки институт САНУ, Народни музеј, Краљево, 2000.

Кашић, Д., *Рад кнеза Милоша на подизању и обнови цркава и манастира*, Гласник Српске православне цркве, година XXI, бр. 10, Београд, Свети архијерејски синод, 1960.

Класицизам код Срба, Грађевинарство, књига II, главни и одговорни уредник Л. Трифуновић, Београд, Издавачко предузеће „Просвета”, МСМLXVI

Класицизам код Срба, Сликарство и графика, књига III, главни и одговорни уредник Л. Трифуновић, Београд, Издавачко предузеће „Просвета”, МСМLXVI

Класицизам код Срба, Каталог сликарства, књига VII, приредио Никола Кусовац, главни и одговорни уредник Л. Трифуновић, Београд, Издавачко предузеће „Просвета”, МСМLXVII

Књажевска канцеларија, књига друга, Крагујевачка нахија 1815–1839, свеска прва 1815–1827, приредио Р. Марковић, Београд, Државна архива НР Србије, књига V, 1954.

Кубат, Р., Драгутиновић, П., *Лексикон библијске егзегезе*, Београд, Библијски институт, Службени гласник, 2018.

Куниберт, Б., *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Београд, Издање задужбине Илије М. Коларца, 1901.

Лазић, М., „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века”, *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, приредили А. Столић, Н. Макуљевић, Београд: СЛИО, 2006.

Љушић, Р., *Кнежевина Србија (1830 – 1839)*, посебна издања, књига DLXX, Одељење историјских наука, књига 12, Београд, Српска академија наука и уметности, 1986.

Љушић, Р., *Историја српске државности*, књига II, Нови Сад, САНУ огранак у Новом Саду, „Беседа” Издавачка установа правослвне Епархије Бачке, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001.

Марковић, Р. П., *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, Крагујевац, Издање Управе крагујевачке црквене управе, 1935.

Макуљевић, Н., „Прилог познавању сликаних програма владарских трона у Србији (1804–1914)”, *Саопштења XXVII–XXVIII* 1995/96, Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1995/1996.

Макуљевић, Н., „Црква у Карановцу – задужбина кнеза Милоша Обреновића, Прилог проучавању односа владарске идеологије и црквене уметности”, *Рудо Поље Карановац Краљево* (од првих помена до Првог светског рата), Београд – Краљево, Балканолошки институт САНУ, Народни музеј, Краљево, 2000.

Макуљевић, Н., *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Београд, Завод за уџбенике, 2006.

Макуљевић, Н., *Црква Светог Архангела Гаврила у Великом Градишту*, Велико Градиште, Српска православна црквена општина, 2006.

Макуљевић, Н., *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд, Филозофски факултет у Београду; Катедра за историју уметности новог века, 2007.

Макуљевић, Н., *Литургија, симболика и приложништво: Иконостас Цркве Свете Тројице у Врању*, Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008, приредио Н. Макуљевић, Врање, Фонд „Свети Прохор Пчињски” Православне епархије врањске, 2008.

Медаковић, Д., *Српска уметност у XIX веку*, Београд, Српска књижевна задруга, 1981.

Милосављевић, Д., *Сликари Лазовићи и њихово доба*, Ужице, Прибој, Бијело Поље: Народни музеј – Ужице, Центар за културу – Бијело Поље, Дом културе „Пиво Караматијевић” – Прибој, Ужице, Прибој, Бијело Поље, 2000.

Митровић, Ј. Д., *Крагујевац до 1839. године*, Београд, 1933.

Николић К. Д., *Устав од 1869. године, „Намеснички устав” у: Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*, Београд, Српска академија наука и уметности, „Научна књига”, 1988.

Несторовић, Б., *Архитектура Србије у XIX веку*, Београд, Art Press 2014.

Новине српске, № 1. I година, у петак 5. јануарија 1834. фототипско издање, Крагујевац, Народна библиотека „Вук Караџић”, 2005.

Пајкић, П., *О неимарима Милошеве цркве у Крагујевцу*, Станишта, зборник радова за политичку, културну и привредну историју Крагујевца и околине, Крагујевац, Историјски архив Шумадије, Народни музеј, Народна библиотека „Вук Караџић”, Спомен музеј „21. октобар”, Самоуправна интересна заједница културе Крагујевац, 1985.

Пирх, О. Д., *Путовање по Србији у години 1829*, Београд: Просвета, 1983.

Петровић, М., *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига II, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1898.

Петровић, М., *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књига III, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1899.

Продановић, Ј. М., *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, Београд, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кона. Д. – Београд

Радић, М., „Рукопис Минеја за новембар преписан у Јовању под Овчаром 1565. године”, *Наша прошлост* 8, зборник радова, Краљево, Историјски архив Краљево, Народни музеј Краљево, 2007.

Радојевић, Р., „Ликовни живот у Крагујевцу за време кнеза Милоша, *Станишта*”, зборник радова за политичку, културну и привредну историју Крагујевца и околине, Крагујевац, Историјски архив Шумадије, Народни музеј, Народна библиотека „Вук Караџић”, Спомен музеј „21. октобар”, Самоуправна интересна заједница културе Крагујевац, 1988.

Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–78. године, Београд, Издање Врховне команде српске војске, 1879.

Слијепчевић, Ђ., *Историја Српске православне цркве*, друга књига, Од почетка XIX века до краја Другог светског рата, Београд, Београдско издавачко-графички завод, 1991.

Станковић, М., *Архитектура Милошеве цркве у Крагујевцу*, Споменица два века Старе цркве у Крагујевцу (1818–2018), уредник З. Крстић, Крагујевац, Каленић, 2018.

Стојановић, Д., *Уметнички вез у Србији од XIV до XIX века*, [каталог], Београд: Музеј примењене уметности у Београду, Београд 1959.

Стојановић, Д., *Вез*, Историја примењене уметности код Срба, I том, Средњовековна Србија, Београд, Музеј примењене уметности-Београд, 1977.

Страњаковић, Д., *Кнез Милош према вери и цркви*, Гласник Српске православне цркве, година XLI, бр. 10, Београд, Свети архијерејски синод, 1960

Тимотијевић, М., *Српско барокно сликарство*, Нови Сад, Матица Српска Одељење за ликовне уметности, 1996.

Трајков, Ј., *Иконостас цркве Светог архангела Михаила у Јагодини*, Два века Старе цркве у Јагодини, зборник

радова, уредник А. Гајић, Јагодина: Црквена општина при храму Светих архангела Михаила и Гаврила, 2017.

Фундулис, Ј., *Литургика 1, Увод у свето богослужење*, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2004.

Цветковић, Б., *Епиграфски споменици у комплексу цркве Светог Архангела Михаила у Јагодини*, Два века Старе цркве у Јагодини, зборник радова, уредник А. Гајић, Јагодина, Црквена општина при храму Светих архангела Михаила и Гаврила, 2017.

Чурчић, Л., *Србљаци у XVIII веку*, Српска графика XVIII века, зборник радова, уредио Д. Давидов, Београд, Балканолошки институт САНУ, посебна издања 26, Београд, Нови Сад, Матица српска, 1986.

Шакота, М., *Дечанска ризница*, Београд, Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе, Јединство, Београд 1984.

Попис каталожних јединица

Милош Обреновић

1. Минеј за месец јануар

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 420 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14,1 x 22,8 цм, величина слова: 3 до 4 мм,

повез: 20,1 x 31 x 7 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од три велика декоративна поља и седамдесет две орнаменталне траке, док је шездесет девет иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на четрнаест страна: *Сја књига глаголема Минеи принадлежаща Церкви*

1

Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарованна ѿ благовѣрнагѡ и верховнагѡ князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновића Мѣа сепѡемврѣя первагѡ дня 1823. года.

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00041

2. Минеј за месец фебруар

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 258 л., [16]; кожа, дрво, метал

Величина слова: 3 мм, повез: 20,7 x 32,6 x 5 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од два декоративна поља и педесет две орнаменталне траке, док је осамнаест иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на тринаест страна: *Сја Књига Глаголема Минеи Призначаща Церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарованна ѿ*

2

благовърнагв и верховнагв Князя Сербскагв Господара Милоша Обреновића Миџа Септемвря первагв дня 1823. года.

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

3. *Минеј за месец март*

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 210 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14 x 19 цм, величина слова 3 мм,

повез: 20,7 x 32,8 x 4,4 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од три велика орнаментална поља и шездесет девет орнаменталних трака, док је шездесет девет иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на четрнаест страна: *Сія Кнѣига Глаголемая Минеи Принадлежаща Церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Святаго*

Дѡха дарована ѡ благовѣрнагв и верховнагв Князя Сербскагв Господара Милоша Обреновића Миџа септемвря первагв дня 1823. года.

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00039

4. *Минеј за месец април*

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

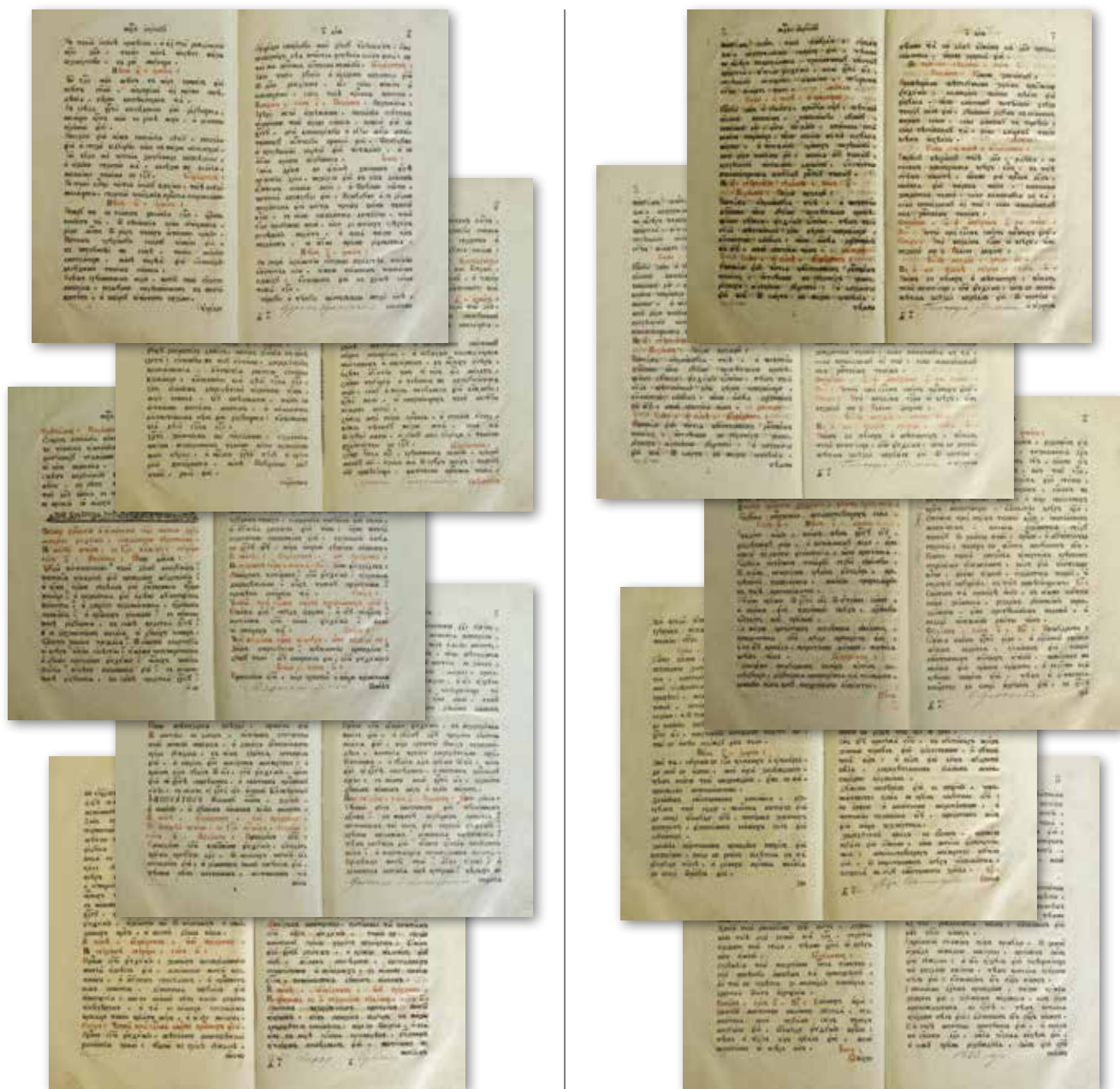
Папир, штампа, [1], 183 л., [16]; сомот, дрво, кожа, метал

Текст: 14 x 22,8 цм, величина слова: 3 мм,

повез: 20,6 x 31,8 x 4,5 цм

4

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од два орнаментална поља и педесет пет декоративних трака, док је десет иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на тринаест страна: *Сія Књига глаголема Минеи Принадлежаца Церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарована ѡ благовѣрнагѡ и верховнагѡ князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновића Миѡ Сепѡемврія 1823. года.* Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

5. Минеј за месец мај

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 311 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14 x 22,8 цм, величина слова: 3 мм,

повез 19,6 x 32 x 6 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од два велика декоративна поља, једног поља средње величине и шездесет пет орнаменталних трака, док су двадесет два иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на четрнаест страна: *Сія Књига Глаголема Минеи Принадлежаца Церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарована ѡ благовѣрнагѡ и верховнагѡ князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновића Миѡ Сепѡемврія первагѡ дня 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

6. Минеј за месец јун

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 274 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14 x 19 цм, величина слова: 3 до 4 мм,

повез: 20,5 x 32,3 x 6 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Де-

корација књиге састоји се од седам декоративних поља и педесет орнаменталних трака, док су двадесет три иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на четрнаест страна: *Сія Књига Глаголема Минеи Принадлежаца Церкви Крагоеваекія Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарованная ѡ благовѣрнагѡ и верховнагѡ Князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡемврія первагѡ дня 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00036

6

7. Минеј за месец јул

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 322 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14,5 x 23 цм, величина слова: 3 мм,

повез: 20,5 x 32,5 x 7 цм

7

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од два декоративна поља, три средње величине и педесет пет орнаменталних трака, док је двадесет седам иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на дванаест страна: *Сја Књига Глаголема Минеи Принадлежациа Церкви Крагоевачкїя Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарована ѡ благовѣрнагѡ и верховнагѡ Князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновића Миѡа Сепѡемврїа 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

8. Минеј за месец август

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 371 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14, x 22,8 цм, величина слова: 3 мм, повез: 21,3 x 32,8 x 7 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од пет великих поља, једног средње величине и педесет пет декоративних трака, док је тридесет пет иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на дванаест страна: *Сја књига глаголема Минеи Принадлежациа Церкви Крагоевачкїя Храма Сошесѡвія Святагѡ Дѡха дарована ѡ благовѣрнагѡ и верховнагѡ Господара Милоша Обреновића Миѡа Сепѡемврїа 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

9. Минеј за месец септембар

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

9

Папир, штампа, [1], 384 л., [16]; сомот, дрво, кожа, метал

Текст: 14 x 19 цм, величина слова: 3 мм,

повез: 21 x 31,7 x 6,5 цм

Декорација књиге састоји се од пет декоративних поља различитих димензија и педесет четири траке, док су тридесет два иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину минеја, на тринаест страна: *Сія Књига Глаголемая Минеи Принадлежаца Церкви Крагоевачкїя Храма Сошесѡвія Свяѡагѡ Дѡха дарованна ѡ благовърнагѡ Господара Милоша Обреновића верховнагѡ Князя Сербскагѡ Месеца Сепѡемврїя первагѡ дня 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

10. **Минеј месец октобар**

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 334 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14 x 22,8 цм, величина слова. 3 мм,

повез: 20,1 x 32,7 x 6 цм

Декорација књиге састоји се од два орнаментална поља и шездесет две орнаменталне траке, док су двадесет два иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на осам страна: *Сія књига глаголемая Минеи Принадлежащая Церквии Крагоевачкїя Храма Сошесѡвія Сѡагѡ Дѡха дарованная ѡ благовърнагѡ и верховнагѡ Сербскагѡ Князя Господара Милоша Обреновића Мїѡ сепѡемврїя первагѡ дня 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

11. **Минеј за месец новембар**

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 392 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14 x 22,8 цм, величина слова: 3 мм,

повез: 20,8 x 32,9 x 7 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од три декоративна поља и педесет осам трака, док су двадесет два иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на петнаест страна: *Сія Књига Глаголемая Минеи Принадлежаца Церкви Крагоевачкїя Храма Сошесѡвія Свяѡагѡ Дѡха дарована благовърнагѡ и верховнагѡ нашегѡ князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновића Мїѡ Сепѡемврїя первагѡ дня 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

12. **Минеј за месец новембар**

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 392 л., [16]; кожа, дрво, метал

12

Текст: 14 x 19 цм, величина слова: 3 мм,
повез: 21 x 32,7 x 7,5 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од три декоративна поља и педесет седам декоративних трака, док су двадесет два иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину минеја, на осамнаест страна: *Сія книга глаголема Ермология Принадлежациа Крагуевачкая Храма Сошесѡвія Сяѡаго Дѡха дарована одѡ благовернаго и верховнаго князя Србскаго Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡевра перваго дня 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, 00031

13. Минеј за месец децембар

Синодална типографија

Децембар 1807, Москва

Папир, штампа, [1], 374 л., [16]; кожа, дрво, метал

Текст: 14 x 19 цм, величина слова: 3 мм,

повез: 20,5 x 32,7 x 7 цм

На свакој пуној страни има 28 редова текста. Декорација књиге састоји се од три орнаментална поља и четрдесет девет декоративних трака, док су шездесет три иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину минеја, на четрнаест страна: *Сія Књига Глаголема Минеи Принадлежациа Цркви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Сяѡаго Дѡха дарована ѡ Благоврѡнаго и верховнаго Князя Србскаго Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡемврїя перваго дня 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00030

14. Општи минеј

Синодална типографија

Октобар 1811, Москва

Папир, штампа, [1], [3], 255 л.; кожа, дрво, метал

Величина слова: 3 мм, повез: 20,4 x 31 x 5 цм

На свакој пуној страни има 29 редова текста. Декорација књиге састоји се од три велика декоративна поља и осамдесет три траке, док су осамдесет четири иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на петнаест страна: *Сія книга Глаголемая Минеи ѡбщяя Принадлежациа Цркви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Сяѡаго Дѡха дарована ѡ благоврѡнаго и верховнаго Князя Србскаго Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡемврїя Перваго дня 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00001

15. Празнични минеј

Синодална типографија

Децембар 1816, Москва

Папир, штампа, [1], 480 л.; кожа, дрво, метал

15

Текст: 15,3 x 22,8 цм, величина слова: 3 до 4 мм,
повез: 20,7 x 31,9 x 9 цм

На свакој пуној страни има од 28 до 30 редова текста. Декорација књиге састоји се од осам великих поља, двадесет средње величине и седамдесет пет декоративних трака, док су сто двадесет четири иницијала укључена у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на петнаест страна: *Сія кнѣга Глаголемая Миней Празднични Принадлежаща Церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Свяѡаго Дѡха дарована ѡ благоврѣнаго и верховнаго князя Сербскаго Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡемврія перваго дня 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00010

16. Октоих 1 - 4

Синодална типографија

Април 1818, Москва

Папир, штампа, [1], [13], 344 л.; сомот, дрво, кожа, метал

Текст: 15,1 x 24,5 цм, величина слова: 3 до 4 мм,
повез: 19 x 30,3 x 8 цм

16

На свакој пуној страни има од 28 до 30 редова текста. Декорација књиге састоји се од три велика орнаментална поља и сто тринаест трака, док је двадесет шест иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на седам страна: *Сія кнѣга Окѡоихъ принадлежащая Церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Свяѡаго Дѡха дарованная ѡ благовернаго и верховнаго Князя Сербскаго Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡемврія 1823. года.*

Стара црква у Крагујевцу, лева певница, без броја

17. Октоих 5 - 8

Недостаје први лист

Папир, штампа, 381 л.; дрво, платно

Текст: 15,4 x 24,5 цм, величина слова: 3 до 4 мм,
повез: 21 x 33 x 7,5 цм

На свакој пуној страни има 30 редова текста. Декорација књиге састоји се од једног декоративног поља и сто осам трака, док је двадесет шест иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину октоиха, на четрнаест страна: *Сія кнѣга Глаголема Осмогласник Принадлежаща церкви Крагоевачкія Храма Сошесѡвія Свяѡаго Дѡха дарована ѡ благоврѣнаго и верховнаго Князя Сербскаго Господара Милоша Обреновића Миѡ сепѡемвра перваго дня 1823. Года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, лева певница, без броја

18. Пентикостар

Синодална типографија

Октобар 1815, Москва

Папир, штампа, [1], 295 л.; кожа, дрво, метал

Величина слова: 3 мм, повез: 21 x 32,5 x 6 цм

На свакој пуној страни има 30 редова текста. Декорација књиге састоји се од два декоративна по-

ља и сто шездесет пет трака, док је четрдесет иницијала укључено у текст. Приложнички запис уз доњу маргину, на четрнаест страна: *Сја књига Глаголема Пенџикостарѣ Принадежаца Цркви Крагоевачкја Храма Сошесѡвја Свяѡагѡ Дѡха дарована ѡ благовѣрнагѡ и верховнагѡ Князя Сербскагѡ Господара Милоша Обреновиѡа Месеца сепѡемврја первагѡ дня 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, без броја

19. Триод посни

Синодална типографија

Децембар 1811, Москва

Папир, штампа, [1], 607 л., [23]; кожа, дрво, метал

Текст: 14,5 x 22,7 цм, величина слова: 3 до 4 мм,

повез: 20,9 x 31 x 10,5 цм

На свакој пуној страни има 28 редова. Декорација књиге састоји се од шеснаест великих декоративних поља и сто осамнаест трака, док су сто седамдесет четири иницијала укључена у текст. Приложнички

19

натпис уз доњу маргину, на двадесет осам страна, у преводу гласи: *Ова књига, звана Триод посни, дарована је од благоверног и врховног књаза српског Господара Милоша Обреновиѡа, за време преосвећеног архиепископа Агатангела, митрополита београдског, и за време високопреподобног Мелентија Павловиѡа, архимандрита манастира Враћевинице, житеља овдашњег и члана Народне конзисторије, и за време пречасног Господина Милосава Поповиѡа овдашњег и целе крагујевачке нахије протопрезвитера и придворног архиѡакона Андреје Личанина. Потписао Јаков Јакшиѡ, секретар у Конзисторији, месеца септембра 1 дана 1823. года.*

Библиотека Старе цркве у Крагујевцу, број 00022

20. Икона Богородица са Христом

Јања Молер (Јован Стеријевић/Стергевић)

1824, Крагујевац

Темпера на дасци

96,4 x 73 цм

20

Приложнички натпис гласи: *пресвѣтаз богородице моли бога о рабѣ твоємъ князѣ сербскомъ милошѣ обреновиѣза сипр чад і братио егв 1824.*

21. Икона Рођење Богородице

Јања Молер (Јован Стеријевић/Стергевић)

1828, Крагујевац

Темпера на дасци

56 x 80 цм

21

22. Плаштаница

Половина XIX века, Руска царевина

Сликање, каширање платна, златовез, вез, кадифа, срмени конац

144 x 92 цм, тело Христово 86 x 22 x 3 цм

22

На платну натпис: БЛАГООБРАЗНЫИ ЮСИФЪ СДРЕВА СИЕМЪ ПРЕЧИСТОЕ ТЪЛО ТВОЕ ПЛАШАНИЦЕЮ ЧИСТОЮ ѠБВѢВЪ ВОНАМИ ВО ГРОБЪ НОВЪ ПОКРЪВЪ ПОЛОЖИ

Плаштаница из 1826. године – дар Томаније Обреновић Манастиру Боговађа

Зорица Ј. Марковић, историчар уметности

Манастир Боговађа

Манастир Боговађа убраја се међу најзначајније у ваљевском крају али је о њему сачувано мало историјских извора и много више легенди и прича које су настајале у покушају да се одгонетне његова прошлост. Налази се у подручју Колубаре и Љига, у месту Жупањац, на 4 километра од ауто-пута Београд-Чачак.

Садашњи храм из 1852. године сазидао је неимар Теодор Теодоровић, пореклом Сарајлија док је иконостас урадио 1858. године Милија Марковић из Пожаревца са својим синовима. Према Троношком родослову у Боговађи је сахрањен слепи Гргур, син деспота Ђурђа Бранковића што би значило да је постојала још у XV веку док је у својој „Повести о првеј бившеј ц(е)ркви сице бје написана” Хаџи Рувим, архимандрит манастира навео да је Цркву Св. Ђорђа подигао 1545. године јеромонах Мардарије пореклом из Вранеша у Херцеговини заједно са „бившим спахијама” из тамнавског села Јабучја, Јованом и Павлом Велимировићем, односно како је на другом месту записао, кнезом Петром Јованом Велимировићем.

Према предању, у „женској препрати, с леве стране код западни(х) врата, у једном кивоту” почивају мошти преподобнаго оца Мардарија” док трonoшкки летописац бележи да је ту сахрањен слепи Гргур. Драгоцени Хаџи Рувимови записи откривају да је

стара црква била толико мала да је „свјата трапеза” била „за свјати олтар приљепљена”, на другом месту бележи да је после њеног паљења и пљачке 1787. године он са двојицом браће, јеромонахом Василијем Петровићем и јеромонахом Герасим Георгијевићем познатом као Хаџи Ђера започео обнову 13. јуна 1791. године.

На истргнутом листу нерегистроване штампане руске књиге боговађски архимандрит је записао да су радове у Боговађи извели мајстори из Сарајева, да је „главни неимар Атанасије” изненада умро 1794. године и „као њен ктитор 100 грошни” сахрањен „при цркви”. Из његових других записа сачуваних на књигама у манастирској ризници сазнајемо да је „црква окречена и освештана 1796. године” као и да је 9. августа 1797. године његов синовац, Петар Николајевић Молер осликао царске двери које су случајно пронађене 1975. године на тавану гробљанске капеле у Горњем Милановцу.

Хаџи Рувим је забележио и да је игуман манастира Хиландара, хаџи Серапион Комненић бора вио у Боговађи у септембру 1797. године како би ту основао најсевернији метох светогорског манастира у Отоманском царству и тада приложио три иконе и богослужбене књиге које су штампане у Русији. Црква је живописана 1801. године али је тај живопис уништен када су Турци поново запалили храм 1805. године. Захваљујући кнезу Милошу Обреновићу и његовом прилогу од 14 хиљада гроша, манастир Боговађа је обновљен 1816. године.

Плаштаница из 1826. године – дар Томаније Обреновић Манастиру Боговађа

У канцеларији парохијског дома Цркве Вазнесења Христовог у Мионици чува се плаштаница из 1826. године коју је угледна приложница Томанија Обреновић даровала Манастиру Боговађа. Теренска истраживања током 2017. и 2018. године довела су нас до више важних открића међу којима је и ово које се односи на њено најраније приложништво али и до сада непознат рад зографа Јована Стергевића, познатијег као Јања Молер.

Није познато када је и како плаштаница коју је Томанија Обреновић приложила манастиру Боговађа доспео на таван мионичке цркве.¹ Угледала је светлост дана отпалог бојеног слоја на местима где је била пресавијана и оштећена услед утицаја микроорганизама. Црквена општина омогућила је њену рестаурацију² после које је била урамљена и изложена у канцеларији парохијског дома цркве у Мионици.³ Мада ју је Томанија Обреновић приложила Цркви Светог Георгија у Боговађи, плаштаница се није налазила на списку вредних црквених предмета који су даровани том манастиру нити се

она спомиње у Инвентарима имовине мионичке цркве у којој се данас чува.⁴ Наспрам мноштва претпоставки о томе како је плаштаница сачувана⁵, историјски подаци расветљавају зашто је Томанија Обреновић одлучила да вредан црквени предмет дарује баш том манастиру. Династија Обреновић развијала је посебан однос према Боговађи захваљујући њеном родоначелнику, кнезу Милошу⁶. Поред личних веза које је имао са игуманом боговађским, Авакумом Петровићем због учешћа у припремама Другог српског устанка, кнез Милош је својим приложништвом желео да да лични допринос у одржавању високог угледа који је манастир Боговађа имао у народу захваљујући јеромонаху и потоњем архимандриту, Хаџи Рувиму Нешковићу.⁷

¹ Вредна плаштаница пронађена је 2007. године током сређивања црквеног тавана.

² Плаштаницу је 2009. године рестаурирао проф. др Светислав Николић са Факултета примењених уметности, Одсек конзервација и рестаурација, док је остале иконе које се налазе у парохијском дому рестаурирао Миодраг Марковић, сликар-рестауратор у Заводу за заштиту споменика културе „Ваљево”.

³ Плаштаница је изложена заједно са иконама које је Лазар Крцалић урадио крајем XIX века, иконама из XVIII века које су донете из цркве у Вртиглави, престоним иконама које су приписане Петру Николајевићу Молеру и сликарима недовољно истражене тзв. „Докирске сликарске школе” као и иконама непознатих мајстора зографа који су стварали на подручју Ваљевске епархије у првој половини XIX века.

⁴ У архивској документацији цркве у Мионици сачувани су једино спискови имовине цркве мионичке за 1907. и 1927. годину али се на њима не налази плаштаница. Она се не помиње ни у Летопису Манастира Боговађа у дужем списку „знатнијих приложника”, нити је Јоаким Вујић помиње у својој књизи *Путешествије по Србији, II*.

⁵ За време Првог светског рата манастир је био врло богат и лепо уређен али је „до голих зидова опљачкан”. Свештеномонах, архимандрит Михаило који је у Боговађи служио 33 године заслужан је јер је „пред непријатељској навали умео вешто склонити и сакрити сва манастирска имовинска документа”. „Прилози за историју страдања Цркве за време окупације 1914-1918 године у Епархији Шабачко-Ваљевској”, *Глас Цркве*, Година IX, Шабач, јуни–септембар 1940, број 6, 7, 8 и 9, 42.

⁶ Још током прве владе кнеза Милоша Обреновића 1836. године одређена је једна од комисија за прикупљање историјске грађе о прошлости Боговађе. У тој комисији су били: прота Петар Сајић, члан Окружног суда Петар Јокић и помоћник начелства Јефрем Гавриловић. Тај извештај није у целости сачуван а један његов део објавио је М. Ђ. Милићевић, у *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, 402.

⁷ Види: Н. В. Радосављевић, „Архимандрит Хаџи Рувим Нешковић (1752-1804)”, прилози за биографију”, *Историјски часопис*, књ. LIX, 2010, 279-320.

Настала на средњовековним темељима, Боговађа је током XVIII века била образовно средиште а крајем XVIII и почетком XIX века поред ње је основан најсевернији метох Хиландара у оквирима Османског царства.⁸ У Боговађи је Хаџи Рувим примио монашки постриг, у њој је установио сликарску школу која је била расадник учених људи, уметника и занатлија, формирао је једну од најбогатијих личних библиотека у тадашњој Србији⁹ и био заслужан за његову обнову после разарања током аустро-турског рата 1789. године¹⁰. У Боговађи се 1803. године окупило двадесет кнезова да би се договорили како да подигну устанак против дахија, а две године касније у њој је заседао Правитељствујушчи Совјет народа српског за чијег је првог председника изабран Прота Матеја Ненадовић и за секретара Божидар Грујовић, Србин из Хабсбуршке монархије и доктор права. Када је 1813. године Турска царевина поново покорила Србију и када је и међу бројним црквама у Ваљевској нахији страдала и Боговађа¹¹ кнез Милош одлучио да је обнови¹² и за тај посао ангажовао је неимара Милутина Гођевића из Осата у Босни.¹³ Он је са 80 зидара, радника и тесара ус-

пео да од 10. јула до 10. децембра 1816. године сагради нови храм¹⁴ од тврдог материјала и обнови манастирски конак. Исте године на Божић црква је освештана, а кнез Милош се у њој причестио 1818. године.¹⁵ Манастирској цркви приложио је престолне иконе, два сребрна кандила, високи чирак и два сребром окована и позлаћена Јеванђеља који су се налазили на часној трпези.¹⁶ Обнављајући ову али и друге старе цркве којима је прилагао дарове¹⁷ кнез Милош је градио слику о себи као о заштитнику и покровитељу цркве која је била верска и национална институција.¹⁸ Његов пример следили су и други чланови угледне лозе међу којима се посебно истичала супруга Милошевог брата Јеврема, „сијателна госпожа” Томанија.¹⁹ Плаштаница коју је 1826. године даровала манастирској Цркви Св. Великому-

⁸ Н.д., 311; N. Radosavlevitch, „Viktor Tcholakov”, *Tadd Histoire 1-2* (Sofia 2009), 129-131; Боровије Маринковић, *Хаџи Рувим, пре целине, пре смисла*, Ваљево, 1990, 29.

⁹ Види Б. Маринковић, *Хаџи Рувим, пре целине, пре смисла*, Ваљево 1990., књ.2, запис 86, 199-201.

¹⁰ За обнову цркве заслужни су „јеромонах Рувим родом из Бабине Луке, јеромонах Василије Петровић, родом из Такова тамнавског и јеромонах Герасим Георгијевић (Хаџи Ђера) из Црнућа од предела Рудничке нахије”. Л. Мирковић, *Старине манастира Боговађе*, нав. чл. 21а и 22 б. Радове је извео неимар Атанасије из Сарајева који је у Боговађи умро и сахрањен је у порти. Недељко В. Радосављевић, н. д., 308; Б. Маринковић, н. д., Ваљево, 1990, 31.

¹¹ О паљењу Боговађе види: Б. Маринковић, н. д., Ваљево, 1989, књ.1, запис 49, 371.

¹² Митрополит Михаило Јовановић, н. д., Београд, 1895, 75.

¹³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. VI, Београд 1926, 278-279; У Летопису манастира Боговађе наводи се да је цркву „зидео

Петар Гођевац из Осата, деда пок. др Милорада Гођевића”. У тзв. Дабином Јеванђељу које се чува у манастирској ризници Живко Дабић је у приложничком тексту записао: „за вечни помен брату Јакову и мајстору Петру, Гаврилу и свим мајсторима за здравље а умрлом Деспоту, своме стрицу, Недељку и Дамњану”.

¹⁴ Љ. Стојановић, н. д.

¹⁵ Манастир Боговађа, Летопис

¹⁶ Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, II, Београд, 1902, 54-55.

¹⁷ Видети: Н. Макуљевић, „Црква у Карановцу – задужбина кнеза Милоша Обреновића: прилог проучавању односа владарске идеологије и црквене уметности”, *Научни скуп Рудо Поље, Карановац, Краљево : Од првих помена до Првог светског рата*, Балканолошки институт САНУ, књ. 76, Београд-Краљево, 2000, 283-293.

¹⁸ Види: М. Лазих, „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века” у *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 2006, 611-659; И. Борозан, „Уобличавање сећања и култура при ложништву у Србији 19. века: случај Драгиње Станојле Петровић”, у *Српска теологија данас 2014*, зборник радова шестог годишњег симпозијума одржаног на Православном богословском факултету 30. маја 2014, прир. Р. В. Поповић, Београд, 2015, 180-196.

¹⁹ О приложништву Томаније Обреновић: В. Даутовић, „Династичка ктиторија и лична побожност Обреновића: даривање цркава богослужбеним предметима и утварима”, у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 2016, 159 – 164.

ченика Георгија у Боговађи најстарији је до сада њен прилог и, уз бројне друге вотивне дарове чланова породице Обреновић, сведочи о дуготрајности и континуитету њиховог династичког приложништва.

На плаштаници средишњи део заузима Христ положен на платно које уз узглавље придржава Јосиф из Ариматеје (ЈОСИФЪ) а доњи крај Никодим

Марија Јаковљева и Св. Јован Богослов, детаљ

(НИКОДИМЪ). Христову главу уоквирује златан ореол у који је црвеном бојом, двоструким линијама уписан крст и између његових кракова ОУН и ІСХС. Христ је око бедара обмотан белим платном. Богородица (МАРІА) је одевена у црвени мафорион украшен златном украсном траком. Испод мафориона јој уз лице извирује прозрачна тканина и црвена хаљина украшена златним наруквицама. Раширила је руке исказујући патњу. Уз њу су приказане Марија Магдалина (МАРІА МАГДАЛИНА) и Марија Јаковљева (МАРІА ЈАКОВЉА). До ње је Свети Јован Богослов у чијем је златном ореолу црвеном

Јосиф из Ариматеје, Марија Клеопа и Марија Магдалина, детаљ

бојом исписано ІУ(АННЪ) а у другом плану између Јосифа и Марије Магдалине приказана је Марија Клеопа (МАРІА КЛЕОПА). На златним ореолима сведока овог догађаја црвеном бојом су била исписана њихова имена која су се делимично очувала. Скроз лево је арханђел Михаило а десно је арханђел Гаврило. Обојица имају златне ореоле, одевени су у црвене сакосе обрубљене златним украсним тракама, обувени су у златне ципеле и у рукама држе златне кадионице. У средишњем делу композиције издиже се Часни крст на који су прислоњени копље и трска са сунђером. Изнад крста, у пољу које окружује двоструки облак, допојасно је приказан Бог Отац у белом, богато набраном хитону са испруженом десном руком у правцу голуба као симбола Светог Духа око кога се шири светлост. Поред Господа је белим словима написано „САВВА-УОУ” односно онај који је „над небеским војскама” а поред облака на коме седи распоређени су херувими и лево и десно помрачени Сунце и Ме-

сец црвено обојени. Изнад облака са анђелима исписано је црвеним словима „АНГЕЛСКИ СОБОРЪ” док је поред групе десно невешто исписан натпис „ОУДИВЬСА ЗР(А) ТЪБЪ” што би се могло протумачити као „(Анђеоски лик) задиви се видевши те (метнута у гроб)”; цитат из Часослова, Васкрсни

Справе којима је мучен Исус, детаљ

Анђеоски хор, детаљ

тропари који се певају после Непорочних у недељне дане целе године, Глас 5. Испод анђеоских хорова десно приказан је брежуљак Голгота са три крста испод којих су справе за мучење, три ексера, чекић, суд у коме се налазило сирће помешано са жучи, коцке, клешта и кошуља. Лево од крста је тамно обојено узвишење на коме је стуб за који су везане справе за мучење: рука којом је Христ ударан, бич и прUTOVI којима је тучен. Поред стуба су насликани фењер, мач, две посуде за прање Пилатових руку, перце и путир. На крсту је на белој плочи црним словима исписано **ІН(ЦІ)** и обешен трнов венац. Испод кракова крста црвеном бојом исписано је „**НАДГРОБНОЕ РЫДАНІЕ**”, што су речи из погребног икоса који се завршава са алилуја.²⁰ Оплакивање Христово не помиње се у Светом писму већ у црквеним песмама Великог петка и Велике суботе и представа тог догађаја надахнута је црквеном поезијом.²¹ У угловима плаштанице распоређени су медаљони издужени по вертикали, у којима су приказани јеванђелисти са својим симболима. У горњем левом углу представљен је јеванђелиста Матеја (**СВѢТІСТЪ МАТЕЈА**)седе косе и браде како седи одевен у црвену хаљину преко које је зелени плашт. У позадини су кулисе града, док је поред њега симбол у лику анђела. У десној руци му је перо умочено у мастионицу а левом руком придржава отворено јеванђеље у коме је написано: „**КНИГА РО(О)ДСТВА(Я) ІН(САХРСТА)ЄНА ВАС(І)ЗРА(ИЛА)АВРА**” – Мт. 1, 1, „Књига родослова Исуса Христа, сина Давидова, сина Аврамова”. У горњем десном углу у медаљону

²⁰ Л. Мирковић, „Две српске плаштанице из XIV столећа у Хиландару”, *Гласник Скопског научног друштва* 10 (1932) 113–120; Л. Мирковић, *Црквени уметнички вез*, Београд, 1940, 16–18, т. V, сл. 1.

²¹ Н. д., 18; Плаштаница се носила на Великом входу приликом великих празника у катедралним црквама и великим манастирима, али и приликом других празника.

Јеванђелиста Јован

је насликан јеванђелиста Јован приказан са својим симболом орлом поред кога је црвеним словима написано „С ЄВАНЂЕЛІСТА (І)ОАН(НІЗ)“. Обучен је у зелени хитон преко кога је пурпурни химатион. Седи на златном трону испред кулиса грађевина и десну руку је примакао једној од две мастионице које се налазе на столу. У левој руци држи отворену књигу прислоњену на грудима у којој је црним словима исписано: „ВЪНІ ЧІЛБ БѢСЛОВО І/ СЛОВѢ“ – Јн. 1, 1 „На почетку беше Реч, и Реч беше у Бога“. У доњем десном углу је јеванђелиста Лука (СЄВАНЂЕЛІСТА ЛУКА) приказан у тренутку док исписује своје јеванђеље

Јеванђелиста Матеја

држећи у десној руци перо а у левој мастионицу. И јеванђелиста Лука седи на златном трону испред кулиса а десно уз ноге му лежи бик. Одевен је у зелену хаљину преко које је црвени плашт. У књизи коју држи исписано је: „(?)ОН(?)ЄОВ(?) МНО/ЗН(?) Я / ШІ ПО(?)“ – Лк. 1,1 „Будући да су многи покушали да изложе (догађаје који су се догодили међу нама...)“²². Доле лево у медаљону приказан је јеванђелиста Марко (СЄВАНЂЕЛІСТА МАРКЪ) одевен у црвени хитон и зелени химатион како седи на златном

²² М. Медић, *Стари сликарски приручници*, II, Београд, 2002, 171.

Јеванђелиста Марко

трону уз који лежи крилати лав. Левом руком придржава отворену књигу у којој је црним словима записано: „ЗАЧА/ДОЕУ/ЛІАІН/САХР/СНАБЖІА ІАКО/Ж СЕ”. Мрк. 1, 1 – „Почетак јеванђеља Исуса Христа, Сина Божијега”. Испод ковчега у који се полаже Христ, на тамној позадини светлим словима исписан је приложнички текст који је на више места оштећен: „СІЕ ПЛАЦАНИЦУ ПОСВЕТИЛА ЕСТЪ СВ АТОИ.....ВИ БОГОВАЋИЕА ВЪСОКОРОДІЕ ГОСПО(ЂА)/ОШМАНІА ОБРЕНОВИЋА ЗА З(Д)РАВЛЪ....(СП) АСЕ(НІЕ).....ВОСПОМИНАНІЕ ЕА”. У оквиру црвено обојене површине која је у виду траке широке три и

Јеванђелиста Лука

Приложнички текст Томаније Обреновић, детаљ

по центиметра одвојена златним линијама уз ивицу платна, исписан је белом бојом текст тропара који се пева на вечерњу уочи Великог петка: „БЛАГООБРАЗНЬЮ(СИ)ФЪ(.Е)ВА СЕМИЗ ПРЕЧИ/СТОЕ Т(Е)ЛО ТВОЕ ПЛАЦАН(ИЩЮ) П(Р)Е(ЧИСТОЮ) О(Г)ВИВ(?)

ИПЛАТОЊХАИИИ(?) ОГРОБЊ НОВЊ/ ЗА(?)Е(?)ИВЗ ПО ЛОЖИ/ ЛЊТО 1826”.

Текст на плаштаници је на више места непрецизан што је могло да укаже на недовољну образованост мајстора који га је исписивао или, што је извесније у овом случају, да је он био странац. У иконографском смислу ова плаштаница се ослања на јерусалимске штампане предлошке који су доношени из Свете земље²³ а који су настали усложњавањем сликовног програма на аеру на коме су се, уз представу мртвог Христа, појавиле представе Богородице, Јосифа и Никодима, јеванђелисте Јована, мироносица и анђела. Тако је из композиције „оплакивање Христа” на аеру проистекла плаштаница као нови богослужбени предмет. Самим тим што је полагана на Велики петак заједно са јеванђељем на сто који се налазио у средини храма, плаштаници су верници прилазили са великим поштовањем. Они су целивајући Јеванђеље и крст, полагали цвеће и провлачили се испод стола клањајући се крсту и иконама Пресвете Богородице и Светог Јована Богослова исказујући тако поштовање према Исусу који се жртвовао за спас човечанства, али и „високог рода госпођи Томанији Обреновић” која је плаштаницу даровала. Традиционални сликарски израз који је почивао на старим иконографским решењима створеним на територији под управом Васељенске патријаршије указивао је на то да је плаштаницу насликао сликар зограф а његови атрибуирани радови²⁴ и сликарска поетика да је реч о

²³ Такав је антиминос који је Хаџи Рувим донео из манастира Ивера на Светој Гори 1784-1785 враћајући се са ходочашћа из Свете Земље. Види: Н. Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој реци, историја*, Београд-Сирогојно, 2002, 67.

²⁴ Ана Костић, „Иконостас цркве брвнаре Светих апостола Петра и Павла у Лозовику”, *Смедеревски зборник*, 3, 2012, 71-74; Ана Костић, *Држава, друштво и црквена уметност у Кнежевини Србији (1830-1882)*, Београд, 2016, 370.

Јањи Молеру.²⁵ Наспрам светитељских ликова који су приказани једнообразно, без индивидуалних особености и коришћењем тврдог цртежа, Јања је кроз колорит показао сво своје знање и таленат. На Богородичином лицу нема видљиве изражајности али је експресија исказана раширеним рукама и нагињањем њеног тела ка Христу. Уз лице јој је испод мафориона насликан вео чија је прозрачна текстура зналачки дочарана бојом. Живост сцени дају склопљени дланови Марије Клеопе, марамица коју је Марија Јаковљева принела уз ивицу браде и длан којим Јован Богослов брише лице. Мада се то не уочава одмах, све фигуре уз Христа су уплакване и њихове сузе је Јања Молер приказао као кратке, беле цртице које се у три колоне, зракасто шире испод доњих капака. На исти начин туга је приказана и на лицима светитеља који су насликани на плаштаницама које се налазе у црквама у Меховинама²⁶ и Добрићу, обе из 1827. године. Те плаштанице су иконографски и сликарски готово идентичне са плаштаницом у Мионици²⁷ и на њима је дословно примењена иконописачка пракса својствена зографском сликарству да се копирањем и прихватањем старих модела потврђује догматска исправност насликаних композиција.²⁸ Православно становништво које је живело под турском влашћу чврсто се

²⁵ Атрибуција је извршена током теренских истраживања 2018. године.

²⁶ Види: Зорица Ј. Марковић, „Иконостас цркве у Меховинама”, *Гласник ДКС*, 42, Београд, 2018, 166-172.

²⁷ До ових података дошли смо током теренских истраживања у оквиру реализације пројеката „Израда предлога одлука о утврђивању шест добара под претходном заштитом за НКД” које је у 2018. години финансирало Министарство културе и информисања Републике Србије.

²⁸ О односу према традицији видети: Н. Макуљевић, *The „zograph” model of Orthodox painting in Southeast Europe 1830-1870*, 392-393; М. Тимотијевић, „Традиција и барок, тумачење традиције у реформама барокне пикторалне поетике”, *Поствизантијска уметност на Балкану II*, ЗЛУМС 34-35, Нови Сад, 2003, 201-221.

придржавало таквих образаца сматрајући да на тај начин штити своју веру од јереси.²⁹ Образован највероватније на југу Балкана³⁰, Јања је крећући се са својом тајфом двадесетих година XIX века дошао у Србију у којој је стекао наклоност кнеза Милоша а самим тим и наклоност његове породице и угледних грађана.³¹ Када га је Томанија Обреновић ангажовала већ је самостално или са другим зографима имао иза себе неколико иконостаса³² али и, како се показало, осликавао је плаштанице које су све до сада промицале пажњи истраживача.³³ Преносећи иконографско искуство, Јања је на платну зналачки употребио црвену боју као доминантну и као симбол страдања, зеленом је дочаравао рајски предео, док је златна³⁴ сведочила о небеском пребивалишту светитеља и сјају хришћанске вере и раја. Испод црвеног сакоса арханђела Михаила посебно вешто је моделовао наборе његове зелене хаљине на којој је сенчење извео танким окерним и тамнијим зеле-

ним линијама. Јања сликарску вештину испољава бојећи танке власи Христове и Јосифове косе и браде и прозрачну тканину испод мафориона која уоквирује Богородичино лице. Наспрам крутости покрета и претераног графицизма приликом приказивања набора на платну на које је положен Исус, он је сликао нежан инкарнат, минуциозно приказивао власи и топлим колоритом бојио одежде учесника догађаја трудећи се да на тај оправда очекивања угледне ктиторке. Не зна се тачан контекст због ког је Томанија Обреновић одлучила да Боговађи приложи ову плаштаницу, али је самим чином даривања и упућивањем молитви за њено здравље и за спасење на приложничком тексту уписана у трајну литургијску меморију.

²⁹ Н. Макуљевић, *н. д.*, 392.

³⁰ Т. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Београд, 1922, 154.

³¹ Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије (1791–1848)*, Београд, 1986, 254.

³² О зографима и раду Јање Молера: А. Костић, „Иконостас цркве брвнаре Светих апостола Петра и Павла у Лозовику”, *Смедеревски зборник*, бр. 3 (2012), 71–94; Б. Вујовић, *н. д.*, 251–263; М. Ђоровић-Љубинковић, Р. Љубинковић, „Накучани”, *Археолошки споменици и налазишта у Србији, I–Западна Србија*, Београд, 1953, 142–145; Р. Станић, „Иконостас у Савинцу”, *Зборник радова Народног музеја*, IV, Чачак, 1974, 10–12; А. Милошевић, *Црква Светог Илије у Смедеревској Паланци*, Смедеревска Паланка, 2006, 56–57; М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I, Београд, 1897, 804; Исти, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, II, Београд, 1898, 366, 373; Исти, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, III, Београд, 1899, 244, 546, 568.

³³ О плаштаницама Јање Молера види: Зорица Ј. Марковић, „Примери зографске праксе на простору западне Србије”, *Зборник радова Зографски кругови, други том научних издања Студије визуелне културе Балкана*, Београд, 2019.

³⁴ О величајности у зографском сликарству: Н. Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве свете Тројице у Врању”, у *Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008*, 104.

Литература

Борозан И., „Уобличавање сећања и култура приложништва у Србији 19. века: случај Драгиње Станојле Петровић”, у *Српска теологија данас 2014: зборник радова шестог годишњег симпозијума одржаног на Православном богословском факултету 30. маја 2014*, прир. Р. В. Поповић, Београд, 2015.

Вујић Ј., *Путешествије по Србији*, II, Београд, 1902.

Вујовић Б., *Уметност обновљене Србије (1791–1848)*, Београд, 1986.

Ђорђевић Т., *Из Србије кнеза Милоша*, Београд, 1922.

Коларић М., *Грађевине и грађевинари у Србији*, Београд, 1959.

Костић А., *Држава, друштво и црквена уметност у Кнежевини Србији (1830–1882)*, Београд, 2016.

Костић А., „Иконостас цркве брвнаре Светих апостола Петра и Павла у Лозовику”, *Смедеревски зборник*, бр. 3 (2012).

Књажевска канцеларија, Ужички суд, 1825–1839, документ, Ужице 2006.

Класицизам код Срба: грађевинарство, књ. 2, Београд, 1966.

Лазић М., „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века”, у *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, А. Столић, Н. Макуљевић, прир., Београд, 2006.

Макуљевић Н., „Црква у Карановцу-задужбина кнеза Милоша Обреновића: прилог проучавању односа владарске идеологије и црквене уметности”, у: *Научни скуп Рудо Поље, Карановац, Краљево: од првих помена до Првог светског рата*, Балканолошки институт САНУ, књ.76, Београд-Краљево, 2000.

Макуљевић Н., „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве свете Тројице у Врању”, у *Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858-2008*.

Макуљевић Н., „Културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку”, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 2006.

Макуљевић Н., *The „zograph” model of Orthodox painting in Southeast Europe 1830-1870*.

Манастир Боговађа – *Летопис*

Маринковић Б., *Хаџи Рувим, пре целине, пре смисла*, Ваљево, 1990.

Медић М., *Стари сликарски приручници*, II, Београд, 2002.

Милошевић А., *Црква Светог Илије у Смедеревској Паланци*, Смедеревска Паланка, 2006.

Милићевић Ђ. М., *Кнежевина Србија*, Београд, 1876.

Мирковић Л., „Две српске плаштанице из XIV столећа у Хиландару”, *Гласник Скопског научног друштва* 10 (1932) 113–120;

Мирковић Л., *Црквени уметнички вез*, Београд, 1940, 16–18, т. V, сл. 1.

Мирковић Л., „Старине манастира Боговађе”, *Споменик САН, ХСIX*, Београд 1950.

Митрополит Михаило Јовановић, *Православна српска црква у Краљевини Србији*, Београд, 1895.

Петровић М., *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, I, Београд, 1897, 804. Исти, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, II, Београд, 1898, 366, 373; Исти, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, III, Београд, 1899, 244, 546, 568.

Радосављевић Н., *Црква брвнара у Сечој реци: историја*, Београд-Сирогојно, 2002.

Радосављевић Н., *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831* (управа Васељенске патријаршије), Београд, 2007.

Радосављевић Н., „Архимандрит Хаџи Рувим Нешковић”, *Историјски часопис*, књ. LIX (2010).

Radosavlevitch N., „Viktor Tcholakov”, *Tadd Histoire* 1-2 (Sofia 2009).

Станић Р., „Иконостас у Савинцу”, *Зборник радова Народог музеја*, IV, Чачак, 1974.

Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1903.

Ђоровић-Љубинковић М., Љубинковић Р., „Накучани” у *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, I: Западна Србија. Грађа књ.9, Београд, 1953.

Митрополитъ Михаилъ, *Православна Србска црква њ Кнѣжествѣ Срби, Београд, 1874*.

Тимотијевић М., „Традиција и барок: тумачење традиције у реформама барокне пикторалне поетике”: *Поствизантијска уметност на Балкану II*, ЗЛУМС 34-35, Нови Сад, 2003.

Каталожка јединица

Породица

Томанија Обреновић

1. Плаштаница

Јован Стергевић – Јања Молер,
1826.

Ланено платно осликано уљаним бојама (уз ивицу
рама приликом рестаурације налепљена је једно-
ставна, украсна трака ширине 1,3 цм)

114 x 126 цм

Дар Томаније Обреновић Манастиру Боговађа, чува
се у парохијском дому цркве Вазнесења Христовог
у Мионици.

1

**Меморабилија ефемерног спектакла из 1867. године:
„Поздрав Његовој Светлости Михаилу
М. Обреновићу III књазу српском”
из Јеврејског историјског музеја у Београду**

Вук Даутовић, МА, Филозофски факултет Београд

Јеврејски историјски музеј у Београду

Јеврејски историјски музеј основан је 1948. године у оквирима Савеза јеврејских општина Југославије. Задатак новоосноване музејске институције било је прикупљање архивске и друге грађе везане за Холокауст и учешће Јевреја у Народноослободилачкој борби. Јеврејске општине сакупљале су и предмете везане за сопствену материјалну културу, верски и друштвени живот. Прва стална музејска поставка отворена је 19. маја 1960. године у Београду, под називом „Музеј Савеза јеврејских општина Југославије” да би нешто касније, сходно намени и садржају музеја, његов назив промењен у „Јеврејски историјски музеј”.

Након тога следи нова фаза истраживања, систематизације и обраде прикупљене грађе да би друга стална поставка, коју је конципирала прва управница музеја проф. др Видосава Недомачки, била отворена 1969. године.

Данашњи музеј конципиран је из две целине: музејских збирки и архива. Прву целину, односно музејске збирке чине Уметничко – ликовна збирка у којој су слике, цртежи и скулптуре, затим Културно – историјска збирка која обухвата Збирку медаља, значки, плакета и застава, као и Збирка старе и рет-

ке књиге у којој су Торе, Хагаде, молитвеници, рукописи, бележнице и верске књиге. Потом Историјска збирка са тежиштем на Холокаусту у којој се налазе предмети из логора, лични предмети жртава, предмети из масовних гробница страдалих, жуте траке и ознаке којима су Јевреји обележавани током Другог светског рата. Такође у поменутој збирци се налазе партизанска ратна опрема и оружје. Трећа збирка је Археолошка у којој су ископине, као и надгробни споменици и плоче са фасада синагога. Збирка Јудаике састоји се од синагогалних предмета, празничних и обредних предмета везаних за приватну побожност и животни циклус попут кетуба, амулета, одеће и накита. Архив јеврејског историјског музеја представља другу целину и састоји се од хиљаду дужних метара грађе. Поред тога обимна је збирка периодике, фотодокументација као и електронска база података жртава Холокауста са подручја бивше Југославије.

Јеврејски историјски музеј приредио је у свом трајању бројне студијске изложбе у земљи и иностранству. Музеј такође од 1971. године периодично издаје публикацију „Зборник Јеврејског историјског музеја” којом су обухваћени научни и стручни чланци, архивска и мемоарска грађа, везана за историју Јевреја на Балкану.

Меморабилуја ефемерног спектакла из 1867. године: „Поздрав Његовој Светлости Михаилу М. Обреновићу III књазу српском” из Јеврејског историјског музеја у Београду

У Јеврејском историјском музеју¹ чува се ретка династичка меморабилуја која документује однос јеврејске заједнице, чији најутицајнији представници живе у Београду, и кнеза Михаила Обреновића у време његове друге владавине. Панегирик кнезу Михаилу састављен је двојезично на хебрејском језику у српској транскрипцији уз упоредни превод штампан златотиском на белој свили приликом кнежевог одласка у Цариград 1867. године. Јеврејска заједница придружила се његовом испраћају, својим за ту прилику осмишљеним ефемерним спектаклом, концептуално и перформативно се надовезујући на сличне јавне свечаности обреновићевске Србије шездесетих година XIX века. Након официјелне светковине у част поласка кнеза Михаила у посету султану Абдул Азизу, на дунавским маргинама јеврејске Јалије организована је „допуна свечаности” коју као засебан перформанс приређују београдски Јевреји сходно својој религиозној и културној традицији. Том приликом јеврејска заједница јавно се манифестовала као јединствено поданичко тело одано кнезу али и свом јеврејском идентитету. У сврху разумевања предмета, какав је штампана похвална песма на свили као артефакт визуелне културе, ваља истаћи све премисе које помажу контекстуализацији овог објекта

¹ В. Радовановић, *Јеврејски историјски музеј у Београду*, Београд, 2019, 3-59.

унутар ширих оквира националне и европске културе XIX века којима несумњиво припада.

Време Уставобранитеља може се посматрати као рестриктивно у законском погледу спрам Јеврејске заједнице. Богата српска, односно хришћанска трговачка елита настојала је различитим прописима да елиминише и пословно ограничи јеврејску мањину из превасходно економских разлога.² Јевреји су у време кнеза Милоша уживали равноправност залажући се за специјалан статус дефинисан личним односом са владаром. Током владавине кнеза Александра Карађорђевића грађанске слободе Јеврејима су укинуте те они, не инсистирајући више на издвојеном положају, настоје да се територијализују тражећи правно изједначавање са осталим грађанима Кнежевине Србије. Захтеве су формулисали „прошенијем” кнезу Александру фебруара 1856. године, који обавезан Париским уговором о слободи вероисповести, правосуђа, пловидбе и трговине, додељује Јеврејима проширена права.³ Као реакцију

² О економским и финансијским приликама у време уставобранитељског режима: С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, Београд, 1933, 110-183; О положају Јевреја: Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, САН посебна издања књ. ССХХII, Историјски институт књ 5. Београд, 1954, 164-174; Ж. Лебл, *До „Коначног решења” Јевреји у Београду 1521-1942*, Београд, 2001, 82-97; Б. Храбак, *Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878)*, Етнолошка библиотека књ. 4, Београд, 2009, 315-347.

³ Б. Храбак, *Н.д.*, 338-340; Решење је гласило: „Јевреји не могу ван Београда дућане држати, непокретна добра куповати, богомоље држати а

на миграције сефардских Јевреја из Влашке и Босне средином XIX века, српске власти забраниле су насељавање у унутрашњости Србије, одредивши им град Београд местом сталног боравка. Кретање и трговачка делатност Јевреја били су ограничени на простор Београдског шанца. Пописом из 1854. године наведене су 284 јеврејске породице које живе у Београду, од тога 224 породице биле су староседелачке а њих 60 пришло је из Турске. Београдски Јевреји су у власништву поседовали 154 куће а остали су живели под најам. Само 30 трговачких породица од овог броја наведено је као имућно док су остали лошег имовног стања.⁴ Ови подаци представљају својеврсан пресек стања Јеврејске заједнице у Београду како спрам њене оквирне величине тако и релативне економске снаге. Након повратка на власт, кнез Милош је септембра 1859. године донео указ, којим гарантује једнака грађанска права свим поданицима без обзира на народност и вероисповест, уз слободу кретања и упражњавања занимања, ставивши ван снаге све раније одлуке и прописе.⁵ По смрти кнеза Милоша 1860. године његову одлуку укида Високи земаљски савет Србије, одузевши изнова Јеврејима грађанска права. Заједница се стога молбом обратила кнезу Михаилу марта 1861. године тражећи да им се оставе подарена грађанска и верска права. Београдски Јевреји молбу за помоћ упућују и „Израелитској алијанси” (*Alliance israélite universelle*) у Паризу.⁶ Кнез Михаило Обреновић исте 1861. године, доноси указ којим београдски Јевреји

могу по унутрашњости само земаљске производе куповати и продавати, децу на занате и у еснафе давати, панађуре посећивати и на њима трговину куповања и продавања упражњавати”, *Исто*, 340.

⁴ Н. Вучо, „Београдски еснафи у деветнаестом веку”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. III, Београд, 1956, 143.

⁵ Ж. Лебл, *Н.д.*, 100-101.

⁶ *Исто*, 101-103.

могу у границама вароши слободно да тргују и у њој држе непокретна имања. Овим решењем такође им је дозвољена слободна трговина по унутрашњости Кнежевине Србије али не и право да се по избору стално настањују купујућу непокретности. Фактички, овим су на снагу враћени прописи које је невољно донео кнез Александар Карађорђевић.⁷ Јеврејска заједница у време владавине кнеза Михаила страдала је и била јавно прогоњена на различите начине. Осуђена на живот у Београдском шанцу најтеже је била погођена турским бомбардовањем вароши 1862. године, након кога су из порушених и опљачканих кућа бројне јеврејске избеглице нашле уточиште у Земуну.⁸ Значајна је и представка јеврејске заједнице која 1863. године од кнеза Михаила тражи грађанска права или колективни отпуст из српског поданства.⁹ Антисемитски новински чланци у листовима попут „Световида” и „Видовдана” између 1863. и 1865. године покренули су талас мржње и антијеврејског расположења.¹⁰ Последица овако креираног јавног односа била су политички мотивисана убиства двојице Јевреја 1865. године у Шапцу, са намером да застраше целу заједницу.¹¹ Период друге владавине кнеза Михаила обележен је непрестаним и интензивним деловањем међународне јавности. Појединци попут енглеског конзула Ј. А. Лонгворта и утицајног Сер Моше Монтефјореа, као и организација „Израелитске али-

⁷ Држ. арх. Београд, Мин. унутр. дела 1861, Ф. VIII, Р. 21, (1856, Пф. XI, №. 20), цитирано према: Н. Вучо, *Београдски еснафи у деветнаестом веку*, 143.

⁸ Ж. Ђорђевић, „Београдски Јевреји у догађајима 1862. године”, *Зборник 6. Јеврејски историјски музеј*, Београд 1992, 315-325; Ж. Лебл, *Н.д.*, 108-111; Б. Храбак, *Н.д.*, 366-368.

⁹ Ж. Лебл, *Н.д.*, 112-116.

¹⁰ И. Шланг, *Јевреји у Београду*, Београд, 1926, 82; Ж. Лебл, *Н.д.*, 117-119, 127-129; Б. Храбак, *Н.д.*, 371-372, 385.

¹¹ Ж. Лебл, *Н.д.*, 119-124; И. Шланг, *Н.д.*, 82.

јансе”, врше притисак на српску владу ради додељивања грађанских права Јеврејима и њихове пуне друштвене еманципације.¹² Кнез Михаило је по повратку из Цариграда, августа 1867. године, током боравка у Паризу обећао делегацији Алијансе са којом се сусрео, да ће у оквирима и гаранцијама устава учинити све да Јеврејима призна равноправност у његовој земљи.¹³ Наведене околности, јеврејски испраћај кнеза Михаила са српском делегацијом у Цариград и потоњи дочек, снажно повезују са борбом за положај заједнице ограничене рестриктивним законима и без пуних грађанских права.

Један од најважнијих државничких циљева кнеза Михаила од бомбардовања Београда из 1862. године било је питање присуства турских војних посада у утврђењима српских градова.¹⁴ Дуготрајне дипломатске активности окончане су тек у фебруару 1867. године када висока Порта писмом обавештава кнеза Михаила да му на управу предаје преостале утврђене градове без икаквих услова. Ова одлука била је повод за његов пут у Цариград како би се лично захвалио султану у своје име и у име српског народа о чему је издао прокламацију објављену у Српским новинама 14. марта исте године.¹⁵ Поласку на путовање претходи испраћај у виду артифициране јавне свечаности која прославља кнеза владара. Ефемерни спектакли шездесетих година XIX века поклапају се са најснажнијим манифестацијама српског романтичарског историзма сходно који-

ма су и обликовани у време друге владавине кнеза Милоша и Михаила а почевши од њиховог повратка у Кнежевину Србију. Једнодневном уметношћу пролазних јавних свечаности као средством међусобне комуникације успостављан је дијалог између владара и грађанства.¹⁶ Тако су београдски Јевреји уприличили испраћај осмишљен као чин оданости, желећи да усмере пажњу владара на сопствена политичка очекивања. У том смислу употребили су сва доступна средства у креирању пролазне свечаности коју су организовали артикулишући је спрам кодова локалне сефардске традиције. Трајна меморија јеврејског ефемерног испраћаја постигнута је штампањем његовог описа и панегиричке песме на комаду свиле што одговара рецентној европској пракси присутној као неизоставни део перформативних уметности од XVIII века.

Званичном испраћају кнеза Михаила претходиле су одвојене посете чланова Државног савета, страних представника и делегата београдске општине, који су му пожелели срећу и задовољство те успешан повратак у отаџбину. Испраћај је уприличен 18. марта 1867. године, а град је имао свечани изглед.¹⁷ Грађани су били окупљени од Двора до Саборне цркве и даље све до савског пристаништа. Кнез се из Двора упутио ка Саборној цркви где су га дочекали митрополит Михаило и бројно

¹² Ж. Лебл, *Н.д.*, 104-107, 129-130; И. Шланг, *Н.д.*, 82-83.

¹³ И. Шланг, *Н.д.*, 83.

¹⁴ В. Чубриловић (Ур.), *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. год.*, Зборник радова приказаних на научном скупу Српске академије наука и уметности, одржаном од 22. до 24. маја 1967. год. у Београду поводом прославе 100-годишњице ослобођења градова, САНУ, Београд, 1970.

¹⁵ З. Јанковић, *Пут у Цариград: Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд, 2006, 13-70.

¹⁶ М. Timotijević, „Ефемерни спектакл за време друге владавине кнеза Милоша и Милаша Обреновића 1859-1868”, *Zbornik radova Petog kongresa povjesničara umjetnosti Jugoslavije, Peristil* 31-32, Zagreb, 1988, 305-312. И. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету, Универзитета у Београду 2013, 630-638; Д. Ванушић, „Политичка инситуционализација Споменика српских у светлу обнове златног доба”, у: *Идентитети и медији, Уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, И. Борозан, Д. Ванушић (Ур.), Београд-Нови Сад, 2017, 91-111.

¹⁷ З. Јанковић, *Н.д.*, 71-72.

свештенство у свечаном богослужбеном орнату. У београдској катедралној цркви служена је свечана Доксологија за владара, митрополит је одржао беседу а потом је парадна поворка из цркве кренула ка пристаништу. Кнез Михаило се колима довезао до обала Саве где га је чекала постројена восјка, након чега се укрцао на пароброд „Делиград”. Отиснувши се ка Дунаву кнез са пратњом је испраћен пуцњавом из прангија, топова и црквеним звонима.¹⁸ Кретање на релацији између двора и цркве просторна је веза између средишта политичке и верске моћи установљена као окосница ефемерног спектакла још од повратка кнеза Милоша. Понављањем овог обрасца приликом наредних пролазних свечаности симболично су истицани традиција и династички континуитет.¹⁹

Пароброд који је пролазећи ушће река скретао у Дунав дочекали су на његовим обалама окупљени сефардски Јевреји приредивши кнезу ефемерни спектакл у својој режији. Овај догађај као и пригодну песму пренела је доста детаљно тадашња штампа, мада истраживачи нису посветили знатнију пажњу његовом тумачењу.²⁰ У Српским новинама од уторка 21. марта 1867. године изашао је чланак који помиње „допуну к свечаностима приликом одласка Његове Светлости у Цариград”, која је била на Јалији, обали дунавској, ниже града и јеврејског краја вароши, чији опис гласи: „Четири велике заставе на самој тој обали биле су намештене и то у извесном растојању једна од друге. Код чамаца рибарских биле су намештене прангије из којих се пуцало. Дрво једно гранато које се налазило између ове четири заставе, било је са многим малим заставама искићено.

Ту је била и варошка банда састављена из 40 свирача. Потом дошли су у свечаном поретку како јеврејски тако и наши ученици и ученице школа у дорђолском крају, који су били на обали дунавској између редних застава намештени. Ученице држале су велике венце шимширове у рукама, а ученици имаћаху у рукама мале тробојне заставе. У среди ни тог низа био је барјак намештен и богато украшен, који су Јевреји донели из своје синагоге и на коме су биле две сребрне круне намештене. Света је и женског и мушког било небројено. Кад се пароброд од града са великом тробојном заставом указао, на ком се Светли Господар са својом свитом налазио, прангије огласе долазак његов. Пароброд је Дунавом дуж целе свечане те линије веома полако пловио. Музика, која је била на обали, свирала је, а деца јеврејске школе певала су песму, на јеврејском језику у славу путовања Светлог Господара у Цариград. Свет остали поздрављао је Светлог Господара вичући из гласа Срећан ти пут Господару, а још сретнији вратио нам се. Светли Господар одазивао се непрекидно са лађе овом поздраву народа.²¹ На дунаву су се у два реда налазили рибарски чамци у којима су били мушкарци, жене и музика која је свирала док је лађа полако пловила између њих. Када је брод отпловио прангије су изнова пуцале, окупљена деца клицала су кнезу а окупљени свет је на обалама остао са музиком да се весели дуго након одласка брода. На Карабурми је „Делиград” дочекан заставама и пуцањем из прангија. На крају новинског чланка публиковано је заглавље штампаног поздрава и српски превод песме коју су на хебрејском кнезу певали београдски Јевреји.²²

¹⁸ *Српске новине*, Бр. 34, Год. XXXIII, Београд, недеља 19. март 1867.

¹⁹ М. Тимотијевић, *N.d.*, 307.

²⁰ З. Јанковић, *Н.д.*, 72-73.

²¹ *Српске новине*, Бр. 35, Год. XXXIII, Београд, уторак 21. март 1867.

²² *Исто*.

Опис „допуне к свечаностима” доноси обиље података који сведоче о животу јеврејске заједнице и ондашњег Београда. Поменути оркестар од четрдесет градских свирача, сугерише важност и улогу музике у градској свакодневици XIX века. Управо је музика приликом јавних и приватних свечаности повезивала различите етничке и верске групе у градовима.²³ Приликом инсценације кнежевог испраћаја пуцњи из прангије најавили су долазак брода скрећући пажњу путника на извођење приређено у њихову част. Заставе тробојке различитих величина аранжиране на дунавској обали наглашавале су пре свега патриотски карактер тога чина. Кнежев испраћај био је вид националне акције чији симболички потенцијал је почивао на изражајним могућностима визуелне културе. Учесници као вид „слављеничке масе” и ученици визуелно означени заставицама давали су легитимитет догађају у коме су учествовали. Ефемерни испраћај преносио је опште поруке које су одговарале тренутним националним потребама, унутар којих су уграђени специфични садржаји какав је јеврејски испраћај на Јалији²⁴.

Опис помиње јеврејске и српске ђаке, ученике и ученице из дорђолског краја који су носили заставе и венце од шимшира. Већ почетком шездесетих година XIX века изграђен је Милдар (јеврејска школа) на Јалији у Солунској улици, као двоспратница од „чврстог” материјала. Школски систем јеврејска заједница реформисала је 1864. године и тада рад

почињу мушка и женска основна школа на Јалији у којима се настава одвијала на српском језику.²⁵ У поменутом здању налазиле су се и канцеларије рабината, општина и библиотека.²⁶ У време када је дочек организован почетком 1868. године у Београду је постојало четрнаест мушких и исто толико женских основних школа.²⁷ Након реформе сефардска општина је према попису из 1869. године имала 164 ученика и 63 ученице.²⁸ Учешће ученика и ученица који су школе похађали по истом програму показује и постепену интеграцију јеврејске заједнице у српску средину у којој је пресудну улогу имало познавање језика. Управо су хебрејски језик и његова јеврејско-шпанска верзија позната као ладино били један од кључних носилаца јеврејског културног и верског идентитета у Османској дијаспори.²⁹ Кратка похвална песма кнезу коју су окупљени јеврејски ученици доцније извели певана је на јеврејском, како је у поздраву наведено „религиозном” језику.

Поред употребе „религиозног” језика одређени визуелни аспекти маркирали су окупљене грађане као припаднике претежно јеврејске заједнице. Шимширови венци (*şimşir*, Тур.)³⁰ које су држале ученице, кодирани су симболички још у антици где се шимшир као хтонска али пре свега зимзелена биљка конотира атрибутима трајања и бесмртности,

²³ N. Makuljević, „The Trade zone as Cross Cultural Space: Belgrade Çarşi”, *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans, El Prezente vol. 7 / Menorah vol. 3*, E. Papo, N. Makuljević (Eds.), Beer-Sheva 2013, 244.

²⁴ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку, систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд 2006, 332-333.

²⁵ D. Sindik, „О јеврејским школама у Београду у XIX веку”, *Jevrejski Almanah*, Београд, 1961-1962, 98-109; В. Ракић, „Јеврејске школе у Београду до 1941. године”, *Зборник 6, Јеврејски историјски музеј*, Београд, 1992, 331-335.

²⁶ И. Шланг, *Н.д.*, 92-93.

²⁷ Ј. Милићевић, „Просвета, наука, књижевност, уметност, култура и здравство у XIX веку”, у: *Историја Београда*, 3. Антонић (Ур.), САНУ Балканолошки институт, пос. изд. књ. 62, Београд, 1995, 280.

²⁸ В. Ракић, *Н.д.*, 336.

²⁹ О култури сефардских Јевреја више: К. Vidaković, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo, 1986.

³⁰ *Buxus sempervirens* (Лат.)

док га изузетна чврстина дрвета поистовећује са постојаношћу.³¹ У јеврејској традицији ова биљка по имену *teashshur* пореклом са Кипра помиње се у књигама пророка Исаије (41:19 и 60:13) и Језекиља (27:6) из чега проистичу њена значења. Поштован због зимзеленог лишћа и поуздано тврдог дрвета шимшир је у јеврејском предању имао значења слична европским пониклим из митологије паганске антике.³² Посебно аранжираним мизансценом на обали доминирао је „барјак намештен и богато украшен, који су Јевреји донели из своје синагоге и на коме су биле две сребрне круне намештене”. По свој прилици реч је о неком од везених парохета синагоге *El Kal Vježo* која се налазила на Јалији у Мојсијевој улици, недалеко од Милдара и дунавске обале.³³ Парохет као тип различито украшене тканине већих димензија има функцију обредне завесе којом се заклања орман за чување Тора звани *Nekal*.³⁴ Символички парохет представља вео испред „светиње над светињама” Јерусалимског храма, маркирајући визуелно најсветији део у синагогалној сакралној топографији.³⁵ Сефардске заједнице на балканском простору користиле су у прошлости богато декорисан синагогални текстил османским техникама златовеза попут познатог *Bindallı* типа.³⁶ Као најчешћи иконографски мотиви на парохети-ма јављају се форме портала, вечног светла односно

Синагогални везени текстил, збирка *Neye Shalom* синагоге у Истанбулу 1862. година

Парохет, Османско царство, 1882. година

³¹ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Riječnik simbola*, Zagreb, 1989, 677.

³² *The Jewish Encyclopedia*, vol. 3, New York and London 1901, (M. Jastrow, W. M. Muller, *Box-Tree*), 344.

³³ Ж. Лебл, *И.д.*, 226-228.

³⁴ *The Jewish Encyclopedia*, vol. 2, New York and London 1901, (C. Adler, J. M. Casanowicz, A. W. Brunner, *Ark of the Law*), 107-111.

³⁵ *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London 1901, (J. Jacobs, E. G. Hirsch, *Curtains in Tabernacle*), 390-394.

³⁶ Y. Ben-Naeh, *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen 2008, 228-230.

висеће лампе или отворене шаке.³⁷ Везена круна Торе јавља се као мотив на парохетима претежно у централној Европи.³⁸ Поменуте две сребрне круне намештене на „барјак” извесно су припадале синагогалној опреми. То могу бити круне Торе зване *Keter Torah* најчешће прављене од сребра, форми често сличних владарским, намењене симболичком окруњивању свитака Торе.³⁹ Форма круне јавља се као мотив и на штитовима Торе (*Tas*), претежно на територији централне и западне Европе.⁴⁰ Бројна предања појашњавају значење круне на синагогал-

Круна Торе, сребро, Аустријско царство, XIX век

³⁷ E. Juhasz, „Textiles for the Home and Synagogue”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire, Aspects of material culture*, E. Juhasz (Ed.), The Israel Museum, Jerusalem 1990, 65-119; V. Nedomački, *Vezene tkanine iz jevrejskih zbirki u Jugoslaviji*, JIM, Beograd 1978, 5-30, 94-97; M. Mihailović, *Judaica u Jugoslaviji*, Beograd, 1990, 8-9.

³⁸ V. Nedomački, *Hav. дело*, 88-93; M. Mihailović, *H.д.*, 10-13.

³⁹ *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London 1901, (K. Kohler, J.D. Eisenstein, *Crown of the Law*), 372; E. Juhasz, „Synagogues”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire*, 37-59; M. Mihailović, *H.д.*, 30-31; J. Kuntoš, *Silver Judaica from the Collection of the Jewish Museum in Prague*, Prague, 2012, 130-137.

⁴⁰ M. Mihailović, *H.д.*, 38-39; J. Kuntoš, *H.д.*, 88-129.

ним предметима попут дијалога из „Зохара” о природи Шабата у коме учествују учени рабини Исак, Аба, Јосе и Јуда. Према казивању раби Јосе: „Овог дана је Тора окруњена врхунском славом, у свим њеним заповестима, у свим њеним пресудама, у свим њеним прекорима грехова – круном са седамдесет грана светлости које зраче на све стране...”⁴¹ Било да је реч о круни Торе или њеном штиту који су се могли наћи намештени на барјаку, сребрне круне за посматраче са пароброда „Делиград” носиле су асоцијацију на оне познатије краљевске према којима су заправо и обликоване, ласкајући тако кнежевом владарском достојанству. Синагогални предмети донети на обалу Дунава употребљени као декор свечане конструкције представљали су религиозни идентитет јеврејске сефардске заједнице на репрезентативан начин.

Артефакти јеврејске визуелне културе који ни су као такви били препознати, налазили су се такође у личном поседу владара династије Обреновић, о чему сведочи фотографска грађа коју је начинио Љубиша Ђонић након Мајског преврата.⁴² Реч је о Круни Торе (*Keter Torah*) од сребра, пару сребрних Римонима (*Rimonim*) и Парохету уз још неколико везених тканина.⁴³ Сребрна круна и наставци за Тору припадају веома репрезентативном типу синагогалних предмета пореклом из венецијанских златарских радионица а настали су извесно поло-

⁴¹ G. Š. Solem (Prir.), *Zohar Knjiga Sjaja*, Beograd, 1999, 81-84, цитат на 84.

⁴² Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак: заборављени београдски двор*, МПУ Београд 2019, 93, 116-117.

⁴³ *H. д.*, Круна Торе – 40. Декоративни сталак, Љ. Ђонић, МГБ инв. бр. ФИ, 2497, 2498; *Римоним* – 64. Пар декоративних предмета, Љ. Ђонић, МПУ инв. бр. 24401, МГБ инв. бр. ФИ, 2501; *Парохет* – 63. Зидна декорација, Љ. Ђонић, МГБ инв. бр. ФИ, 2509; Текстилије у каталогу наведене под редним бројевима 57; 58. и 62. такође могу бити синагогалне а у ширем смислу припадају балканско-османској култури.

вином XVIII века. Типолошки су најсличнији радovima италијанског златара Андреа Замбелија (*Andrea Zambelli "L'Honnesta"*) који половином XVIII века ради Круну Торе и Римониме за богату сефардску заједницу у Венецији, данас изложене у колекцији Метрополитен музеја у Њујорку.⁴⁴ Везени парохет као и друге поменуте текстилије са двора Обреновића типолошки се надовезују на сличне сачуване и поменуте сефардске синагогалне тканине.⁴⁵ Остављајући по страни функцију и место ових објеката унутар двора као и њихову каснију судбину несумњиво су визуелно сведочанство веза са сефардском заједницом.⁴⁶ Поменути предмети, налик онима који се помињу у опису ефемерне свечаности могли су доћи у посед Обреновића као вид политички мотивисаних поклона од стране сефардске заједнице са којом су на различите начине били повезани током читавог XIX века.

Учешће сефардских Јевреја као конфесионалне и етничке мањине у појединим јавним свечаностима попут владарских дочека у другим балканским градовима бележи праксу подизања ефемерних конструкција. Вербални опис кнежевог испраћаја сефардске заједнице у Београду пракса је која претходи доцнијим приликама познатим посредством фотографске грађе. Документовани фотографијама с краја XIX века, тријумфални лукови украшавани су богато везеним тканинама и синагогалним парохетима. На албуминској фотографији насталој приликом посете Сарајеву крунског принца Рудолфа Хабзбуршког и принцезе Стефани јуна 1888. годи-

Тријумфални лук подигнут од сарајевских Сефарда
1888. године

не, види се тријумфална капија покривена зимзеленим гранама чији лук је украшен везеним парохетом на коме се јасно распознају Декалог, круна Торе и посветни текст.⁴⁷ Почетком XX века настала је серија фотографија приликом румелијске кампање султана Мехмеда V Решада. Као визуелно сред-

⁴⁴ <https://www.metmuseum.org/>, (Torah crown, Accession Number: 2013.443); (Pair of Torah finials, Accession Number: 2016.416, .417).

⁴⁵ E. Juhasz (Ed.), *Sephardi Jews in The Ottoman Empire*, plate 19.

⁴⁶ Д. Вукелић, „Под аукцијским чекићем: дворске меморабиле Обреновића на мање познатој серији фотографија из атељеа Љубише Ђонића”, *Стари конак : заборављени београдски двор*, 38, 44.

⁴⁷ Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, Österreichisch-Ungarische Monarchie, Politik, Inventarnummer – Pk 724, 18; (*Triumphbogen der spanisch-sefardischen Gemeinde, mit dem Triumphbogen der serbisch-orthodoxen Gemeinde im Hintergrunde, aus dem Album "Besuch von Kronprinz Rudolf und Stephanie in Sarajevo vom 10. bis 25. Juni 1888."*)

ство Османске империјалне пропаганде емитована је и серија разгледница која документује различите аспекте ове значајне посете.⁴⁸ Тако је сачувана разгледница која приказује чланове јеврејске заједни-

Тријумфални лук подигнут у част султана Мехмеда V Решада у Битољу

⁴⁸ M. Özen, „Visual representation and propaganda: Early films and post-cards in the Ottoman Empire, 1895–1914”, *Early Popular Visual Culture*, Vol. 6, Issue 2, 2008, 145–157.

це у Монастиру (Битољу) који су за дочек падишаха приредили ефемерну конструкцију у форми тријумфалне капије украшену бројним везеним ткањинама међу којима су били и синагогални парохети.⁴⁹

Просторна конструкција уз веродостојан опис догађаја на Јалији пуно значење добија у контексту песме испеване кнезу Михаилу Обреновићу као централном делу ефемерног спектакла меморисаног штампаном споменицом на свили. Песма коју су јеврејски ђаци певали изведена је према прологу штампаног поздрава пред „њиховим старешинама црквеним и школским”. Текст похвалне песме исходи из јеврејске официјелне традиције оличене синагогалним богослужењем и рабинском ученошћу те се може тумачити као исказ високе јеврејске културе тога времена. Песма је писана у форми сефардске мелице (*melitza*), чији литерарни жанр припада римованој прози версификованој цитирањем стихова из Торе, те других библијских стихова или делова Талмуда уз учене рабинске асоцијације. Овај вид књижевног изражавања који је негован од стране рабинске елите, супротстављен је народној и усменој књижевности.⁵⁰ Панегиричка поезија као неизоставни део ефемерног спектакла у српској средини јавља се као водећи конституциони елемент унутар речених оквира романтичарског историзма. Општеприхваћена поетска конвенција владарске глорификације била је одређена личним типом „династичке митологије” Обреновића.⁵¹ Бео-

⁴⁹ E. Juhasz, *Textiles for the Home and Synagogue*, 96.

⁵⁰ B. Shahevitch, „On the nature of the *Melitza*”, *Ha-Sifrut* 2(3), Tel Aviv 1970, 664–666; S. Sternberg, I. Parush, „Another look at “the life of ‘dead’ Hebrew”: Intentional ignorance of Hebrew in nineteenth-century eastern European Jewish society”, *Book History*, Vol 7, Johns Hopkins University Press 2004, 196–204.

⁵¹ M. Timotijević, *H.đ.*, 306, 310.

градска сефардска заједница са кнезом Михаилом комуницира посредством поетизоване прозне форме обраћајући му се сопственим „језиком олтара”. Занимљив је и илустративан спев Љубомира Даниловића потписаног као реалиста под називом: *Племенити Србин или Путовање кнеза Михаила Обреновића у Цариград и његове радње док се Србија сасвим неочисти од Турака*. Књига је настала 1867. године у штампарији „Николе Стефановића” где је отиснут и поздрав кнезу Михаилу на свили за сефардску заједницу у Београду. У Даниловићевој књизи различитим поетским формама описани су историјски догађаји уз наизменично цитирање беседа, штампе и прогласа као значајан и документаран пример династичке пропаганде тога времена.⁵² Међу бројним пренумерантима претплаћеним на ово патриотски интонирано дело у коме нема помена јеврејског испраћаја на Јалији наведени су и београдски трговци Јахијел Б. Русо и Соломон Х. Коен.⁵³ Интересовање јеврејске заједнице било је свакако проткано политичким очекивањима, такође исказаним поетски и прецизно упућеним кнезу приликом његовог доласка из Цариграда, који са јеврејског аспекта није значајније документован. У сврху трајног меморисања ових догађаја, као и оданог поданичког односа али и јасних очекивања јеврејске заједнице спрам кнеза Михаила, штампани су на свили поздравни овом владару. У Јеврејском историјском музеју сачуван је поздрав у облику парадног програма штампаног на свили златотиском, који се састоји од описа сврхе у коју је начињен и обраћања кнезу. Извесно настао је у одређеном ти-

Заглавље поздрава кнезу Михаилу,
Јеврејски историјски музеј, Инв. бр. 602

ражу који јеврејска заједница дистрибуира до истакнутих појединаца а пре свих владара као знак поданичке лојалности и префињен начин визуелне и тактилне комуникације. На свиленом купону величине 33 x 28 цм, штампан је текст:

ПОЗДРАВ ЊЕГОВОЈ СВЕТОСТИ МИХАИЛУ
М. ОБРЕНОВИЋУ III КЊАЗУ СРПСКОМ

Од стране Евреја својих верних поданика, приликом поласка у Цариград, певана на обали Дунавској од еврејске деце заједно с њиховим старешинама црквеним и школским, на њиховом религиозном језику. Штампана на еврејском језику у оригиналу и на српском у преводу.

ЛЕХ ЛЕ ШАЛОМ ЕЛ МАЛКЕХА.
ЈАЦЛИАХ ЕЛОИМ ЕТ ДАРКЕХА.

БАРУХ АТА БЕВОЕХА
УВАРУХ АТА БЕЦАТЕХА,

ШАДАЈ ЈЕМАЛЕ ТААВАТ ЛИБЕХА
ВЕЈАЕР, ВЕЈАШЕР НЕТИВЕХА,

⁵² Љ. Даниловић, *Племенити Србин или Путовање кнеза Михаила Обреновића у Цариград и његове радње док се Србија сасвим неочисти од Турака*, Штампарија Николе Стефановића, Београд, 1867.

⁵³ Љ. Даниловић, *Н.д.*, I.

ВЕШАЛОМ ЈОМЕРУ ЕЛ БОЕХА.

ЛИРОТ ЦОН АМЕХА, БЕТУВЕХА.⁵⁴

ИДИ БЛАГИМ УСПЕХОМ К' ЦАРУ
НЕКА БОГ УНАПРЕДИ ПУТ ТВОЈ.

БЛАГОСЛОВЕН БУДИ УЛАСКОМ И
БЛАГОСЛОВЕН ИЗЛАСКОМ ТВОЈИМ.

СВЕМОГУЋИ! ИСПУНИ ЖЕЉЕ КЊАЗА
ОСВЕТЛИ И УПРАВИ НАМЕРУ ЊЕГОВУ.

НЕКА НЕИЗОСТАНЕ НАМА
ДОБРОДОШЛИЦОМ ГА ПОЗДРАВИТИ

КАКО БИ МИЛОШЋУ ЊЕГОВОМ ХРАНИО
ПОВЕРЕНО СТАДО СВОЈЕ.

Штампарија Николе Стефановића у Београду.

Почетни стихови поздрава кнезу Михаилу – Иди с миром своје цару, Нека Бог поспеши твој пут (*Лех ле шалом ел малкеха. Јацлиах елоим ет даркеха.*) односе се на трактат Раби Авина Ха Левија из Вавилонског Талмуда.⁵⁵ Поменути одломак трактата гласи: „Речено је да онај који се растаје од другог не треба да му каже *Иди у миру (Leh be Šalom)* већ радије *Иди с миром (Leh le Šalom)*, као што је Јотор рекао Мојсију *Иди с миром* (Излазак, 4:18) и његов

⁵⁴ Превод поздравне песме са хебрејског, проф. др Е. Папа, коме се најсрдачније захваљујем и на њеном ширем књижевном тумачењу:

*Иди с миром своје цару,
нека Бог поспеши твој пут.
Благословен да си када долазиш,
Благословен нека си кад одлазиш.
Нека ти Свемогући испуни жељу срца твојега
и осветли и исправи стазу твоју.
И мир нека кажу с твојим доласком
не би ли напасао стадо народа свога у доброты својој.*

⁵⁵ П. Штемберг, *Увод у Талмуд и Мидраи*, Београд, 2014, 220-257.

подухват беше успешан. Са друге стране Давид је своје сину Авесалому рекао *Иди у миру* (II књ. Самуилова 15:9) и он оде и би обешен и убијен”.⁵⁶ Београдски Јевреји сматрали су да постоји опасност везана за пут кнеза Михаила и сходно свом предању пожелели су му да иде с миром, подразумевајући и жеље за сигурним повратком с путовања реченим у форми благослова. О заједничком предосећају опасности везане за боравак на путу говоре и речи које је митрополит Михаило изговорио приликом кнежевог повратка из Цариграда у београдској Саборној цркви: „Србија Те опет угледа здрава и бодра. Престолницу твоју, место трајавшег страховања за време Твога одсуства из средине њене, обузимље сада тим јаче осећање безопасности; јер те види дошавша са злокобнога Босфора, неповређенога ни у здрављу, ни у поносу Србскога имена и чести Твога народа.”⁵⁷

У том смислу наредна два стиха цитирана су из пете књиге Мојсије (Поновљени закони 28:6) „Благословен ћеш бити кад долазиш и благословен ћеш бити кад полазиш” (*Барух ата бевоеха уварух ата бецетеха*). Веома је важно имати у виду да су присутни Јевреји који су кнеза испраћали певајући му ове стихове познавали и претходни садржај двадесет осме главе од њеног почетка у коме се разматра значај благослова онима који се држе божјих заповести и потом вечног проклетства оних који се о њих оглушују, што свакако може комуницирати са надама и очекивањима које је јеврејска заједница имала у односу на кнеза Михаила.

Строфа која следи „Свемогући! Испуни жеље књаза осветли и управи намеру његову” (*Шадај је-мале таават либеха*) преузета је из благослова Ми

⁵⁶ *Talmud Bavli, Berakhot 64a.*

⁵⁷ Љ. Даниловић, *Н.д.*, 59.

Шеберах (*Mi sheberach*) који се изговара након читања одломка из Торе, онемо ко је одабрани одељак читао.⁵⁸ Уобичајени благослови овог типа завршавају се молбом да Бог испуни „Све жеље срца његовог”. Ова молитвена формулација преузета из синагогалног богослужења такође представља део јеврејске верске свакодневице са којом је посредно комуницирала. Ваља уочити да завршним стиховима поздрава који следе потом, београдски Сефарди себе дефинишу као „стадо народа (кнеза Михаила)” које он ваља напасати и чувати у сопственој доброту.

Поменути књижевни жанр писан је најчешће од стране рабина, извесно је да поздрав (*melitza*) у част кнеза Михаила настаје као дело ученог појединца из локалне сефардске заједнице. Уводни текст поздрава помиње као присутне извођењу песме јеврејске „дрквене старешине”. Шездесетих година XIX века у Београду није било главног рабина већ „заступника рабина и праведног учитеља”. На том положају се од 1862. године налазио локални хахам Јаков бен Шалом Калдерон, који је изванредно владао како хебрејским језиком тако и ладином. Он се бавио и послом словослагача у јеврејском одељењу књажевске типографије те је приредио, сложио и издао различите књиге међу којима се истичу збирке литургијских текстова, преузете претежно из кабалистичких списа.⁵⁹ Значајна су имена Давида и његовог сина Моше Алкалаја, који се од половине XIX века јављају готово на свим јеврејским књигама било као преводиоци, аутори или издавачи.⁶⁰ Током

1867. године када је поздрав кнезу написан, Давид и Моше Алкалај издали су из штампе неколико јеврејских књига различите садржине.⁶¹ У Београду је у датом тренутку живело и деловало довољно учених појединаца који су били кадри да за потребе сефардске заједнице саставе поздравне песме на хебрејском и српском језику.

Медијски формат типографског плаката – програма, имао је изузетно важну комуникацијску улогу током XIX века будући да штампани плакати и програми прате све значајније историјске догађаје и епизоде од бројних владарских прогласа, прокламација, беседа, распореда и програма ефемерних свечаности те других форми обраћања ондашњој јавности.⁶² Програми ефемерних јавних свечаности, нарочито концерата и позоришних представа, штампани су као њихов неизоставни део у Европи и Енглеској од половине XVIII века. Развој штампарских технологија и откриће литографије омогућили су у XIX веку штампу на различитим и другачијим материјалима и медијима. Тако током шесте и седме деценије XIX века настаје експанзија програма – сувенира, који су се чували, отискивани на свили и сатену поводом јубиларних театарских извођења и других нарочито свечаних и ретких прилика.⁶³ Свилени програми израђивани као посебан вид меморалија били су подесна форма за ефемерне свечаности у част владара. Овај вид посебно луксузних плаката – програма на европском простору намењен софистицираној публици израђиван је за представе, концерте и јавне

⁵⁸ *Sidur, Militvenik „Molitva dece Siona” prema obredu španskih Jevreja*, rabin I. Asiel (Prir.), Beograd 5765 –, 2005, 577; На крају молитава за болеснике, породиље, прогоњене и заробљене Јевреје среће се иста формулација, Н.д., 1107-1110.

⁵⁹ Ж. Лебл, Н.д., 156-157.

⁶⁰ Ж. Лебл, *Јеврејске књиге штампане у Београду 1837–1905*, Београд, 1990, 33-34.

⁶¹ Исто, 114-117.

⁶² С. Андрић, Р. Марковић, *Сто година историјског плаката 1840–1940*, Београд, 1988, 1-17.

⁶³ D. B. Wilmet, T. L. Miller (Ed.), *The Cambridge Guide to American Theatre*, Cambridge University Press 1996, 310.

свечаности током XIX века.⁶⁴ Поједини штампари су своје свилене програме за отмену публику такође приликом израде и парфимисали.⁶⁵ Тако је за

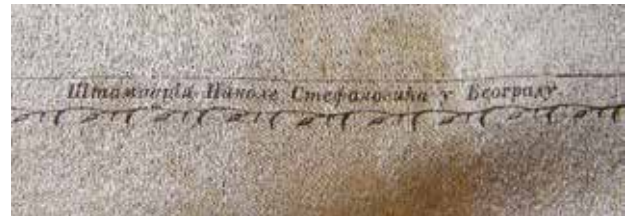
Програм на свили штампан поводом годишњице венчања Њихових Величанстава 1883. године.
Музеј позоришне уметности Србије

⁶⁴ V&A museum, *Theatre and Performance Collection*: (<http://collections.vam.ac.uk/item/O108391/silk-programme-a-miles-co/>), (<http://collections.vam.ac.uk/item/O1113266/silk-programme/>), (<http://collections.vam.ac.uk/item/O1300056/silk-programme-for-a-vocal-silk-programme-unknown/>).

⁶⁵ V&A museum, *Theatre and Performance Collection*: (<http://collections.vam.ac.uk/item/O1467639/silk-programme-for-the-lyceum-silk-programme-eugene-rimmel/>).

представу Ђорђа Малетића, „Посмртна слава кнеза Михаила” којом је октобра 1869. године отворена зграда Народног позоришта плакат штампан на свили, али је изгорео током Другог светског рата.⁶⁶ У Позоришном музеју Србије сачувана су свега два свилена штампана програма и то из доцнијег периода, први настаје у част свечане представе поводом годишњице венчања краља Милана и Наталије Обреновић, која се давала у Нишу 1883. године.⁶⁷ Други на свили отиснут програм настао је за новогодишњу прославу почетком XX века у време краља Александра Обреновића покровитеља Београдског певачког друштва које организује концерт којим диригује Стеван Мокрањац.⁶⁸

Београдска штампарија Николе Стефановића у којој је програм свечаности у част кнеза Михаила штампан, основана је 1861. године као друга српска приватна књигопечатња. Стефановићева штам-

Ознака штампарије Николе Стефановића из Београда, маргина поздравља кнезу Михаилу

⁶⁶ О. Марковић, „Колекције позоришних плаката у служби Музеја позоришне уметности”, *Театрон*, бр. 75/76/77, децембар 1991, 92.

⁶⁷ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката: (*Народно позориште под управом Лазе Поповића, Ниш, у дворани код „Европе” 8. октобра 1883. Свечана представа у славу ступања у брак Њихових Величанстава октобра 1875*), програм на свили 22.5 x 29.5 cm, без Инв. бр.

⁶⁸ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката: (31. децембар, *Београдско певачко друштво приређује Велику забаву, концерт под управља г. Ст. Мокрањац, Под највећом заштитом Њ.В.К. Александра I у Коларчевој пивници*), програм на свили 36 x 35 cm, Инв. бр. 4179.

парија радила је око петнаест година одштампавши током тог периода преко три стотине књига.⁶⁹ Сачувани програми и плакати са ознаком Стефановићеве штампарије сведоче о развијеној пракси израде овог типа материјала.⁷⁰ Угаоне вињете и украси штампаног поздравна кнезу Михаилу јављају се у сличној форми као декорација и на другим типо-

Плакат свечаног концерта у Народном позоришту из 1871. године, штампан код Николе Стефановића. Музеј позоришне уметности Србије, Инв. бр. 8369.

Украсна вињета, угао свечаног поздравна кнезу Михаилу

графским програмима штампаним код Николе Стефановића и дружине.⁷¹

Доцнија паралела која се надовезује на писани поздрав кнезу Михаилу београдских Сефарда је дар сарајевске јеврејске заједнице аустријском цару. Поводом јубилеја педесетогодишњице владавине цара Франца Јосифа 1898. године „сефардијска израелска опћина сарајевских житеља” упутила је у Беч поклон песму писану такође двојезично, хебрејским писмом уз упоредни превод на ијекавици. Песма је урамљена у скупоцен сребрни и позлаћени филигрански рам са грбовима Хабзбурга, Босне и

⁶⁹ њег Хаџи-Ибрахима, 27. децембар 1868.) Инв. бр. 31, (Претпоследња представа, Петар Димитријевић, чаробни вештак – Ухваћени Ђаво или Два часа у волиебном свету, 15. фебруар 1869. у сали „Код јелена”), без Инв. бр; (Последња представа, Петар Димитријевић, чаробни вештак, Бозати Чаролија, Волиебни милионер у Ђаволском магацину, 1. март 1869. у сали „Код јелена”), без Инв. бр; (У корист пострадале браће Чеха, Концертат и прставу, 5. јунија 1872. год. Народно позориште у Београду), Инв. бр. 11633.

⁷¹ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката, (Београдско певачко друштво даваће у понедељник 5. Априла 1871. у очи светковине због предаје градова Свечани Концертат у Народном позоришту) Инв. бр. 8369.

⁶⁹ Ј. Милићевић, Н.д., 300.

⁷⁰ Музеј Позоришне уметности, Збирка програма и плаката / Забаве и прославе, (Последња велика представа 15 Арапа, под управом 90-годиш-

Херцеговине као и Давидовим звездама. Штампана је златотиском на белој свили у локалној сарајевској штампарији, а текст је уоквирен декоративном траком са угаоним вињетама.⁷² Пригодно урамљена сефардска песма из Сарајева, настала неколико деценија касније, одраз је начина визуелне комуникације који почива на стратегијама установљеним током епохе историзма.⁷³ У оба случаја током дру-

Песма на свили, дар цару Францу Јосифу сефардске заједнице из Сарајева, поводом јубилеја 1898. године

⁷² G. Kohlbauer, „Der Kaiser – „ein wahrhafter Messias seiner Zeit“ Jüdische Grußadressen ans österreichische Kaiserhaus“, U. Fischer-Westhauser (Hg.), *Geschenke für das Kaiserhaus. Huldigungen an Kaiser Franz Joseph und Kaiserin Elisabeth*, Österreichische Nationalbibliothek Wien, 2007, 117.

⁷³ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку, систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, 181-205.

ге половине XIX века сефардске заједнице оданост владарима симболично су исказивале артифицијелним средствима у складу са актуелном културном праксом.

Јединствену целину са поздравом певаним приликом кнежевог поласка у Цариград чини песма певана приликом његовог повратка којом се експлицитно изражавају политички захтеви, наде и жеље јеврејске сефардске заједнице у односу на кнеза Михаила Обреновића. Приликом кнежевог повратка приређен је изнова још свечанији артифицирани дочек. Даниловићев поетски опис изгледа града Београда у многоме дочарава утисак атмосфере коју су пролазне кулисе подигнуте за ову прилику произвеле на посматраче:

*Куденак су били,
Сјајно подигнути
Вељелепно красни
Млоги Триумфали.*⁷⁴

Штампа помиње да је пароброд „Делиград“ дочекан најпре на дунавској Јалији ниже јеврејског краја вароши где је лађа са кнезом прошла кроз два реда постављених чамаца, док је кнез Михаило примао поздраве са чамаца и са обала прекривених народом и силно искићених.⁷⁵ Свечани дочек кнеза Михаила био је увертира за последњу велику ефемерну свечаност у време његове друге владавине, прославу предаје кључева српских градова у којима су Турци држали своје војне посаде, на Цвети, 6. априла 1867. године.⁷⁶ Оно што штампа приликом повратка није пренела је поздравна песма београдских

⁷⁴ Љ. Даниловић, *Н.д.*, 61.

⁷⁵ *Србске новине*, Бр. 48, Год. XXXIII, Београд, среда 5. април 1867.

⁷⁶ М. Timotijević, *Н.д.*, 311-312.

сефарда певана приликом кнежевог повратка из Цариграда. Према уводном тексту изведена такође на дунавским обалама до којих је пароброд „Делиград” прво допловио. Потпуно подударних вињета и типографије уз мање измене у уводном тексту, на свили је извесно првобитно штампана и песма изведена приликом кнежевог повратка чинећи са оном првом јединствену концептуалну и материјалну целину. Садржај песме приликом дочека исказује јасно политичке наде које су београдски сефарди усмерили ка кнезу у поновљеној свечаности и за ту прилику златом штампаног поетског обраћања на свили, као виду рафиниране комуникације. Текст песме певане приликом кнежевог повратка гласи:⁷⁷

ПОЗДРАВ ЊЕГОВОЈ СВЕЛОСТИ
МИХАИЛУ М. ОБРЕНОВИЋУ III
КЊАЗУ СРПСКОМ

Од стране Евреја, својих верних поданика, приликом повратка из Цариграда, певана на обали Дунавској од еврејске деце заједно с њиховим старешинама црквеним и школским, на њиховом религиозном језику. Штампана на еврејском језику у оригиналу и на српском у преводу.

КОЛ ДОДИ ИНЕ ЗЕ БА
БЕСАСОН УСМАХОТ
ЛЕ РОШО ЈЕЦАВЕ ЕЛ
БЕРАХОТ АЦУМОТ
ЛЕХА АДОН БЕХОЛ ЕТ
КАНААР ШЕЛОМОТ.

ЛЕАМО ЈЕЦАВЕ ЕЛ
РОВ ГИЛОТ ВИШУОТ

⁷⁷ Документ је публикован у: Б. Албахари, *Листање времена, Јеврејска периодика у Србији 1888–2016*, Београд, 2017, 15.

ВЕЛИМЈАХАЛИМ ЛЕХА
НАХАМЕМ БИНДАВОТ
КИИ’АТ АДАТ ЈЕГУРАШ
ВЕЈУКАР ААВОТ.

САСОН СИМХА ЈАСИГУ
ВЕНАСУ АНАХОТ

УВАЕМ ЈИТБАРЕХУ
СЕЈОТ АМЕЦАНОТ

ВЕЈЕХЈУ ЛЕОРЕХ ЈАМИМ
ВЕШАНИМ ТОВОТ.

С ВЕСЕЛИМ ЛИЦЕМ ЕВО НАМ
ГОСПОДАРА НАШЕГ МИЛОГ ВЛАДАТЕЉА!
СВЕВИШЊИ НЕКА МУ ПОДАРИ
НАЈЧВРШЋИ БЛАГОСЛОВ!
НЕКА Т’ ПРАТИ, ГОСПОДАРУ,
БЛАЖЕНСТВО КРОЗ ЦЕО ЖИВОТ ТВОЈ!

НЕКА БОГ ПОДАРИ ЦЕЛОМ НАРОДУ
СРЕЋУ И СПОКОЈСТВО:
А ОД ТЕБЕ ГОСПОДАРУ! ОЧЕКУЈУЋИМ
ПОКЛОНИ УТЕХУ И БЛАГОДЕЈАЊЕ,
ТАКО ДА НЕСТАНЕ РАЗЛИКОВАЊА,
А НА МЕСТО НЕК ДОЂЕ ПРИЈАТЕЉСТВО!

НЕКА ИХ ОБГРЛИ СЛАВА И РАДОСТ:
А ЖАЛОСТ И УЗДАСИ, НЕК СУ ИМ ДАЛЕКО
НЕК’С УВЕЛИЧА СРЕЋА ЊИМА

ДА СВЕТЛИ КАО ЗВЕЗДА ДАНИЦА,
СЛУЖЕЋ’ ЗЛОПАТНИЦИМА
ЗА ПРИБЕЖИШТ’

СВЕВИШЊИ! ПОДАРИ ИМ
ПЛОДНЕ ГОДИНЕ И ВЕСЕЛЕ ДАНЕ!

Текст друге песме певане приликом дочека познат из секундарног извора, настао је као целина са оним првим који се у оригиналу чува у Јеврејском историјском музеју. Поздравна песма приликом испраћаја кнеза Михаила на извештан начин представља аверс јавног односа Јевреја у Кнежевини Србији спрема владара, док су стихови певани приликом кнежевог дочека реверс њихових колективних очекивања, јасно исказаних речима: „А од тебе Господару! очекујућим, Поклони утеху и благодејање, Тако да нестане разликовања, А на место нек дође пријатељство!” (подвукао В. Д.). Једини поуздан траг организованог дочека од стране Јевреја је сачуван текст поздравне песме певане приликом кнежевог повратка из Цариграда. Форма дочека извесно је наликовала испраћају, према помену чамаца са музиком и мноштва света на обалама Дунава. Прозлазност свечаних чинова испраћаја и дочека надоместила је трајна форма на свили штампаних програма – поздрава, и самих пригодних пратилаца ефемерних уметности.

Београдски Јевреји су, борећи се за своја грађанска права у амбијенту демократизованих јавних свечаности шесте деценије XIX века, предузели активно учешће у артифицираним ритуалима политичке пропаганде. Значајан историјски тренутак у коме кнез Михаило Обреновић одлази пут Цариграда, искористили су за исказивање поданичке лојалности колико и својих политичких захтева. Будући да је испраћај познат посредством детаљног описа, јасно се могу издвојити бројни елементи који га конституишу као артифицирану свечаност чија особена визуелност проистиче из локалне сефардске традиције. Истицање јеврејског идентитета повезано је са колективном манифестацијом оданости владару. Доцније се та пракса јавља и међу другим сефардским заједницама Балкана. Уприличен ефе-

мерни спектакл који је режиран бројним перформативним, аудитивним и визуелним средствима употпуњен је стварањем трајне меморије – штампаних поздрава на свили који као подсетници могу изнова призвати у искуство доживљај испраћаја и дочека „Делиграда”. Избор који је заједница Јевреја у Београду учинила одабравши да поздравне песме отисне златом на свили, одраз је њихове потпуне савремености и свесног односа спрема улоге визуелне културе. Међусобна комуникација кнеза Михаила и његових поданика била је савремена добу у коме су живели. Отиснуте у приватној штампарији Николе Стефановића песме у част кнежевог одласка и доласка говоре такође о све снажнијој еманципацији јеврејске заједнице која ће пуна права добити тек у време краља Милана Обреновића. Пракса церемонијалне комуникације српских владара XIX века са поданицима мањинских етничких и религијских група посредством материјалних предмета још увек није у довољној мери проучена. Песме штампане на свили припадају ретким сачуваним артефактима ефемерних свечаности из доба друге владавине кнеза Михаила и као такве, сведочанство су ширих токова сложене владарске визуелне културе и политичке пропаганде XIX века.

Архивска и музејска грађа

Victoria and Albert Museum (V&A) museum, *Theatre and Performance Collection*.

Јеврејски историјски музеј, *Збирка повеља, диплома, мизраха и јарцајта*.

Музеј Позоришне уметности Србије, *Збирка програма и плаката*.

Österreichische Nationalbibliothek, *Bildarchiv*.

The Metropolitan Museum of Art.

Извори

Даниловић, Љ., *Племенити Србин или Путовање кнеза Михаила Обреновића у Цариград и његове радње док се Србија сасвим неочисти од Турака*, Штампарија Николе Стефановића, Београд 1867.

Српске новине, Бр. 34, Год. XXXIII, Београд, недеља 19. март 1867.

Српске новине, Бр. 35, Год. XXXIII, Београд, уторак 21. март 1867.

Српске новине, Бр. 48, Год. XXXIII, Београд, среда 5. април 1867.

Sidur, Militvenik „Molitva dece Siona” prema obredu špan-skih Jevreja, rabin I. Asiel (Prir.), Beograd 5765–2005.

Talmud Bavli, Berakhot 64a.

Литература

Adler, C., Casanowicz, J. M., Brunner, A. W., „Ark of the Law”, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 2, New York and London 1901.

Албахари, Б., *Листање времена, Јеврејска периодика у Србији 1888–2016*, Београд, 2017.

Андрић, С., Марковић, Р., *Сто година историјског плаката 1840–1940*, Београд 1988.

Ben-Naeh, Y., *Jews in the Realm of the Sultans: Ottoman Jewish Society in the Seventeenth Century*, Tübingen, 2008.

Борозан, И., *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, Докторска дисертација, одбрањена на Филозофском факултету, Универзитета у Београду 2013.

Ванушић, Д., „Политичка инситуционализација Споменика србских у светлу обнове златног доба”, у *Идентитети и медији, Уметност Анастаса Јовановића и његово доба*, И. Борозан, Д. Ванушић (Ур.), Београд-Нови Сад, 2017.

Vidaković, K., *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Sarajevo, 1986.

Вукелић Д., Пераћ, Ј., Томић, В., *Стари конак: заборављени београдски двор*, МПУ Београд 2019.

Вучо, Н., *Распадање еснафа у Србији*, књ. I, САН посебна издања књ. ССХХII, Историјски институт књ. 5., Београд, 1954.

Вучо, Н., „Београдски еснафи у деветнаестом веку”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. III, Београд, 1956.

Ђорђевић, Ж., „Београдски Јевреји у догађајима 1862. године”, *Зборник 6, Јеврејски историјски музеј*, Београд, 1992.

Јанковић, З., *Пут у Цариград : Кнез Михаило, предаја градова и одлазак Турака из Србије*, Београд, 2006.

Jastrow, M., Muller, W. M., „Box-Tree”, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 3, New York and London, 1901.

Jacobs, J., Hirsch, E. G., „Curtains in Tabernacle”, *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London, 1901.

Јовановић, С., *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1933.

Juhasz, E., „Textiles for the Home and Synagogue”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire, Aspects of material culture*, E. Juhasz (Ed.), The Israel Museum, Jerusalem 1990.

Juhasz, E., „Synagogues”, *Sephardi Jews in The Ottoman Empire, Aspects of material culture*, E. Juhasz (Ed.), The Israel Museum, Jerusalem, 1990.

Kohler, K., Eisenstein, J. D., „Crown of the Law” *The Jewish Encyclopedia*, vol. 4, New York and London, 1901.

Kohlbauer, G., „Der Kaiser - ”ein wahrhafter Messias seiner Zeit” Jüdische Grußadressen ans österreichische Kaiserhaus”, *Geschenke für das Kaiserhaus. Huldigungen an Kaiser Franz Joseph und Kaiserin Elisabeth*, U. Fischer-Westhauser (Hg.), Österreichische Nationalbibliothek Wien, 2007.

Kuntoš, J., *Silver Judaica from the Collection of the Jewish Museum in Prague*, Prague, 2012.

Лебл, Ж., *Јеврејске књиге штампане у Београду 1837–1905*, Београд, 1990.

Лебл, Ж., *До „Коначног решења” Јевреји у Београду 1521–1942*, Београд, 2001.

Милићевић, Ј., „Просвета, наука, књижевност, уметност, култура и здравство у XIX веку”, *Историја Београда*, З. Антонић (Ур.), САНУ Балканолошки институт, пос. изд. књ. 62, Београд, 1995.

Макуљевић, Н., *Уметност и национална идеја у XIX веку, систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд, 2006.

Makuljević, N., „The Trade zone as Cross Cultural Space: Belgrade Çarşi”, *Common Culture and Particular Identities:*

Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans, El Prezente vol. 7 / Menorah vol. 3, E. Papo, N. Makuljević (Eds.), Beer-Sheva 2013.

Марковић, О., „Колекције позоришних плаката у служби Музеја позоришне уметности”, *Театрон*, бр. 75/76/77, децембар 1991.

Mihailović, M., *Judaica u Jugoslaviji*, Beograd, 1990.

Nedomački, V., *Vezene tkanine iz jevrejskih zbirki u Jugoslaviji*, Beograd 1978.

Özen, M., „Visual representation and propaganda: Early films and postcards in the Ottoman Empire, 1895–1914”, *Early Popular Visual Culture*, Vol. 6, Issue 2, 2008.

Радовановић, В., *Јеврејски историјски музеј у Београду*, Београд, 2019.

Ракић, В., „Јеврејске школе у Београду до 1941. године”, *Зборник 6*, Јеврејски историјски музеј, Београд, 1992.

Sindik, D., „O jevrejskim školama u Beogradu u XIX veku”, *Jevrejski Almanah*, Beograd, 1961–1962.

Sternberg, S., Parush, I., „Another look at “the life of ‘dead’ Hebrew”: Intentional ignorance of Hebrew in nineteenth-century eastern European Jewish society”, *Book History*, Vol 7, Johns Hopkins University Press 2004.

Shahevitch, B., „On the nature of the Melitza”, *Ha-Sifrut* 2(3), Tel Aviv, 1970.

Timotijević, M., „Efemerni spektakl za vreme druge vladavine kneza Miloša i Mihajla Obrenovića 1859–1868”, *Zbornik radova Petog kongresa povjesničara umjetnosti Jugoslavije*, *Peristil* 31-32, Zagreb, 1988.

Chevalier J., Gheerbrant A., *Riječnik simbola*, Zagreb, 1989.

Храбак, Б., *Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878)*, Етнолошк библиотека књ. 4, Београд, 2009.

Чубриловић В. (Ур.), *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год.*: зборник радова приказаних на научном скупу Српске академије наука и уметности, одржаном од 22. до 24. маја 1967. год. у Београду поводом прославе 100-годишњице ослобођења градова, САНУ, Београд, 1970.

Штемберг, П., *Увод у Талмуд и Мидраш*, Београд, 2014.

Шланг, И., *Јевреји у Београду*, Београд, 1926.

Šolem G. G. (Prir.), *Zohar Knjiga Sjaja*, Beograd, 1999.

Wilmeth, D. B., Miller, T. L. (Eds.), *The Cambridge Guide to American Theatre*, Cambridge University Press 1996.

Каталожка јединица

Михаило Обреновић

1. Поздрав Његовој Светлости Михаилу М. Обреновићу III књазу српском

Штампарија Николе Стефановића

1867, Београд

Свила, златотисак, штампа

33 x 28 цм

Јеврејски историјски музеј, Инв. бр. 602.

1

**За успомену и ревносну службу:
краљевски дарови и меморабиле Обреновића
у збирци Дома Јеврема Грујића**

Дејан Вукелић, МА историчар уметности,
Математички институт САНУ

Дом Јеврема Грујића

Прошло је равно 125 лета откако је угледни дипломата и државник Јеврем Грујић (1827–1895), пред сам крај живота, подигао породичну вилу на имању које је кнез Милош својевремено поклонио Теодору и Јеленки Хербез, а они својој поћерци Јелени, будућој Јевремовој супрузи. Од тада па до данас мало ко је могао да претпостави да ће највећи изазов са којим ће се суочити Грујићев дом уследити не током окупационих периода, већ у мирнодопско доба, када се разматрала могућност његовог уклањања, како би уступио место позоришту „Атеље 212”. Ако је аустроугарска окупација опустошила породични фонд уметнина, првобитни пројекат „Атељеа 212” могао је вилу у некадашњој Лоле Рибара 17 лишити самих темеља на којима стоји. На сву срећу, такав епилог је избегнут хитром реакцијом групе еминентних интелектуалаца, од којих су најупорнији били професори Архитектонског факултета Оливер Минић и Александар Дероко, историчар Љубомир Дурковић-Јакшић и архитекта и редитељ Никола Рајић. Од здања ком је претило нестајање под ударима булдозера, Дом Јеврема Грујића је, неким новим парадоксом, 1961. године постао прва зграда заштићена од стране новоустановљеног Завода за заштиту споменика културе града Београда, добивши статус споменика културе од великог значаја.

О месту и важности Дома Јеврема Грујића у модерној српској историји и урбаној меморији Београда доста је писано, па ћемо издвојити само најважније цртице из споменичке биографије. Вила је рађена према пројекту архитекте Милана Капетановића у стилу академизма XIX века, са елементима неоренесансе и необарока. Оригиналом и рафинираном изгледу нарочито доприноси фасадна декорација поверена италијанском мајстору декоративног сликарства Доменику Андреи (Domenico D'Andrea), чија посебност почива на употреби технике зграфита (*sgraffito*), што је веома редак пример

у престоничкој архитектури. Благодарећи угледу власника и аутентичном салонском духу, који се у великој мери одржао до данас, Грујићев породични дом је био подесна локација за окупљања на којима се кројила политичка и културна мисао српске елите, а сведочио је и низу других помена вредних догађаја: у једном од салона потписан је тајни споразум са Бугарском из којег је произашао Балкански савез за ослобођење Јужних Словена; поткрај Другог светског рата овде је била смештена партизанска болница; годину дана пре „револуционарне” 1968, у подруму је отворена прва београдска дискотека; најзад, на овој адреси 2015. године отпочео је са радом први приватни музеј у Србији.

Збирка Дома Јеврема Грујића располаже са преко 400 разноврсних уметничких предмета организованих у неколико целина (дела ликовне уметности, дела примењене уметности, старо и ретко оружје и опрема и архивско-библиотечки материјал). Прилог који следи третира меморабилеје које директно или посредно чувају сећање на дом Обреновића, с посебним нагласком на предмете које су сами чланови династије даривали потомцима Јеврема Грујића. Већи део ове заоставштине чине делови грађанског одећа у чијем датирању и анализи формално-ликовних карактеристика су умногоме допринеле конструктивне сугестије др Мирјане Менковић, музејске саветнице Етнографског музеја у Београду, и Драгиње Маскарели, више кустоскиње Музеја примењене уметности у Београду, којима свесрдно захваљујем. У одгонетању имена фирме која је произвела ножић за отварање писама са монограмом краља Милана захвалност дугујем Мили Гајић, вишој кустоскињи у Одсеку за накит и метал МПУ. Најзад, изразе захвалности упућујем институцијама које су за потребе рада уступиле визуелни материјал, као и представницима шесте генерације потомака Јеврема Грујића од којих је и потекао предлог да се о овом делу њиховог драгоценог покретног иметка стручна и шири јавност информише из мог пера.

За успомену и ревносну службу: краљевски дарови и меморабилије Обреновића у збирци Дома Јеврема Грујића

Дом Грујића и Дом Обреновића

У плејади личности и дипломата које је изнедрила породица Јеврема Грујића, а који су дали немерљив допринос у модерној српској историји, почасно место заузима управо оснивач здања у данашњој Светогорској број 17. Као секретар Светоандрејске скупштине, Грујић је био један од најзаслужнијих људи за рестаурацију Обреновића, а женидба с Јеленом Хербез, имућном усвојеницом Теодора Хербеза, министра финансија и човека блиског кнезу Милошу, омогућила му је да се додатно успе на друштвеној лествици. Односи с Обреновићима нису пак увек били идилични. Штавише, Јеврем је као представник либерала и критичар власти пао у немилост аутократски настројеног кнеза Михаила, али је напослетку помилован и враћен у службу. Дипломатски представник у Цариграду био је у два наврата, 1869. и 1880–1892, посебно се истакавши у раду на успостављању конзулата у Скопљу и Солуну, као и по заслугама на отварању школа у Старој Србији.¹

Супруга, Јелена Грујић, била је потпредседница Београдског женског друштва под покровитељством кнегиње/краљице Наталије Обреновић, а оста-

ла је упамћена и као учесница у оснивању и одржавању женске болнице за рањенике.² За допринос у добротворним акцијама, нарочито за указану помоћ и солидарност са жртвама српско-турских ратова 1876–1878, одликована је медаљом Црвеног крста, као и златном медаљом краљице Наталије. Са својим супругом остварила је бројно потомство (десеторо деце), од којих је зрело доба дочекало само троје: Стана, Мирослава (Мирка) и Славко. Јевремова лоза наставила се женском линијом, преко Стане. О везама Јеврема Грујића и његових индиректних потомака на једној и владарске породице Обреновић на другој страни, не сведоче само извори и историјски факти, већ и невелика, али значајна и разноврсна скупина сачуваних меморабилија. У овом тому едиције о заоставштини Обреновића, уврстили смо седам предмета који су измицали пажњи истраживача, делом и због тога што је један део морао бити подвргнут конзервацији и рестаурацији.

Делови грађанске ношње из збирке Дома Јеврема Грујића

Од Јевремових потомака који су најревносније умножили породични фонд уметнина, нарочито се издваја друга генерација, предвођена најстаријом ћерком Станом, удатом за Стевана Ђурчића, нови-

¹ За детаљније биографске податке, видети у: В. Вујовић, *Дом Јеврема Грујића*, Београд, 1966; И. Весковић, *Скривено благо Дома Јеврема Грујића: Галерија Дома Војске Србије*, каталог изложбе, Београд, 2014; *Иста*, „Дом Јеврема Грујића – Обреновићи у породичним збиркама”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 2014, 339–348.

² Видети у: *Животопис Јеврема Грујића*, прир. З. Петровић, Аранђевац, 2009, 93.

нара, политичара, правног стручњака и аутора пројекта првог Устава за Књажевину Црну Гору из 1905. године. Зет Јеврема Грујића остао је упамћен и као пасионирани колекционар антиквитета. По чувењу и уметничко-занатским вредностима највише се издвојила његова збирка оружја из устаничког периода, о чијем значају довољно говори податак да је овенчана златном медаљом и повељом на Изложби балканских држава у Лондону (*The Balkan States Exhibition*) 1907. године.³

Брачни пар Ђурчић сакупљао је и модне артикле, углавном их набављајући на аукцијама или од трговаца луксузном робом који су у ту сврху одлазили у Призрен и друге занатске и трговачке центре. Претпоставља се да су на тај начин у збирку Дома Јеврема Грујића доспели делови грађанске ношње – два џубета⁴, антерија и мушки прслук – који се хронолошки могу везати за доба владавине Обреновића. Женски одевни комади типски припадају јужњачкој варијанти грађанског одела, везаној за српско становништво у Старој Србији, односно крајевима који су остали под османском управом до избијања ослободилачких ратова 1912. године. Преплитање различитих културних, етничких и

Урош Предић, *Стеван Ђурчић*, 1918,
уље на платну, 84 x 69 цм, Дом Јеврема Грујића

³ Од некада импресивне колекције старог оружја Стевана Ђурчића сачувани су тек остаци. Највећи део опљачкале су аустроугарске окупационе трупе у Првом светском рату а досадашњи покушаји повратка отуђеног блага нису дали резултате. Видети: В. Vujić, *н. д.*, XXXIII–XXXV; И. Весковић, *н. д.*, 119.

⁴ Џубе (тур. *sübbe, süppe*) је горњи одевни хаљетак богатог украса, сечен у струку, без копчи и рукава. Премда се најпре среће у мушком одевању, своју популарност и препознатљивост стиче првенствено као део женског деветнаестовековног грађанског костима, у посве другачијем кроју. Најисцрпније у: М. Витковић-Жикић, „Прилог проучавању историје костима – џубе”, *Лесковачки зборник XXXIV* (1994), 3–24; пос. 3–5; М. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену XIX и првој половини XX века: музејске колекције као извор за истраживање културе одевања*, Београд, 2013; М. М. Менковић, *Скадарско џубе: прича о једном предмету и три културе*, каталог изложбе, Београд, 2009.

конфесионалних утицаја на овом подручју, те снажна окренутост ка Скадру, једном од најживљих трговачких центара на Балкану током целог XIX века,⁵ неминовно су се одразили и на културу одевања. Одевни асортиман се постепено демократизује у корист економски све напредније српске заједнице, посебно након усвајања Хатишерифа из 1830. и доцнијих танзиматских реформи Абдулмецида I.

⁵ М. М. Менковић, *Скадарско џубе: прича о једном предмету и три културе*, 3, 5; Иста, *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века*, пос. 15, 47.

Скупоцени, минуциозно украшавани делови ношње, некада стриктно забрањивани немуслиманима а резервисани за припаднике османске владајуће класе, представљали су визуелну потврду повољнијег друштвеног статуса православних Срба.⁶ По луксузу и богатству орнаменталних детаља, џубе је спадало у највеће домете те нове извојеване појавности.

У збирци Дома Јеврема Грујића, својом репрезентативношћу пажњу плени џубе (кат. бр. 3) које по форми и начину стилизације можемо датovati у последњу четвртину XIX века. Породична традиција држи да је овај одевни предмет припадао кнегињи Јулији (Хуњади) Обреновић, међутим она за сада нема упориште у изворима и документацији. Џубе је сашивено од црвене чоје коју готово по целој површини прекривају флорални мотиви, док су на спољашњим ивицама апликовани вишеструки гајтани у облику латиничног слова S (увијеног у спиралу на крајевима), на које се надовезују казаске траке од позлаћених нити. Постава је од памучне тканине, са преовлађујућим цветним дезеном.⁷ По формално-ликовним карактеристикама, пре свега

Џубе Јелисавете Савке Обреновић из Историјског музеја Србије (лево) и џубе из збирке Дома Јеврема Грујића

кроју и украсу, уочљива је сличност са два џубета Јелисавете Савке Обреновић, ћерке кнеза Милоша и кнегиње Љубице, који се чувају у Историјском музеју Србије.⁸

Друго џубе из заоставштине Стане и Стевана Ђурчића типичан је примерак какав срећемо код косовско-метохијских Срба, као део невестинске ношње из друге половине или с краја XIX века.⁹ Та-

⁶ Видети редом: М. Prošić-Dvornić, *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*, Beograd, 2006, 231; М. Prošić-Dvornić, "East Meets West Again: The Formation of National Costumes in the 19th-Century Balkans. The Example of Serbia", у *Између: култура одевања између Истока и Запада*, ур. М. М. Менковић, Београд, 2012, пос.16–18; К. Mitrović, "Luxury Dress: Costume and the Politics of Representation in 19th-Century Serbia", у *Између: култура одевања између Истока и Запада*, 38–39; Ј. Савић, *Преци потомцима: поклони и откупи Етнографског музеја: 1999–2013*, каталог изложбе, Београд, 2014, 31; Д. Маскарели, *Мода у модерној Србији: мода у Србији у XIX и почетком XX века из збирке Музеја примењене уметности у Београду*, каталог изложбе, Београд, 2019, 19–20.

⁷ Услед структурних оштећења ткања, запрљаности и присуства скорелих мрља, нарочито у горњем делу поставе, спроведен је поступак чишћења и конзервације, а затим и реконструкције делова који недостају од одговарајуће тканине: Документација Централног института за конзервацију у Београду, KD055/2016.

⁸ За разлику од већине одевних комада из заоставштине Обреновића, које су сами чланови ове владарске породице завештали Народном музеју, да би касније припали Историјском музеју Србије, два џубета Јелисавете Обреновић набављена су путем откупа 1965. године: С. Бојковић, „Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013, 13–14, 150–151, кат. бр. 453–454; такође види: К. Mitrović, *Predstava luksuza u srpskoj vizuelnoj kulturi sredinom 19. veka*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Beograd, 2010, 115.

⁹ Овај узорак џубета вуче аналогију са примерцима из Музеја у Приштини: М. Дармановић, М. М. Менковић, *Етнографско наслеђе Косова и Метохије: одевање и текстил из збирки Музеја у Приштини и Етно-*

кође се одликује веома богатом декорацијом, изведеном од златне, делимично сребрне, срме и казаских трака од позлаћених нити. Доминирају орнаменти у виду розета и спиралних и стилизованих вегетабилних облика у угловима пешева на предњим странама. Као и код претходно размотреног примерка, постава је памучна, украшена техником штампања. Због веома трошног стања у којем се налазила, приликом спровођења конзерваторско-рестаураторских мера, један део је реконструисан са новом подлогом од памучног муслина.¹⁰

Збирка Дома Јеврема Грујића поседује и антерију женског типа, део српске грађанске ношње који се најчешће среће у одевању удатих жена. Овај чојани хаљетак препознатљив је по дубоком изрезу на грудима и отвореним („исеченим“) рукавима. Примерак о коме је реч украшен је свиленим нитима и терзијским везом дуж бордура и на рукавима, док у декорацији делова од струка наниже доминирају црни гајтани, чија се употреба везује за период од краја XIX века.¹¹ На десној страни, у висини груди, распоређено је 9 дугмади од срме са перлама, од првобитног низа од 13 дугмади. Код овог текстилног предмета упитан је аутентични изглед, будући да је затечен с упадљивим оштећењима и дорадама, не само када је у питању постава, већ и првобитна декорација и чојани део који је садржао неколико већих процепа и подеротина, изгубивши – услед деловања механичке силе и биолошких фактора – на еластичности и колорацији.¹²

графског музеја у Београду, Приштина – Београд, 2015, 288, 290; М. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену*, 64, 102, кат. бр. 163.

¹⁰ Документација Централног института за конзервацију у Београду, KD 186/2015.

¹¹ М. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену*, 213.

¹² Документација Централног института за конзервацију у Београду, KD 187/2015.

Мушки прслук из Дома Јеврема Грујића

Последњи у групи одевних предмета јесте чојани тамноцрвени мушки прслук у, како се претпоставља, некадашњем поседу кнеза Михаила Обреновића. Карактерише га украс од срмених гајтана, позамантеријске траке у облику кружића, те сложена крстава декорација која се простире преко читавог леђног дела. Насупрот размотреним деловима грађанског костима, овај комад није својствен централнобалканском простору где су у оптицају различите варијанте мушких јелека и прслука са преклопом.¹³ Атипичан је и по томе што уместо пуцета (дугмад од бућме), с обе стране изреза садржи низ од по 13 дугмади од брушеног јасписа, од којих је у изворном облику сачувано 9 на десној и 5 на

¹³ М. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену*, 70–71, 171.

левој страни. Недостајућа дугмад су у потпуности реконструисана, као и тешко похабана и проједена вунена постава.¹⁴

Иако време откупа одевних комада није познато, није без основа претпоставити да су могли бити набављени током трајања или непосредно након поменуте Балканске изложбе у Лондону 1907, поготово ако се узме у обзир да су у Српском одељењу били изложени врхунски примерци терзијског веза,¹⁵ које је брачни пар Ђурчић имао прилику да види и који су му могли послужити макар као репер при одабиру модних артикала. С друге стране, важно је напоменути да је бар од 1870-их ова врста луксузних производа редовно циркулисала међу трговцима и била на цени код припадника српске владајуће елите.¹⁶ Што се тиче недоумица везаних за првобитне власнике, у ишчекивању одговорâ који би недвосмислено подупрели (или оспорили) примамљиво породично предање које упућује на чланове владарског дома Обреновића, остаје факат да је ова баштина, са или без династичког „педигреа“, значајна сама по себи, баш таква каква јесте.

Декоративно-употребни предмети од племенитих метала

Међу драгоценостима из групе примењене уметности, уз предмете од текстила, издвајају се и деко-

ративно-употребни предмети од метала. Понос колекције представља шкриња за ликер од позлаћене бронзе и кристала, свадбени дар владарског пара Милана и Наталије Обреновић Стевану и Стани Ђурчић, која је каталожки већ обрађена у склопу другог тома едиције о заоставштини Обреновића.¹⁷ Луксузна шкриња носи жиг куће Алфонса Жироа (*Maison Alph Giroux Paris*), која је средиште имала најпре у Улици Сен-Онор (No. 7, rue du Coq Saint-Honoré), а затим и у гласовитом Булевару Каписин (Boulevard des Capucines). Жиро је био један од најтраженијих француских произвођача луксузног намештаја и аксесоара, чији су производи стекли поклонице нарочито међу аристократијом и крунисаним главама. Отуда не чуди што је и избор српског кнежевског пара пао управо на ову кућу.¹⁸

Куриозитет представљају два декоративна ножа: османски бичак (тур. *bichaq*, „нож“) Јелене Грујић, највероватније настао средином XIX века, те ножић са монограмом краља Милана Обреновића касније израде (после 1882), који је служио за отварање писама. У првом случају, ради се о поклону Назикеди Кадин, прве султанije Абдула Хамида II, који смо укључили у разматрање о династичким меморабелијама због саме чињенице да је припадао особи из блиског окружења кнегиње/краљице Наталије. Скупоцени бичак дариван је за време друге фазе дипломатског службовања Јеврема Грујића у Цариграду и то свакако није био једини царски поклон намењен усвојеници и наследници Теодора Хербеза. Управо у овом периоду она се уписује

¹⁴ Документација Централног института за конзервацију у Београду, KD 008/2016.

¹⁵ М. Витковић-Жижић, *н. д.*, 10.

¹⁶ За потребе етнографских изложби или по налогу владара, сликари Ђорђе Крстић и Ђорђе Миловановић, пре њих и Степа Тодоровић, обилазили су Србију, укључујући и јужне новоослобођене крајеве, сакупљајући релевантну грађу, те купујући и акварелишући најлепше народне костиме. Опширније у: Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у 19. веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд, 2006, 125–136, пос. 125–126.

¹⁷ И. Весковић, *Дом Јеврема Грујића – Обреновићи у породичним збиркама*, 346, кат. бр. 1.

¹⁸ Фирма је пословала од 1799. године до 1867. када је преузима Фердинанд Дивинаж (Ferdinand Duvinage): <https://www.marcmaison.com/architectural-antiques-resources/alphonse-giroux> [приступљено 20. 01. 2020].

Шкриња за ликер, средина XIX века, Алфонс Жиро Париз (*Maison Alph Giroux Paris*), позлаћена бронза, кристал, стакло, Дом Јеврема Грујића

и у ред добитника османског Ордена Шефката / добротинства (*Şefkat Nişanı*) I степена,¹⁹ који се додељивао припадницама нежнијег пола за прегалаштво и посвећеност хуманитарном раду.

¹⁹ Подробније о Ордену Шефката: Д. Вукелић, „Отуђено наслеђе: аукцијска продаја драгоцености краљице Драге Обреновић у Кристију 1904. године”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, Горњи Милановац, 2017, 356–360.

По облику и декорацији, бичак веома подсећа на јатаган, врсту дугог закривљеног ножа ношеног за појасом, пореклом из централне Азије, који је некад био саставни део наоружања јањичара, елитних турских пешадијских јединица. У доба успона Османског царства, ножарски или бичакцијски занат спадао је међу најуносније обртне гране.²⁰ Сагласно афинитетима и материјалним могућностима, али и духу исламске уметности у којој одабир материјала никад није случајан већ увек носи дубљу симболику, израђивани су ножеви са дршкама од разноврсног материјала (сребро, слоновача и друга кост, бивољи рог, дрво),²¹ често опточеним мерџанима (коралима), финим филигранским украсима, полудрагим и драгим камењем или стакленом пастом. Највреднији примерци истицали су се по сечиви-ма украшаваним једном од најлепших кујунџијских техника, дамасцирањем или тауширањем. Ова техника подразумева гравирање жељеног мотива на основној површини, те његово попуњавање племенитим ковинама, најчешће сребрном и златном жицом, било у равни сечива било испупчено (рељефно дамасцирање). Мотиви варирају од куранских ајета, магијских симбола (Соломонов печат, сунце, петокрака звезда), преко калиграфских натписа на арапском и османском језику, картуша с именом мајстора, наручиоца или годином израде

²⁰ Б. Темновић, *Хладно оружје из османско-турског периода у Музеју Републике Српске*, каталог музејске збирке I, Бања Лука, 2008, 49; такође видети: Ђ. Petrović, „Prilog datiranju jatašana prema mestu izrade”, *Vesnik* 3 (1956), 172–188.

²¹ Овде је поново упутна аналогија са јатаганима који се према типу и начину израде дршке могу поделити на *белосапце* (са дршком од слонове или говеђе кости), *црносапце* (са дршком од рога или тамног дрвета) и *сребрнаке* (са дршком од метала, углавном сребра). О томе више у: Б. Љубојевић, Б. Богдановић, *Оружје и војна опрема: каталог збирке Историјског музеја Србије*, Београд, 2011, 7, 9; М. Панајотовић, *Старинско оружје из збирке Музеја Понишавља Пирот*, Пирот, 2018, 6.

Пример бичака са таушираним златним натписима на сечиву, са датумом 1290 по Хиџри (1873) и именом мајстора (Мустафа), Османско царство.

Извор: <https://www.mandarinmansion.com/glossary/bichaq>

по Хиџри, до, најзад, стилизованих флоралних и геометријских украса, неретко апотропејског (заштитног) карактера.²²

Сечиво ножа Јелене Грујић не садржи орнаменте, али је одсуство декоративног ефекта надомешћено вегеталним украсима на другим деловима: дршци, канији и паразвани – металном листоликом наставку који спаја дршку са сечивом. Дршка је израђена од сребрних облога и при врху се рачва на два ухوليца продужетка налик лептировим крилима, карактеристична за јатагане и бичаке. С обе стране дршке уграђена су по три клоазонирана црвена корала и исто толико крупних металних гранула, док је део између „ушију” акцензован још једним, седмим мерџаном. Канија на доњем делу, садржи заштитни метални омотач с кукицом (за коју је вероватно био закачен привезак), а на врху крушколики продужетак, чија је улога такође да причврсти сребром оковане делове, али и да својом снажном асоцијативношћу са главицом буздована – обележјем владарског положаја²³ – подсети да предмет долази из руку једне султаније. Целом дужином канија је покривена украсом од стилизоване вегетације, осим на заштитном омотачу на којем

Бичак Јелене Грујић, збирка Дома Јеврема Грујића

распознајемо мотив полумесеца. Функција полумесеца, као једног од симбола Алахове моћи, била је да, на једној страни, осигура убојитост сечива на бојишту или у одбрани од смртне опасности, а да на другој подари нарочиту снагу његовом поседоваоцу, на наликујућ начин на који су и мерџани на дршци, због приписиваних апотропејских својстава, били гарант његовог здравља и заштите од озледа.²⁴

Услед изостанка таушираних натписа, али и непромењености првобитног изгледа овог типа османског хладног оружја током више векова,²⁵ не можемо са сигурношћу одредити тачну годину и место израде. Ножеви су се израђивали у истим радионицама као и јатагани, али и у сеоским ковачницама.²⁶ У случају султанијиног поклона Јелени Грујић, таква опција, по свој прилици, није изгледна имајући у виду високи ранг дародавца, и пре бисмо могли очекивати да је по среди производ ковача и кујунџија царске ризнице у Истанбулу. Међутим, како по квалитету израде и декорације примерци из балканских оружарских и занатских центара често нису заостајали за оним цариградским,²⁷ отуда

²⁴ Исто. О апотропејском карактеру драгог и полудрагог камења, као и појединих флоралних елемената на османским ножевима и јатаганима, такође видети у: D. Bošković, *Zbirka jatagana u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu*, Zagreb, 2006.

²⁵ Ђ. Petrović, *Prilog datiranju jatagana prema mestu izrade*, 172–173.

²⁶ М. Панајотовић, н. д., 6.

²⁷ У најпознатије су се убрајали босански занатски центри са јаким еснафима бичакија (Фоча, Сарајево, Мостар, Горњи Вакуф, Бутојно,

²² За шире тумачење: Lj. Rajković, „Zbirka jatagana Vojnog muzeja JNA”, *Vesnik* 1 (1954), 106–123, пос. 114–116.

²³ О симболици буздована, више у: Б. Темновић, н. д., 69–71.

није сасвим искључено да је анонимни мајстор-бичакција могао деловати и у непосредном географском окружењу.

Отварач за писма са крунисаним монограмом првог краља нововековне Србије придружен је збирци примењене уметности Дома Јеврема Грујића 2017. године, као дар госпође Миле Викторовић, председнице Кола српских сестара. У поређењу са ножевима и другим хладним оружјем, историја отварача за писма релативно је кратка. Почети њихове употребе коинцидирају са масовном производњом коверата за писма и могу се датовати најкасније у другу половину XIX века.²⁸ Мада су израђивани преваходно као предмети намењени свакодневној употреби, нису занемарени ни ликовни и естетски параметри својствени епоси и захтевима наручиоца. Први примерци отварача за писма настају под утицајем позног бидермајера, да би превагу у декорацији убрзо однели нео-стилови и сецесија.²⁹ Ножић за отварање писама из првог приватног музеја у Србији израдила је фабрика Кристофл (Christofle), на шта упућује жиг у облику мачје главе (*tête de chat*) са иницијалима оснивача, Шарла Кристофла („С С”). Светску славу и статус најпознатијег француског произвођача предмета од сребра и посребреног метала ова фирма дугује Шарловој изузетно промишљеној и лукративној одлуци да 1842. године

Ливно), затим бококоторски градови (Херцег Нови, Котор, Рисан), Ужице, Призрен и Скопље. Помена нарочито вредни јесу примерци хладног оружја из Фоче, за чију израду се челик доносио из Дамаска, Персије и Индије. Фочанским јатаганима снабдевала се и предустаничка Србија. О свему више у: Б. Темновић, *н. д.*, 53–54; Ђ. Petrović, „Prilog upoznavanju načina rada sa muzejskim zbirakama oružja i vrsta oružja izrađenog na Kosovu, u Makedoniji, Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX veku”, у: *Obrada i zaštita istorijskih zbirki u muzejima: osnovni principi*, Београд, 1974, 8–9; Ђ. Петровић, „Бококоторско оружарство у прошлим вековима”, *Бока* 18 (1986), 43–49; Б. Љубојевић, Б. Богдановић, *н. д.*, 9.

²⁸ К. F. Büchel, *Letter Openers: Works of Art on the Desk*, Triesen, 2011, 8, 15.

²⁹ Исто, 19.

Ножић за отварање писама, детаљ са монограмом краља Милана

откупи поступак посребривања електролизом, изум Британца Џорџа Елкингтона (George Richards Elkington). Тиме је фирма значајно проширила могућности пословања, али и клијентелу. Поручиоци више нису искључиво припадници царских и краљевских кућа (Луј Филип I, Наполеон III, Максимилијан од Мексика и др.), већ све чешће долазе из редова грађанског слоја. Ножић у поседу Дома Јеврема Грујића је по свој прилици наменски рађен за српски двор. Састоји се од издуженог сечива и дршке у виду иницијала имена краља Милана Обреновића („М Г”) којег надвисује краљевска круна. Стилизовани флорални орнамент изведен је техникама цизелирања и псеудогранулације помоћу којих је постигнут рељефни ефекат и контраст светлих и тамних површина.

Портрет краљице Наталије Обреновић

Низ о краљевским даровима и меморалијама Обреновића завршавамо делом из групе ликовне

уметности. У питању је монументални уљани портрет краљице Наталије у балској хаљини (неформално познат као „Српска Мона Лиза”), ремек-дело Стевана – Стеве Тодоровића, једног од најплоднијих српских сликара XIX века. У богатом опусу профаног сликарства овог бечког и минхенског васпитаника, значајно место заузимају портрети чланова владајућег дома, што се да закључити на основу каталога дела који је уметник приложио у трима верзијама своје аутобиографије.³⁰ Међутим, како су искусни познаваоци његовог стваралаштва истакли, подаци ових пописа нису лишени празнина и противречности. Тако у првој *Аутобиографији* налазимо помена о седам портрета кнегиње/краљице Наталије, док је у трећој тај број сведен на четири.³¹ Сликана представа из Дома Јеврема Грујића једна је од реплика рађених на основу истог фотографског предлошка који су користили аустријски сликар Јохан Страширипка (Johann Baptist Straširipka), познатији под псеудонимом Ханс Кенон (Hans Canon),³² те анонимни аутор уља из збирке Народног музеја у Београду.³³

³⁰ Први попис дела Тодоровић је приложио приликом избора у члана Српске краљевске академије и исти је објављен у *Годишњаку СКА* 1899. године. Други попис, данас у власништву Завичајног музеја у Земуну, заправо је препис оригинала који је остарео сликар саставио током избеглиштва у Врању 1914/1915. Најзад, трећи попис дела публикован је 1951. у *Аутобиографији* у издању Матице српске: М. Врбашки, „Каталог”, у: Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, *Стеван Тодоровић: 1832–1925*, Београд – Нови Сад, 2002, 147.

³¹ Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, *Стеван Тодоровић: 1832–1925*, Београд – Нови Сад, 2002, 164–165; *Аутобиографија Стеве Тодоровића*, прир. З. Симић-Миловановић, Нови Сад, 1951, 75–76.

³² И. Борозан, „Између самоинсценације и презентације: портрет краљице Наталије Обреновић”, *Зборник матице српске за ликовне уметности* 39 (2011), 130–131.

³³ П. Петровић, „Портрети Обреновића из збирке српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 2014, 140, 154, кат. бр. 32.

Јосеф Лови (Josef Löwy), Краљица Наталија Обреновић, 1889, фотографија, 16 x 11 cm, Музеј Крајине у Неготину

Сам Тодоровић је реплицирао наведени портрет у најмање три копије,³⁴ које се разликују по извесним детаљима. На варијанти из Светогорске 17, витка краљичина фигура у тричетврт профилу заогрнута је баршунастим шалом од белог тила који пак не учачавамо на примерцима из Музеја града Београда и некадашње колекције Милана Ми-

³⁴ М. Врбашки, *н. д.*, 164–165, 167.

хаиловића из Београда. За сигнирани портрет из поменутог музеја поуздано знамо да је завршен 1883. године, с обзиром на записану годину израде, те да је првобитно био намењен Српском посланству у Цариграду, што и уметник помиње у *Аутобиографији*.³⁵ Време настанка – недуго по проглашењу Србије за краљевину – указује на потребу консолидовања легитимитета и континуитета династије Обреновић.³⁶ На другој страни, поруцбину брачног пара Ђурчић коју је Тодоровић добио отприлике у истом периоду треба сагледати и у светлу сажимања укуса грађанске класе и представљене краљевске персоне.³⁷

Насупрот визуелним представама из периода до 1880, на којима је млада кнегиња готово увек приказивана као смерна супруга, која је, подаривши земљи и династији престолонаследника, испунила прерогатив прокреације, на овом портрету сусрећемо се са посве другачијим адутима њене визуелне презентације. Уместо белих чипканих костима и плетеница око главе, видимо је у деколтираној балској хаљини јарких боја и контрастних црвено-зелених дезена, која истиче њене атрибуте и достојанствену позу коју је заузела. Она сада постаје носилац истанчаног укуса и својеврсна модна икона, по узору на оновремене европске владарке трендсетерке, попут аустријске царице Елизабете – Сиси или италијанске краљице Маргарете Савојске.³⁸ Сходно томе, сликарским медијем опредмећено присуство краљице Наталије у Дому Јеврема Грујића није имало за циљ да артикулише салонски

Стеван Тодоровић, *Краљица Наталија Обреновић*, 1883, уље на платну, 55,5 x 68,5 cm, д. с.: „С: Тодоровић / 1883.”, Музеј града Београда, Инв. бр. Ур 1074

простор само визуелно, већ и у смислу све изражене потребе припадника грађанских породица – чији су узорни репрезенти свакако били Стеван и Стана Ђурчић – да држе корак са еманципаторским тежњама српског двора с краја XIX века.

Извори

Централни институт за конзервацију Београд
Протокол о конзервацији одевних предмета из Дома
Јеврема Грујића

³⁵ Д. Ванушић, А. Стојановић, П. Поша, *Конак кнегиње Љубице: ентрепјери београдских кућа 19. века*, Београд, 2012, 90–91; *Аутобиографија Стеве Тодоровића*, 76.

³⁶ Д. Ванушић, А. Стојановић, П. Поша, *н. д.*, 90–91.

³⁷ Више у: И. Борозан, *н. д.*, 105.

³⁸ *Исто*, пос. 88, 116, 119, 121.

Музејска документација

Фотодокументација Историјског музеја Србије
Фотодокументација Музеја града Београда
Фотодокументација Музеја Крајине у Неготину

Мемоарски извори

Аутобиографија Стеве Тодоровића, прир. З. Симић-Миловановић, Нови Сад, 1951.

Животопис Јеврема Грујића, прир. З. Петровић, Аранђеловац, 2009.

Електронски извори

<https://www.marcmaison.com/architectural-antiques-resources/alphonse-giroux> [приступљено 20. 01. 2020]

Литература

Бојковић, С., „Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 2013, 11–187.

Борозан, И., „Између самоинсценације и презентације: портрет краљице Наталије Обреновић”, *Зборник матице српске за ликовне уметности* 39 (2011), 75–143.

Bošković, D., *Zbirka jatajana u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu*, Zagreb, 2006.

Büchel, K. F., *Letter Openers: Works of Art on the Desk*, Triesen, 2011.

Ванушић, Д., Стојановић, А., Поша, П., *Конак кнегиње Љубице: ентеријери београдских кућа 19. века*, Београд, 2012.

Весковић, И., „Дом Јеврема Грујића – Обреновићи у породичним збиркама”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац, 2014, 339–348.

Весковић, И., *Скривено благо Дома Јеврема Грујића: Галерија Дома Војске Србије*, каталог изложбе, Београд, 2014.

Витковић-Жикић, М., „Прилог проучавању историје костима – цубе”, *Лесковачки зборник XXXIV* (1994), 3–24.

Врбашки, М., „Каталог”, у: Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, *Стеван Тодоровић: 1832–1925*, Београд – Нови Сад, 2002, 147–180.

Vujović, V., *Dom Jevrema Grujića*, Beograd, 1966.

Вукелић, Д., „Отуђено наслеђе: аукцијска продаја драгоцености краљице Драге Обреновић у Кристију 1904. године”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, V, ур. А. Марушић, А. Ранковић, Горњи Милановац, 2017, 343–373.

Дармановић, М., Менковић, М. М., *Етнографско наслеђе Косова и Метохије: одевање и текстил из збирки Музеја у Приштини и Етнографског музеја у Београду*, Приштина – Београд, 2015.

Кусовац, Н., Врбашки, М., Грујић, В., Краут, В., *Стеван Тодоровић: 1832–1925*, Београд – Нови Сад, 2002.

Љубојевић, Б., Богдановић, Б., *Оружје и војна опрема: каталог збирке Историјског музеја Србије*, Београд, 2011.

Макуљевић, Н., *Уметност и национална идеја у 19. веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд, 2006.

Маскарели, Д., *Мода у модерној Србији: мода у Србији у XIX и почетком XX века из збирке Музеја примењене уметности у Београду*, кат. изложбе, Београд, 2019.

Менковић, М. М., *Грађанска ношња Срба у Призрену XIX и првој половини XX века: музејске колекције као извор за истраживање културе одевања*, Београд, 2013.

Менковић, М. М., *Скадарско цубе: прича о једном предмету и три културе*, кат. изложбе, Београд, 2009.

Mitrović, K., “Luxury Dress: Costume and the Politics of Representation in 19th-Century Serbia”, у: *Између: култура одевања између Истока и Запада*, ур. М. М. Менковић, Београд, 2012, 38–48.

Mitrović, K., *Predstava luksuza u srpskoj vizuelnoj kulturi sredinom 19. veka*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Beograd, 2010.

Панајотовић, М., *Старинско оружје из збирке Музеја Понишавља Пирот*, кат. изложбе, Пирот, 2018.

Петровић, Ђ., „Бококоторско оружарство у прошлим вековима”, *Бока* 18 (1986), 43–49.

Petrović, Đ., „Prilog upoznavanju načina rada sa muzej-
skim zbirkami oružja i vrsta oružja izrađenog na Kosovu,
u Makedoniji, Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX veku”, u:
Obrada i zaštita istorijskih zbirki u muzejima: osnovni principi,
Beograd, 1974.

Petrović, Đ., „Prilog datiranju jatagana prema mestu iz-
rade”, *Vesnik* 3 (1956), 172–188.

Петровић, П., „Портрети Обреновића из збирке срп-
ског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Бео-
граду”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Ср-
бије*, II, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац,
2014, 133–160.

Prošić-Dvornić, M., “East Meets West Again: The Forma-
tion of National Costumes in the 19th- Century Balkans. The
Example of Serbia”, у *Између: култура одевања између
Истока и Запада*, ур. М. М. Менковић, Београд, 2012,
15–24.

Prošić-Dvornić, M., *Odevanje u Beogradu u XIX i početak
XX veka*, Beograd, 2006.

Rajković, Lj., „Zbirka jatagana Vojnog muzeja JNA”, *Ves-
nik* 1 (1954), 106–123.

Ј. Савић, *Преци потомцима: поклони и откупи Етно-
графског музеја: 1999–2013*, кат. изложбе, Београд, 2014.

Темновић, Б., *Хладно оружје из османско-турског пе-
риода у Музеју Републике Српске*, каталог музејске збирке
I, Бања Лука, 2008.

Попис каталожких јединица

Милан Обреновић

1. Ножих за отварање писама са монограмом

краља Милана I Обреновића

Крај XIX века, Кристофл (Christofle),

Париз, Француска

Метал; посребрење, цизелирање,

псеудогранулација, гравирање

Дужина 24,5 цм

1

Поклон Дому Јеврема Грујића 2017. године,
од госпође Миле Викторовић, председнице Кола
српских сестара.

Наталија Обреновић

2. Краљица Наталија Обреновић

Стеван Тодоровић

Око 1880.

Уље на платну

53 x 66 цм

Портрет је рађен по поруџбини Стевана и Стане
Ђурчић (рођ. Грујић).

2

Заоставштина

3. „Скадарско” цубе (женско)

Последња четвртина XIX века (1875–1900)
Памук, металне нити; чоја, шивење, терзијски вез
99 x 143 цм
Према породичном предању припадало кнегињи
Јулији Обреновић.
Из заоставштине Стевана и Стане Ђурчић,
рођ. Грујић.

3

4. Цубе (женско)

Друга половина или крај XIX века,
Косово и Метохија
Памук, металне нити; чоја, шивење, терзијски вез
Дужина 112 цм
Из заоставштине Стевана и Стане Ђурчић,
рођ. Грујић.

4

5. Антерија (женска)

Крај XIX века
Памук, свила, металне нити; плиш, чоја,
терзијски вез
Дужина 124 цм, највећа ширина 205 цм, ширина
рамена 33 цм, дужина рукава 64,5 цм
Из заоставштине Стевана и Стане Ђурчић.

5

6. Прслук (мушки)

XIX век

Памук, вуна, позамантерија, металне нити,
јаспис, чоја, вез

48 x 47 цм, ширина рамена 30 цм, џеп 14 x 3 цм

Према породичном предању припадао кнезу
Михаилу Обреновићу

Из заоставштине Стевана и Стане Ђурчић,
рођ. Грујић.

6

7. Нож (бичак) са канијом, припадао Јелени Грујић

Средина XIX века, Османско царство
Челик, сребро, корал; цизелирање, искуцавање,
лотовање, гравирање, позлата

Дужина ножа са корицом 31,5 цм,
без корица 25,5 цм, дужина корица 21 цм

Поклон Јелени Грујић од Назикедџе Кадин,
прве султаније Абдула Хамида II

7

Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој

Дејан Вукелић, МА, Математички институт САНУ
Др Ива Паштрнакова Дејова, Педагошки факултет, Универзитет Коменског
у Братислави (Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave)

Замак Бојнице (*Bojnický zámok*)

Средњовековна камена тврђава у Бојницама изграђена је половином XIII века, да би 1321, по смрти власника, угарског великаша Матуша Чака (свк. *Matúš Čák Trenčiansky*, мађ. *Csák Máté*) постала краљевски посед. Владари су Бојнички замак неретко уступали утицајним феудалним породицама, попут Запоља (*Zápolya*) или Турзо (*Thurzo*), за чијег столовања здање добија ренесансни изглед. Године 1637. тврђаву откупљује палатин Павел Палфи који наставља опсежне радове на доградњи, као и његови потомци, међу којима посебно место заузима гроф Јан XVI Франтишек Палфи. На његову иницијативу, у периоду 1889–1910. архитекта Јозеф Хуберт (*József Hubert*) спроводи реконструкцију по узору на француске замкове високе готике. Као последњи мушки потомак Палфијевих из Пезинка, Јан Франтишек је желео да иза себе остави монументални споменик у славу предака, као и за сопствени помен. Испод самог замка налази се пећина и просторија коју је гроф адаптирао у гробницу за себе, своје родитеље и бискупа Томаша Палфија.

Јан Палфи је Бојнички замак начинио достојним амбијентом за своје уметничке збирке, које је намеравао да учини доступним јавности. Међутим, 1939. године његови наследници одлучују да здање са околним шумама продају фабрици за обраду ципела Бата (*Bata*). После 1945, на основу декрета председника Бенеша, имовина концерна Бата прелази у власништво Чехословачке Републике, а од септемб-

ра 1950. замак дефинитивно бива преуређен у музеј. После великог пожара 1950. и реконструкције здања, септембра 1951. отворена је прва стална поставка. Замак је проглашен спомеником културе 1970, а на бази Статута из 1981. постаје музеј специјализован за нео-стилове на нивоу целе Словачке. Музеј Бојнице данас делује као једна од организационих јединица Словачког народног музеја (*Slovenské národné múzeum*) и, поред основне музеолошке делатности, своје активности све више усмерава на садржаје путем којих се јавности у популарном облику приближавају драгоцености, историја и легенде везане за овај најпознатији, уједно и најпосећенији словачки замак.

Посебан раритет представљају делови мобилијара који потичу са београдског двора Обреновића. Реч је о зидним облогама које су обликовале ентеријер некадашњег Арапског салона краља Милана, а потом и радног кабинета грофа Јана Палфија (данас Оријентални салон). Њиховим стилско-уметничким вредностима и начину доспећа у Бојнички замак посвећени су предстојећи редови. Аутори захваљују на стрпљењу и уступљеном материјалу: директору и кустоскињи Музеја Бојнице мр Јану Папцу (*Ján Papco*) и мр Катарини Малечковој (*Katarína Malečková*), Музеју примењене уметности у Будимпешти (*Iparművészeti Múzeum Budapest*), Музеју примењене уметности у Београду, Историјском музеју Србије, Народној библиотеци Србије и Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу.

Делови Арапског салона краља Милана Обреновића из Бојничког замка у Словачкој

Дамаскни дух београдског двора – формирање Арапског салона краља Милана

Репрезентативна, најраскошније опремљена просторија у склопу некадашњег београдског двора (Старог конака) у изворима и литератури се помиње под неколиким називима – *Персијска соба*, *Источњачка сала* и *Арапски салон* – од којих се последњи поменути назив највише усталио.¹ Попут ентеријера пространих соба за примање посета у добростојећим кућама Блиског Истока, и унутрашња декорација Арапског салона била је осмишљена са намером да пружи наликујућу врсту источњачке лежерности и комфора и да истовремено укаже на гостопримљивост и естетска мерила самог власника. Сходно томе, одабир мобилијара који је артикулисао ентеријер поменуте дворске одаје није могао бити плод пуке случајности. Просторија је била дупке испуњена луксузним намештајем и реткостима које је краљ Милан Обреновић донео са путовања по Оријенту, на које се отиснуо марта 1889. године, недуго после развода брака с краљицом Наталијом и чина формалне абдикације у корист свог малолетног сина Александра.

¹ Назив „Персијски салон” употребио је, између осталих, Херберт Вивијен (Herbert Vivian) у својој књизи *Србија, рај сиромашног човека* (*Servia, the Poor Man's Paradise*), публикованој 1897, док је на познатом глосарту Старог конака који је објавио историчар и публициста Живан Живановић у четвртном тому своје *Политичке историје Србије у у другој половини деветнаестог века* (1925) просторија убележена као „Источњачка сала”.

Несвакидашње иступање краља Милана из владарског дома, са тек навршених 35 година, дало је одушка бонвиванским стремљењима за којима је жудео, по којима је остао препознатљив и која су донекле бацила у засенак немала државничка достигнућа која је извојевао. „Краљ Милан је имао раздрагано понашање као да се ослободио неког великог терета. Шетао је пешице по београдским улицама, у цивилу, са својим великим псом”, писао је Слободан Јовановић.² Велика турнеја по Оријенту која је затим уследила представљала је први бег од баласта политичког живота и потврду извојеваог статуса „слободне личности”. Итинерер пута укључивао је најпре хаџилук у Свету земљу, преко Цариграда,³ те посете Либану и Сирији, а у друштву српског екс краља нашли су се, поред осталих, лични секретар Миша Милићевић, ађутант Михаило Рашић, књижевник и лекар Лаза Лазаревић, као и његов дугогодишњи пријатељ, лекар, политичар и публициста Владан Ђорђевић.⁴ На путу за Дамаск,

² С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, III, Београд, 1934, 495.

³ Слободан Јовановић наводи да је прави циљ краљевог пута био Цариград, где је тада боравила његова љубавница пред порођајем, Артемиза Христић, супруга секретара посланства Краљевине Србије Милана Христића. Ванбрачни син краља Милана и Артемизе, Ђорђе (Обрен) Обреновић, рођен је поткрај 1889. године у престоници Османског царства. Видети: С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, I, Београд, 1929, 146–147; *Мемоари краља Милана: десет поглавља из живота првог српског краља: на основу докумената из његове заоставштине исприповедао [Круна]*, прев. Д. Милојковић, Београд, 2019, 129–135. У даљем тексту (*Мемоари краља Милана*).

⁴ М. Рашић, С. Њ.В. Краљем Миланом на Истоку(1), Цариград – Бело море – Хаџилук, Београд, 1892, 3–4.

краља и његову свиту овековечио је јерменски фотограф Мардикијан (H. Mardikian) који је поседовао студио у Јерусалиму. Два од, претпоставља се, више Мардикијанових снимака који за тему имају *grand tour* Милана Обреновића чувају се у Збирци посебних фондова Народне библиотеке Србије.⁵

Х. Мардикијан (H. Mardikian), Краљ Милан Обреновић са свитом испред шатора у Сирији, око 1890, фотографија, 20 x 25 цм (каширана 32 x 40 цм), Народна библиотека Србије, Збирка посебних фондова, инв. бр. Ф 760.

Посебна станица на овом путовању био је управо древни град Дамаск који је у то доба био саставни део Османског царства. Сиријска престоница нудила је ону идеју луксуза и удобности какву

⁵ М. Милорадовић, Н. Калезић, С. Попара, Д. Леовац, „Династија Обреновић у фондovima Народне библиотеке Србије”, у: *Обреновићи у музејским и другима збиркама Србије и Европе*, V, Горњи Милановац, 2017, 34,53, кат. бр. 40–41.

Х. Мардикијан (H. Mardikian), Краљ Милан Обреновић испред шатора у Сирији, око 1890, фотографија, детаљ

је четврти по реду Обреновић желео да надогради и на српски двор. „Доиста, човек треба да дође у Дамаск, да види источњачко господство и начин уживања”, бележи Рашић, настављајући: „Све што виде смо лепо у овим домовима, не потиче из богатства, већ више из љубави према лепоме. Имовно стање у

Х. Мардикијан (H. Mardikian), Краљ Милан Обреновић са свитом испред шатора у Сирији, око 1890, фотографија, 20 x 25 цм (каширана 32 x 40 цм), Народна библиотека Србије, Збирка посебних фондова, инв. бр. Ф 763.

Дамаску није велико, али је укус и наклоност к раскоши још непрестано врло јасан траг некадашњег богатства и сјаја, који су у Аравији, у добу њеног културног врхунца, достигли били невероватне размере.⁷⁶ На једном од надалеко чувених дамаских базара, краљ Милан је и набавио делове ентеријера који су предмет наше пажње, што индиректно потврђују путописне белешке његовог ађутанта: „Ми смо се много бавили по базарима; ту смо разгледали, запиткивали, куповали и најзад цењкали се онако, као што то чине и сви овдашњи. Краља су интересовале старинске ствари, израђиване у Аравији, у прошлом и старијим вековима, кад је вештина ручне творевине била на највећој висини. Тих предмета

⁶ М. Рашић, С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку (2), Сирија – Ливан, Београд, 1892, 44.

има још доста у базарима Дамаска, али се морају трудно истраживати.”⁷⁷

Не треба скрајнути ни чињеницу да су „источњачко господство и начин уживања” одраније били познати у српској средини,⁸ с обзиром на вековно османско присуство. Рашић подсећа да је краљ Милан поседовао у Београду „врло лепу и скупочену збирку оваквих предмета”⁹ Иако потискиван у корист европских стилских тенденција, османски утицај на архитектуру и унутрашње уређење дома је у XIX веку и даље веома постојан. Управо такав тип декорације примењен је у резиденцијама кнеза Милоша, најизразитије у Топчидерском конаку и некадашњем Шареном конаку у Крагујевцу.¹⁰ У случају нишког двора, омиљене резиденције кнеза-краља Милана, османски узор (ниска таваница, миндерлуци, башта с шадрваном) били су још очигледнији, потцртани и одлуком ослободиоца јужних српских крајева да за своју владарску кућу одабере бивши Бећир-бегов конак.¹¹ У овом здању, које је прогутао пожар под налетом бугарске војске

⁷ Исто, 56.

⁸ О феномену луксуза у нововековној Кнежевини Србији у периоду 1830–1870, најпотпуније у: К. Mitrović, *Predstava luksuza u srpskoj vizuelnoj kulturi sredinom 19. veka*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Beograd, 2010.

⁹ М. Рашић, С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку(1), 57.

¹⁰ К. Митровић, *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд, 2008; Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815–1878)*, Београд, 2015, 174. О коезистирању европског и османског културног модела и постепеној превласти првог у односу на други: Н. Макуљевић, „Плурализам приватности: културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку”, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 2006, 39–45.

¹¹ Т. Борић, „Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу”, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунџић, Београд – Ниш, 2016, 247–262, пос. 250–255; А. Столић, „Приватност у служби репрезентације: двор последњих Обреновића”, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до*

у Првом светском рату, налазила се и *арапска одаја* са раскошним дуборезом у маварском стилу,¹² која је највероватније била антецедент истоименом салону у Старом конаку. Штавише, на бази описа који је оставио енглески новинар и путописац Херберт Вивијен (Herbert Vivian), увиђамо да су у његовој артикулацији учествовале и покретности из друге престонице краља Милана, прецизније „две мале фонтане које стоје лево и десно од прозора и које су донете из величанствене баште конака у Нишу.”¹³

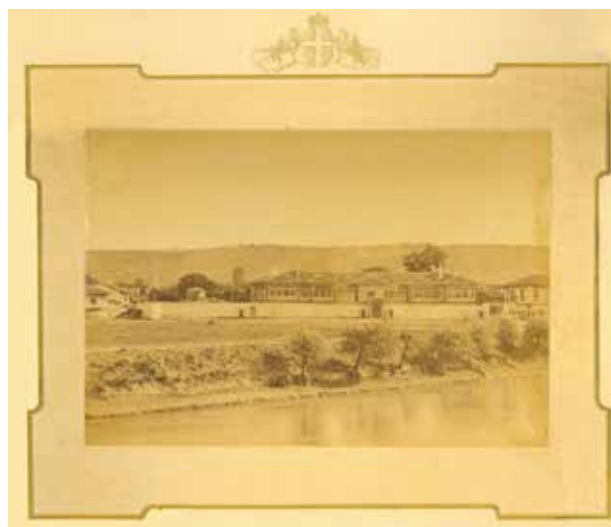
У креирању атмосфере у просторији своју улогу су такође имали бројни други предмети оријенталне провенијенције: турски сталак за кафу, персијски теписи, отомани затрпани свиленим јастуцима, огледала и табуреи са интарзијама од кости и седефа, наргиле, османске сабље са канијама, јатагани, ханџари итд., али су највећи штимунг несумњиво дале дамаскне полихромне зидне облоге којима је Арапски салон и дуговао назив.¹⁴ У музеолошком

почетка Првог светског рата, Београд, 2006, 334; Ф. Каниц, *Србија: земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, II, прев. Г. Ерњаковић, Београд, 1985, 161–162. О Нишу као идеолошком топосу краља Милана: И. Борозан, *Споменик у храму: Memoria краља Милана Обреновића*, Београд, 2014, 57–61.

¹² Т. Борић, *н. д.*, 255.

¹³ Н. Vivian, *н. д.*, 206. Превод Весне Петровић преузет из: Х. Вивијен, *Србија: рај сиромашних*, Београд, 2010, 217. У Збирци за историју Београда 1521–1918 у склопу Музеја града Београда чувају се два истоветна примерка фотографије (ФИ, 2503, 2504) која, могуће, документује изглед фонтане коју помиње Вивијен. Фотографија је публикована у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак: заборављени београдски двор*, кат. изложбе, Београд, 2019, 109, кат. бр. 56.

¹⁴ Д. Вукелић, „Под аукцијским чекићем: дворске меморабилије Обреновића на мање познатој серији фотографија из атељеа Љубише Ђонића”, у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *н. д.*, 39–41, сл. 5, кат. бр. 2–6. За комплетан списак предмета: Архив Србије, Председништво Министарског Савета, 1903, к. 12, бр. 38, Инвентар ствари у Старом двору, Новом двору, Двору у Смедереву, Нишком двору и павиљону у Нишкој бањи, Таковском двору и зградама на Ади Циганлији, стр. 6–8, пописник I [V Арапски салон].

Непознати аутор, Конак кнеза-краља Милана у Нишу, 1878–1879, фотографија, 40 x 30,5 cm, Историјски музеј Србије, инв. бр. Ф 3748.

Љубиша Ђонић (Милан Јовановић?), Арапски салон у Старом конаку, између 1890. и 1900, албуминска фотографија, 17 x 22,7 cm (каширана 30 x 35 cm), Музеј примењене уметности у Београду, инв. бр. 24380

смислу, овај својеврсни кабинет реткости првог краља модерне Србије може се сматрати претечом београдских музеја,¹⁵ премда, додуше, колекција није дуго опстала у интегралном облику. Тако из пера поменутог Херберта Вивијена, који се 1896. године обрео на београдском двору док су у њему столovali краљ Александар и његова мајка Наталија, дознајемо да је већи део уметнина из Арапског салона краљ Милан однео приликом свађе са својом породицом.¹⁶

Париски стан и бечки псеудодвор раскраља Милана

Након одрицања од српског престола, Милан Обреновић је већи део остатка свог живота провео у иностранству под псеудонимом „гроф од Такова“ (*Comte de Takovo*). Био је радо приман гост међу аустријском и мађарском аристократијом и често виђен како у бечком „Ронахер“ театру (*Ronacher Theater*), тако и у чувеном париском кабареу „Мулен руж“ (*Moulin Rouge*).¹⁷ У граду светлости, или пре „свом граду греха“ како га је називао, бивши српски монарх је себи уредио самачки стан који „ни издалека не беше најлуксузнији у Паризу, али ипак је био достојан дом за краља који је абдицирао“.¹⁸ Са њим је такође „емигрирао“ један део дворских по-

кретности које су лежале у магацину до изналаска погодније локације за њихов смештај, али расположиви извори не откривају много појединости о овој заоставштини. Из *Упутстава* трочланом намесни-

Милан Краљ Србије, 1900, фотографија, сребрна штампа на картону, Felix Potin, Париз, Музеј рудничко-таковског краја Горњи Милановац, инв. бр. И-565.

штву за руковање цивилном листом малолетног краља Александра Обреновића, сачињених 24. фебруара 1889. године, сазнајемо да је краљ Милан свом сину ставио на располагање делове намештаја, посуђе, прибор, кола и коње, „изузимајући ствари које

¹⁵ S. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka: arhitektura, arhitekti, pojmovi*(1), Beograd, 2005, 396.

¹⁶ H. Vivian, *Servia, the Poor Man's Paradise*, London, New York, Bombay, 1897, 205.

¹⁷ *Метоари краља Милана*, 155; такође види: С. Чакић, *Краљ Милан Обреновић/König Milan Obrenović, 1854–1901: писање бечке штампе о последњим данима, смрти и сахрани краља Милана Обреновића у Бечу 1901. године*, Крушедол, 1975, 46, 48.

¹⁸ *Метоари краља Милана*, 145, 159–160.

је означио, да ће их у иностранство понети и које ће се за њим послати, где буде одредио.”¹⁹ Краљу Александру отац је поверио и драгоцену дворску библиотеку, задржавши притом право „да узме из ње доцније неке књиге”.²⁰

Када су у питању уметнине и мобилијар из бечких резиденција экс краља Милана, ситуација је кудикамо јаснија. Током ранијих боравака у аустро-угарској престоници, краљ је обично одседао у хотелу „Сахер” (*Sacher*), затим у хотелу „Империјал” (*Imperial*), да би се, најзад, од 4. децембра 1900. године, скрасио у изнајмљеном апартману у Улици Јоханесгасе (*Johannesgasse*) бр. 16.²¹ Према опису Косте Н. Христића, српског посланика у Бечу, стан је узимао читав први спрат, обухватајући пространо предсобље, омању трпезарију, радни кабинет, један богато опремљен салон, велику спаваћу собу, купатило и мању спаваћу просторију у којој је краљ Милан пао у постељу и издахнуо.²² Одаје су махом биле меблиране француским намештајем с изрезбареним државним и династичким симболима,²³ док су зидови били украшени паноима са старим оружјем и уметничким сликама. „У салонима све као што је било – у Београду...”, наводи Владан Ђорђевић: „Познадох свако парче намештаја, сваку слику

Стан у Улици Јоханесгасе (*Johannesgasse*) бр. 16 у коме је умро краљ Милан 1901. године, фотографија, извор: *Wikimedia Commons*, фото: *Maclemo*, 18. август 2011.

на зиду. Није фалио ни кристални бели орао, који је ноћу електрична лампа.”²⁴ Апартманом је доминирао и поприличан број фотографија и других представа које су визуелизовале историју дома Обреновића, имитирајући и на тај начин дворски простор у Београду.²⁵

У описима импровизованог двора грофа од Такова, од оријенталних драгоцености су, сем старог и трофејног оружја (сабље, јатагани, копља итд.), понаособ издвојене још једино луксузне тканине –

¹⁹ Архив Србије, Поклони и откупи 138:224, *Упутства краља Милана старатељима краља Александра за руковање цивилном листом*, од 24. фебруара 1889. године.

²⁰ Исто.

²¹ К. Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд, 1987, 114; С. Чакић, *н. д.*, 13; З. Стојадиновић, „Обреновићи у јавним збиркама Беча”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, Горњи Милановац, 2016, 316.

²² К. Н. Христић, *н. д.*, 115.

²³ Намештај из спаваће собе у којој је преминуо краљ Милан израђен је у бечким радионицама, а онај из радног салона из радионице париског мајстора Виктора Емона (*Victor Aimone*): М.Тимотијевић, *Манастир Крушедол II*, Београд – Нови Сад, 2008, 162–164, сл. 82–85.

²⁴ В. Ђорђевић, *Крај једне династије: прилози за једну историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900*, III, Београд, 1905, 724.

²⁵ Исто, 725; И. Б. Борозан, *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури у 19. и почетком 20. века*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 2013, 147–148.

теписи из Смирне или дебели салонски ћилими.²⁶ Изостанак децидираног помена зидних облога из Арапског салона даје основа за претпоставку да дотични делови мобилијара нису ни напуштали београдски двор. После смрти краља Милана Обреновића 29. јануара (11. фебруара) 1901. године, сачињен је попис његове заоставштине, у присуству посланика Христића, Владана Ђорђевића и краљевог блиског пријатеља грофа Еугена Зичија (Eugen Zichy).²⁷ По нарочитој наредби из Београда, пуковник и доцнији генерал Лазар Петровић заузео је стан покојног монарха постаравши се да сав намештај и сандуци са писмима и поверљивим документима буду испоручени краљу Александру као његовом наследнику.²⁸

Велика аукција 1905. године

Инвентура у краљевском апартаману Јоханесгесе бр. 16, пробудила је живо интересовање колекционара и трговаца раритетима. Још се тело Милана Обреновића није ни охладило, а већ су пристизале оферте за његове драгоцености. Најуноснија међу њима тицала се збирке старог и ретког оружја, за коју је нуђена позамашна свота од 200.000 форинти.²⁹ Међутим, по овом питању није било места преговорима са српским властима, па су пописани артефакти из оставштине покојног краља у целос-

ти пренети на своје првобитне локације у склопу дворског комплекса на Теразијама. Једини уступци начињени су у случају меморијалних предмета дариваних фрушкогорском манастиру Крушедолу, почивалишту краља Милана и кнегиње Љубице, који се тада налазио на тлу Црно-жуте монархије,³⁰ као и у случају портрета краљице Наталије у природној величини који је по одобрењу краља Александра послат гђи Лаховари у Букурешт, тетки краљице Наталије.³¹

По приспећу оставштине у Београд, Арапски салон је поново, и последњи пут, засијао у интегралном облику. Ако је концепт његовог уређења некако одолео бурним породичним односима, исти, пак, напослетку није издржао бреме промена узрокованих Мајским превратом 1903. године којим је угашена главна династичка линија Обреновића. Крвави официрски пуч није само подразумевао пучку смену власти већ и негативну рецепцију материјалних трагова детронисаног владарског дома, на концу уклањање и самог Старог конака у коме су

²⁶ В. Ђорђевић, *н. д.*, 725; С. Чакић, *н. д.*, 20; „Вести о смрти краља Милана”, *Застава* 26, 01. фебруар 1901, 2.

²⁷ „Беч, 31. јануара”, *Београдске новине* 32, 01. фебруар 1901, 1; С. Чакић, *н. д.*, 16.

²⁸ К. Н. Христић, *н. д.*, 120; „Оставина † Краља Милана”, *Београдске новине* 41, 9. фебруар 1901, 2; „Оставина краља Милана”, *Застава*, бр. 38, 15. фебруар 1901, 3; „Заоставштина пок. Краља Милана”, *Београдске новине* 71, 11. март 1901, 2.

²⁹ К. Н. Христић, *н. д.*, 115.

³⁰ Мобилијар и лични предмети краља Милана су у два наврата отпремљени у манастир Крушедол. Део ствари доспео је 1901, одмах по краљевој сахрани, док је други, далеко издашнији део краљица Наталија завештала манастиру 1906. године. Приложнички дарови обухватили су бројне примерке посуђа са ознакама угледних европских радионица, комаде намештаја на којима је потпис оставио поменути мајстор Емон, као и раскошни балдахински кревет од махагонија на којем је издахнуо краљ Милан. Сачувани делови ове заоставштине данас се, осим у манастиру Крушедолу, чувају и у Музеју Српске православне цркве у Београду. Видети, редом: М. Тимотијевић, „Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновић”, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXI* (2004): 113–115; М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол II*, 162–164; Д. Живанов, „Оставштина династије Обреновић у манастиру Крушедолу”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013, 323–338, пос. 327; О. Милановић-Јовић, „Из музејске збирке манастира Крушедола”, *Рад музеја Војводине* 37–38 (1995/1996): 331–333; С. Чакић, *Манастир Крушедол*, Нови Сад, 1991, 215–222.

³¹ „Оставина краља Милана”, *Застава*, бр. 38, 15. фебруар 1901, 3.

убијени краљ Александар и краљица Драга.³² Немогућност да се на домаћем тлу дотично национално благо сагледа ван идеолошких или политичких оквира, определила је краљицу Наталију, наследницу династичког иметка у приватној својини, да га и отуђи путем аукцијске продаје.³³ Пошто је извршен пренос ствари, које су по инвентарисању и изношењу из теразијског дворског комплекса чуване у приватним београдским кућама,³⁴ главнина заоставштине Обреновића подвргнута је добротворним лицитацијама у бечкој кући Доротеум октобра 1905. године. Са укупно 1166 аукцијских партија, којима су обухваћене покретности из 16 соба Старог и Новог двора Обреновића, ова аукција је била највећа не само по квантитету династичких меморабилија већ и по броју предмета који су до тог тренутка нуђени овој кући још од 1707. године, то јест од почетка њеног пословања.³⁵

Готово сви вреднији предмети отишли су у иностранство. Уметничка дела и луксузну робу, попут сребрине, оријенталних ћилима и порцеланских ваза, покуповали су махом колекционари из Енглеске и Румуније, а ситније ствари бечке породице.³⁶

³² Д. Вукелић, „Аукцијски заборав: питање отуђене и експатрисане заоставштине династије Обреновић”, *Зборник* (Музеј примењене уметности), н. с. 13 (2017), пос. 9–10; о техникама гашења владарског култа Обреновића: В. Јовановић, „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића”, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (2007), 31–46; о иконокластичкој позадини Мајског прерата и побудама и околностима под којима је уклоњен Стари конак: Д. Вукелић, „Од прописаног заборав до сачуване празнине: случај београдског Старог конака”, у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак: заборављени београдски двор*, кат. изложбе, Београд, 2019, 27–35.

³³ Д. Вукелић, *Аукцијски заборав*, 13–14.

³⁴ *Auction Sale Prices: Supplement to 'The Connoisseur', an Illustrated Monthly Record of Prices Realised at Auction*, vol. VI, London, 1905, 288.

³⁵ *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auktion 10.–16. Oktober 1905 im „Dorotheum” К. К. Versteigerungsamt, Wien 1905; Д. Вукелић, *Аукцијски заборав*, 13–15.

³⁶ Више у: Д. Вукелић, *Под аукцијским чекићем*, 45.

Насловна страна каталога аукције за заоставштину краљева Милана и Александра Обреновића, *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, Auktion 10. – 16. Oktober 1905 im „Dorotheum” К. К. Versteigerungsamt, Wien 1905

Више је него извесно да су се међу тим драгоценостима затекли и делови мобилијара из Арапског салона у београдском Старом конаку. Само порекло, статус униката и висока уметничка и занатска израда препоручивала их је код потенцијалних интересената. Од понуђених аукцијских партија, њих укупно 34 се односило на намештај и декоративно-

Арапски салон краља Милана, извор: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*,
Auktion 10.–16. Oktober 1905 im „Dorotheum“ K. K. Versteigerungsamt, Wien 1905, Tafel XXXIII

употребне предмете из овог салона.³⁷ Упадљиво је одсуство збирке оружја која је толико запала за око колекционарима и познаваоцима уметнина. Њу је краљица Наталија, посредством свог опуномоћеника Боривоја – Боре Орешковића, завештала Народном музеју у Београду, а део ловачког оружја поделила је пријатељима Милана и Александра Обреновића који су са покојним владарима делили пасију према лову.³⁸ Од предмета који су обликовали ентеријер Арапског салона, највећу почетну цену (2.000 круна аустроугарских) добила је вишеделна дамаскна зидна облога, која је и спрам осталих делова изложене заоставштине спадала међу боље процењене експонате. Овај део мобилијара откупио је гроф Јан Франтишек Палфи (свк. *Ján XVI. František Pálffy z Erdódu*, 1829–1908, мађ. *Pálffy János Ferenc*

³⁷ Доротеумов каталог тако наводи: зидну оплату од резбареног дрвета, богатог цветног и орнаменталног декора, венецијански лустер у оријенталном стилу, са по два одговарајућа свећњака и постамента, четири отомана са већим бројем јастука од сомота, један тросед, три столице за ноге различитих боја, четири постамента са инкрустацијама од кости и седефа, два оријентална геридона, *dos à dos* столицу, четири табуреа украшена интарзијама од кости и седефа и неколико са извезеним црвеним кретоном. Споменуто је укупно четири огледала: једно у црвеном плишаном раму, опточено филиграном и емајлом, једно од црног дрвета деликатне израде и декорације – иначе поклон султана, те два огледала украшена елементима од кости и седефа. Овом списку треба додати и вишеделне разнобојне стаклене завесе, два велика сталка за кафу, два постамента трешња-црвене боје и исто толико стубова пресвучених бакарно-црвеним плишом, као и низ предмета акцентуваних издашним металним украсима: турски плишани рам, сточић од црно-браон дрвета, две арапске лампе, чутуре и арапске посуде. Најзад, низ завршава аукцијска партија која је укључивала више елемената ентеријера: тапациране табуре и фотеље, сто са завесом, сточић од резбарене ораховине и један троделни параван. *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, 76–78, Кат. Nr. 1125–1159. За помоћ у преводу каталожних јединица захвалност иде Марији Чабаркапи и Александри Беговић, лекторки немачког језика.

³⁸ „Оружје краља Милана и краља Александра”, *Политика* 136, 30. мај 1904, 2; *Писма краљице Наталије Обреновић*, прир. и прев. И. Хаџи-Поповић, Београд – Земун, 1996, 114; Д. Вукелић, *Под аукцијским чекићем*, 38.

de Erdőd) за свој радни кабинет у Бојничком замку, данас у власништву Словачког народног музеја (*Slovenské národné múzeum*). Наставак рада посвећен је идентитету новог власника и постпревратничкој, односно постаукцијској биографији делова Арапског салона.

Гроф Јан Франтишек Палфи: порекло и колекционарска активност

Чланови породице Палфи традиционално су били поуздани и одани службеници царске династије Хабзбург, што је Беч умео да цени и награди грофовском титулом и поседима. Од познатијих Палфија, два су члана нарочито вредна помена. Први, Миклош Палфи (свк. *Mikulás II. Pálffy z Erdódu*, 1552–1600, мађ. *Pálffy Miklós de Erdőd*) потицао је од породичне гране која је још од раног средњег века живела у Славонији. Истакао се као значајан политичар и дипломата у ондашњој Угарској, те као војни стратег у чак 26 борби против Османске империје. Постављен је за капетана тврђаве Презбург³⁹ и жупана жупаније Презбург, док је женидбом са Маријом Фугер (*Maria von Fugger*) ступио у богате угарске племићке кругове. По исплати супругиног рођака, Миклош постаје једини власник знамените тврђаве Црвени Камен (*Červený Kameň*), 38 км од Братиславе.

Један од Миклошевих синова, Павел Палфи (*Pavol Pálffy z Erdódu*, 1592–1653), био је угарски палатин и краљевски вицерегент, носилац титуле Витеза златног руна коју му је доделио шпански краљ Филип II. Попут оца, именован је за главног капетана тврђаве Презбург и жупана истоимене жупа-

³⁹ Pressburg / Preßburg – стари немачки назив за Братиславу.

није, обезбедивши обе позиције и својим наследницима. Управо Павел Палфи 1637. године добија од Фердинанда III имање и тврђаву Бојнице (Војнице), да би од 1645. власничка права на драгоцене поседа осигурао и потомцима.⁴⁰ Павел је покренуо обимне радове на реконструкцији Бојница, а осим тога,

Франческо Десилвестри (Francesco Desilvestri), *Гроф Јан Франтишек Палфи*, полуфигура у кругу, копија с почетка XX века, према оригиналу Вацлава Бројика, уље, Ø108 cm, Словачки народни музеј–Музеј Бојнице (Slovenské národné múzeum – Múzeum Bojnice), бр. евиденције XI-2821

⁴⁰ М. Melníková, „Prvı Pálffovci na Bojnıckom panstve“, u: K. Malečková (prır.), *Pálffovský rod – dejiny, osobnosti, stavebnéaktivity, mecenášstvo a zbierky*, Bojnıce, 2000, 15–17. О Бојничком замку, такође видети: *Hıstória Bojnıckého zámku*, <http://www.slovenskehrady.sk/historia-bojnıckeho-zamku> [приступљено 04. 06. 2019]; <http://www.slovenskehrady.sk/historia-bojnıckeho-zamku> [приступљено 10. 06. 2019].

између 1636–1646, у Презбургу је саградио удобну породичну палату са великом баштом. Јан Франтишек ће касније преуредити Бојнички замак као споменик у славу Палфијевих, понајвише најистакнутијих чланова, Миклоша и Павела.

Док је Павел био представник старије „црвенокаменске“ гране породице, сáм гроф Јан XVI Франтишек Палфи потицао је из млађе пезинске гране. Родио се 1829. године у Презбургу, од мајке Наталије Ердоди (Erdódy, 1803–1845) и оца Франтишека V Алојза Палфија (František V. Alojz Pálffy, 1780–1852), царског и краљевског *cubicularius*-а (коморник, виши дворски службеник). После студија права у Презбургу, Јан је доста боравио у иностранству, успевши да савлада и до шест језика. Од оца је, сем некретнина, наследио огромне дугове и било је потребно више година да намири све обавезе према потражиоцима и унапреди имање.⁴¹ Жупанијом Презбург руководио је од 1871. до 1874. и за то време стекао репутацију великог филантропа.⁴² Од дела имања и замка Црвени Камен 1900. године оснива фондацију за студенте, коју није изузео ни из тестаментa. Палфијева фондација постојала је све до 1952. године, када у ондашњој Чехословачкој више није било пожељно истицање и неговање аристократских тековина. Финансијска независност омогућила је грофу Јану Палфију да негује љубав према уметности. И у овом погледу до изражаја долази

⁴¹ К. Malečková, „Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky“, u: R. R. Senček a kol., *Hıstória a súčasnosť zbierok a zberateľstva*, Banská Bystrica, 2017, 143.

⁴² Своју плату, од око 80.000 златника, гроф је даривао сиромашнима у граду, основавши притом фонд за пензије запослених у жупанији. У епидемији колере 1870-их лично је покрио трошкове лечења оболелих, а након поплава Тисе, становницима Сегедина донирао је помоћ у износу од 20.000 златника. Такође је финансирао школе у Трнави и Шапорину, укључујући и евангелистички лицеј у Братислави, ипркос томе што је сáм исповедао римокатоличку веру.

његова филантропска црта, будући да је иницирао оснивање музеја од сопствених збирки уметничких предмета.

У поседу породице Палфи се још од XVII века налазио замашан број уметничких дела. Колекционарством се претежно бавио Рудолф Палфи (Rudolf Pálffy, 1710–1768), но како његови наследници нису сачували збирке у целости, Јану Палфију су припали само фрагменти. Та чињеница није пак обесхрабрила грофа, који ће наслеђеном фонду уметнина придодати бројна „појачања”. Према мишљењу Јана Папца (Ján Papco), највећи колекционар уметничких дела и антиквитета свога времена у бившој Угарској био је управо гроф Јан Палфи.⁴³ Аквизицијама уметнина и књига бавио се од младости, пуних шест деценија у континуитету. „Љубав према уметности била је једина жудња у животу интровертног старог момка”, пише Александер Кемењи (Alexander Keményi).⁴⁴ За тих 60 година формирао је импресивну збирку од неколико хиљада јединица, укључујући преко 2.000 уља, графика, цртежа и скулптура и отприлике исто толико примерака уметничког заната.

Јан Палфи је важио за упућеног и дисциплинованог колекционара, одбијајући стихијски одабир уметнина, својствен многим имућним љубитељима уметности друге половине XIX века.⁴⁵ По мишљењу Катарине Малечкове (Katarína Malečková), владао је ванредно развијеним смислом за уметност ентеријера или *Raumkunst*.⁴⁶ Тачно је знао шта из пону-

Франческо Десилвестри (Francesco Desilvestri),
Гроф Јан Франтишек Палфи, копија према оригиналу
Вацлава Брожика (Václav Brožík),
уље на платну, 99 x 70 цм, Словачки народни музеј –
Музеј Бојнице (Slovenské národné múzeum – Múzeum
Bojnice), инв. бр. евиденције XI-0282

⁴³ J. Papco, „Úvod”, u: J. Papco a kol., *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, Bojnica, 1998, 4.

⁴⁴ A. Keményi, „Gróf Ján Pálffy ako zberateľ”, u: J. Papco a kol., *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, 1998, 8.

⁴⁵ Исто, 7.

⁴⁶ K. Malečková, „Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky”, u: R. R. Senček a kol., *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*, 2017, 161.

де одговара збиркама које је удомио у шест резиденција у данашњој Словачкој и трима палатама у иностранству. Пратећи токове тадашње ликовне критике, гроф је заузео конзервативан став према сликарима из круга импресиониста, насупротив кра-

љу Милану у коме су „одбачени сликари” стекли великог покровитеља и честог поручиоца. Као колекционар првенствено усмерен на историзам и традиционалне уметничке стилове, гроф је највише прихватио представнике Барбизонске школе, попут Добињија (Charles-François Daubigny) и Тројона (Constant Troyon), а приликом избора уметничких дела, предност је давао салонима реномираних продаваца. Бечки „Плах” (*Plach*) и париски „Седелмајер” (*Sedelmayer*) спадали су у познатије фирме са којима је сарађивао, а осим у Бечу и Паризу, гроф је такође набављао дела у Венецији, Милану, Фиренци, Лондону, Презбургу, Колину, Штутгарту, Минхену и Будимпешти.⁴⁷

Палфијеве резиденције и дограђивање Бојничког замка

Чести боравци на страни плодотворно су утицали на уобличавање грофовог истанчаног осећаја за уметност. У француској престоници је изванредан период поседовао палату Помпејен (*Palais Pompéien*), првобитно изграђену као Павиљон лепих уметности за Светску изложбу 1855. године. Потом се преселио у палату у Ру Леро (*Rue Leroux*), а у његовом власништву нашле су се још две палате у иностранству, у Бечу и Будимпешти, у којима су биле изложене слике из XIX столећа. Што се тиче некретнина на простору данашње Словачке, на име Јана Палфија било је укњижено укупно шест резиденција које је наследио, дограђивао или изградио.

У њиховом опремању, гроф се руководио начелима романтичарског историзма, која су предвиђала стилску усаглашеност између архитектуре нео-

-стилова XIX века и мобилијара.⁴⁸ Предмети из збирке нису одступали од декорације амбијента унутар којег су се налазили, па су оригинал и копија – неретко позиционирани један поред другог – носили исти значај у композицији просторије. Како је истакла Хилда Хорват (Hilda Horváth), „суштина дизајна ентеријера почивала је углавном на креирању атмосфере, илузије.”⁴⁹ По питању уређења ентеријера, гроф Јан Палфи је заузео умеренији приступ, али се и код њега донекле примећује тенденција наглашеног попуњавања просторија појединим предметима (намештај, тапете, слике, скулптуре, предмети уметничког заната и слично), што је, уосталом, било карактеристично за осмишљавање унутрашњости резиденција у Европи поткрај XIX века.

У необарокну палату у строгом центру Презбурга/Братиславе⁵⁰ гроф је сместио највреднији део својих збирки, које су укључивале уметничко-занатски мобилијар, махом из XVII и XVIII века, те дела италијанских, холандских и фламанских мајстора, међу њима и платна трију великана венецијанског сликарства XVI века – Тицијана, Тинторета и Веронезеа. Под сводом каштела Краљова (*Kráľová pri Senci*)⁵¹ место је нашла најбројнија збирка пред-

⁴⁸ А. Keményi, н. д., 7.

⁴⁹ Н. Horváth, „Gróf Ján Pálffy – posledný majiteľ bojnického zámku”, у: К. Malečková (прир.), *Pálfiiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*, Војнице, 2000, 51.

⁵⁰ Здање је изграђено на месту срушених средњовековних градских зидина и у дворишту старије палате породице Палфи. Нова зграда рађена је по пројекту Виктора Румпелмајера (Viktor Rumpelmayer), а по узору на барокну палату Даун-Кинских (Daun-Kinsky) у Бечу. Изградња је завршена око 1885. године. После 1945. Палфијева палата постаје власништво државе, а од 1949. у њој је смештена Висока школа ликовне уметности у Братислави (*Vysoká škola výtvarných umení v Bratislave*).

⁵¹ Палфијев кастил Краљова при Сенцу изграђен је око 1730. године и одолевао је све до Другог светског рата. Данас постоји само капела, а сачуван је и део парка и нео-барокни мост.

⁴⁷ Исто, 20.

мета уметничког заната (близу 2.000 артефаката), као и друга по значају колекција старих мајстора (после пинакотеке из палате у Братислави), са преко 680 слика, акварела, минијатура, цртежа и графика које датирају од XVI до XIX века. Грофов намештај и уметничке предмете из XVI и XVII века удомио је каштел у Пезиноку (*Pezinok*) надомак Братиславе,⁵² док су Палфијеве колекције уметнина у каштелима Суха на Парни (*Suchá nad Parnou*) и Тршћена на Острву (*Trstená na Ostrove*) по свој прилици биле од мањег значаја.⁵³ Најзад, у стари, неоготички замак у Бојницама, који је у контексту одабране теме и најрелевантнији, гроф Палфи је сместио мобилијар који претежно потиче из периода од XIV до XVII столећа.

Бојнички замак представља главно дело којим се Јан Палфи бавио при крају свог живота. По његовој жељи, архитекта Јозеф Хуберт (*József Hubert*) преобликовао је и доградио комплекс постојећих старијих зграда у стилу архитектуре француских замкова високе готике, које је гроф обишао на својим путовањима,⁵⁴ а инспирација је нађена и у дворцу Кројзенштајн (*Kreuzenstein*) у Аустрији. Спроведене преправке су драстично промениле првобитни изглед ове резиденције, претворивши једноставну тврђаву у један од највелелепнијих замкова „из

Бојнички замак, око 1910, фотографија репродукована у: J. Radisics, „Gróf Pálffy János múkincsei”, *Magyar Iparművészet* 4 (1910), 109.

бајке” на тлу данашње Словачке Републике, са сложеним централним тлоцртом, који је обухватио површину од 4.000 квадратних метара. После дограђивања замка, у првобитном облику опстали су једино барокна капела и велика тзв. сала Хуњадија, названа по чувеном јунаку Јаношу Хуњадију (мађ. Hunyadi János, срп. Сибињанин Јанко). Монументалност здања постигнута је додавањем бројних кула на које се надовезује висока средишња цитадела. Како наводи Хилда Хорват, „испод трептавих кула новог замка, налазио се грофов апартман који је

⁵² Првобитна тврђава у Пезиноку са воденим прокопом потиче из XIV столећа, да би је породица Илешхази (*Illésházy*) обновила у ренесансном маниру. Касније надоградње спровели су Палфији, најпре у XVII веку, претворивши здање у барокни каштел, а затим у два наврата у XIX веку, када део замка поприма данашњи романтичарски изглед.

⁵³ Видети у: J. Peregriny, *Néhai nagyméltóságú Erdődi gróf Pálffy János kastélyában... található festmények stb. Irtá dr. - (2-r.)*, Budapest, 1909.

⁵⁴ Архитектонски узорци у Француској тако укључују: замкове Пјерфон (*Château de Pierrefonds*) и Амбоаз (*Château d'Amboise*), делимично утврђени град Каркасон (*Carcassonne*) и готичку Папску палату у Авињону (*Palais des Papes, Avignon*), док спољашњи изглед капеле при Бојничком замку асоцира на париски Сен Шапел (*Sainte-Chapelle*).

Бојнички замак, 2019, фото: Ива Паштрнакова Дејова

био довршен још 1895. године, а затим опремљен новим намештајем, паркетима и дрвеним зидним облогама.⁵⁵ Палфи је управљао својим поседима директно из Бојничког замка, иако је у њему проводио не више од два месеца у току године. За сопствене потребе, у суштини је користио свега три просторије: радни кабинет, спаваћу собу и трпезарију. Од укупно 182 одаја у замку, доживео је да уреди и намештајем опреми њих педесет.

Оријентални трофеј

Током реконструкције једног крила грофовског апартамана, са чијом реализацијом се отпочело 1905 – иако је сама пројектна документација била спремна две године раније – дошло је до великих промена

⁵⁵ Н. Horváth, „Gróf Ján Pálffy – posledný majiteľ bojnického zámku”, prir. K. Malečková, *Pálfiiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*, 2000, 47–49. Од исте ауторке такође консултовати: Н. Horváth, Н., *Gr. Pálffy János Műgyűjteménye különös tekintettel iparművészeti kollekcijára*, 2002, 32.

у уређењу скриптарнице и у тзв. репрезентативној сали. Како наводи Милан Грегуш (Milan Greguš), управо „овде је Палфи планирао да удоми свој нови оријентални трофеј. Наиме, он је 1902. године купио у Бечу оријенталну дрвену облогу [за зидове] из заоставштине српског кнеза [sic!] Милана I Обреновића. Гроф је дуго разматрао опције где да инсталира облоге, трагајући за одговарајућом просторијом у замку.”⁵⁶ На крају је одабир пао на радни кабинет, који се и у стилском погледу показао најприкладнијим амбијентом за овај тип предмета. Предочени закључак да се извести на основу увида у попис инвентара из 1874. године, у коме, поред осталог, налазимо помена оријенталним (углавном османским) теписима, који су иначе чест и радо виђен елемент мобилијара у старим угарским замковима.⁵⁷ Јан Палфи је ове вредне комаде наследио од предака који су их запленили током ратова против Турака.

Постоје пак недоумице везане за саму хронологију откупа делова Арапског салона за Бојнички замак. Док словачки извори, укључујући и горепоменутог Грегуша, узимају 1902. годину као потенцијални датум доспећа, други извори, првенствено Доротеумов каталог, то оповргавају. Чланци из оновремене штампе, те записи мемоариста на које смо реферирали у првом делу рада – међу којима је, подсетимо, било и блиских пријатеља и познаника краља Милана – потврђују да зидне облоге нису могле стећи новог власника пре одржавања велике аукције 1905. године. Све и да су се налазиле у Јоханесгасе 16 (што је такође упитно), чини се мало

⁵⁶ М. Greguš, „7. Ján XVI. František gróf Pálffy,” u: *Podrobná história Bojnického zámku*, 1999, <http://mazanik.tripod.com/bojnice/historia.htm#obsah> [приступљено 22. 02. 2019].

⁵⁷ Видети у: Н. Horváth, н. д., 48.

вероватним да их је гроф Палфи могао откупити 1902. године. Упркос завади узрокованој неслагањем због избора Драге Луњевице за краљицу Србије, смрт краља Милана дубоко је погодила његовог наследника и потоњег владајућег Обреновића, па је тешко претпоставити да би краљ Александар дао сагласност да се репрезентативни делови мобилијара из очеве заоставштине отуђе из бечког псеудовора, односно београдског Старог конака, и то свега непуних годину дана по смрти. Због свега изреченог, вероватнијом се чини опција да су у посед грофа Јана Палфија доспеле путем лицитације у бечкој кући Доротеум 1905. године.

Оријентални салон у Музеју Бојнице, 2019,
фото: И. П. Д.

Пошто су зидне облоге пренете у Бојнице, приступило се њиховом уклапању у нови амбијент. Како се испоставило да дрворезбарених компоненти није било довољно за покривање свих зидова радног кабинета, оне су испрва монтиране само на улазном зиду, али су касније, по жељи новог власника, преправљене како би покриле још две зидне површине, изгубивши тиме на висини. Реставрацију

и преправке обавили су мајстори уметничко-занатског атељеа *Браћа Коли (Gebrüder Colli)* из Инзбрука, чије је услуге гроф користио у више наврата.⁵⁸ Палфи је као и увек водио рачуна о детаљима. Предложио је да се вишеделна облога распореди на трима зидовима, а како је на једном од њих понестало компоненти, недостатак материјала је надомешћен великим огледалом. Ради прилагођавања димензија облоге радном кабинету, фирма *Коли* је у појединим случајевима око првобитних панела изрезбарила и уградила још неколико мањих делова, ширине око 15 цм, са осликаним пејзажним мотивима. За четврти, преостали зид са прозорским отворима нару-

Радни кабинет грофа Јана Палфија у Бојничком замку,
1910, фотографија, Музеј примењене уметности
у Будимпешти (*Iparművészeti Múzeum Budapest*),
инв. бр. FLT 25902

⁵⁸ A. Scharrahs, "Damascene Interior Decoration in Bojnica Castle: a Gem of Refined Urban Residential Décor", u: K. Malečková (ed.), *Umenie Orientu. Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia usporiadaného pri príležitosti výstavy Umenie Orientu*, Bojnica, 2015, 35.

Радни кабинет грофа Јана Палфија у Бојничком замку, 1910, фотографија, Музеј примењене уметности у Будимпешти (*Iparművészeti Múzeum Budapest*), инв. бр. FLT 25903

чио је облогу од мермера. Радионица је дрвене панеле доставила тек 2. септембра 1907. године,⁵⁹ а о изгледу Палфијеве радне собе (данас Оријентални

салон) сведоче два снимка сачувана у збирци Музеја примењене уметности у Будимпешти (*Iparművészeti Múzeum Budapest*), настала три године касније.

Уз полихромне зидне облоге, гроф је откупио и делове намештаја и уметнине које немају везе са

⁵⁹ Исто, 36, нап. 35.

двором Обреновића. Стари дрвени плафон на којем је фирма Коли извела такозвани „маварски” строп постављен је тако 1906. године, а од уметничких дела издваја се рељеф од теракоте *Мадона са дететом* ренесансног фирентинског мајстора Бенедета да Мајана (Benedetto da Maiano, 1442–1497).⁶⁰ Егзотичну ноту просторији дали су и луксузни предмети од порцелана, у првом плану глазирана плава ваза из раздобља кинеске династије Минг,⁶¹ два дуборезна сточића индијске провенијенције и јапански параван са представом самураја и змаја.⁶² На основу извештаја који је 1910. године оставио Јено Радишич (Jenő Radisics), директор данашњег Музеја примењених уметности у Будимпешти, знамо да су амбијент употпуњавала још четири шпанска ормана типа *Bargueño*, украшена скупоченим интар-

Оријентални салон у Музеју Бојнице, детаљ са камином и теракотом Мадоне са дететом фирентинског мајстора Бенедета да Мајана, фото: И. П. Д, 2019.

⁶⁰ Више о делу у: К. Malečková, „Katalóg sochárskych prác a predmetov umeleckého remesla”, u: J. Papco a kol., *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, 1998, 70.

Оријентални салон у Музеју Бојнице, детаљ са кинеском Минг вазом и јапанским параваном, фото: И. П. Д, 2019.

зијама и орнаментима који су се подударали са маварским стропом.⁶³ Оријентални лустер данас није сачуван.⁶⁴

Ацами уметност и потенцијални узори зидних облога

Иако су алтерације којима су подвргнуте зидне облоге умногоме отежале увид у њихов оригинални изглед,⁶⁵ сачувани делови још увек садрже

⁶¹ О порцеланским вазама из Оријенталног салона подробније у: К. Malečková, „Katalóg sochárskych prác a predmetov umeleckého remesla”, u: J. Papco i kol., *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, 1998, 84-85.

⁶² М. Greguš, „8. V orientálnom salóne...”, u: *Virtuálna prehliadka Bojnického zámku*, 1999, <http://mazanik.tripod.com/bojnice/historia.htm#obsah> [приступљено 26. 02. 2019].

⁶³ Н. Horváth, *Gróf Ján Pálffy – posledný majiteľ bojnického zámku*, 51.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Њихова реконструкција данас је могућа посредством ретких фотографија Арапског салона. Укупно пет снимака ове одаје, на чијим картонским подлогама читамо име атељеа Љубише Ђонића, сачувано је у београдским музејским збиркама: четири у Музеју града Београда и је-

обиље информација о функцијама и стилско-уметничким карактеристикама. Судићи по угравираним арапским натписима, панели су настали 1813–1814. године,⁶⁶ односно 1228. по Хиџри, и припадају уметности декорације познатој као *аџами* (*аџамī*, „персијски”, „страни”).⁶⁷ Односи се на украшавање како дрвених површина тако и целих ентеријера, изискујући од мајсторâ не само високи степен мануелне спретности, већ и познавање неколиких украсних техника (резбарење, инкрустација, калиграфија, сликање, позлата итд.). Предмете обликоване у овом маниру одликује издашна употреба флоралног и геометријског дизајна, те нарочит испупчени тродимензионални ефекат, остварен апликацијом различитих компоненти на подлоге, израђене махом од кедровине, тополе, чемпресовине или других племенитих врста дрвета. Аџами уметност ексклузивна је тековина са простора Сирије чији настанак сеже још у доба владавине Мамелука, док врхунац достиже у XVII и XVIII веку, током османске управе тим подручјем.⁶⁸

дан у Музеју примењене уметности. Фотографије су публиковане у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *н. д.*, 55–59, кат. бр. 2–6.

⁶⁶ Ако је судити по опису из Доротеумовог аукцијског каталога, међу панелима је било и оних старијег датума: *Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien*, 76, Kat. Nr. 1125.

⁶⁷ У терминима западне културе, аџами је најприближнији техници *пастиглиа* (итал. *pastiglia*): A. Scharrahs, *н. д.*, 34.

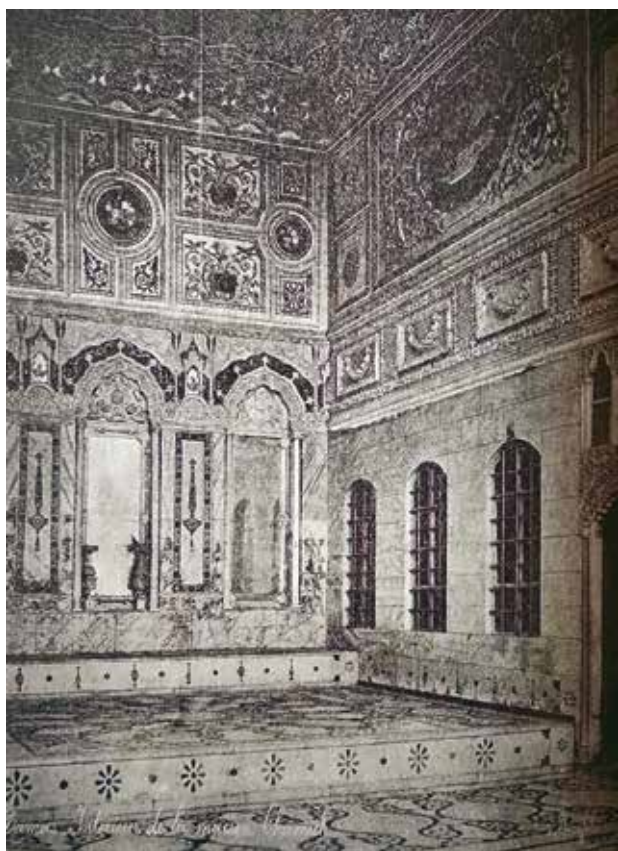
⁶⁸ Z. Baydoun, Z. Kamarudin and M. Sami Al-Obeidy, “Technique of Painted Wood Paneling in the Ajami’s Art and Craft in Syrian Houses”, *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research* 4 (6) (2017), 28–35, поc. 29; Z. Baydoun, Z. Kamarudin, “Ajami as wood paneling craft in Syrian art and interior ornament” in: *International Joint Conference SENVAR-iNTA-AVAN*, 2015, 66–67; A. Scharrahs, *Damascene Interior Decoration in Bojnice Castle*, 33–48; A. Scharrahs, “Insight into a Sophisticated Painting Technique: Three Polychrome Wooden Interiors from Ottoman Syria in German Collections and Field Research in Damascus”, in: C. Rozeik, A. Roy, D. Saunders (eds.), *Conservation and the Eastern Mediterranean, Contributions to the Istanbul Congress 20–24 September 2010*, London, 2010, 134–139.

У блискоисточним културама одувек се много полагало на гостопримљивост, што се одразило и на културу становања и уређење ентеријера. Традиционални домови садржали су барем једну просторију специјално намењену за пријем гостију, која је по правилу била опремљена најскупоценијим намештајем и другом луксузном робом.⁶⁹ Врхунска уметничко-занатска израда по којој су препознатљиви аџами ентеријери говори о томе да су их могли приуштити искључиво имућнији слојеви становништва. Нареченом друштвеном миљеу несумњиво је припадао првобитни власник дрворезбарених зидних облога које су заробиле пажњу Милана I Обреновића. Из пера Михаила Рашића сазнајемо да је српски монарх у више наврата био дочекиван у господским кућама чије су унутрашње просторе артикулисали аџами елементи: „Ради спомена и сећања на љубазне наше Дамашчане, који нам гостопримство указаше, забележићу да је Њ. В. Краљ посетио домове: Муратефендије Куветли, Азим Заде Абдулахбеја, Азарефендије Шамаје, Махир Ефенди Лизбоне, нашег познаника из Думаре, богатих трговаца: Собран ефендије и Ђорђа Думаре, православних хришћана и најзад, дом газде нашег логоришта, старог Сајидпаше, команданта мухамеданских хаџијских каравана.”⁷⁰

Посебан утисак на краља Милана и његову свиту оставио је дом поменутог Азар ефендије Шамаје, на који се детаљно осврнуо Рашић, чији изглед додатно приближава фотографија репродукована у његовим путописним белешкама: „По зидовима је обично дрвена облога од уметнутих дашчица, ишарана у светлим и најтврђим бојама. У неким богатим кућама, цела је облога зидова од богато уре-

⁶⁹ A. Scharrahs, *Insight into a Sophisticated, Painting Technique*, 134.

⁷⁰ М. Рашић, *С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку* (2), 38.

Ентеријер Шамијиног дома у Дамаску који је посетио краљ Милан 1889. године, фотографија репродукована у: М. Рашић, С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку (2), Сирија – Ливан, Београд, 1892, 42.

шеног мрамора. Тако је, на пример, код Шамаје, цео салон обложен лепим шарамом и арабескама, урешеним у карарском мрамору [---] Од свију домова, што смо их видели, Шамијин ми се учинио највећи и најраскошнији, али не и најлепши. Ну, најзад, тешко је и чинити сравњење између њих; они су много налик једни на друге, па за то сам и ја забележио

само оно што је код свију једнако. Краља су свуда врло љубазно дочекивали, јер им је његова посета јако ласкала. Краљу пак, као и нама, прирасли су за срце њихови фантастични двори.”⁷¹

Већ је речено да је симболâ османске традиције још увек било на претек у Србији у доба откупачама облога. Но, формирање Арапског салона треба посматрати пре у контексту повиновања европским узусима него као неки нарочит континуитет са османским културним моделом. Оно је било у духу деветнаестовековне репрезентативне културе на помодним дворевима Старог континента, на којима је владала права помама за луксузним предметима оријенталног порекла. Ветар у леђа сакупљању егзотичних рукотворина дало је присуство колонијалних сила на простору Блиског Истока и северне Африке, пре свега Велике Британије и Француске, али су тренд такође популаризовали бројни путописи, водичи и светске изложбе.⁷² За колекционаре сиријских ентеријера, крај XIX и прва половина XX века било је доба највеће активности. Како подсећа Анке Шарас (Anke Scharrahs), која се посебно специјализовала за проучавањеове тематике, лондонски Музеј Викторије и Алберта (*Victoria and Albert Museum – V&A*) је међу првима у Европи откупио и изложио аџама елементе једног дамаског ентеријера (током 1880-их), а недуго затим и музеји примењене уметности у Будимпешти и Дизелдорфу (*Museum für Angewandte Kunst Düsseldorf*).⁷³

⁷¹ Исто, 43–44.

⁷² A. Scharrahs, *Damascene Interior Decoration in Bojnice Castle*, 34.

⁷³ Исто. Од истакнутих појединаца, у ред првих власника ових драгоцености уписали су се популарни француски писац Пјер Лоти (Pierre Loti) 1894. године, те први краљ обновљене Србије, Милан Обреновић и гроф Јан Палфи. Делови Лотијеве дамаске собе могу се видети у његовом некадашњем дому у Рошфору (Rochefort).

Дамаскна соба у Етнолошком музеју у Дрездену (*Museum für Völkerkunde Dresden*), фотографија, извор: *Wikimedia Commons*, фото: Daderot, 8. децембар 2013. август 2011.

У стилском и хронолошком смислу, зидне облоге које су чиниле део Арапског салона у Старом конаку најприближније су онима које се чувају у Етнолошком музеју у Дрездену (*Museum für Völkerkunde Dresden*), датованим у 1810. годину (1225. по Хиџри).⁷⁴ Карактерише их интензиван колорит, као и богата употреба флоралних орнамената, картуша са цвећем, здела са воћем и приказима грађевина и градских панорама. Већина ових мотива увезена је у османску декоративну уметност из Европе средином XVIII века, надоградивши се на додашњи класични, формализовани геометријски и флорални орнамент.⁷⁵ Како објашњава Шарас, представа зделе с воћем на надвратнику улаза у Му-

⁷⁴ Исто, 45. О дамаскној соби у Етнолошком музеју у Дрездену потанко у: A. Scharrahs, "Einblicke in orientalische Wohnkultur. Das Damaskuszimmer im Museum für Völkerkunde Dresden", in: *Restaurio* 5 (2013), 25–31.

⁷⁵ К. Митровић, н. д., 81; A. Scharrahs, *Damascene Interior Decoration in Bojnica Castle*, 34.

Мотив зделе са воћем на надвратнику улаза у Музички салон, Оријентални салон у Музеју Бојнице

Преплетни мотив на једном од панела дамаскне зидне облоге из некадашњег Арапског салона краља Милана, данас Оријентални салон у Музеју Бојнице

зички салон (кат. бр. 8) јединствен је декоративни елемент који је обично осликан на таблама изнад улазних врата дамаскних соба за примање. Још једна препознатљивост јесу украсни чворови (преплетни мотиви) у средишту сваког појединачног панела, које срећемо на комадима насталим у периоду од средине XVIII до средине XIX века.⁷⁶

Сем што су одражавали друштвени статус, аџами панели су такође садржали поруке о образовном профилу и религијској припадности власника, које су посредовали калиграфски исписани арапски записи. Будући да исламски прописи забрањују употребу фигуралних представа, посебна важност придата је управо уметности лепог исписивања брижљиво одабраних текстуалних предлога. Најчешћи исписи односили су се на ајете из Курана, хадисе, а ређе на стихове познатих песника. Калиграфски арапски натписи на зидним облогама у Бојничком замку садрже низ од 41 од укупно 99 Алахових имена,⁷⁷ који недвосмислено упућује на верску опредељеност првобитног власника.⁷⁸ Анке Шарас истиче да натписи тренутно не одговарају оригиналном распореду, као и да недостаје панел с низом од 28. до 31. Алаховог имена.⁷⁹

⁷⁶ A. Scharrahs, *Damascene Interior Decoration in Bojnice Castle*, 37, 40.

⁷⁷ За шире тумачење, консултовати: М. Јахић, „Allahova lijera imena“, *Takvim za 2009. god.*, Sarajevo, 2008, 61–78.

⁷⁸ A. Scharrahs, *Damascene Interior Decoration in Bojnice Castle*, 42–45.

⁷⁹ Исто, 42. Упутно је овде поменути да је новембра 1999. године, неименовани туриста из Уједињених Арапских Емирата уочио да је једна кедрова плочица са куранским исписом била наопако инсталирана. Како је омашка узбуркала његов религијски сентимент, предложио је да о свом трошку финансира реставрацију панела, за шта је обезбеђена сагласност управе Музеја и стручњака. Неизвесно је, пак, да ли су овај пропуст начинили Палфијеви мајстори или реставратори Центра уметничких заната у Братислави, који су током 1988–1989. године спровели заштитне мере. Због проблематичне плочице готово комплетна аџами облога је напоследку растављена и реставрирана, што је подразумевало велика новчана средства. Поврх свега, туриста из УАЕ

Калиграфски низ од четвртог до седмог Алаховог имена на једном од панела дамаскне зидне облоге, Оријентални салон у Музеју Бојнице

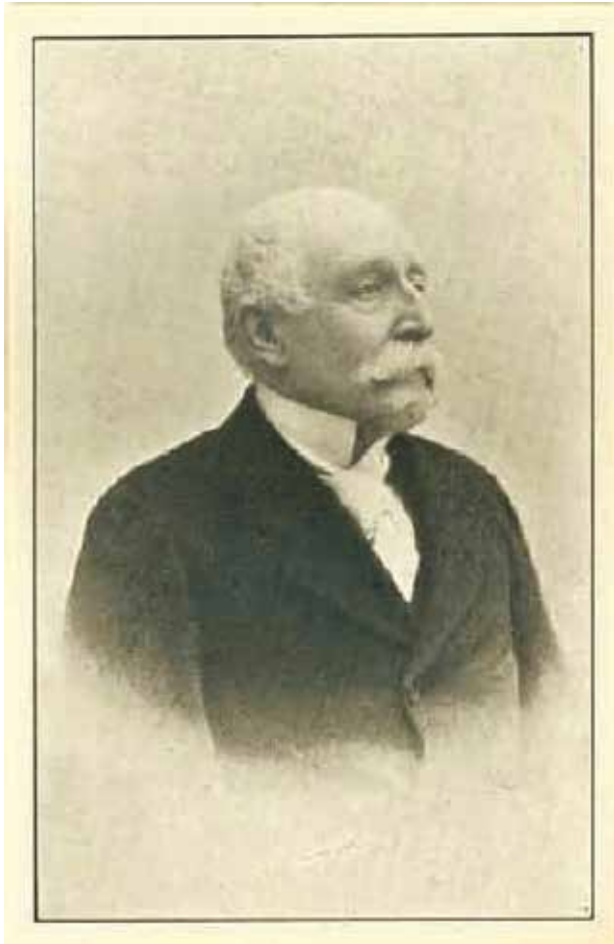
Судбина предмета из Палфијеве заоставштине

Гроф Јан Франтишек Палфи је преминуо 2. јуна 1908. у Бечу у 78. години живота, као најбогатији становник тадашње Угарске, оставивши иза себе импресиван иметак процењен на око 90 милиона круна.⁸⁰ Како је до краја живота био нежења и није имао порода, између 36 наследника дошло је до неспоразума око расподеле имовине. Тачка VIII грофовог тестаментa, начињеног 14. новембра 1907. године, предвиђала је да се палате у Бечу и Будимпешти, те каштел у Краловој и Бојнички замак адаптирају у музеје и учине приступачним јавности.⁸¹ Но, с обзиром да наследници нису ни изблиза делили филантропска уверења свог имућног рођака, оглушили су се о његову последњу жељу, истовремено се упуштајући у бесомучна међусобна трвења око имовинских права.

се више никада није јавио, па је Музеј био принуђен да покрије трошкове интервенције из сопствених средстава. Видети интервју директора Музеја Јана Папца, од 8. октобра 2014, објављен у: *Tlačová agentúra slovenskej republiky, Orientálny salón v Bojnícckom zámku ukrýval tajomstvo*, u: *Sekcia Magazin*, <https://www.teraz.sk/magazin/bojnicky-zamok-orientalny-salon/101063-clanok.html> [приступљено 01. 04. 2019].

⁸⁰ A. Keményi, „Gróf Ján Pálffy ako zberateľ“, u J. Papco a kol., *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, 1998, 6.

⁸¹ M. Krčák, *Testament grófa Pálffyho*, Martin, 2007, 118–119.

Гроф Јан Франтишек Палфи у познијим годинама, фотографија репродукована у: J. Radisics, „Gróf Pálffy János múkincsei”, *Magyar Iparművészet* 4(1910), 101.

Како је навела Малечкова, готово деценијски судски спор око тестаментa започела је грофова млађа сестра Габријела (Gabriela Andrásy, рођ. Pálffy, 1833–1914), да би се исти окончао тек након њене смрти, када напoкон долази до измирења су-

протстављених рођачких табора.⁸² Међутим, по окончању Великог рата и оснивању Чехословачке 1918. године, избија нови спор, овога пута између Палфијевих наследника и саме државе која је захтевала да се испоштује покојникова воља и формирају музеји. На основу договора постигнутог 1923. године, наследници су поједине уметнине уступили држави, док су највећи део заоставштине уновчили и отуђили. Од почетних 90 милиона круна њена вредност на крају се свела на свега 20 милиона круна, а зарад што веће добити, Палфијеви наследници су предмете углавном подвргавали аукцијској трговини. Тиме је грофова покретна имовина донекле поделила судбину мобилијара и декоративно-употребних предмета у бившем власништву чланова српске династије Обреновић.

Већ 1921. године одржане су три аукције у Бечу на којима су на добош отишле драгоцености из тамошње грофове резиденције, а претпоставља се да су лицитације уприличене и у Паризу и Лондону. На домаћем, чехословачком терену, највећа аукцијска активност забележена је у периоду између 1924. и 1926, обухвативши више градова (Пјешћани, Кошице, Праг, Карлове Вари). Биле су то уопште прве аукције уметничких предмета на територији Словачке после распада Аустроугарске монархије и формирања нове државне творевине. Поједине аукције и продајне изложбе пратили су пригодни каталози који су данас од велике помоћи у реконструкцији садржаја Палфијевих збирки. На листи отуђених предмета из његове заоставштине нашле су се и раритетне, столећима сакупљане и наслеђиване оријенталне драгоцености. Такви су рецимо теписи које је гроф Јанош Палфи (János Pál-

⁸² K. Malečková, „Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierry”, у: R. R. Senček a kol., *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*, 2017, 147.

Оријентални тепих из заоставштине грофа Јана Ф. Палфија, заплешен током аустријске опсаде и заузећа Београда 1717. године, свила, 238 x 123 cm, продат на аукцији 1924. Извор: *Kunstsammlungen des Grafen János Pálffy...*, Katalog Nr. 8, 1924

ffye Erdőd) запленио од Турака током победоносног улаза у Београд 1717, којима помена налазимо у аукцијском каталогу из 1924. године.⁸³

⁸³ *Kunstsammlungen des Grafen János Pálffy*, Auktion: Aus den Schlössern Králova (Königshaiden), Pezinok (Bösing) und dem Palais in Bratislava (Pressburg): Ausstellung vom 25. – 29. Juni 1924, Auktion am 30. Juni 1924, Bad Pistyán (Tschechoslowakische Republik), Katalog Nr. 8, 1924.

Иако је Палфијева идеја о оснивању музеја напо­слетку бар делимично спроведена у дело,⁸⁴ сачуван је тек незнатан део меморабил­ија које су учествова­ле у обликовању ентеријера дотичних резиденција. Посебно вредне истицања свакако јесу полихром­не зидне облоге из некадашњег Арапског салона у београдском двору, које осим што представљају јединствен производ данас увелико заборављене аџами уметности, спадају у групу ретких предмета из домена отуђене заоставштине Обреновића чији нам је даљи постпревратнички статус остао познат, премда не сасвим расветљен до краја.

Извори

Архивска грађа

Архив Србије

Фонд Председништво Министарског Савета Краљевине Србије, 1903, к. 12, бр. 38, Инвентар ствари у Старом двору, Новом двору, Двору у Смедереву, Нишком двору и павиљону у Нишкој бањи, Таковском двору и зградама на Ади Циганлији, стр. 6–8, пописник I [V Арапски салон]

Фонд Поклони и откупи 138:224, *Упутства краља Милана старатељима краља Александра за руковање цивилном листом*, од 24. фебруара 1889. године

Музејска документација

Словачки народни музеј – Музеј Бојнице (*Slovenské národné múzeum – Múzeum Bojnice*)

⁸⁴ То потврђује садашњи статус Бојничког замка али и статус старије Палфијево палате у Братислави која је 1987. постала једно од седишта Галерије града Братиславе (*Galéria mesta Bratislavy*): Pálffyho palác, u *Galéria mesta Bratislavy*, <http://www.gmb.sk/sk/content/palffyho-palac> [прис­тупљено 10. 06. 2019].

Протокол о реставрацији Оријенталног салона Бојничког замка⁸⁵

Фотодокументација Музеја примењене уметности у Будимпешти (*Iparművészeti Múzeum Budapest*)

Фотодокументација Музеја примењене уметности у Београду

Фотодокументација Историјског музеја Србије у Београду

Фотодокументација Музеја рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу

Библиотечка грађа

Народна библиотека Србије

Одељење посебних фондова: Збирка фотографија

Штампа

„Вести о смрти краља Милана”, *Застава*, бр.26, 1. фебруар 1901, 2.

„Оставина краља Милана”, *Застава*, бр. 38, 15. фебруар 1901, 3.

„Беч, 31. јануара”, *Београдске новине*, 1. фебруар 1901, 1.

„Оставина † Краља Милана”, *Београдске новине*, бр. 41, 9. фебруар 1901, 2.

„Заоставштина пок. Краља Милана”, *Београдске новине*, бр. 71, 11. март 1901, 2.

„Оружје краља Милана и краља Александра“, *Политика*, 136, 30. мај 1904, 2.

Мемоарски извори

Vivian, H., *Servia, the Poor Man's Paradise*, London, New York, Bombay, 1897

Вивијен, Х., *Србија: рај сиромашних*, прев. В. Петровић, Београд, 2010.

Метоари краља Милана: десет поглавља из живота првог српског краља: на основу докумената из његове заоставштине исприповедао [Kruna], прев. Д. Милојковић, Београд, 2019.

Писма краљице Наталије Обреновић, прир. и прев. И. Хаџи-Поповић, Београд – Земун, 1996.

Рашић, М., С Њ. В. *Краљем Миланом на Истоку(1), Цариград – Бело море – Хаџилук*, Београд, 1892.

Рашић, М., С Њ. В. *Краљем Миланом на Истоку(2), Сирија – Ливан*, Београд, 1892.

Христић, К. Н., *Записи старог Београђанина*, Београд, 1987.

Електронски извори

Greguš, M., „7. Ján XVI. František gróf Pálffy,” u: *Podrobná história Bojnického zámku*, 1999; <http://mazanik.tripod.com/bojnice/historia.htm#obsah> [приступљено 22. 02. 2019]

Greguš, M., „8. V orientálnom salóne...,” u: *Virtuálna prehliadka Bojnického zámku*, 1999; <http://mazanik.tripod.com/bojnice/historia.htm#obsah> [приступљено 26. 02. 2019]

„Pálffyho palác,” u: *Galéria mesta Bratislavy*; <http://www.gmb.sk/sk/content/palffyho-palac> [приступљено 10. 06. 2019]

Peregryny, J., *Néhai nagyméltóságú Erdődi gróf Pálffy János kastélyában... található festmények stb. Irta dr. -(2-r.)*, Budapest, 1909; <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/19011910ii-2395C/peregryny-janosnehai-nagymeltosagu-erdodi-grof-palffy-janos-kastelyaiban-talalhato-festmenyek-stb-irta-dr-2-r-bpest-1909-athenaeum-i-f-25C45/> [приступљено 04. 06. 2019]

História Bojnického zámku. <http://www.slovenskehrady.sk/historia-bojnickeho-zamku> [приступљено 04. 06. 2019]

História zámku; <http://www.bojnycastle.sk/historia-sk.html> [приступљено 10. 06. 2019]

Интервју директора Музеја Бојнице Јана Папца, од 08. октобра 2014: „Тлачová agentúra slovenskej republiky, Orientálny salón v Bojnickom zámku ukrýval tajomstvo”, u: *Sekcia Magazin*, <https://www.teraz.sk/magazin/bojnicky-zamok-orientalny-salon/101063-clanok.html> [приступљено 01. 04. 2019]

⁸⁵ На протоколу су сарађивали: за уметничко-историјски део др Иван Бајчи (Ivan Bajchy); реставраторски део: академски сликар др Павол Климеш (Pavol Klimeš) и Кристина Климешова (Kristína Klimešová); фотодокументација: Х. Моћовска (H. Močovská), И. Бајчи (I. Bajchy), М. Мартон (M. Márton). Истраживање спроведено у периоду од 14. до 18. новембра 1988, непосредно пред саму реставрацију.

Литература

Auction Sale Prices: Supplement to 'The Connoisseur', an Illustrated Monthly Record of Prices Realised at Auction, vol. VI, London, 1905

Baydoun, Z., Kamarudin, Z., SamiAl-Obeidy, M., "Technique of Painted Wood Paneling in the Ajami's Art and Craft in Syrian Houses", *International Journal of Advanced Multi-disciplinary Research* 4 (6) (2017).

Baydoun, Z., Kamarudin, Z., "Ajami as wood paneling craft in Syrian art and interior ornament." in: *International Joint Conference SENVAR-iNTA-AVAN*, 2015.

Bogunović, S. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka: arhitektura, arhitekti, pojmovi (1)*, Beograd, 2005.

Борић, Т., „Владарски простор: летњи двор Милана Обреновића у Нишу”, у: *Традиционална естетска култура: простор*, ур. Д. Жунић, Београд – Ниш, 2016.

Борозан, И., *Споменик у храму: Меморија краља Милана Обреновића*, Београд, 2014.

Борозан, И. Б., *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури у 19. и почетком 20. века*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, Београд, 2013.

Вукелић, Д., „Од прописаног заборавља до сачуване празнине: случај београдског Старог конака”, у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак: заборављени београдски двор*, кат. изложбе, Београд, 2019.

Вукелић, Д., „Под аукцијским чекићем: дворске мемографије Обреновића на мање познатој серији фотографија из атељеа Љубише Ђонића”, у: Д. Вукелић, Ј. Пераћ, В. Томић, *Стари конак: заборављени београдски двор*, кат. изложбе, Београд, 2019.

Вукелић, Д., „Аукцијски заборав: питање отуђене и експатриране заоставштине династије Обреновић”, *Зборник* (Музеј примењене уметности), н. с. 13 (2017).

Ђорђевић, В., *Крај једне династије: прилози за једну историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900*, III, Београд, 1905.

Живанов, Д., „Оставштина династије Обреновић у манастиру Крушедолу”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013.

Jahić, M., „Allahova lijera imena”, *Takvim za 2009. god.*, Sarajevo, 2008.

Јовановић, В., „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића“, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (2007).

Јовановић, С., *Влада Александра Обреновића*, I, Београд, 1929.

Јовановић, С., *Влада Милана Обреновића*, III, Београд, 1934.

Каниц, Ф., *Србија: земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, II, прев. Г. Ерњаковић, Београд, 1985.

Keményi, A., „Gróf Ján Pálffy ako zberateľ”, *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, prir. J. Papco i kol., Bojnice, 1998.

Krčák, M. *Testament grófa Pálffyho*. Martin, 2007.

Kunstsammlungen des Grafen János Pálffy, Auktion: Aus den Schlössern Králova (Königshaiden), Pezinok (Böding) und dem Palais in Bratislava (Pressburg): Ausstellung vom 25. – 29. Juni 1924, Auktion am 30. Juni 1924, Bad Pistyan (Tschechoslowakische Republik), Katalog Nr. 8, 1924.

Макуљевић, Н., *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815–1878)*, Београд, 2015.

Макуљевић, Н., „Плурализам приватности: културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку”, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 2006.

Malečková, K., „Gróf Ján František Pálffy a osud jeho zbierky”, u: *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*, prir. R. R. Senček i kol., Banská Bystrica, 2017.

Malečková, K., *Pálfiiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky. Zborník príspevkov zo sympózia pri príležitosti výstavy Pálfiiovcí v Bojniciach*, Bojnice, 2000.

Malečková, K., „Katalóg sochárskych prác a predmetov umeleckého remesla“, *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, prir. J. Papco i kol., Bojnice, 1998.

Melníková, M., „Prví Pálfiiovcí na Bojnickom panstve”, u: *Pálfiiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky. Zborník príspevkov zo sympózia pri príležitosti*

výstavy *Pálfiovci v Bojniciach*, prir. K. Malečková, Bojnice, 2000.

Милановић-Јовић, О., „Из музејске збирке манастира Крушедола”, *Рад музеја Војводине* 37–38 (1995/1996).

Милорадовић, М., Калезић, Н., Попара, С., Леовац, Д., „Династија Обреновић у фондovima Народне библиотеке Србије”, у: *Обреновићи у музејским и другима збиркама Србије и Европе*, V, Горњи Милановац, 2017.

Mitrović, K., *Predstava luksuza u srpskoj vizuelnoj kulturi sredinom 19. veka*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti, Beograd, 2010.

Митровић, К., *Топчидер – двор кнеза Милоша Обреновића*, Београд, 2008.

Nachlass der Könige Milan und Alexander von Serbien, Auktion 10.-16. Oktober 1905 im „Dorotheum“ K. K. Versteigerungsamt, Wien 1905.

Рарко, Ј., „Ўвод”, у: *Gróf Ján Pálffy ako zberateľ*, prir. J. Рарко i kol., Bojnice, 1998.

Radisics, J., „Gróf Pálffy János múkincsei”, *Magyar Iparművészet* 4 (1910).

Стојадиновић, З., „Обреновићи у јавним збиркама Беча”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, IV, Горњи Милановац, 2016.

Столић, А., „Приватност у служби репрезентације: двор последњих Обреновића”, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Београд, 2006.

Scharrahs, A., “Damascene Interior Decoration in Bojnice Castle: a Gem of Refined Urban Residential Décor”, у: K. Malečková (ed.), *Umenie Orientu. Zborník príspevkov z medzinárodného sympózia usporiadaného pri príležitosti výstavy Umenie Orientu*, Bojnice, 2015.

Scharrahs, A., „Einblicke in orientalische Wohnkultur. Das Damaskuszimmer im Museum für Völkerkunde Dresden”, in: *Restauro* 5 (2013).

Scharrahs, A., “Insight into a Sophisticated Painting Technique: Three Polychrome Wooden Interiors from Ottoman Syrian German Collections and Field Research in Damascus”, in: C. Rozeik, A. Roy, D. Saunders (eds.), *Conservation and*

the Eastern Mediterranean, Contributions to the Istanbul Congress 20–24 September 2010, London, 2010.

Тимотијевић, М., *Манастир Крушедол II*, Београд – Нови Сад, 2008.

Тимотијевић, М., „Манастир Крушедол – Маузолеј династије Обреновић”, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXI* (2004).

Horváth, H., *Gr. Pálffy János Műgyűjteménye különös tekintettel iparművészeti kollekciójára*, Budapest, 2002.

Horváth, H., „Gróf Ján Pálffy – posledný majiteľ bojnického zámku”, у: *Pálfiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky*, K. Malečková (prir.), Bojnice, 2000.

Чакић, С., *Манастир Крушедол*, Нови Сад, 1991.

Чакић, С., *Краљ Милан Обреновић / König Milan Obrenović: 1854–1901: писање бечке штампе о последњим данима, смрти и сахрани краља Милана Обреновића у Бечу 1901. године*, Крушедол, 1975.

Попис каталожних јединица

Милан Обреновић

Делови Арапског салона (15 панела)

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,

Османско царство

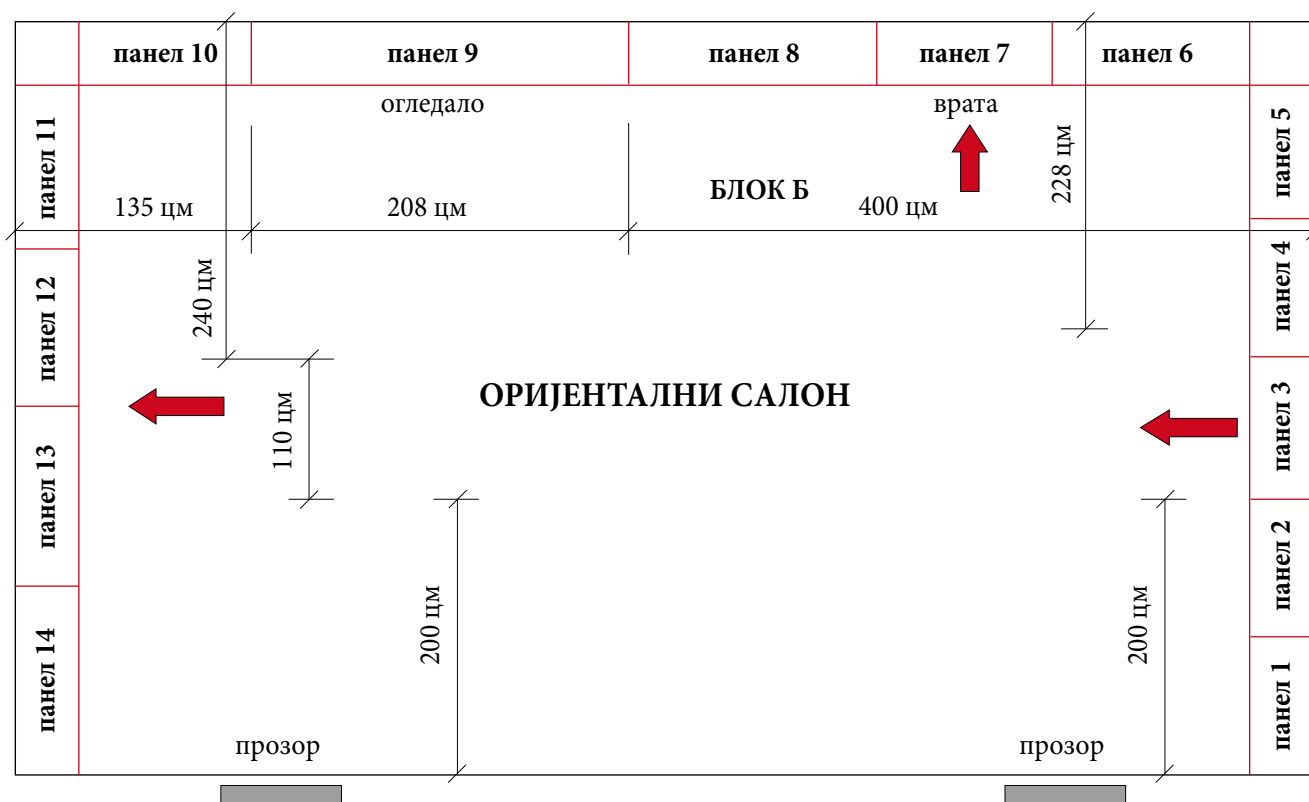
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија

Оријентални салон,

Словачки народни музеј – Музеј Бојнице

Откуп 1902. или 1905. из заоставштине краља

Милана Обреновића.

I Оријентални салон, блок А:

1. Панели 1–2

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
260 x 200 цм

1

2. Панел 3 (надвратник)

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
90 x 108 цм

2

3. Панели 4–5

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство

Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија

260 x 228 цм

3

II Оријентални салон, блок Б:

4. Панели 6, 7, 8

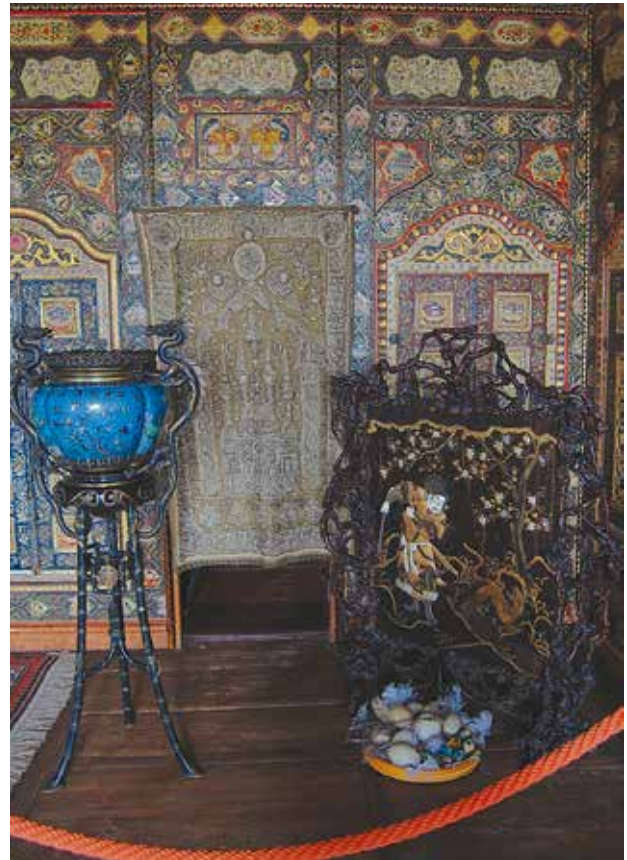
Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство

Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија

Панели 6, 7, 8: ширина 400 цм

Панели 6, 8: висина 258 цм

4

5. Панел 9 (огледало)

XIX век, Дамаск, Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
258 x 208 цм
Наставак изнад огледала: 75 x 208 цм

6. Панел 10

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
258 x 135 цм

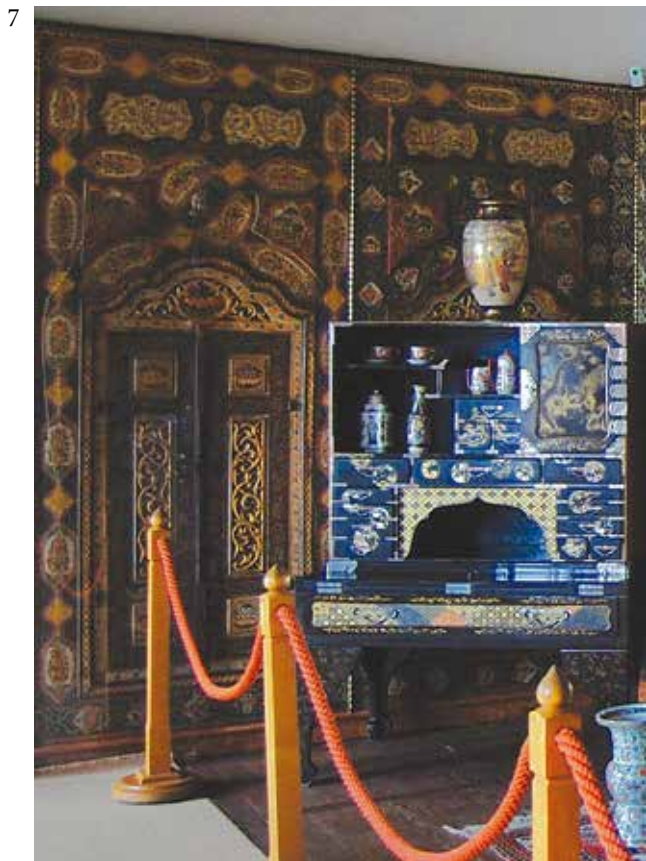

III Оријентални салон, блок В:

7. Панел 11–12

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
260 x 240 цм

8. Панел 13 (надвратник)

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
60 x 110 цм

9. Панел 14–15

Почетак XIX века (1813–1814), Дамаск,
Османско царство
Дрво четинарско, резбарење, бојење, сликање,
позлата, калиграфија
260 x 200 цм

Портрет кнеза Милоша Обреновића из збирке Метерних (Metternich)

Гордана Крстић-Фај, историчар уметности

Збирка портрета брачног пара Метерних

Принцеза Мелани Метерних (Melani Zichy-Ferraris Metternich, 1805–1854), трећа супруга аустријског принца Клеменса Метерниха (Klemens Wenzel Lothar von Metternich, 1773–1859), државника, политичара и дипломате покренула је у новембру 1836. године збирку портрета сликаних техником акварела и гваша, након што је на поклон добила такав портрет лорда Елвенлија (Alvanley), рад Морица Дафингера (Moritz Michael Daffinger, 1790–1849), уваженог бечког минијатуриста. На крају исте 1836. године Мелани је већ имала 15 Дафингерових радова, које је први пут претставила 19. децембра 1836. године, током једног вечерњег сусрета у организацији царичине мајке.

Метернихови су годинама наручивали минијатурне портрете својих престижних посетилаца, блиских пријатеља и чланова породице. Њихова обимна збирка је обухватала преко 200 портрета високе европске аристократије и буржоазије, уважених личности Османског царства као и чланова по-

родица Метерних и Зичи-Ферарис. У овој збирци налазио се и портрет Милоша Обреновића, настао у фебруару 1842. године у Бечу.

Већину портрета за збирку Метернихових насликао је Мориц Дафингер, један од најцењенијих бечких минијатуриста-портретиста 19. века али су заступљени и радови Криехубера, (Josef Kriehuber), Валдмилера (Georg Ferdinand Waldmüller), Гопмана (Rudolf Gaupmann), Кригера (Franc Krüger), Винберга (Ivan Winberg) и других. Током егзила у Белгији и Енглеској (1848–1851) Мелани је ангажовала локалне сликаре, међутим, по повратку у Беч је њихове радове повукла и заменила их радовима Дафингера, кога је изузетно ценила.

Збирка Метернихових представљена је у обимној монографији издатој у Аустрији 1991. године. Практично је престала да постоји 4. маја 2012. године када је 177 њених портрета, укључујући и портрет Милоша Обреновића, распродато на аукцији у Паризу. Том приликом је портрет Мелани Метерних из ове збирке, Дафингеров рад, откупио париски музеј Лувр.

Портрет кнеза Милоша Обреновића из збирке Метерних (Metternich)

Аустријски државник, политичар и дипломата принц Клеменс Метерних¹ (Klemens Wenzel Lothar von Metternich, 1773–1859) и његова трећа супруга принцеза Мелани (Melani Zichy-Ferraris Metternich, 1805–1854)² наручивали су током низа година минијатурне портрете својих престижних посетилаца, блиских пријатеља и чланова породице и тако формирали албум, односно обимну збирку која је привлачила пажњу њихових савременика. Збирку је покренула принцеза Мелани 1836. године, након

¹ Метерних је био конзервативни политичар, посвећен одржавању позиције Аустрије и равнотежи сила у Европи, покренутој Француском револуцијом. Један је од главних актера Бечког конгреса и гарант мира постигнутог тим конгресом. У унутрашњој политици је заузео апсолутизам док је у међународној политици био стуб тзв. *Свете алијансе*-савеза против револуционарних покрета у Европи. Био је вођа коалиције против Наполеона I. Обављао је дужности амбасадора у Берлину, Св. Петербургу и Паризу. Био је и министар иностраних дела и државни канцелар. Абдицирао је у време револуције 1848. године и након три године егзила у Белгији и Енглеској, вратио се у Аустрију. Његова политика ка Балкану била је усмерена на очување мира и стабилности. О Метерниху видети: В. Поповић, *Метернихова политика на Блиском истоку*, Београд, 1931; Е. Beaussant, P. Y. Lefèvre, „Un ensemble exceptionnel de portraits des „invités du chancelier Metternich (Coblence, 1773-Vienne, 1859)”, 248 *portraits des „invités” du chancelier Metternich et de son épouse la Princesse Melanie: catalogue vente aux enchères publiques*, Le Vendredi 4 mai 2012, Paris, 2012, 2.

² Грофица Мелани Зичи-Ферарис је била припадница високе мађарске аристократије. Салон њене мајке је посећивало високо бечко друштво, између осталих и Метерних. Мелани је била пријатељица његове друге супруге Антоанете, која је рано преминула. Брак 58-годишњег принца Метерниха и 26-годишње грофице Зичи-Ферарис склопљен је 30. јануара 1831. године. У браку су остали двадесет пет година, све до Метернихове смрти. Видети: Е. Beaussant, P. Y. Lefèvre, н. д., 2.

што јој је лорд Елвенли (Alvanley) поклонио свој портрет, рад Морица Дафингера (Moritz Michael Daffinger, 1790–1849).³

Минијатурни портрети за збирку принчевског пара Метерних сликани су техником акварела и гваша. Међу портретисанима су били представници високе аристократије Аустрије, Немачке, Русије, Мађарске, Француске, Енглеске и других европских земаља а међу њима и Руски цар Николај I и будући император Франц Јозеф као дечак, потом високе личности османског царства, представници европске буржоазије као и чланови породица Метерних и Зичи-Ферарис. У збирци Метернихових налазио се и минијатурни портрет Милоша Обреновића.⁴

Већину портрета за збирку Метернихових насликао је Мориц Дафингер, један од најцењенијих бечких минијатуриста-портретиста 19. века. Међутим, како је он у то време био врло тражен није

³ Принцеза је у свој дневник 28. новембра 1836. године забележила како са тим портретом треба да отпочне богату колекцију, која ће јој донети много задовољства. Видети: Е. Beaussant, P. Y. Lefèvre, н. д., 3.

⁴ Портрет Милоша Обреновића је репродукован у монографији посвећеној албуму принезе Мелани Метерних са минијатурним портретима, где су дати и кратки биографски подаци о овом српском владару. Упореди: G. Kugler, *Staatskanzler Metternich und seine Gäste. Die wiedergefundnen Miniaturen von Moritz Michael Daffinger, Joseph Kriehuber und anderen Meistern aus dem Gästebuch der Fürstin Melanie Metternich. (Chancellor Metternich and his guests. The rediscovered miniatures by Moritz Michael Daffinger, Josef Kriehuber and other famous painters from Visitors Album of Princess Melanie Metternich)*, Graz-Wien-Koln, 1991, Tafel 109, 375, 422, 423. Исто у: Е. Beaussant, P. Y. Lefèvre, н. д., 148.

могао одговорити на све поруџбине. Стога су за ову збирку портрете радили и други сликари као што су Криехубер, (Josef Kriehuber), Валдмилер (Georg Ferdinand Waldmüller), Гаупман (Rudolf Gaupmann), Кригер (Franc Krüger), Винберг (Ivan Winberg) и други. Исте године када је почео интензивну сарадњу са принцемом Метерних, Дафингер је изабран за члана бечке Академије (Wiener Academie).

Дафингер је прве поуке о сликарству добио од свог оца Јохана Леополда Дафингера (Johann Leopold Daffinger, 1748–1796), сликара у бечкој мануфактури порцелана, где је и сам ступио као једанаестогодишњак и ту се оформио као минијатуриста. Потом је студирао сликарство на бечкој Академији код професора Хајнриха Фигера (Heinrich Füger) и Хуберта Маурера (Hubert Maurer), добивши бројне награде. Након студија се вратио у мануфактуру порцелана где је био један од водећих сликара. Угледао се на сликарство Жан-Батиста Изабеја (Jean-Baptiste Isabey)⁵ и Томаса Лоренса (Thomas Lawrence). Прославио се сликањем минијатурних портрета техником акварела као и уљем на слоновачи. Био је врхунски мајстор у приказу детаља, улазио је у карактер портретисане личности. Насликао је бројне портрете чланова аустријске владарске породице, која је изузетно ценила његов рад. Након смрти једине кћери 1841. године, престао је да слика портрете и све до своје смрти 1849. године током епидемије колере у Бечу, био је посвећен сликању флоралних мотива. Дафингерово сликарство је утицало на бројне бечке сликаре-минијатуристе.⁶

⁵ Током Бечког конгреса Дафингер је радио као портретиста, уз прослављене сликаре Фигера и Изабеја. Видети: М. Frodl-Schneemann, „Daffinger, Moritz Michael”, *The Dictionary of Art*, 8, Cossiers to Diott, London, 1996, 445; Е. Beaussant, Р. Y. Lefèvre, н. д., 3.

⁶ М. Frodl-Schneemann, н. д., 445, 446.

Портрет Милоша Обреновића

Прослављени Дафингер је за збирку принчевског пара Метерних у Бечу портретисао и Милоша Обреновића (1783–1860), који је тада био у изгнанству.⁷ Портрет је настао у фебруару 1842. године.⁸ Дафингер је прво радио брз цртеж црном оловком, који је потом по сећању колорисао техником акварела и гваша.

Портрет је именован и датован. Испод Милошевог лика је ћириличним словима исписано: *Князъ Милошъ Обреновичъ*. Место и датум портретисања забележени су при дну листа хартије. Интересантно је приметити да је Милош назван кнезом иако у то време више није носио ову титулу. Сликарев потпис: *Daffinger* је вертикално исписан црном оловком, уз Милошеву леву руку, у нивоу лакта.

Потпис аутора

⁷ У збирци Народног музеја у Београду чува се портрет Милоша Обреновића, рађен уљем на платну, који је приписан Дафингеру. Упореди: П. Петровић, „Портрети Обреновића из збирке српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014, 136, 144, 145, кат. 7 (са репродукцијом).

⁸ G. Kugler, н. д., 423.

Милош Обреновић је на овом минијатурном, допојасном портрету приказан у полупрофилу, одевен у парадну одећу. Руке су му опуштене крај тела. Копоран црвене боје са високим оковратником украшен је богатим златовезом, као и златним дугмадима са плавим детаљима, вероватно начињеним техником емајла. На левој и десној страни груди су, на копорану, пришвршћена по два ордена, један изнад другог. Портрет је у доњем делу завршен слободним потезима. Позадина је благо засенчена светло сивим тоновима, у пределу руку и рамена.

Копоран је раскопчан а високи оковратник кошуље такође је украшен златовезом. Око врата је умотана мала црна марама. Испод копорана се преко кошуље, од десног рамена преко груди, укосе спушта жута лента чији рубови су наглашени плавим. По средини груди је на ланцу раскошни златни медаљон са ликом султана, који је пребачен преко ленте. Копоран у ком је Милош приказан идентичан је његовом копорану који се данас чува у Историјском музеју Србије у Београду.⁹ Можда је он приликом портретисања носио управо тај одевни предмет.

Милошева коса је проседа, нарочито у пределу око ушију, раздељена је и зачешљана са његове леве на десну страну. Тамне обрве су наглашене, док су очи упрте у посматрача. Танки крајеви проседих бркова се одвајају од лица, благо се повијајући увис.

Дафингеров портрет Милоша Обреновића карактеришу реалистички приступ, минуциозна обрада детаља и приказ психологије личности. Бивши српски кнез је приказан као самоуверен човек проницљивог погледа. Раскошна одећа илуструје

⁹ Видети: С. Бојковић, „Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013, 22, кат. 3 (са репродукцијом).

Кнежев портрет, детаљ

Кнежево лице, детаљ

његово материјално богатство док ордење и медаљон са ликом султана указују на његов статус. Милош је, између осталог, био носилац и Ордена гвоздене круне првог реда, који је му је аустријски цар доделио на предлог Метерниха.¹⁰

Ово је један од првих портрета Милоша Обреновића на ком је у европској одећи.¹¹ Док се раније углавном приказивао у оријенталној ношњи, главе покривене турбаном или фесом, сада га видимо гологлавог, одевеног и очешљаног по европској моди. Одећа украшена богатим златовезом раскошнија је од Милошевих ранијих ношњи. Нова средина у којој се обрео очигледно је утицала и његову презентацију, на начин одевања и чешљања.¹²

У време портретисања Милош Обреновић је живео у Бечу, где се средином 1841. године преселио из Влашке, са својих имања. У Бечу је са краћим прекидима живео до маја 1848. године, када се повукао услед револуције.¹³ Како је посведочио, био је добро примљен: „Кад дођем у Беч, овде будем врло добро и пријатељски примљен. Кнез Метерних ми се врло пријатељски показивао, не знам да ли је ласкање или из чиста срца [...]. И заиста ми је двор аустријски свагда био и пријатељски и пажљив, јер сам ја у свакој чести и поштовању, миру и у свачем врло добро све ово време проводио...“¹⁴

Портрет Милоша Обреновића

Метернихов однос ка Милошу Обреновићу у време његовог изгнанства произилазио је из политике усмерене ка Балкану, чији циљ је био очување реда и мира те избегавање свега што би их могло нарушити и тиме се негативно одразити на Аустрију. У опхођењу ка Милошу Метерних је избегавао све што би могло нарушити његово мирољубиво држање.¹⁵ Иако је сматрао да би Милошева чврста

¹⁰ В. Поповић, *н. д.*, 143, 144.

¹¹ Претходно је Урош Кнежевић Милоша портретисао (1835–1840) у парадној униформи европског стила са високом црном капом на глави. Упореди: С. Бојковић, *н. д.*, 33, кат. 46 (са репродукцијом). Претпоставља се да је овај рад настао по Милошовом портрету у природној величини који је радио Павел Ђурковић, а који није сачуван.

¹² Интересантно је поменути да је Јован Поповић годину дана раније кнеза Михајла, Милошевог сина, портретисао у Београду одевеног у народну одећу док на глави носи црвени фес. Упореди: П. Петровић, *н. д.*, 147, 148, кат. 17 (са репродукцијом).

¹³ В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд, 1990, 275.

¹⁴ М. Ђ. Милићевић, *прир.*, *Кнез Милош прича о себи*, Београд, 2001, 64.

¹⁵ В. Поповић, *н. д.*, 150, 189, 190.

рука била најбоља за одржавање мира у Србији ни где се није заузимао за њега.

Милош Обреновић је у изгнанству био без власти, са титулом бившег кнеза, уз добре препоруке и врло имућан. Водио је интензиван пословни али и буран лични живот. Увећавао је земљишни посед, вршио новчане трансакције, трговао житом и сољу. Тежио је да обезбеди довољно прихода за високе трошкове живота у новим срединама, у којима је желео да се прикаже као богат и угледан човек, као истински кнез.

Захваљујући оригиналној личности, живописној одори и необичној личној пратњи, које су привлачиле пажњу Милош Обреновић је у Бечу и пре и после 1848. године био врло познат. Детаљи његовог бурног личног живота били су познати на двору, Метерниху као и у јавним круговима. Био је „радо виђен у Метерниховом двору”, добијао је позиве и за дворске балове, што је Милошу веома годило.¹⁶

Интересантно је поменути и поједине детаље везане за приватне контакте Милоша Обреновића и Метернихових, пре свега са принцем Мелани, која је најзаслужнија за формирање збирке минијатурних портрета, за коју је наручен и Дафингеров портрет бившег српског кнеза у егзилу. У свом дневнику Мелани је 26. јула 1846. године забележила како их је Милош посетио тога дана, током преподнева и како је том приликом њеној кћеркици поклонио сипматични сатић са врло лепим ланцем.¹⁷ Док је живео у Бечу Милош је у Београду за „Метерниковицу” наручио пар српских хаљина са тако богатим златовезом да су могле „дупке стајати”.¹⁸

Намеравао је да јој поклони и скупоцену бисерну огрлицу, међутим, по Отенфелсу му је поручено да она не може примити тако вредан поклон.¹⁹ Забележено је и како су Милош и Михајло били код Метернихових на чају.²⁰

Милош Обреновић се током изгнанства све време интересовао за политичке прилике у Србији. Убрзо након ступања његовог сина Михајла на кнежевски престо отпочео је живу и добро организовану кампању за преузимање власти.²¹ Година када га је Дафингер у Бечу портретисао била је судбоносна за Обреновиће. Наиме, абдикацијом кнеза Михајла 1842. године, у Србији је окончана прва владавина Обреновића (1815–1842) и на власт је дошао Александар Карађорђевић.²² Наступио је уставобранитељски режим. Светоандрејска скупштина је 1858. године вратила Милоша на власт и он је владао до своје смрти 1860. године.

Портрети инспирисани Дафингеровим радом

Дафингеров портрет Милоша Обреновића из 1842. године је, захваљујући ликовним квалитетима и упркос својим минијатурним димензијама, утицао на ликовне представе бившег српског кнеза у егзилу, које су убрзо уследиле. Наиме, по узору на Дафингеров рад већ је од исте 1842. године настао низ портрета Милоша Обреновића, рађених различитим техникама, ван Србије и од стране ино-

¹⁶ Исто, 285.

¹⁷ *Mémoires, documents et écrits divers, laissés par prince de Metternich, chancelier de cour et d'état, publiés par son fils le prince Richard de Metternich*, Tome septième, Paris, 1883, 158.

¹⁸ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама*, Београд, 2014, 39-40.

¹⁹ В. Поповић, *н. д.*, 190.

²⁰ М. Ђ. Милићевић, *н. д.*, 67.

²¹ В. Стојанчевић, *н. д.*, 271, 272.

²² Кнез Михајло је у ноћи 25/26 августа 1842. године напустио Београд и прешао у Земун. Видети: Д. Ђорђевић, *Историја модерне Србије 1800-1918*, Београд, 2017, 117.

страних уметника. Ови портрети су настали у време Милошевог изгнанства и он је, по свему судећи, био њихов наручилац.

У Бечу је Дафингеров рад, исте године када је и настао, умножен техником црно-беле литографије, чији аутор је Јозеф Криехубер. Имена сликара Дафингера, литографа Криехубера, штампара Рауша (Rauch) као и 1842. година исписани су испод Милошевог приказа. У Кабинету графике Народног музеја у Београду,²³ у Историјском музеју Србије у Београду²⁴ као и у Галерији матице српске у Новом Саду²⁵ чувају се примерци ове литографије. Као што је већ поменуто, познати аустријски литограф и сликар Криехубер радио је и минијатурне портрете за збирку Метернихових. Криехуберова литографија са ликом Милоша Обреновића штампана је и идуће 1843. године. Примерак ове литографије се чува у Галерији Матице српске у Новом Саду.²⁶

Дафингеров рад је и у Паризу у 19. веку умножен техником црно-беле литографије, чији аутор је Емил Демезон (Émile Desmaisons). Ова графика је штампана у познатом париском литографском предузећу „Лемерсије” (Lemer cier). Њен примерак се чува у Историјском музеју Србије, у Београду.²⁷

²³ Видети: Е. Блануша, „Обреновићи у делима уметника из кабинета графике Народног музеја у Београду: збирка цртежа и графике српских аутора XVIII и XIX века” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, књ. II, Горњи Милановац, 2014, 166, кат. 3 (са репродукцијом).

²⁴ Видети: С. Бојковић, *н. д.*, 34, кат. 48 (са репродукцијом).

²⁵ Видети: М. Врбашки, „Дела која се односе на породицу Обреновић у Галерији Матице српске, Нови Сад” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, књ. I, Горњи Милановац, 2013, 226, 227, кат. 3, (са репродукцијом).

²⁶ Видети: М. Врбашки, *н. д.*, 227, кат. 4.

²⁷ Видети: С. Бојковић, *н. д.*, 35, 36, кат. 53 (са репродукцијом). „Лемерсије” је од 1850. до 1870. године била највећа париска штампарија литографија а названа је по свом власнику. Упореди: <http://elec.enc.sorbonne.fr/imprimeurs/node/22685>

Захваљујући поменутиим литографијама Дафингеров портрет Милоша Обреновића је постао доступан уметницима, који су могли да се угледају на њега, док је минијатурни оригинал остао у приватној збирци Метернихових.

Дафингеров портрет Милоша Обреновића је пренет и у техници цртежа на папиру, рад Едуарда Браумана (Eduard Braumann) из 1850. године чува се у Народног музеју у Београду.²⁸

По узору на Дафингеров рад настало је и неколико портрета Милоша Обреновића сликаних уљем

Едуард Брауман, Милош Обреновић,
Народни музеј Београд, инв. бр. 522.

²⁸ Видети: Е. Блануша, *н. д.*, 167, 168, кат. 9 (са репродукцијом).

на платну. Жозефин Гоцел Сеполина (Josephine Götzl-Sepolina) је портретисала Милоша исте 1842. године када и Дафингер.²⁹ Поред измена које је унела осећа се извесни утицај Дафингеровог рада. И Сеполина је Милоша приказала допојасно, у полу-профилу али сада из другог угла и у другачијој одећи, са четири ордена на левој страни груди и без медаљона. Положај главе је као код Дафингера.

Дафингеров рад из 1842. године је као предло-жак послужио и Едуарду Енгерту (Edouard Engerth), тада 25-годишњем аустријском сликару, који је ка-

Едуард вон Енгерт, *Кнез Милош Обреновић*, Национална галерија у Љубљани, инв.бр. NG S 981

²⁹ Г. Крстић-Фај, „Обреновићи у јавним збиркама Француске” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, III, Горњи Милановац, 2015, 292, 293, кат. 1 (са репродукцијом).

Milosh Obrenovitch, prince de Serbie (1780-1860), Engerthe Edouard (1818-1897), Photo © Château de Versailles, Dist. RMN – Grand Palais / Christophe Fouin

сније постао професор и ректор бечке академије. Позната су нам два портрета Милоша Обреновића које је Енгерт насликао уљем на платну 1843. године. Један од њих чува се у збирци Версајског дворца у Француској³⁰ а други у Националној галерији Словеније у Љубљани.³¹

Портрет из Љубљане уз мање измене преноси Дафингеров приказ Милоша Обреновића. Измење-

³⁰ Исто, 292, 293, кат. 2 (са репродукцијом).

³¹ А. Костић-Ђекић, „Портрет кнеза Милоша Обреновића у збирци Националне галерије у Љубљани” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, IV, Горњи Милановац, 2016, 361, 362, кат. 1 (са репродукцијом).

ни су боја ленте која је сада црвена, као и правац њеног пружања низ груди испод копорана, који је сада с лева на десно. Енгерт је минуциозније од Дафингера приказао Милошеву одећу, нарочито унутрашњи слој, као и медаљон са ликом султана, који је постављен нешто више, одмах испод оковратника.

На портрету из Версаја Милош Обреновић је приказан као код Дафингера, али у другачијој одећи. Сада је у плавој одори са богатим златовезом, која је попут његове црвене доламе из Историјског музеја Србије у Београду.³² Лента црвене боје се сада пружа споља, преко закопчане одоре. Медаљон са ликом султана је постављен високо, одмах испод оковратника. Поставка Милошевог лика и тела је идентична као на Дафингеровом раду. Утицај овог рада се препознаје на каснијим портретима Милоша Обреновића које су радили Јозеф Грандауер,³³ Анастас Јовановић,³⁴ Јован Поповић,³⁵ Стеван Тодоровић,³⁶ Павле Чортановић.³⁷

³² С. Бојковић, *н. д.*, 21.

³³ Портрет је настао 1844 године у Бечу. Видети: С. Бојковић, *н. д.*, 33, 34, кат. 47 (са репродукцијом).

³⁴ С. Бојковић, *нав. дело*, 34, 35, кат. 50 (са репродукцијом); М. Врбашки, *н. д.*, 232, 233, 235, 236, кат. 17, 24 (са репродукцијама); Б. Топаловић, М. Бановић, „Заоставштина Обреновића у Народном музеју Крагујевац” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014, 81, кат.17 (са репродукцијом); Е. Блануша, *нав. дело*, 166, 167, кат 5 (са репродукцијом), Д. Ванушић, „Визуелне представе Обреновића из Фонда Анастаса Јовановића Музеја града Београда” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, IV, Горњи Милановац, 2016, 108, 109, кат. 5, 6,7 (са репродукцијама).

³⁵ М. Макарић, „Репрезентативни портрети владара династије Обреновић из Збирке историје уметности Народног музеја у Нишу” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, IV, Горњи Милановац, 2016, 140, кат 1 (са репродукцијом).

³⁶ Видети: Д. Живанов, „Оставштина династије Обреновић у манастиру Крушедолу” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013, 328, кат. 1 (са репродукцијом).

³⁷ Б. Топаловић, М. Бановић, *нав. дело*, 81, кат. 16 (са репродукцијом).

Украсна игла са ликом кнеза Милоша Обреновића,
Музеј града Београда, инв. бр. И1_2686

Музеј града Београда чува позлаћену украсну иглу са медаљоном на коме је црно-бели Милошев лик, рађен по узору на Дафингеров рад, односно на поменуте графике или цртеж који су га пренели.³⁸ Судаћи по коришћеном предлошку за Милошев лик, игла је настала најраније 1842. године.

³⁸ Видети: Д. Ванушић, „Конак кнегиње Љубице: дворска резиденција Обреновића и стална поставка Музеја града Београда” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014, 34, кат. 2 (са репродукцијом).

* * *

Дафингеров портрет Милоша Обреновића из 1842. године дело је једног од најцењенијих бечких портретиста-минијатуриста 19. века, кога је и аустријска царска породица изузетно уважавала и ангажовала. Високе ликовне квалитете овог рада је очигледно ценио и сам Милош Обреновић, као и други сликари, који су се угледали на њега.

Дафингер је Милоша Обреновића приказао одевеног и очешљаног по европској моди, без оријенталних елемената и тако ће га убудуће приказивати и други сликари. Он очигледно више није напуштао европске утицаје, прихваћене у новој средини.

Минијатурни портрет Милоша Обреновића из збирке Метернихових је, поред писаних извора, и интересантно сведочанство о њиховим међусобним личним контактима. Поред тога што су сарађивали у време Милошеве власти у Србији, одржавали су и личне везе у време његовог изгнанства. Милош је посећивао брачни пар Метерних, чинио им поклоне, био уважаван и позиван на балове, што му је врло годило.

Дафингеров рад из фебруара 1842. године је настао око пола године након настањивања Милоша Обреновића у аустријској престоници, где ће живети све до 1848. године. Инспирисао је низ Милошевих портрета који су убрзо уследили а које су различитим техникама радили инострани уметници, ван Србије и у време његовог изгнанства. По свему судећи наручилац је био сам Милош Обреновић а ове визуелне представе су очито биле у служби његових тежњи усмерених ка поновном освајању власти у Србији.

Каталожка јединица

Кнез Милош Обреновић

Мориц Михаел Дафингер (Moritz Michael Daffinger)
Фебруар 1842, Беч

Акварел и гваш на папиру

18,7 x 15,2 cm

Сигнирано и датовано, вертикално уз Милошеву леву руку: *Daffinger*

Натпис испод пр. на средини:

Князь Милошъ Обреновичъ.

Из колекције брачног пара Метерних (Metternich)

Извори

Dictionnaire des imprimeurs-lithographes du XIX siècle: ELEC-Éditions en ligne de l'École des chartes (elec.enc.sorbonne.fr).

Литература

Beaussant, E., Lefèvre, P., Y., „Un ensemble exceptionnel de portraits des „invités du chancelier Metternich (Coblence, 1773-Vienne, 1859)”, *248 portraits des "invités" du chancelier Metternich et de son épouse la Princesse Mélanie: catalogue vente aux enchères publiques, Le Vendredi 4 mai 2012*, Paris, 2012.

Блануша, Е., „Обреновићи у делима уметника из Кабинета графике Народног музеја у Београду: збирка цртежа и графике српских аутора XVIII и XIX века” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014.

Бојковић, С., „Заоставштина Обреновића у Историјском музеју Србије” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013.

Ванушић, Д., „Конак кнегиње Љубице: дворска резиденција Обреновића и стална поставка Музеја града Београда у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014.

Врбашки, М., „Дела која се односе на породицу Обреновић у Галерији Матице српске, Нови Сад” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013.

Ђорђевић, Д., *Историја модерне Србије 1800-1918*, Београд, 2017.

Живанов, Д., „Оставштина династије Обреновић у манастиру Крушедолу” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, I, Горњи Милановац, 2013.

Костић-Ђекић, А., „Портрет кнеза Милоша Обреновића у збирци Националне галерије у Љубљани” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, IV, Горњи Милановац, 2016.

Крстић-Фај, Г., „Обреновићи у јавним збиркама Француске” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, III, Горњи Милановац, 2015.

Kugler, G., *Staatskanzler Metternich und seine Gäste. Die wiedergefundenen Miniaturen von Moritz Michael Daffinger, Joseph Kriehuber und anderen Meistern aus dem Gästebuch der Fürstin Melanie Metternich. (Chancellor Metternich and his guests. The rediscovered miniatures by Moritz Michael Daffinger, Josef Kriehuber and other famous painters from Visitors Album of Princess Melanie Metternich)*, Graz-Wien-Koln, 1991.

Макарић, М., „Репрезентативни портрети владара династије Обреновић из Збирке историје уметности Народног музеја у Нишу” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, IV, Горњи Милановац, 2016.

Mémoires, documents et écrits divers, laissés par prince de Metternich, chancelier de cour et d'état, publiés par son fils le prince Richard de Metternich, Tome septième, Paris, 1883.

Милићевић, М., Ђ., прир., *Кнез Милош прича о себи*, Београд, 2001.

Милићевић, М., Ђ., *Кнез Милош у причама*, Београд, 2014.

Петровић, П., „Портрети Обреновића из збирке српског сликарства XVIII и XIX века Народног музеја у Београду” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014.

Поповић, В., *Метернихова политика на Блиском истоку*, Београд, 1931.

Стојанчевић, В., *Милош Обреновић и његово доба*, Београд, 1990.

Топаловић, Б, Бановић, М., „Заоставштина Обреновића у Народног музеју Крагујевац” у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије*, II, Горњи Милановац, 2014.

Frodl-Schneemann, M., „Daffinger, Moritz Michael”, *The Dictionary of Art*, 8, Cossiers to Diott, London, 1996, 445, 446.

Изражавамо велику захвалност Златану Стојадиновићу на помоћи око увида у монографију посвећену збирци Метернихових, публиковану у Аустрији; др Радомиру Ј. Поповићу, историчару, на консултацијама и помоћи око увида у мемоаре принцезе Мелани Метерних; као и мр Снежани Цветковић, историчарки уметности, чија је професионална радозналост и у случају овог портрета била врло инспиративна а њени контакти драгоцени.

Династија Обреновић у колекцији Брзак

Ана Ранковић, виши кустос
Биљана Црвенковић, виши кустос
Александар Марушић, виши кустос
Стојан Брзак

Колекција Брзак

Колекционар Стојан Брзак сакупљањем се бави 36 година. Све је почело када је као десетогодишњак, играјући се кликерима, у трави пронашао метални предмет за који се испоставило да је споменица Првог светског рата. Желећи да задовољи његову радозналост, отац га је одвео код једног колекционара који га је упознао са својом збирком, поклонивши

му прву папирну новчаницу, прве кованице као и гомилу старог „папира”...

Упијајући његове приче и искуства, заједно са, по његовим речима, фасцинантним мирисом старина, Брзак је крочио у свет колекционарства са страшћу која је из дана у дан расла, и задње 24 године прерасла у „озбиљан хоби”. Његову богату збирку претежно чине артефакти везани за историју Србије до 1918. године.

Династија Обреновић у колекцији Брзак

Сакупљање сведочанстава прошлости старо је готово као и сама цивилизација.¹ Људска потреба за сакупљањем предмета из разлога који превазилазе свакодневно питање опстанка, јавља се још пре нове ере, у древном Сумеру, Вавилонском и Асирском царству, старом Египту, Грчкој и Персији, да би временом, у доба Римског царства а посебно ренесансе, колекционарство пратило економски процват и постајало готово неизоставна одлика аристократског слоја друштва.² До петнаестог века, свакодневни живот обликован је „тријумфом индивидуализма“³ а тиме и порастом појединачних, индивидуалних колекција, да би, до шеснаестог века, имена самих колекционара била подједнако позната и славна. Током шеснаестог и седамнаестог века, почевши од севера Немачке, „кабинет чуда“ постао је популарни додатак дотадашњим „уметничким кабинетима“ и ризницама владара и богатих припадника друштва.⁴ Развојем трговине и индустрије, оснивањем аукцијских кућа (у XVII веку основане су чувене британске аукцијске куће *Christie's* и *Sotheby*), сакупљање старина и уметнина постаје питање не само друштвеног престижа већ и

¹ Неки аутори га препознају у кромањонским пећинама Француске, сугеришући да је колекционарство започело паралелно са појавом уметности у људској историји: A. Neal, (1980), "Collecting for History Museums: Reassembling Our Splintered Existence", *Museum News*, 58 (May/June), 24-29.

² D. O. Case, *Serial Collecting as Leisure, and Coin Collecting in Particular*, Library Trends, Vol. 57, No. 4, Spring 2009, The Board of Trustees, University of Illinois, pp. 729-752; Rigby, D., & Rigby, E. (1994). *Lock, stock & barrel: The story of collecting*. Philadelphia: Lippincott.

³ P. Aries, (1989), "Introduction," in *A History of Private Life: Passions of the Renaissance*, ed. Roger Chartier, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, I -11., стр. 7)

⁴ R. W. Belk, M. Wallendorf, J. F. Sherry, Jr., and M. B. Holbrook, (1991), "Collecting in a Consumer Culture", in *SV - Highways and Buyways: Naturalistic Research from the Consumer Behavior Odyssey*, eds. Russell Belk, Provo, UT : Association for Consumer Research, Pages: 178-215.

„моде“, до те мере да су објављивани и разни приручници, водичи за колекционаре – аматере.⁵ Научна револуција која је започела крајем XVII века довела је до раздвајања уметности и науке што се јасно показало у прикупљању сведочанстава прошлости. Управо током краја XVII а до почетка XIX века, формирају се први јавни музеји, најчешће управо претварањем владарских и приватних колекција у јавне, што је омогућило јавности да се диви некадашњем приватном благу привилегованих.⁶ Почетак XIX века свакако је био златно доба и за колекционаре, истинске љубитеље, које је инстинкт водио до куповине вредних дела за мали новац, а таква пракса била је могућа до почетка Првог светског рата.⁷ До пораста колекционарске активности долази поново током 1930-их, када ова врста „хобија“ прераста у „озбиљну доколицу“ коју сада практикују припадници свих старосних група и платежних могућности.⁸

Чини се да се тренд демократизације сакупљања убрзао у двадесетом веку, окупљајући све више и више поборника колекционарства. Кључни разлози за ширење сакупљања, осим економских, били су проширена концептуализација ствари које се могу прикупити, брендирани и различити скуп производа који су доступни на тржишту, и смањен праг старости предмета који се виде као вредни очувања

⁵ M. Božić, „Kolekcionarski impuls. Istorija ideje o sakupljačima i njihovoj recepciji“, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, Cetinje 2005-2006, 186-188.

⁶ Детаљно у: A. Milosavljevic, "Ars Memoriae ulazi u muzej", *Istorija umetnosti 1-2 (Godišnjak Društva istoričara umetnosti Srbije, n.s)*, 2002.

⁷ Исто.

⁸ D. O. Case, *Нав. дело*, 731; Аутор се посебно позива на: Gelber, S. M. (1991), „A job you can't lose: Work and hobbies in the Great Depression“, *Journal of Social History*, 4, 741-766. и Stebbins, R. A. (1979), *Amateurs: On the margin between work and leisure*, Beverly Hills: Sage Publications, и Stebbins, R. A. (1982), "Serious leisure: A conceptual statement", *Pacific Sociological Review*, 25, 251-272.

и прикупљања.⁹ Данас, упоредо са високом друштвом, функционише колекционарска демократска заједница на интернету која директно повезује купце и продавце „свега и свачега”, доказујући да и најбизарнији предмети могу бити пасија за коју се издвајају велике суме новца.¹⁰ Захваљујући могућностима директне комуникације, интернет је не само снизио трошкове набавке, већ и широм отворио врата за трговину најразличитијим колекционарским предметима по целом свету.¹¹ Већ неколико година уназад, за те намене се у великој мери користе сајтови специјализовани за продају и куповину ствари, од којих највећи број има и одељак „колекционарство”, попут можда најпопуларнијег, *eBay*-а.¹² Код нас, у Србији, колекционари у ове сврхе најчешће посећују сајтове *KupujemProdajem* (www.kupujemprodajem.com) и *Limundo/Kupindo* (www.limundo.com/ www.kupindo.com).

У обичају да се неке ствари издвајају и чувају, смештена је човекова потреба да очува достигнуто знање стварности и себе у њој.¹³ Колекционар

Стојан Брзак, о чијој збирци је у овом раду реч, сакупљањем се бави 36 година. Све је почело када је као десетогодишњак, играјући се кликерима, у трави пронашао метални предмет за који се испоставило да је споменица Првог светског рата.¹⁴ Желећи да задовољи његову радозналост, отац га је одвео код старијег господина колекционара који га је упознао са својом збирком, поклонивши му прву папирну новчаницу, прве кованице као и гомилу старог „папира”... Упијајући његове приче и искуства, заједно са, по његовим речима, фасцинантним мирисом старина, Брзак је крочио у свет колекционарства са страшћу која је из дана у дан расла, и за дње 24 године прерасла у „озбиљан хоби”. Његову богату збирку претежно чине артефакти везани за историју Србије до 1918. године.¹⁵

Посматрајући је у контексту породице Обреновић, пред нама је разноврсна збирка која обухвата оригиналне фотографије, личну владарску кореспонденцију (писма, телеграми) и друге писане

⁹ R. W. Belk, Melanie Wallendorf, John F. Sherry, Jr., and M. B. Holbrook, (1991), *нав. дело*,

¹⁰ М. Милadinović, „Kolekcionarsko tržište – Ljubav bez računice, računica bez ljubavi”, *Biznis i finansije*, број 118/119, јул/август 2015.

¹¹ „Kolekcionarstvo preko interneta: Sva lica demokratije”, *Biznis i finansije*, број 118/119, јул/август 2015.

¹² eBay.com је и настао захваљујући једном колекционару. Програмер из Калифорније Пјер Омидијар је 1995. године, више из хобија него из жеље за зарадом, направио сајт AuctionWeb и преко њега прво понудио на продају свој покварени ласерски показивач за презентације. Убрзо се јави купац, који је на упозорења власника да је показивач покварен, одговорио да је колекционар неисправних ласерских показивача и да му баш такав модел недостаје. Амерички програмер је продао показивач за 15 долара, али му је далеко више вредело откриће да свака роба има купца. Озбиљно се посветио развоју сајта eBay, преко којег се само у првом кварталу 2015. године трговало робом у вредности од 2,22 милијарде долара; *Нав. дело, Biznis i finansije*, број 118/119, јул/август 2015.

¹³ Д. Булатовић, „Баштинство или о незаборављању”, *Крушевачки зборник* 11, Крушевац, 2005, 13.

¹⁴ Пример колекционара Брка потврђује становиште М. Јовановића који сматра да данашњи, сложени вид организованог сакупљања који подстиче читаво друштво, садржи у себи компоненту особина људске јединке. По њему, мотиви сакупљања исказују се код човека још у узрасту од две или три године, између седме и дванаесте године претварају се у праву страст, потом, са пубертетом нагло прекидају, да би се после његовог проласка, често трајно, обновили сакупљачке наколности. Показало се да су оне и наследне, будући да су многе познате породице у историји биле пасионирани колекционари (Медичији, Хабзбурзи, Ротшилди...); М. Јовановић, „Историјат сакупљања”, у *Музеологија и заштита споменика културе*, Београд 1994.

¹⁵ Уз све то, занима га и дело вајара Небојше Митрића као и медаље и плакете друштава за чување споменика и неговање традиције ослободилачких ратова Србије до 1918. Део колекције чине и предмети који му се једноставно „свиде”: „Поред значења које сам предмет носи, битна ми је и прича која га прати (порекло, лични печат претходних власника и слично), а сваки нови предмет, за који нисам могао да предпоставим да уопште постоји отвара нову причу...” Истиче да је за посвећеног колекционара немогуће да прође и дан без упознавања са доступном литературом тј. „учена” о ономе што сакупља, јер је предзнање о томе и потреба и задовољство.

изворе (укази, повеље, дипломе, позивнице за бал), штампану грађу (дописне карте, „рекламне“, „бренд“ или тзв. „трговачке“ карте, књиге/а, новинске стране, памфлети). Поред тога, посебне целине чине предмети примењене уметности, нумизматике и фалеристике (одликовања, споменице и медаље).

Владари и владарке дома Обреновића овековечени на фотографијама, а заступљени у колекцији Брзак (кнез Михаило, кнез и краљ Милан, кнегиња и краљица Наталија, краљ Александар и краљица Драга), дело су следећих појединаца и фотографских атељеа: Др Хајд, А. F. Czhiak, Андре Е. Диздери (Disderi & Co), Никола Штокман (N. Stockmann), Феликс Надар (Félix Nadar), атеље Adèle, Васа Даниловић, Josef Löwy, Felix Potin, Walery Rzewuski, Dr Szekely (Josef), атеље Giacomo Brogi, атеље Montabone, Lazar Lecter, Sophus Williams, Eugen Pirou, и неколико неидентификованих аутора. Посредно везана за династију, као део ширег појма „културе сећања“, јесте фотографија модела споменика кнеза Михаила. Ради се о оригиналном примерку, са посветом и аутографом вајара Енрика Пација (*Enrico Pazzi*), на италијанском језику, док је снимак израдио атеље Luigi-a Brali-a 1876. године у Фиренци.

Посебно занимљив сегмент колекције чини кореспонденција откупљена од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter-a, немачког посланика у Србији у периоду од 1892. до 1903. године.¹⁶ Писма и телеграми размењени између краља Милана и ба-

рона Векер Готера (на релацији Ниш – Београд, Ниш – Карлсбад, Београд), али и један телеграм краља Александра (Београд – Дубровник) и један краљице Драге (Смедерево – Берлин) истој особи, сведоче о посебним односима, међусобном поштовању, честим посетама и изразима захвалности између „изванредног посланика и пуномоћног министра господина барона“¹⁷ и чланова династије Обреновић. Поред тога, познато је да је барон Векер-Готер председнику владе, Владану Ђорђевићу, још 1897. године предао списак немачких принцева, кандидаткиња за будућу српску краљицу. Избор је пао на Александру Шаумбург Липе, принцезу из мале немачке владалачке куће.¹⁸ О томе, као и о пријатељству српског краља и немачког конзула, говори се у препису новинских чланака објављених у француском листу *Le Temps*, а део су колекције Брзак¹⁹:

“*Le Temps*, бр. од 27. августа
Београд 26. август

Српски министар у Берлину, Милан Богићевић, који је рођак породице Обреновић, смењен је са своје дужности и пензионисан. Барон Векер-Готер, министар Немачке у Београду, веома је везан за бившег краља Милана. То је његов близак пријатељ. Он ће, кажу, ускоро бити смењен. Бивши краљ Милан је, пре неколико месеци, замолио барона Векер-Готера да се заузме за брак краља Александра са неком немачком или аустријском принцезом. Он је то такође ставио у дужност господину Богићевићу.

На обе стране размишљало се о принцези Александри Шамбург Липе која припада млађем огранку

¹⁶ Ludwig Freiherr von Wäcker-Gotter (1833, Бреслау – 1908, Баден-Баден) био је немачки дипломата: генерални конзул од 1869. у Будимпешти, 1879. изасланик у Мексику (где је одкупио вредан мексички манускрипт из XVI века, који се по њему и данас назива *Кодекс Векер-Готер*, а чува се у британском музеју), 1888. у Лисабону и од 1892. у Србији, до 1903. године: *Мале новине*, Београд, 22. 03. 1903, 3; „Берлин. „Северне Немачке Новине“ доносе, да је на место барона Векер Готера за немачког посланика у Београду наименован Фојгт-Рец, досадашњи посланик у Гватемали.“, <http://istorijskenovine.unilib.rs>, (преузето 15.10.2019).

¹⁷ „Дипломатско тело“ у *Државни календар Краљевине Србије за годину 1898*, Београд, 1898, 40.

¹⁸ А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2001, 55-56; „Соаре у немачком посланству“, *Време*, Београд, 17. 02. 1926, 6.

¹⁹ Захваљујемо се професору француског језика Снежани Лазић на преводу.

породице, која живи у Аустрији, а чија је старија сестра краљица Виртемберга. У овом поступку се напредовало до те мере да су се два цара ангажовала да дарују принцези мираз, а када се сазнало да ће се краљ Александар оженити са госпођом Драгом Машин, сви су били зачуђени и љути у Берлину и у Бечу, тим пре што је барон Векер-Готер важио за једног од најприснијих пријатеља госпође Драге. Са своје стране, краљ Александар је био озлојеђен против господина Богићевића да га је данас разрешио дужности.”

“*Le Temps*, бр. од 30. августа 1900. Бр 14326
Београд, 29. август 9h10

План брака краља Александра са принцем Александром Шамбург Липе, као што сам вам већ то рекао, је предмет свих разговора, због своје велике политичке важности. Бивши краљ Милан је, у договору са државницима Тројне алијансе и уз помоћ барона Векер-Готера, министра Немачке у Београду, припремио овај план.

Краљ Александар требало је да ожени принцезу Шамбург Липе, са миразом од милион долара годишње ренте, мираз који би дали цар Вилхелм и цар Франц Јозеф. Он је, заузврат, требало да потпише, као што је то учинио бивши краљ Милан 1882, војни споразум који би прикључио Србију Тројној алијанси, упркос балканском споразуму из 1897. између Русије и Аустроугарске.

План је спречен браком краља Александра са госпођом Драгом Машин који је врло вероватно обелодањен руском отправнику послова у Београду, господину Мансуровом, а преко њега руском цару Николају, који, упркос неким сасвим личним зазорима, није ни тренутак оклевао да подржи брак и да прихвати да буде први сведок краља Александра.”

Барон Векер-Готер био је међу страним дипломатама који су позитивно извештавали о краљевој

изабраници, Драги, сведочећи да је она добро примана у свим отменим кућама престонице, у дипломатским круговима, да је била чест гост у двору поводом различитих свечаности, као и да јој посете узвраћају чланови дипломатског кора, генералитет, министри и више чиновништво.²⁰ И сам барон је често одлазио у шетње колима са Драгом Машин²¹, што краљу Александру није сметало јер управо у немачком посланству и захваљујући немачком посланику, имао је прилику да је често виђа, у периоду пре њихове веридбе. Зато је краља збунило и изненадило држање остарелог конзула, Векер-Готера, који је, од великог пријатеља и обожаваоца његове веренице Драге, постао један од најогорченијих противника Александровог венчања са њом.²² Можда разлоге за то треба тражити у неуспелим преговорима о Александровој женидби са принцем Александром Шаумбург Липе. Међутим, већ 1902. године, пријатељска политика Немачке према Србији и краљу Александру потврђена је и тиме што је немачки канцелар Билон са задовољством испунио краљевоу жељу да посланик Векер-Готер остане на служби у Београду.²³

Што се тиче званичних владарских докумената, издвајају се повеља краља Милана о додели Ордена Таковског Крста I реда Емин Беју (Emin Bey), „шамбелану” (коморнику) Његовог Величанства Султана и наредба Александра Обреновића о уважавању декрета који је султан именовао за Оханес Ефендију (Ohannes Magakyan Efendi)²⁴, отоманског Вицекон-

²⁰ С. Рајић, *Александар Обреновић: владар на прелазу векова: сукобљени светови*, Београд, 2011, 339.

²¹ С. Рајић, *Н. д.*, 42.

²² *Време*, 14. 7. 1937, Београд, 2; *Време*, 28. 7. 1937, Београд, 2.

²³ С. Рајић, *Н. д.*, 355.

²⁴ Отомански државни службеник јерменског порекла, члан Државног већа и пре свега високи функционер у Министарству финансија; касније

зула у Ужицу, док буде био на служби у Краљевини Србији.

Ексклузивности ове колекције свакако допринеси и неколико предмета примењене уметности. Ибрик са натписом „Milan” има карактеристичан оријентални облик, док се, са друге стране, његов декор састоји од западноевропских рокајних мотива. Ова сложена неусклађеност често се среће код балканских производа који су се појавили у другој половини XIX века. Стил, облик, орнаментика и натпис „Milan” савршени су спој за годину 1882. када је Милан Обреновић постао краљ Србије. Вероватно је овај предмет, као и многи други, направљен као сувенир овог значајног догађаја за Србију.²⁵ Чак и украс полудрагим камењем, малим тиркизима (или одговарајућим имитацијама) спада у уметност и занатство Балкана те епохе.²⁶ Ту је и керамички тањир са портретом краљице Наталије у виду аплициране графике која је највероватније настала према фотографском портрету из око 1882. године.

Поред свећњака Томаније Обреновић, меморалијама примењене уметности припадају и делови дворског сервиса из времена Обреновића. Расут по јавним и приватним колекцијама, настао је крајем XIX века у једној од чешких фабрика које су радиле за чувену фабрику Лобмајер (Lobmaier). Реч је о фа-

брици стакла браће Феикс (Gebrüder Feix) познатој по производњи кристалног стакла изузетног квалитета и посебно по разноврсности украшавања. Њена специјалност била је украшавање кристала техником брушења, где би се касније та поља попуњавала или емајлом или посребрењем, што је случај са дворским сервисом Обреновића.

Свилена марамица из Египта, „EGYPT. SOUVENIR”, сувенир који је креиран поводом Првог светског рата и среће се у различитим варијантама, на највећем броју сличних примерака представља египатски пејзаж са сфингом и пирамидама и владаре земаља са којима је ова земља била у савезништву у Великом рату (са натписом „The allies”, „савезници”).²⁷ На примерку колекције Брзак наилазимо на једну историјску неусклађеност. Уместо тада актуелног владара Србије, Петра Карађорђевића, представљен је краљ Александар Обреновић.²⁸ Остали државници су историјски тачно заступљени: поред веће фотографије енглеског краља Џорџа V у центру, приказани су црногорски краљ Никола, египатски султан Хусеин, јапански цар Јошихито, цар Русије Николај II Романов, француски председник Ремон Поенкаре, белгијски краљ Алберт I и краљ Италије Виктор Емануел III. По ободу марамице представљене су сцене из битака у којима доминира енглеска застава, војници, ратни бродови.

је био и министар пољопривреде и трговине, више у: E. Hartmann, “The “Loyal Nation” and Its Deputies. The Armenians in the First Ottoman Parliament”, *The First Ottoman Experiment in Democracy*, Istanbul, 2016, 196.

²⁵ Велики број пригодних „поклона”, рађених по поруџбини, креиран је још 1872. када је кнез Милан Обреновић постао пунолетан, тако да је заључак о изradi сувенира поводом његовог проглашења за краља, сасвим на месту; *Јавор*, бр. 26, Београд, 1878, 808; *Јединство*, бр. 169, Београд, 6. август 1872; М. Зековић, „Албум поклон официјерског кора кнезу Милану Обреновићу (1872) – из збирке Војног музеја”, *Зборник Историјског музеја Србије*, 29–30, Београд, 1996, 167.

²⁶ Frau Jutta Freitag је власнику колекције дала опис и податке о овом предмету.

²⁷ На самом почетку Првог светског рата, египатска влада је објавила документ који је у суштини значајно објаву рата Централним силама. Како је Османско царство стало на страну Немачке и Аустроугарске, Уједињено Краљевство је и формално прогласило крај турском суверенитету и увело свој протекторат у Египат. Проглашен је Египатски султанат који је постао војна база Велике Британије, са султаном Хусеином Камилом на челу; М. Кампини, *Историја средњег истока (1798–2006)*, Београд, 2011.

²⁸ Примерак свилене египатске марамице са краљем Петром Карађорђевићем међу осталим владарима може се видети на: [emmhttps://www.walkingwithananzac.co.nz/leonard-truscott](https://www.walkingwithananzac.co.nz/leonard-truscott), приступљено 27. 11. 2019.

Велики део збирке Брзак везан за династију Обреновић, чине дописне карте, углавном српских издавача тј. штампарија: Наирод, књижара Ђоке Анастасијевића, дворска књижара Мите Стајића, Књижарница код Вука Ст. Караџића (С. Ф. Огњановића), Драгутин Франкл, Вилхелм Герк, као и неколико непознатих издавача. Једна дописна карта и занимљив памфлет „За успомену на сретно спасавање живота Њ. В. Краља Милана и његовог ађутанта мајора Николе Лукића” издало је уредништво „Витеза” (лист за српско витештво и привреду, орган Дринскосавског кола јахача „Кнез Михаило”). Као посебни раритети издавају се: дописна карта са ликом краља Александра штампана у Јапану, на јапанском и француском језику; дописна карта са бакрорезом Александровог портрета немачког уметника Е. Klingebeit-а, издата у Берлину на немачком језику; King Alexander I. of Servia, N. Y. Recorder Souvenir, No 3413, дописна карта издата у Њујорку и карикатура краља Александра са натписом: “Pastilles de Serbie contre la puissance” (“српске пастиле против власти”, превод са фр.) на дописној карти штампаној у Француској.

„Рекламне”, „бренд” или тзв. „трговачке” карте²⁹ са илустрацијама у боји збирке Брзак доносе при-

мерке, везане за династију Обреновић, које до сада нисмо сретали. То се првенствено односи на литокарте и трговачке картице домаћих и страних произвођача дувана. У случају рекламних паковања са ликовима краља Милана и краља Александра издавач је фабрика цигар папира Поповића и Радовановића из Ваљева, која је штампала своју рекламу и уз приказ миропомазања краља Александра у Жичи и медаље издате поводом тог догађаја, док за карте са ликовима кнеза Милоша и кнеза Михаила не поседујемо податак о издавачу. Краљ Милан је, поред тога, представљен и на рекламној карти н°126 компаније *Duke's Cameo Cigarettes* из серије „Rulers, Flags, and Coats of Arms” (Владари, заставе и грбови), а краљ Александар на трговачкој карти доступној уз паковање цигара *Le Roy Cigars* фирме *L. Miller & sons* из Њујорка.³⁰ Што се тиче реклама других производа, краљ Александар је заступљен на карти бр. 28 серије „Eugoras” фабрике чоколаде *Jordan & Timaeus* из Дрездена, на чијој су полеђини дати основни подаци о Србији са мапом у коју су уписани неки градови, и на карти француске фабрике чоколаде *Guérin-Boutron* бр. 47. Краљица Наталија је такође приказана на картици фабрике цигар папира Поповића и Радовановића, са својим орденом „за помагање рањених војника”. Поред тога, колекција Брзак чува и две идентичне рекламне карте београдске „Апотеке код Срп. Краља Александра I” за козметичку линију „Наталија”, названу по краљици.

²⁹ Или на француском „chromos” слике: „...настају 1850-тих година у тренутку када индустријска револуција доноси нове производне технике а самим тим и штампу у боји. (...) Са појавом реклама, велики париски тржни центри (као што су *Le Bon Marché*, *Felix Potin*) и мале радње, познати произвођачи чоколаде (*Chocolat Suchard*, *Chocolat Guérin-Boutron*), бисквита, супа (*Liebig*)... започели су дистрибуцију слика у боји које су промовисале њихове производе. Од 1875. године и произвођачи дувана су убацивали картице са сликама у паклице цигарета како би их учврстили. Америчка фабрика дувана *Allen & Ginter* била је прва која је покренула овај тренд”, у: С. Д'Епере-Вујић, „Династија Обреновић у колекцији Сиголен Франш д'Епере-Вујић”, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, 3. том, Горњи Милановац, 2015, 305; М. Hale, *A New and Wonderful Invention: The Nineteenth-Century American Trade Card*, Boston, 2000.

³⁰ Више о начину рекламирања дувана и цигарета који је довео до стварања, а потом и експанзије потпуно нових колекционарских предмета у: Doc. dr S. Starčević, *LICNOST BRENDA: Razlika koju je najteže kopirati*, Beograd, 2016, 15; L. Pritcher, “More About Tobacco Advertising and the Tobacco Collections.” Digital Collections. Duke University Libraries, <http://library.duke.edu/digitalcollections/eaaguide/tobacco/>.

Сакупљајући документарна сведочанства српске историје до 1918. године, Стојан Брзак је у својој колекцији оформио и значајну хемеротеку. Везано за династију Обреновић, у њој срећемо занимљиве новинске исечке који сведоче о томе да су европске новине помно извештавале о дешавањима у Србији, као што је „Рат на истоку” у британском листу *The Graphic*, бр. 346, од 15. јула 1876. који на насловној страни доноси портрете Милана и Наталије Обреновић, митрополита Србије и српског војног врха; „Краљ Србије Милан”, на коњу и у војној опреми, заступљен је и на насловној страни *The Illustrated London News*, бр. 2432, 28. новембра 1885, а велика пажња је посвећена и „Атентату на бившег краља Милана у Софији”, у париском листу *Le Pelerin* од 23. јула 1899, са илустрацијом тог догађаја. Француски *Le Petit Journal* 6. јуна 1891. године на насловној страни представља „Краљицу Србије Наталију”; *Le Journal Illustré* од 30. августа 1891. „Александра I, краља Србије”; почетак његове владавине можемо пратити такође на насловној страни *Le Petit Journal*-а: „Државни удар у Србији”, од 6. маја 1893. „Долазак Александра I, краља Србије, у Рим” забележио је лист *La Tribuna*, бр. 48, од 29. новембра 1896. детаљном илустрацијом у боји, док је Мајски преврат, трагичан крај последњег владара Обреновића, описиван детаљно у многим европским и светским новинама, а у колекцији Брзак се чува издање *Le Petit Journal*-а, од 28. јуна 1903, са ликом краља Петра I Карађорђевића над мртвим краљевским паром Обреновић, на насловној страни.

Међу меморалијама фалеристике издвајамо медаљу израђену поводом посете краља Александра Румунији, која на аверсу садржи српски грб и сигнатуру *Carniol Fiul* у дну, а на реверсу натпис: „IN AMINTIREA VISITEI M. S. REGELUI ALEXANDRU I AL SERBEI 18 OCTOMBRE 1896” („у знак сећања

на посету Њ. В. краља Србије Александра I 18. октобра 1896”, прев. са румунског). Дело је Moise-a I. Carniol-a или његовог сина Mauriciu-a Carniol-a, најпрестижнијих румунских гравера и моделара, настањених у Букурешту од 1854. године.

Нумизматички раритет колекције, али и посматрано у ширим оквирима, свакако су тзв. „Нирнбершке реплике српског новца краља Милана Обреновића”. Наиме, током 1898. године, нирнбершка ковница *L. Christian Lauer* издала је минијатурне рекламне реплике новца неколико земаља, укључујући Србију.³¹ Издато је девет апоена (од 1 паре до 20 динара) и сви су исте величине и истог датума, тј. године проглашења Србије за Краљевину – 1882. На аверсима је биста краља Милана и кружни натпис на српском, ћирилицом, којим се објашњава да се ради о „подражавању” (имитацији) новца, уз навођење имена издавача, такође ћирилицом: „ПОДРАЖАВАЊЕ Л. КР. ЛАУЕР НИРНБЕРГ”. На реверсима је ознака вредности у отвореном венцу од ловорове и храстове гране, са круном изнад. Сви апоени исковани су од месинга и офарбани одговарајућом бојом (злато, сребро, бакар). Пречник им је 12,5 мм, а тежина 0,57 г.³² Збирка Брзак баштини и кутију за чување ових минијатурних реплика, изведену у виду великог новчића „златне” боје, који се отвара. На „поклопцу” тј. аверсу је биста краља Милана и кружни натпис „МИНИЈАТУРНИ НОВАЦ СВИЈУ НАРОДА”, док је на реверсу година „1896” у отвореном венцу од ловорове и храстове гране, са круном изнад, а околу, у доњем делу „Л. КР. ЛАУЕР НИРНБЕРГ”.

³¹ R. Mandić, *Katalog metalnog novca Jugoslavije i jugoslovenskih zemalja*, Beograd, 1995, 248-249.

³² R. Mandić, *Tokens of Yugoslav Lands*, Beograd, 2001, 47.

Препознавањем важних историјских артефаката, њиховим сакупљањем, што захтева и сталну потребу њиховог проучавања, колекционар Стојан Брзак даје значајан допринос очувању националне културне баштине.³³ Његова колекција обједињује таква сведочанства српске историје каква се не могу срести чак ни у еминентним музејским збиркама, а њено представљање директно доприноси основном циљу настанка и одрживости пројекта *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, а то је откривање, евидентирање и публиковање до сада непознатих артефаката вишеслојне заоставштине династије Обреновић.

Значај приватних колекција у културном животу средине био је очигледан још приликом настанка великих светских музеја јер су највредније музеалије потицале управо из богатих приватних збирки. До данас је улога приватног колекционарства у заштити националне културно-историјске баштине, али и у њеном проучавању и представљању, постала предмет озбиљних студија³⁴ у сврху проналаска најбољих „модела” за унапређење, помоћ и признавање статуса овој дисциплини, коју су традиционалне студије колекционарства сматрале „високом културом”.³⁵ Интелектуална складност

колекционарства, по В. Јанићевићу, „произилази из суживота са другим дисциплинама: академска историја, археологија, антропологија, историја уметности (која укључује у себе и декоративну или примењену уметност)... Да ли колекционар може да живи и преживи у данашњој тржишној трци и обезбеди себи позицију једног од креатора културног живота средине? Одговор је позитиван. Иако још увек недовољно позиционирани у данашњем времену, а посебно у оквиру културне понуде заједнице; иако нису у потпуности изашли из анонимности и постали уобичајено место културног напајања конзумента културе, колекционари се ипак негде правилно почињу перципирати. Они јесу попут чувара „временске линије” једног друштва, моћни саучесници у креирању историјског сећања, али и историјске стварности, помоћно средство у дефинисању будућности, чиме се одређује и њихова улога у остваривању културне политике. Њихове активности усмерене истраживању тржишта, прикупљању, чувању и излагању, представљају задатке који нису сами себи циљ, већ се реализују ради постизања конкретних сврха: почевши од уживања/задовољства, преко проучавања, образовања, ради достизања материјалних и духовних циљева усмерених ка корисницима уметничке грађе. Не-профитна, односно некомерцијална природа делатности колекционара заснива се на друштвено корисној сврси којој опет није циљ да производи само профит већ и да испуњава задатке који су у служби друштва.”

Штампа

Време, 14. 7. 1937, Београд, 2.

Време, 28. 7. 1937, Београд, 2.

³³ „Произвођење сведочанстава подразумева препознавање у некој материји значењског потенцијала *извора*”; Д. Булатовић, *Нав. дело*, Крушевац, 2005, 13.

³⁴ *Inkubatori kulturnih industrija, Razvoj privatnih muzeja u Srbiji*: Zbornik radova, Beograd, 2008; М. Лукић, Др Д. Булатовић, „Kako prirediti privatni muzej/zbirku/kolekciju/sopstvenu starinu-baštinu da budu atraktivni za posetioce”, у *Razvoj privatnih kolekcija/muzeja u Srbiji, Osnova za mali / porodični posao i razvoj lokalnih ekonomskih resursa*, Инструктивни водич, Нови Сад, 2013; А. Милосављевић, „Starinarenje kao heritološka disciplina. Između impulsa i koncepta”, *Традиционално и савремено у уметности и образовању (тематски зборник међународног значаја)*, Косовска Митровица, 2018, 12-21.

³⁵ В. Јанићевић, *Domesti kolekcionarstva i put ka savremenoj profesiji*, <http://www.galerijamaniera.rs/o-kolekcionarstvu/> приступљено 15.10.2019.

„Дипломатско тело” у *Државни календар Краљевине Србије за годину 1898*, Београд, 1898, 4.

Јавор, бр. 26, Београд, 1878, 808.

Јединство, бр. 169, Београд, 6. август 1872.

„Kolekcionarstvo preko interneta: Sva lica demokratije”, *Biznis i finansije*, број 118/119, јул/август 2015.

Соаре у немачком посланству, „Време”, Београд, 17. 02. 1926, 6.

Електронски извори

emmhttps://www.walkingwithananzac.co.nz/leonard-truscott, приступљено 27.11.2019.

Јанићевић, V., *Dometi kolekcionarstva i put ka savremenoj profesiji*, <http://www.galerijamaniera.rs/o-kolekcionarstvu/> приступљено 15.10.2019.

Мале новине, Београд, 22.03.1903, 3, <http://istorijskenovine.unilib.rs>, преузето 15.10.2019.

Pritcher, L., “More About Tobacco Advertising and the Tobacco Collections.” *Digital Collections. Duke University Libraries*, <http://library.duke.edu/digitalcollections/ea/guide/tobacco/>.

Литература

Aries, P., (1989), “Introduction,” in *A History of Private Life: Passions of the Renaissance*, ed. Roger Chartier, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, I -11.

Belk, R. W., Wallendorf, Sherry, M., J. F., Jr., and Holbrook, M. B., (1991), “Collecting in a Consumer Culture”, in *SV – Highways and Buyways: Naturalistic Research from the Consumer Behavior Odyssey*, eds. Russell Belk, Provo, UT : Association for Consumer Research.

Božić, M., „Kolekcionarski impuls. Istorija ideje o sakupljačima i njihovoj recepciji”, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, god. 1, broj 1* (Nova serija. II knjiga 2005–2006), Cetinje.

Булатовић, Д., „Баштинство или о незаборављању”, *Крушевачки зборник 11*, Крушевац 2005.

Д’Епере-Вујић, С., „Династија Обреновић у колекцији Сиголан Франш д’Епере-Вујић”, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, 3. том*, Горњи Милановац, 2015.

Зековић, М., „Албум поклон официрског кора кнезу Милану Обреновићу (1872) – из збирке Војног музеја”, *Зборник Историјског музеја Србије*, 29–30, Београд, 1996.

Inkubatori kulturnih industrija, Razvoj privatnih muzeja u Srbiji: Zbornik radova, Београд, 2008.

Јовановић, М., „Историјат сакупљања”, у *Музеологија и заштита споменика културе*, Београд, 1994.

Кампанини, М., *Историја средњег истока (1798–2006)*, Београд, 2011.

Case, D. O., “Serial Collecting as Leisure, and Coin Collecting in Particular”, *Library Trends*, Vol. 57, No. 4, Spring 2009, The Board of Trustees, University of Illinois.

Lučić, M., Bulatović, D., „Kako prirediti privatni muzej / zbirku/kolekciju/sopstvenu starinu-baštinu da budu atraktivni za posetioce”, у *Razvoj privatnih kolekcija/muzeja u Srbiji, Osnova za mali / porodični posao i razvoj lokalnih ekonomskih resursa*, Instruktivni vodič, Novi Sad, 2013.

Mandić, R., *Katalog metalnog novca Jugoslavije i jugoslovenskih zemalja*, Београд, 1995.

Mandić, R., *Tokens of Yugoslav Lands*, Београд, 2001.

Miladinović, M., „Kolekcionarsko tržište – Ljubav bez računice, računica bez ljubavi”, *Biznis i finansije*, број 118/119, јул/август 2015.

Milosavljević, A., „Ars Memoriae ulazi u muzej”, *Istorija umetnosti 1-2* (Godišnjak Društva istoričara umetnosti Srbije, n.s), 2002.

Milosavljević, A., „Starinarenje kao heritološka disciplina. Između impulsa i koncepta”, *Традиционално и савремено у уметности и образовању* (тематски зборник међународног значаја), Косовска Митровица, 2018.

Neal, A., (1980), “Collecting for History Museums: Reassembling Our Splintered Existence”, *Museum News*, 58 (May/June).

Рајић, С., *Александар Обреновић: владар на прелазу века: сукобљени светови*, Београд, 2011.

Rigby, D., & Rigby, E. (1994). *Lock, stock & barrel: The story of collecting*. Philadelphia: Lippincott.

Starčević, S., *LICNOST BRENDA: Razlika koju je najteže kopirati*, Београд, 2016.

Столић, А., *Краљица Драга*, Београд, 2001.

Hartmann, E., „The “Loyal Nation” and Its Deputies. The Armenians in the First Ottoman Parliament”, *The First Ottoman Experiment in Democracy*, Istanbul, 2016.

Hale, M., *A New and Wonderful Invention: The Nineteenth-Century American Trade Card*, Boston, 2000.

Попис каталожних јединица

Милош Обреновић

1. „Кнез Милош и жене”

Аритон Михаиловић

„Звезда”

1939, Београд

Папир, штампа, 21 цм, 379 стр.

Кнез Милош и жене: романсирана биографија:
илустровано са 21 прилогом слика / написао

Аритон Михаиловић.

Инв. бр. КБ-01

1

2. Поздрав из Србије / Милош Велики

Наирод, Издање Књижаре Ђоке Анастасијевића

1900, Београд

Дописна карта

Картон, штампа, хромолитографија

14 x 9 цм

Инв. бр. КБ-02

2

3. Поздрав из Србије/ Милош Велики

1900-1901.

Дописна карта

Картон, штампа, аутографија

9,2 x 14 цм

Инв. бр. КБ-03

3

Дописна карта, папир, штампа
14 x 9 цм
Инв. бр. КБ-04

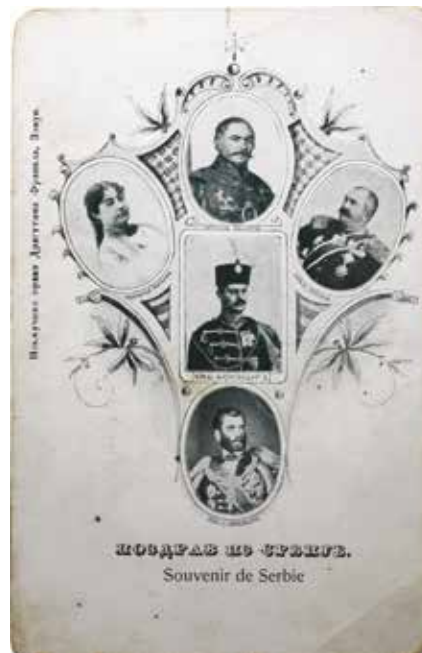
4. Кнез Милош Велики, кнез Милан I,
кнез Михаило, краљ Милан и краљ Александар I
Драгутин Франкл
Земун

4

5. Милош Велики, кнез Михаило, краљ Милан,
краљица Наталија и краљ Александар I
Драгутин Франкл
Земун
Дописна карта, папир, штампа
14 x 9 цм
Инв. бр. КБ-05

5

6. Милош Обреновић
Картон, штампа
5,2 x 4 цм
Рекламна карта.
Инв. бр. КБ-06

6

Михаило Обреновић

7. Портрет кнеза Михаила у генералској униформи

Др Хајд

Око 1865, Беч-Београд

Позитив, смеђ, овал

14,8 x 10,5 цм

Инв. бр. КБ-07

8. Портрет кнеза Михаила у генералској униформи

Др Хајд

Око 1865, Беч-Београд

Позитив, смеђ

15 x 9 цм

Инв. бр. КБ-08

7

8

9. Портрет кнеза Михаила у генералској униформи

A. F. Czhiak

Беч

Позитив, смеђ

10,5 x 6,5 цм

На полеђини на немачком језику рукописна

белешка: Furst Mich. n. Serbien +.

Инв. бр. КБ-09

9

10. Кнез Михаило Обреновић у грађанском оделу

Андре Е. Диздери (Disderi & Co)

Париз

Позитив, смеђ

10,5 x 6,5 цм

Инв. бр. КБ-10

10

11. Кнез Михаило Обреновић

Дописна карта, штампа, хромофотографија

14 x 9 цм

Инв. бр. КБ-11

12. Поздрав из Србије/ Сећање на Заузеће градова 1867 год.

Дописна карта

Картон, штампа, аутографија

14 x 9 цм

Инв. бр. КБ-12

11

13

12

13. Михаило Обреновић

Папир, штампа
4,8 x 4,1 цм
Рекламна карта.
Инв. бр. КБ-13

14. Позивница за бал у част имендана
кнеза Михаила Обреновића

8. новембар 1862.

Папир, штампа, мастило

8 x 12 цм

14

Позивница за бал у кући Г. Капет. Н. Петровића, који организује I крагујевачка народна батерија у част имендана кнеза Михаила Обреновића. Упућена је Павлу Ђорђевићу, војнику II крагујевачке Народне батерије.

Инв. бр. КБ-14

Милан Обреновић

15. Писмо краља Милана барону Ludwig-у von Wäcker-Gotter-у

7/13. фебруар 1899.

Папир, мастило, рукопис, француски језик, 1 лист 25,4 x 20,3 цм

Превод са француског језика: „1/13. фебруар 1899. / Драги мој бароне, / Када смо се јутрос договорили да ћу вас посетити сутра између једанаест сати и поднева, нисам имао на уму да је сутра петнаестогодишњица од именовања краља у чин каплара. / Пошто сам то сазнао тек после подне, морао сам да

15

закажем за сутра пре подне у одређено време малу свечаност која ме обавезује да одложим своју посету. Молим вас да ме извините и да ми истовремено назначите да ли би вам моја посета сутра после подне између 5 и 6 одговарала. Ако сте спречени да ме примите сутра, назначите ми време за среду или четвртак које би вам одговарало. Биће ми велико задовољство да вам усмено искажем изразе свог старог и захвалног пријатељства. / Ваш, Милан”.

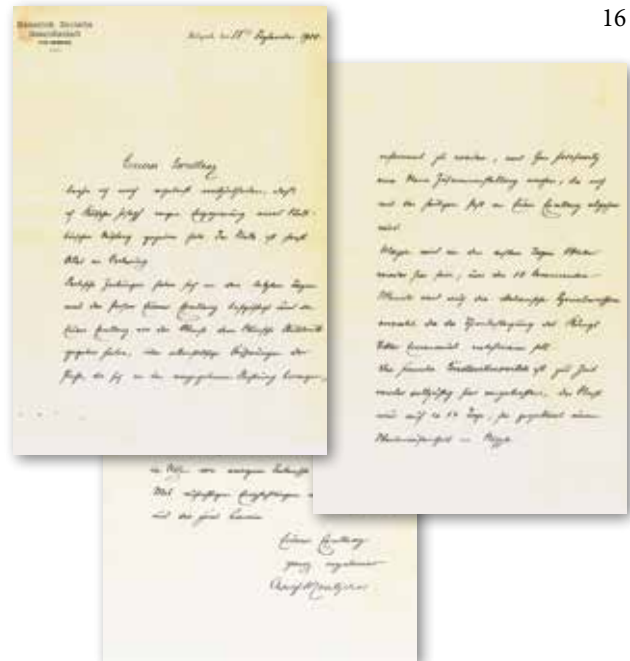
Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији.

Инв. бр. КБ-15

16. Писмо барона краљу Милану

18. септембар 1900, Београд

Папир, мастило, рукопис, немачки језик, 3 стране 44,2 x 28,2 цм

16

Заглавље (као меморандум) на немачком језику: Kaiserlich *Deutsche Gesandtschaft für Serbien* и *Belgrad, den...*

Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији.
Инв. бр. КБ-67

17. Писмо краља Милана барону Ludwig-y von Wäcker-Gotter-y

Београд, Краљевски двор

Папир, мастило, рукопис, француски језик, 1 лист
15,2 x 12,1 цм

Писано на папиру са жигом београдског двора: натпис *Palais de Belgrade* испод краљевске круне; „Палата у Београду/ четвртак / Драги мој Бароне / Мо-
рао сам јутрос да идем на славу пука, што ми је оду-
зело цело јутро, а поподне сам био приморан да до-
ведем у ред нека питања мог заповедништва. Нисам
у могућности да дођем да Вас видим у пет сати па се
извињавам због своје најављене посете и молим Вас
да се сложите са мном да дођем да Вас видим сутра
у три сата поподне. / Ваш Милан”.

Инв. бр. КБ-17

17

18. Телеграм Милана Обреновића барону Ludwig-y von Wäcker-Gotter-y

29. децембар 1897, Београд

Папир, мастило, штампа, рукопис, немачки језик
23,8 x 20,2 цм

Честитке за Нову годину.

Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији.

Инв. бр. КБ-18

18

19. Телеграм Милана Обреновића барону Ludwig-y von Wäcker-Gotter-y

Ниш, двор - Карлсбад

Папир, мастило, штампа, француски језик
22,5 x 20,2 цм

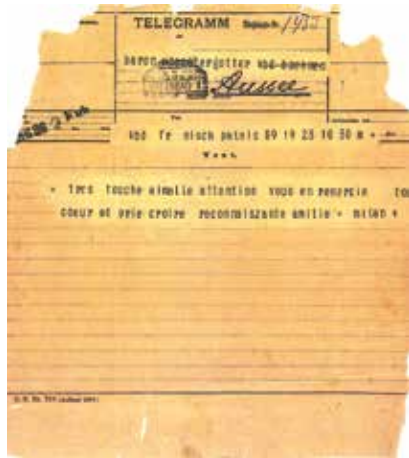
Превод са француског језика: „Из дворца у Нишу 89
19 23 10 30 / Веома дирнут љубазном пажњом зах-
ваљујем вам се од свег срца и молим да будете уве-
рени у захвално пријатељство. Милан”.

Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији.

Инв. бр. КБ-19

19

20. Телеграм Милана Обреновића барону Ludwig-u von Wacker-Gotter-y

Ниш – Београдски двор

Папир, мастило, рукопис, штампа, француски језик

21 x 20,2 цм

Превод са француског језика: „Екселенција барон Векер-Готер / Београд / Веома дирнут љубазном па-

20

жњом захваљујем се од свег срца и молим да будете уверени у срдачне и пријатељске жеље за вас и бароницу. / Милан”.

Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wacker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији. Инв. бр. КБ-20

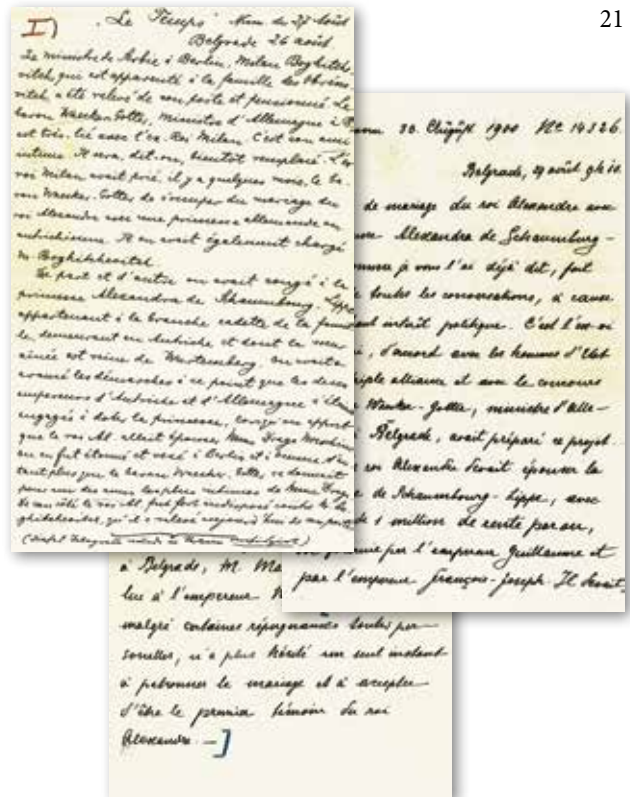
21. Препис новинских чланака француског листа *Le Temps*

26. август 1900, Београд; 27. август 1900, Ниш

Папир, мастило, рукопис, француски језик, 3 стране (два дела)

22 x 14 цм

21

Помињу се краљ Милан, немачки конзул у Србији барон Ludwig-a von Wäcker-Gotter, Милан Богићевић, принцеза Александра од Шамбурга. Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији. Инв. бр. КБ-21

22. Повеља краља Милана о додели Ордена Таковског Крста I реда Емин Беју

5. јануар 1888, Београд
Папир, мастило, штампа
41,2 x 28,5 цм

Повеља о додели Ордена Таковског Крста I реда, No2, Емин Беју (Емин Беу)
Инв. бр. КБ-22

22

23. Пљосната посуда за пиће - чутура

Крај XIX века, Краљевина Србија
Керамика рађена у калупу, глеђосана
Висина око 15,5 цм

Керамичка посуда, вишестраног, пљоснатог тела са грлом, писком и моделованом ручицом, у средишњем делу носи профил краља Милана Обреновића који би требало да подсећа на плитки рељеф. Чутура са ликом краља Милана Обреновића, као део традиционалне културе србије била је вероватно намењена најширем друштвеном слоју. Овакав тип посуде произвођен је у калупу, у грнчарским радионицама широм Србије, друге половине XIX века и често са националним мотивима и представама српских владара.

Инв. бр. КБ-23

23

24. Милан Обреновић

Андре Е. Диздери (Disderi & Co)

Пре 1868, Париз

Позитив, смеђ

10,8 x 6,2 цм

Кнез Милан као студент у Паризу.

Инв. бр. КБ-24

24

25. Кнез Милан Обреновић у војводској (ђенералској) униформи

Н. Штокман

1872, Београд

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

10,5 x 6,5 цм

Инв. бр. КБ-25

25

26. Кнез Милан Обреновић

Надар

1873, Париз

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

10,5 x 6,3 цм

Аутограф.

Инв. бр. КБ-26

27. Милан Обреновић

Издање књижаре Рајковића и Ђуковића

1878-1879, Београд

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

10,3 x 6,2 цм

Инв. бр. КБ-27

26

27

**28. Кнез Милан Обреновић у гардијској
ђенералској униформи**

Атеље Adèle

Око 1879, Беч

Фото папир, картон, позитив, смеђ

9 x 5,5 цм

Инв. бр. КБ-28

28

**29. Кнез Милан Обреновић у гардијској
ђенералској униформи**

Атеље Adèle

Око 1879, Беч

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

17,5 x 11,2 цм

Инв. бр. КБ-29

29

30

30. Краљ Милан у својој 25. години

Издање књижаре Рајковића и Туковића

1879, Београд

Разгледница, штампа

10,5 x 6,5 цм

На аверсу одштампано: *Краљ Милан у својој 25 години – Le Roi Milan a son age de 25 ans.*

Инв. бр. КБ-30

31. Кнез Милан Обреновић са кнегињом

Наталијом и сином Александром

Атеље Adèle

Око 1880, Беч

Фото папир, картон, позитив, смеђ

17,5 x 11,2 цм

Инв. бр. КБ-31

31

32. **Милан Обреновић у српској народној ношњи**

В. Даниловић

Око 1887, Београд

Фото папир, картон, позитив, смеђ

20,4 x 9,7 цм

Инв. бр. КБ-32

32

33. **Милан Обреновић**

Josef Löwy

Око 1900, Беч

Фото папир, картон, позитив, смеђ

16,5 x 11 цм

Инв. бр. КБ-33

33

34. **Милан Краљ Србије**

Felix Potin

1900, Париз

Сребрна штампа на картону, позитив

7,6 x 4,2 цм

На аверсу одштампано: *Collection Felix Potin Milan roi de Serbie*. Фотографија припада *АЛБУМУ 500 СЛАВНИХ САВРЕМЕНИКА*, објављеном у Паризу 1900. године, као део колекције Felix-а Potin-а.

Инв. бр. КБ-34

35. **Милан Обреновић**

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

10,7 x 6,9 цм

Инв. бр. КБ-35

34

35

36. Памфлет „За успомену на сретно спасавање живота Њ. В. Краља Милана и његовог ађутанта мајора Николе Лукића”

Издање уредништва „Витеза”

Штампано у државној штампарији

Иван-дан 1899, Београд

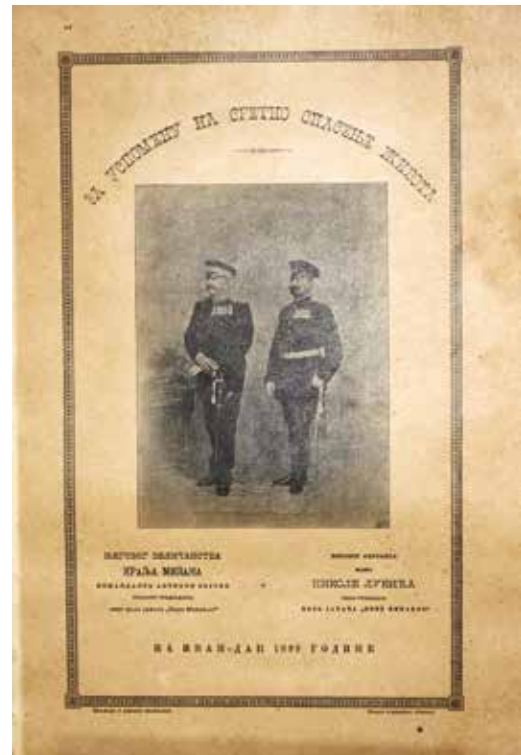
Папир, штампа

25 x 33,5 цм

У средишту је фотографија „Њ. В. Краља Милана, команданта активне војске, почасног председника свих Кола јахача „Кнез Михаило” и његовог ађутанта мајора Николе Лукића, „члана утемељача Коло јахача „Кнез Михаило”.

Инв. бр. КБ-36

36

37. **Deutsche Familienblätter /**

Fürst Milan von Serbien

1877, Штутгарт

Папир, штампа, повез

33,5 x 24 x 3 cm

Немачки породични алманах са портретом Милана Обреновића („Кнез Милан српски”) и текстом о њему.

Инв. бр. КБ-37

37

38. **Milan Ier, Roi de Serbie.**

1883, Француска

Папир, штампа

8,8 x 12,9 cm

Портрет краља Милана у *Almanach de Gotha / Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 120ème Année.*

Инв. бр. КБ-38

38

39. **Позивница за бал**

24. јануар 1885, Београд

Папир, штампа, мастило

14 x 22 cm

Позивница за бал на двору, упућена Стојану Новаквићу, министру унутрашњих дела, „са Госпођом и Госпођицом ћерком”.

Инв. бр. КБ-39

40. **Милан Обреновић**

Олеографија, папир, каширано на платно

59,5 x 46,5 cm

Инв. бр. КБ-40

39

40

41. Поздрав из Србије / Краљ Милан, краљ
Александар и краљица Наталија Обреновић
Издање Дворске књижаре Мите Стајића
1898-1899, Београд
Дописна карта, колотипија
9 x 14 цм
Инв. бр. КБ-41

41

42. Краљ Милан Обреновић
Око 1900, Београд
Дописна карта, штампа, хромолитографија
14 x 9 цм
Инв. бр. КБ-42

43. Поздрав из Србије/ Краљ Милан.
Издање Вилхелма Герка
Око 1900, Београд
Дописна карта, двобојна штампа
13,9 x 8,9 цм
Краљ Милан Обреновић као командант српске
активне војске.
Инв. бр. КБ-43

42

44. „Привреда и витештво” / Краљ Милан,
краљ Александар

Уредништво „Витеза”

Београд

Дописна карта, картон, штампа, колорисано

9 x 13,9 цм

Инв. бр. КБ-44

44

45. Краљ Милан, краљица Наталија,
краљ Александар I и краљица Драга

Дописна карта, папир, штампа

14 x 9 цм

Инв. бр. КБ-45

43

46. Погреб краља Милана у Крушедолу

3. (16.) фебруара 1901.

Књижарница код Вука Ст. Караџића

(С. Ф. Огњановића)

Сремски Карловци

Дописна карта, картон, штампа

9 x 14 цм

Инв. бр. КБ-46

47. Milan I, King of Serbia

Duke's Cameo Cigarettes

1888, Њујорк (USA)

45

46

47

Картон, хромолитографија,
штампа
7 x 11 цм
Рекламна („трговачка”)
карта н°126 компаније
Duke's Cameo Cigarettes
из серије *Rulers, Flags,*
and Coats of Arms (Владари,
заставе и грбови).
Инв. бр. КБ-47

48. Милан I.

Фабрика цигар папира Поповића и Радовановића
Ваљево
Литографија, картон, штампа
5,5 x 10,1 цм

48

Рекламно паковање фабрике цигар папира Поповића и Радовановића са ликом, именом владара и ордењем
Инв. бр. КБ-48

49. Рат на истоку (портрети Милана и Наталије Обреновић)

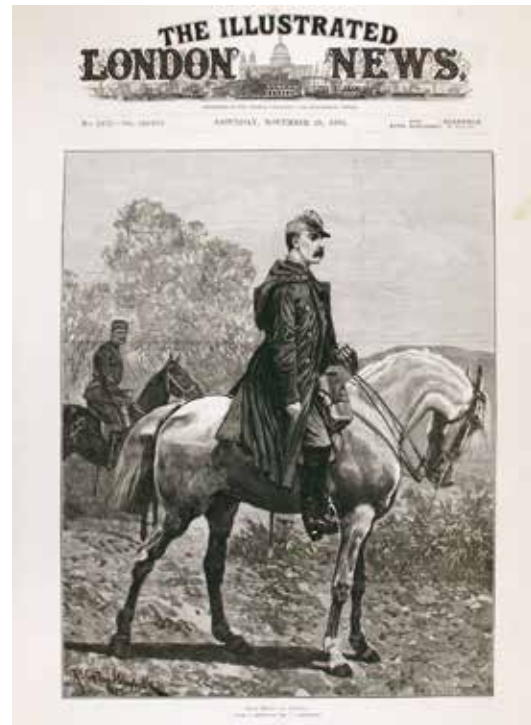
The Graphic, бр. 346
15. јул 1876, Лондон
Папир, штампа
39,7 x 29,5 цм
Инв. бр. КБ-49

49

50. Краљ Србије Милан

The Illustrated London News, бр. 2432
28. новембар 1885, Лондон
Папир, штампа
40 x 29,1 цм
Инв. бр. КБ-50

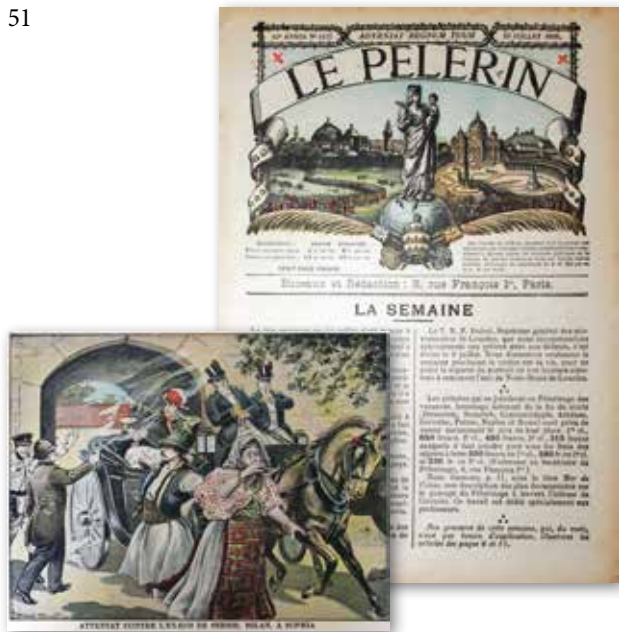
50

51. Атентат на бившег краља Милана у Софији

Le Pelerin
Maurice Feuillet (цртеж)
23. јул 1899, Париз
Папир, штампа
Лист: 25,5 x 18 цм;
величина илустрације 14,7 x 19,5 цм
Инв. бр. КБ-51

51

Наталија Обреновић

52. Тањир са портретом краљице Наталије Обреновић

Крај XIX века

Керамика, боје, аплицирана графика

Пречник 19,7 цм

Керамички тањир са портретом краљице Наталије Обреновић настао је крајем XIX века у непознатој европској фабрици. Реч је о декоративном тањиру са графичким портретом у средишњем делу, око којег се нижу сликани концентрични кругови у тамно црвеној и жутој боји на белој основи. Аплицирана графика на керамици настала је највероватније према предлошку на основу фотографског портрета краљице Наталије из око 1882. године.

Инв. бр. КБ-52

52

53. Наталија Обреновић

Walery

1875, Париз

Фотографија

38,5 x 28 цм

Аутограф: *Наталија*. Кнегиња у венчаној хаљини (непотпуна фотографија, не виде се руке).

Инв. бр. КБ-53

54. Кнегиња Наталија Обреновић

Око 1875–1880.

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

10,3 x 6,5 цм

Инв. бр. КБ-54

55. Наталија Обреновић у младости

Josef Löwy

Беч

53

55

54

Фото папир, картон, позитив, смеђ
17 x 11 цм
Инв. бр. КБ-55

56. Наталија Обреновић

Dr Szekely

Беч

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

16,5 x 10,8 цм

Инв. бр. КБ-56

57. Наталија Обреновић у српској народној

ношњи

В. Даниловић

Око 1887, Београд

Фото папир, картон, позитив, смеђ

20,4 x 9,7 цм

Инв. бр. КБ-57

56

58. Наталија Обреновић

Атеље Giacomo Brogi

1888, Фиренца

Фото папир, картон, позитив, смеђ

16,4 x 10,7 цм

Инв. бр. КБ-58

57

58

59. Наталија Обреновић

Атеље Giacomo Brogi

1888, Фиренца

Фото папир, картон, позитив, смеђ

21 x 12,1 цм

Инв. бр. КБ-59

59

60

60. Наталија Обреновић

Атеље Montabone

Фиренца

Фото папир, картон, позитив, смеђ, овал

16,3 x 10,8 цм

Инв. бр. КБ-60

**61. Наталија Обреновић на степеницама
зимске кућице дворца Сашино**

Бијариц

Фото папир, картон, позитив, смеђ

20,9 x 14,9 цм

Изнад фотографије рукопис на француском: „Châlet de Sachino” и испод: „Entrée du chalet”.

Инв. бр. КБ-61

61

62. Наталија Краљица Србије

Felix Potin

1900, Париз

Сребрна штампа на картону, позитив

7,6 x 4,3 цм

На аверсу одштампано: *Collection Felix Potin Nathalie reine de Serbie*. Фотографија припада *АЛБУМУ 500 СЛАВНИХ САВРЕМЕНИКА*, објављеном у Паризу 1900. године, као део колекције Felix Potin.

Инв. бр. КБ-62

62

63. Natalie, Reine de Serbie.

1883, Француска

Папир, штампа

8,8 x 12,9 цм

Портрет краљице Наталије у *Almanach de Gotha / Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 120 ème Année.*

Инв. бр. КБ-63

63

64. Рекламна карта „Наталија”

Апотека код Срп. Краља Александра I

Београд

Картон, штампа, 2 ком.

7,9 x 5,5 цм

64

Рекламна карта Апотеке код Срп. Краља Александра I за козметичке производе „Наталија“, назване по краљици Наталији Обреновић.
Инв. бр. КБ-64

65. Наталија

Фабрика цигар папира Поповића и Радовановића
Ваљево
Картон, штампа
5,5 x 10,1 цм
Рекламно паковање фабрике цигар папира Поповића и Радовановића са ликом, именом и медаљом Њеног Височанства краљице Наталије „За помагање рањених (и болних – у оригиналу, прим. ур.) војника у рату”.
Инв. бр. КБ-65

66. Краљица Србије Наталија

Le Petit Journal, Француска
6. јун 1891.
Папир, штампа
44,7 x 31,2 цм
Инв. бр. КБ-66

65

66

Александар Обреновић

67. Пепељара

1889, Крагујевац

Месинг, ливење у калупу

14,2 x 10,5 x 2 цм

Изливена је поводом посете Александра Обреновића Крагујевцу.

Инв. бр. КБ-67

67

68. Чаша

Почетак XX века, Аустроугарска Монархија
Безбојно стакло, аплицирана графика у медаљону, позлата

Висина 8,4 цм, пречник отвора 7,4 цм

Цилиндрична чаша која се шири према дну, произведена је од изливеног стакла са дршком и украшена је аплицираним медаљоном са графичким пор-

третима краља Александра и краљице Драге Обреновић. Медаљон је уоквирен рамом од позлате састављен од волутица. Позлата у виду траке простира се дуж обода чаше. При дну се налази украс састављен од радијално брушених линија од центра према површини кружне основе дна.

Инв. бр. КБ-68

68

69. Чаша

Почетак XX века, непозната фабрика
Безбојно стакло, аплицирана графика, златна боја
Висина 10,2 цм, пречник отвора 7 цм
Цилиндрична чаша произведена је од изливеног стакла и са препознатљивим украсом графичкиг портрета краља Александра и краљице Драге Обреновић у аплицираном медаљону. Медаљон уоквирује невешто изведен рам од позлате, делимично оштећен. Трагови позлате видљиви су и на површини отвора.

Инв. бр. КБ-69

69

**70. Марамича са ликом краља
Александра Обреновића**

Египат, после 1914.

Свила, ткање, шивење, штампа
39,5 x 39,5 цм

Сувенир поводом Првог светског рата. У једном углу је цртеж египатског пејзажа са сфингом и пирамидама и натписима “EGYPT. SOUVENIR” и “The allies” (савезиници), као и 12 застава. Изнад су представљени владари. Поред веће фотографије енглеског краља Џорџа V у центру, приказани су црногорски краљ Никола, египатски султан Хусеин, јапански цар Јошихито, цар Русије Николај II Романов, француски председник Ремон Поенкаре, белгијски краљ Алберт I и краљ Италије Виктор Емануел III и краљ Србије, Александар Обреновић (грешком, уместо место тада актуелног владара, краља Петра Карађорђевића). По ободу марамиче представљене су сцене из битака у којима доминира енглеска застава, војници, ратни бродови.
Инв. бр. КБ-70

70

**71. Наредба Александра Обреновића
о уважавању декрета који је султан именовоа
за отоманског Вицеконзула у Ужицу**

12. јун 1899, Београд

Папир, мастило, штампа

37,3 x 46 цм

Наредба Александра Обреновића о уважавању декрета који је султан именовоа за Оханес Ефендију, отоманског Вицеконзула у Ужицу, док буде био на служби у Краљевини Србији.

Инв. бр. КБ-71

**72. Телеграм Александра Обреновића барону
Ludwig-u von Wacker-Gotter-y**

Београд – Дубровник

Папир, мастило, штампа, француски језик

23,1 x 23,4 цм

Превод са француског језика: „Барон Векер-Готер, министар Аустроугарске, Дубровник Далмација / из Београда 70 23 9 4/30 / Краљица и ја вам се искрено захваљујемо на љубазној пажњи. Александар”.
Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wäcker-Gotter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији.
Инв. бр. КБ-72

71

72

73. **Александар Обреновић**

В. Даниловић

Око 1887, Београд

Фото папир, картон, позитив, смеђ

20,4 x 9,7 цм

Инв. бр. КБ-73

73

74. Александар Обреновић са орденом кнеза Лазара

Лазар Лецтер

Око 1889, Београд

Фото папир, картон, позитив, смеђ

16,2 x 11,2 цм

Инв. бр. КБ-74

74

75. Александар Обреновић

Sophus Williams

Око 1889, Берлин

Фото папир, картон, позитив, смеђ

16,5 x 10,8 цм

Инв. бр. КБ-75

75

76. Александар Обреновић

Josef Löwy

Беч

Фото папир, картон, позитив, смеђ

16,5 x 10,6 цм

Инв. бр. КБ-76

77. Александар Обреновић

Eugen Pirou

Парис

Фотографија, позитив

27 x 39 цм

Инв. бр. КБ-77

76

78. Александар I Краљ Србије

Felix Potin

1900, Париз

Сребрна штампа на картону, позитив

7,5 x 4,1 цм

Наверсу одштампано: *Collection Felix Potin Alexandre I roi de Serbie*. Фотографија припада АЛБУМУ 500 СЛАВНИХ САВРЕМЕНИКА, објављеном у Паризу 1900. године, као део колекције Felix Potin.

Инв. бр. КБ-78

78

77

79. King Alexander I. of Servia.

N. Y. Recorder Souvenir, No 3413

Њујорк

Дописна карта, картон, штампа, енглески језик

16 x 21,5 цм

Инв. бр. КБ-79

79

80. Краљ Александар Обреновић

Око 1900, Београд

Дописна карта, штампа, хромолитографија

14 x 9 цм

Инв. бр. КБ-80

80

**81. Њено Величанство краљица Србије Драга
и Његово Величанство краљ Србије**

Александар Обреновић

1900, Србија

Дописна карта, штампа, аутоטיפија

9 x 14 цм

Инв. бр. КБ-81

81

82. Александар Обреновић

– Поздрав из Србије / Souvenir de Serbie

1901.

82

Дописна карта, штампа, колор
8,9 x 14 цм
Инв. бр. КБ-82

**83. Њ. В. Краљица Драга и Њ. В. краљ
Александар I Обреновић**

1901, Београд
Дописна карта, штампа
14,1 x 9,1 цм
Инв. бр. КБ-83

83

**84. Његово Величанство Краљ Александар I
Берлин**

Дописна карта, картон, хромолиитографија,
српски и немачки језик
14 x 9 цм
Послато 1903.
Инв. бр. КБ-84

85. Краљ Александар Обреновић

Дописна карта, картон, штампа, јапански
и француски језик
14 x 9 цм
Инв. бр. КБ-85

84

85

**86. Поздрав из Србије / Њено Величанство
Краљица Србије Драга, Његово Величанство
Краљ Србије Александар**

Дописна карта, картон, штампа, српски и
француски језик, вињетирано

9 x 14 цм

Инв. бр. КБ-86

86

87. S. M. Alexandre Ier (Њ. В. Александар I)

Е. С.

Дописна карта, картон, штампа, колорисано,
француски језик

9 x 14,1 цм

87

Испод допојасног портрета у боји стоји: „S. M. Alexandre Ier / Roi de Serbie, le 22 Février 1888/ Nè le 11 Août 1876”.

Инв. бр. КБ-87

88. Њ. В. Краљ Србије Александар I. Alexandre I, Roi de Serbie.

Дописна карта, картон, штампа, српски и
француски језик

13,8 x 8,8 цм

Инв. бр. КБ-88

88

89. Alexander +. König von Serbien.

Е. Klingebeil рх. (уметник), издање G.

Neuer&Kirmse, Hofkunstverleger

Берлин

Дописна карта, картон, штампа, немачки језик
13,9 x 9,2 цм
Горе, изнад портрета: „Kupferdruck-Künstlerkarte
No27.” (бакорез – уметников отисак бр. 27, превод
са нем.).
Инв. бр. КБ-89

89

90. Поздрав из Србије / Њ. В. Краљ Александар I
Наирод, Издање Књижаре Ђоке Анастасијевића
Београд
Дописна карта, картон, хромолиитографија, српски
и француски језик

90

14 x 9 цм
Инв. бр. КБ-90

91. Карикатура краља Александра

Дописна карта, картон, штампа, француски језик
14 x 9 цм
Изнад и испод карикатуре портрета краља Алек-
сандра стоји натпис: „Pastilles de Serbie contre la
puissance” (српске пастиле против власти, превод са
фр.); Доле лево: „Orens il 02”.
Инв. бр. КБ-91

91

92

92. Alexandre, Roi de Serbie.

Chocolat Guérin-Boutron

Француска

Картон, штампа, француски језик

10,4 x 6,2 cm

Портрет краља Александра Обреновића на реклам-
ној („бренд“) карти фабрике чоколаде бр. 47.

Инв. бр. КБ-92

93. Alexander I. König von Serbien

Jordan & Timaeus

Дрезден

Картон, хромолитографија, штампа

7 x 14 cm

Портрет краља Александра Обреновића на реклам-
ној („бренд“) карти бр. 28 серије *Europas* фабрике

чоколаде *Jordan & Timaeus*. На полеђини су основни подаци о Србији са мапом у коју су уписани неки градови.

Инв. бр. КБ-93

93

94. Alexander I. King of Servia

L. Miller & sons (Le Roy Cigars)

Њујорк (USA)

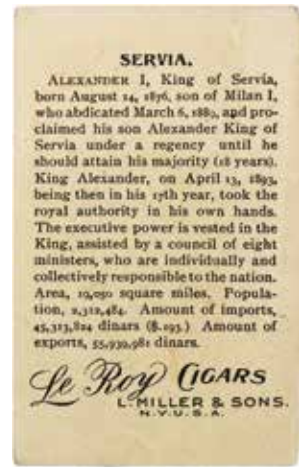
Картон, хромофотографија, штампа

5,3 x 8,4 цм

Портрет краља Александра Обреновића на реклам-ној („бренд“) карти доступној уз паковање цигара *Le Roy Cigars* фирме *L. Miller & sons*.

Инв. бр. КБ-94

94

95. Александар I

Фабрика цигар папира Поповића и Радовановића Ваљево

Литографија, картон, штампа

5,5 x 10,1 цм

Рекламно паковање фабрике цигар папира Поповића и Радовановића са ликом, именом владара и грбом српске краљевине.

Инв. бр. КБ-95

95

96. **Александар Обреновић**

Фабрика цигар папира Поповић и Радовановић
Ваљево
Картон, штампа
5,5 x 10,2 цм
Рекламно паковање фабрике цигар папира
Поповић и Радовановић.
Инв. бр. КБ-96

96

97. **Миропомазање краља Александра I
у Жичи 1889 г.**

Фабрика цигар папира Поповића и Радовановића
1889, Ваљево
Картон, штампа
5,5 x 4,6 цм
Рекламно паковање фабрике цигар папира Поповића
и Радовановића са приказом миропомазања краља
Александра у Жичи и медаљом издатом поводом
тог догађаја.
Инв. бр. КБ-97

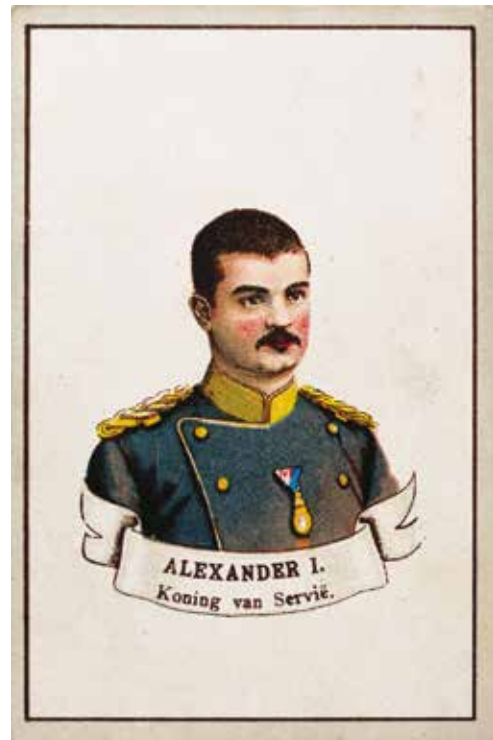
98. **Alexander I. Koning van Servië.**

Картон, штампа, француски језик
10,5 x 7 цм
Инв. бр. КБ-98

97

98

99. **Александар I, краљ Србије**

Le Journal Illustré, бр. 35

Henri Meyer (цртеж)

30. август 1891, Француска

Папир, штампа

37,5 x 27,2 цм

Инв. бр. КБ-99

99

100. **Државни удар у Србији**

Le Petit Journal

6. мај 1893, Француска

Папир, штампа

44,7 x 31,2 цм

Инв. бр. КБ-100

100

101. **Долазак Александра I, краља Србије, у Рим**

La Tribuna, бр. 48

29. новембар 1896.

Папир, штампа

43 x 30,3 цм

Инв. бр. КБ-101

102. **Exposition de 1900. Pavillon de la Serbie**

Le Petit Journal

Француска

Папир, штампа

44,7 x 31,2 цм

Инв. бр. КБ-102

101

103. Краљ Петар I Карађорђевић / Мајски преврат

Le Petit Journal

28. јун 1903, Француска

Папир, штампа

44,7 x 31,2 цм

Инв. бр. КБ-103

102

103

Драга Обреновић

104. Телеграм Драге Обреновић барону Ludwig-у von Wäcker-Gotter

26. септембар 1900, Смедерево - Берлин

Папир, мастило, штампа, француски језик

20,3 x 24,6 цм

Превод са француског језика: „Барон Векер-Готер, Берлин / Из двора у Смедереву / Примите са бароном моју истинску захвалност за ваше љубазне жеље. Драга”.

104

Откуп од потомака барона Ludwig-a von Wacker-Gottter, који је био тадашњи немачки конзул у Србији.
Инв. бр. КБ-104

105. Драга Обреновић

Позитив, смеђ, овал
49,8 x 39,5 цм
Оштећена.
Инв. бр. КБ-105

105

106. Пук краљице Драге

Фотографија, позитив

30 x 47 цм,

Напис изнад и испод фотографије: „ОФИЦИРИ
VIII ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА НА ДАН 23. ЈУЛА 1900
ГОДИНЕ КАДА ЈЕ ОВАЈ ПУК ДОБИО НАЗИВ „VIII
ПЕШАДИЈСКИ ПУК КРАЉИЦЕ ДРАГЕ”.

Инв. бр. КБ-106

106

107. Драга Обреновић – Поздрав из Србије / Souvenir de Serbie

1901.

Дописна карта, штампа, колор

8,9 x 14 цм

Инв. бр. КБ-107

108. Њ. В. Краљица Драга „у српском костиму”

Дописна карта, картон, штампа, колорисано

13,9 x 8,9 цм

Инв. бр. КБ-108

107

109

108

109. Њ. В. Краљица Драга „у српском костиму”

Дописна карта, картон, штампа

13,9 x 8,9 цм

Инв. бр. КБ-109

Породица

110. Свећњак Томаније Обреновић

Жиг радионице: ТТ (?)

Сребро, ливење, гравирање, урезивање

Висина: 24,5 цм; пречник стопе: 13 цм; пречник носача за свећу: 5,8 цм

Свећњак је украшен низом урезаних геометријских и вегетабилних орнамената. На трбушастом делу базе у овалном пољу, издвојеном тачкастом бордуrom, урезан је стилизовани монограм „ТО” са круном изнад.

Инв. бр. КБ-110

110

Заоставштина

111. Ибрик са именом Милана Обреновића

Бакар, полудраги камен, ливење, ковање, аплицирање
Висина: 28,2 цм; ширина стопе: 9,7 цм, ширина тела: око 18 цм; највећа ширина, са рукохватом: око 25 цм

Ибрик са натписом „Milan” има карактеристичан оријентални облик, док се, с друге стране, декор састоји од западноевропских рококо мотива. Стил, облик, декор, крошње и натпис „Milan” савршени су спој за годину 1882. када је Милан Обреновић постао краљ Србије. Вероватно је направљен као сувенир овог значајног догађаја за Србију.

Инв. бр. КБ-111

111

112. Део сервиса са двора Обреновића, пет делова

Фабрика стакла браће Феикс (Gebrüder Feix)

Крај XIX века, Аустроуграска Монархија

Кристално стакло, брушени украс, посребрење

Мала чаша: висина 8, 4цм, пречник отвора 6цм

Чаша за воду: висина 10,9 цм,

пречник отвора 7,6 цм

Чаша за вино: висина 15,1 цм,

пречник отвора 7,3 цм

Чинија: висина 7,4 цм, пречник отвора 11,6 цм

Тацна: висина 2,7 цм, пречник 16,6 цм.

Дворски сервис из времена Обреновића настао је крајем XIX века у једној од чешких фабрика које су радиле за чувену фабрику Лобмајер. Реч је о фабрици стакла браће Феикс (Gebrüder Feix). Њена спе-

цијалност била је украшавање кристала техником брушења, где би се касније та поља попуњавала или емајлом или посребрењем, што је случај са дворским сервисом Обреновића. Предмети су произведени од безбојног кристалног стакла, са шлифованом декорацијом при дну. На предметима се налази грб Краљевине Србије са траком на којој је девиза династије Обреновић *Tempus et Meum Jus – Време и моје право*, у посребрењу.

Инв. бр. КБ-112

112

113. Чаша

Крај XIX века, Средња Европа

Опално бело стакло ливено у калупу, ручно осликано

Висина 8,7 цм, пречник отвора 6,7 цм

Цилиндрична чаша од белог опалног стакла са пескираном површином у светло ружичастој боји. Украс је рађен ручно и састоји се од грба Краљевине Србије уоквиреног венцем са чеоне стране, док се на позадини налази уоквирен, једва видљив натпис, у курзиву ћириличног писма *Спомен*. Оваква врста чаша била је веома распрострањена у Србији друге половине XIX века. Било да је стакло произведено у Србији или ван земље, велики број рафинерија стакла често је користио ову врсту декорације.

Инв. бр. КБ-113

113

114. Чаша

Крај XIX века, Аустроугарска Монархија

Безбојно дувано стакло, осликано, емајлне боје

Висина 15,4 цм

Чаша издуженог, звонастог облика на конусној стопи, произведена је од танког дуваног стакла, највероватније у некој од Лобмајерових партнерских радионица у Бохемији крајем XIX века. Сликани украс састоји се од грба Краљевине Србије и траке на којој је девиза династије Обреновић *Tempus et Meum Jus*. Није искључено да је била део дворског сервиса, чији се делови чувају у музејским колекцијама Србије. Инв. бр. КБ-114

114

Култура сећања

115. Фотографија модела споменика
кнеза Михаила
Luigi Brali (водени жиг атељеа)
1876, Фиренца

Позитив, смеђ
52,5 x 41,8 цм
Посвета и аутограф вајара Енрика Пација,
на италијанском језику.
Инв. бр. КБ-115

115

Одликoвања

116. Дечије находиште кнеза Михаила

Радионица непозната

Пре 1868.

Месинг, ковање

Пречник 3,7 цм

Аверс: грб кнежевине Србије. Натпис: „МИХАИЛ М. ОБРЕНОВИЋ III КЊАЗ СРПСКИ”. Реверс: натпис: „* СПОМЕНИЦА НА ЗЕМАЉСКО НАХОДИШТЕ*”, у средишњем пољу: „КОМЕ / ЈЕ ЦЕЛ / ЗАПУШТЕНУ / ДЕЦУ СПАСТИ / И ВРЛИНИ / ИХ / ОДРЖАТИ”.

Инв. бр. КБ-116

116

117. Погибија кнеза Михаила Обреновића 1868.

Венцел Зајдан (Wenzel Seidan)

1868, Беч

Цинк, ковање

Пречник 4,4 цм

Аверс: попрсје кнеза Михаила. Натпис: „КНЕЗ МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ III”. Доле ловоров венац. Око попрсја: „ПОГИБЕ 29 МАЈА 1868 У ТОПЧИДЕРУ”. Испод попрсја сигнатура: W. SEIDAN. Реверс: мушкарца у шумадијској ношњи, с венцем на глави, са свитком у десној и грбом кнежевине Србије у левој

руци. геније Победи га овенчава палмином граном. Натпис: „ТВОЈА МИС(А)О ПОГИНУТИ НЕЋЕ”.

Инв. бр. КБ-117

118. Погибија кнеза Михаила Обреновића 1868.

Радионица непозната

1868.

Легура бакра, никла и цинка („ново сребро”), ковање

Пречник 3,9 цм

Аверс: српска кнежевска круна. Около натпис: „МИХАИЛ М. ОБРЕНОВИЋ III КЊАЗ СРПСКИ”. Реверс: крст у венцу од ловоровог лишћа. Натпис: „ПОГИНУО ЈЕ 29-ОГ МАЈА 1868 ГОД. / * / РОЂЕН 4-ОГ СЕПТЕМВРИА 1823 ГОД.”

Инв. бр. КБ-118

119. Медаља поводом проглашења независности Србије 1878.

Вилхелм Питнер (Wilhelm Pittner)

1878, Беч

Месинг, калај, ковање; 2 комада

Пречник 3,4 цм

Аверс: попрсје кнеза Милана у свечаној униформи.

Натпис: „МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV. КЊАЗ НЕЗАВИСНЕ СРБИЈЕ”. Испод попрсја сигнатура: *П. и. Б.*

Реверс: орао раширених крила у кљуну држи траку с натписом: „НЕЗАВИСНОСТ”. У канџи сноп муња.

Испод штит српског грба и мач – све на подлози звезде од канелираних зрака. Натпис: „ВРЕМЕ И МОЈЕ ПРАВО”. Доле: „10. АВГУСТ 1878”.

Инв. бр. КБ-119

119

120. Медаља у знак сећања на посету краља Србије Александра Румунији

Moise I. Carniol или његов син Mauriciu Carniol

1896.

Легура бакра, ковање

Пречник 5 цм

Аверс: српски грб, у дну сигнатура: „Carniol Fiul”.

Реверс, натпис: „IN AMINTIREA VISITEI M. S. REGELUI ALEXANDRU I AL SERBEI 18 OCTOMBRE 1896” (превод са румунског: „у знак сећања на по-

сету Њ. В. краља Србије Александра I 18. октобра 1896”).

Инв. бр. КБ-120

120

121. Венчање Александра I Обреновића, 1900.

Вилхелм Питнер (Wilhelm Pittner)

1900, Беч

Месинг, ковање, златна боја

Пречник 3,8 цм

121

Аверс: краљица Драга у венчаници и краљ Александар у свечаној униформи. Натпис: „У СПОМЕН НА ДАН ВЕНЧАЊА КРАЉА АЛЕКСАНДРА И КРАЉИЦЕ ДРАГЕ”. Реверс: алегорија Србије с палмином граном и заставом на којој је натпис: „СРБИЈА / МИ ЈЕ ПРЕЧА / ОД СВЕГА”. Лево је лав, десно ара са грбом Краљевине Србије и ватром. Изнад: „23-ћег ЈУЛА 1900. ГОД. У БЕОГРАДУ”.
Инв. бр. КБ-121

122. Венчање Александра I Обреновића, 1900.

Вилхелм Питнер (Wilhelm Pittner)

1900, Беч

Месинг, ковање, сребрна боја

Пречник 3,8 цм

Аверс: краљица Драга у венчаници и краљ Александар у свечаној униформи. Натпис: „У СПОМЕН НА ДАН ВЕНЧАЊА КРАЉА АЛЕКСАНДРА И КРАЉИЦЕ ДРАГЕ”. Реверс: алегорија Србије с палмином граном и заставом на којој је натпис: „СРБИЈА

/ МИ ЈЕ ПРЕЧА / ОД СВЕГА”. Лево је лав, десно ара са грбом Краљевине Србије и ватром. Изнад: „23-ћег ЈУЛА 1900. ГОД. У БЕОГРАДУ”.
Инв. бр. КБ-122

123. Венчање Александра I Обреновића, 1900.

Вилхелм Питнер (Wilhelm Pittner)

1900, Беч

Месинг, ковање, бронзана боја

Пречник 3,8 цм

Аверс: краљица Драга у венчаници и краљ Александар у свечаној униформи. Натпис: „У СПОМЕН НА ДАН ВЕНЧАЊА КРАЉА АЛЕКСАНДРА И КРАЉИЦЕ ДРАГЕ”. Реверс: алегорија Србије с палмином граном и заставом на којој је натпис: „СРБИЈА / МИ ЈЕ ПРЕЧА / ОД СВЕГА”. Лево је лав, десно ара са грбом Краљевине Србије и ватром. Изнад: „23-ћег ЈУЛА 1900. ГОД. У БЕОГРАДУ”.

Инв. бр. КБ-123

122

123

Повеље и дипломе

124. Указ кнеза Милоша о постављењу
Димитрија Пуића за секретара Началничества
No 1383

27. март 1863, Београд

Папир, штампа, рукопис мастилом

29 x 43 цм

Инв. бр. КБ-124

124

125. Указ кнеза Михаила о постављењу
Димитрија Пуића за секретара началничества
округа краинскога

No 3174

4. мај 1862, Београд

Папир, штампа, рукопис мастилом

29 x 44 цм

Инв. бр. КБ-125

126. Указ намесника кнеза Милана о постављењу
Димитрија Пуића за помоћника II класе
началничества округа пожаревачког

No 8880

Београд

Папир, штампа, рукопис мастилом

29 x 43 цм

Инв. бр. КБ-126

125

126

127. Указ кнеза Милана о постављењу Димитрија
Пуића за помоћника I класе началничества
округа пожаревачког

No 4492

1873, Београд

127

Папир, штампа, рукопис мастилом
35 x 51 цм
Инв. бр. КБ-127

128. Диплома сребрне медаље дома
Обреновића са круном
No 576

Краљ. срп. држ. штампарија
22. фебруар 1889, Београд
Папир, штампа, рукопис мастилом
33,5 x 24,5 цм

Додељена Обрену Јаковљевићу, нареднику Дворске
жандармерије, „за ревносну службу приликом ње-
говог службобања при Двору Његовог Величанства
Краља”. Уз диплому је сачувана и фотографија Обре-
на Јаковљевића у униформи.
Инв. бр. КБ-128

129. Повеља Савезне Велико Градишке
стрељачке дружине под високом заштитом
Њ. В. Краља Александра I
20. фебруар 1894, Велико Градиште
Папир, мастило, рукопис, штампа
43 x 30 цм

128

129

Повеља је богато илустрована грбовима и називима српских области, приказима и стиховима везаним за стрељаштво, а издата је „своме редовноме члану” Г. Сави Ат. Бајкићу.
Инв. бр. КБ-129

Новац Обреновића

Нирнбершке реплике новца краља Милана Обреновића

130. Педесет (50) пара у сребру краља Милана I – минијатурна реплика
L. Christian Lauer
1898, Нирнберг
Месинг, сребрна боја
Пречник 12,5 мм, тежина 0,57 г
Инв. бр. КБ-130

131. Један (1) динар у сребру краља Милана I – минијатурна реплика
L. Christian Lauer
1898, Нирнберг
Месинг, сребрна боја
Пречник 12,5 мм, тежина 0,57 г
Инв. бр. КБ-131

131

132. Пет (5) динара у сребру краља Милана I – минијатурна реплика
L. Christian Lauer
1898, Нирнберг
Месинг, сребрна боја
Пречник 12,5 мм, тежина 0,57 г
Инв. бр. КБ-132

132

133. Десет (10) динара у сребру краља Милана I – минијатурна реплика
L. Christian Lauer
1898, Нирнберг
Месинг, сребрна боја
Пречник 12,5 мм, тежина 0,57 г
Инв. бр. КБ-133

133

134. Кутија за чување минијатурних реплика новца краља Милана I

L. Christian Lauer

1896, Нирнберг

Месинг, златна боја

Пречник 31 мм

Инв. бр. КБ-134

134

Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу

Поштовани, част ми је да Вам изнесем следећу

рецензију

По већ устаљеном обичају шести том књиге Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе приредили су Александар Марушић и Ана Ранковић. У складу са достигнутим стандардима сакупили су, и потом зналачки систематизовали скуп текстова о историјату династије Обреновић. Тринаест пажљиво пробраних радова су уметнути у јединствен наратив који расветљава у многоме непознате архивске и визуелне изворе о породици Обреновића у њеном историјском трајању и накнадно произведеној култури сећања.

Сваки од предочених текстова на изванредан начин потврђује дејство монархистичког идентитета који је успостављен помоћу одговарајућих литерарних извора, архивских докумената и визуелних одлика.

Особита је пажња посвећена ликовима чланова династије Обреновић. Лични портрет (*imago*) је у монархистичком медијском систему функционисао као кључни комуникативни симбол. Ликови чланова породице Обреновић представљени у различитим медијима су стављени у службу успостављања монархистичког култа. Визуелизовани у скулптури, фотографији, литографији, сликарству, позоришту, сувенирима, меморалијама, поштанским маркама и другим медијским изразима дефинисали су употребу медија у пропагандне сврхе владајуће династије.

У прилозима ове књиге разматра се дејство владарских представа у одређеним друштвеним, религиозним, културним и политичким контекстима. Оне се разумеју у склопу одређеног времена и помоћу разноврсних медија. Отуда се у сржи већег броја приложених текстова представљају и анализирају владарски ликови као носиоци сопствене индивидуалности и приватног идентитета, али и породичне, јавне и надперсоналне слике власти.

Приложени скуп текстова доприноси обогаћивању постојећих знања, и поставља темељ за будућа критичка рашчитавања вербалних и визуелних извора о животу и владавини чланова породице Обреновић. Аналитички поступак и зналачки изведени типологизација су допринели да разнолики извори делују као хомогена целина и референтни основ разумевања историје и рецепцији династије Обреновић. У целини гледано ради се о изванредно квалитетном делу које додатно актуелизује место династије Обреновић у друштвеном, политичком и културном животу модерне српске државе у 19. веку.

На основу свега наведеног, и имајући у виду досадашњу успешну реализацију пројекта, препоручујем да се рукопис штампа у интегралном облику.

У Београду, 22. 02. 2020.

др Игор Борозан,
ванредни професор
Филозофски факултет у Београду

Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу

Поштоване колеге,

Са великим задовољством прихватио сам предлог да напишем рецензију за публикацију
„ОБРЕНОВИЋИ У МУЗЕЈСКИМ И ДРУГИМ ЗБИРКАМА СРБИЈЕ И ЕВРОПЕ VI”
у издању Музеја рудничко-таковског краја из Горњег Милановца.

Упознавши се са музеолошким описом презентованих предмета, у текстуалном и визуелном облику,
част ми је да Вам поднесем следећу

рецензију

Каталог „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе VI” наставља већ добро утемељену музеолошку праксу објављивања информација о предметима, фотографијама, документима и штампаном материјалу, заоставштини породице Обреновић из најразличитијих фондова из Србије и иностранства, почев од установа културе, преко црквених ризница, до приватних збирки.

Публикација „Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе VI”, као и претходних пет томова овог репрезентативног каталога чине целину, јединствени регистар културних добара династије Обреновић али и цивилизацијског хода Србије у XIX веку. Научна музеолошка пракса одавно је препознала потребу регистровања и објављивања каталога културних добара. Међутим, актуелно стање домаће музеологије осликава најразличитије приступе културном наслеђу, при чему је подухват презентовања баштине Обреновића „традиционалан” и „модеран” у исто време. Изабрани модел презентације у потпуности удовољава научним потребама, а уводне студије везане за установе у којима се чувају предмети, са кратким историјатом њиховог баштињења, представљају важан аналитички део каталога, незаобилазан историјски контекст којим се вредност презентованог наслеђа

битно обогађује. Тиме се избегла дескриптивна „довољност” у каталожном опису предмета, и указано је на потребу непрекидног новог и свежег ишчитавања информација које нам свака музеалија пружа, посебно у склопу збирки које су настајале деценијама.

Шести том каталога посвећеног наслеђу династије Обреновић доноси нам претежно писма, штампани материјал, фотографије, потом цртеже и мањи број уметничких предмета, који се посматрају у једном ширем контексту, конструкцији династичког и националног самопоимања, карактеристичног за историјску епоху тадашње Европе, која се у случају Обреновића наслања на сопствено црквено и етничко наслеђе.

Музеологија се конституисала као научна дисциплина преко потребе обезбеђења поузданих сведочанстава о постојању човека као културног бића. Серија каталога који презентују наслеђе Обреновића на најбољи начин показују предмет, оквир и домете модерних музеолошких истраживања. Њихова сазнајна вредност давно је превазишла традиционалну предметну „ограниченост” музеја, и пружа нам могућност да путем најразличитијих хуманистичких научних дисциплина поставимо многа нова питања и покушамо да откријемо шта по свом

обиму, садржају и разноврсности заправо представља наша национална културна баштина. Пред нама се уобличава један редак каталогизовани систем релевантног и потврђеног наслеђа, потпуно нови семиотички систем који тек чека своје разјашење, а потом музеолошку употребу.

Важност овог серијског каталога већ је уочена у научној јавности, тако да је нови том само потврда већ добро осмишљених и постављених циљева целог пројекта, тако да сам мишљења да публикација „Обреновићи у музејским и другим збиркама Ср-

бије и Европе VI” у потпуности представља значајан допринос препознавања и презентовања културног наслеђа Србије. Зато имам велико задовољство да Музеју рудничко-таковског краја у Горњем Милановцу препоручим да публикацију преда у штампу.

У Чачку, 9. децембра 2019.

Др Милош Тимотијевић,
историчар, музејски саветник,
Народни музеј Чачак

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.36(497.11):069.5(06.064)

342.36(4):069.5(06.064)

ОБРЕНОВИЋИ у музејским и другим збиркама Србије и Европе. 6 / [уредници
Александар Марушић, Ана Ранковић] ; [превод Дејан Вукелић, Снежана Лазић, Марија
Оташевић]. - Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2020 (Горњи
Милановац : Codex print). - 371 стр. : илустр. ; 23 x 23 cm

Тираж 1.000. - Стр. 7-14: Уводна реч / Александар Марушић, Ана Ранковић = Foreword /
Aleksandar Marušić, Ana Ranković = Avant-propos / Aleksandar Marušić, Ana Ranković =
Vorwort / Aleksandar Marušić, Ana Ranković. - Стр. 369: Рецензија / Игор Борзан. - Стр. 370-371:
Рецензија / Милош Тимотијевић. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз свако поглавље.

ISBN 978-86-82877-85-1

а) Династија Обреновићи -- Заоставштина -- Каталози

COBISS.SR-ID 283433740